istorie

JEAN-MARIE LE BRETON

MĂREȚIA ȘI DESTINUL BĂTRÂNEI EUROPE

1492-2004

HUMANITAS

JEAN-MARIE LE BRETON s-a născut în 1927 la Paris. După studii de istorie în Franţa şi la Oxford şi după un doctorat în istorie, a intrat în cariera diplomatică, la început în Direcţia Europa de la Quai d'Orsay, ocupându-se în special de Polonia şi URSS. În 1968 a fost numit Consilier la Ambasada Franţei de la Moscova. Devenind apoi specialist în relaţii Est-Vest, a fost numit la Ambasada Franţei de la Bucureşti, iar din 1983 ambasador la Sofia şi apoi la Bucureşti în plină dictatură a lui Ceauşescu (1987). Şi-a încheiat cariera diplomatică la Lisabona ca ambasador. A predat relaţii internaţionale la Sciences Po şi la École Nationale d'Administration din Paris şi a fost visiting professor la St. Anthony's College, Oxford.

OPERE: *Les relations internationales depuis 1968* (Nathan); *L'Europe centrale et orientale de 1917 à 1991* (Nathan, trad. rom. Cavaliotti, 1996); *Una storia infausta* (Il Mullino); *La fin de Ceausescu. Histoire d'une révolution* (L'Harmattan, 2000, trad. rom., Cavaliotti, 1997); *Constant Le Breton, un peintre dans le siècle* (L'Harmattan, 2000); *La France et le Royaume Uni dans un monde en mutation* (sub redacţia, L'Harmattan, 2005).

JEAN-MARIE LE BRETON

MĂREȚIA ȘI DESTINUL BĂTRÂNEI EUROPE 1492-2004

Eseu istoric

Traducere din franceză de
VLAD RUSSO

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Coperta
IONUȚ BROȘTIANU

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
LE BRETON, JEAN-MARIE
Măreția și destinul bătrânei Europe: 1492-2004 / Jean-Marie Le Breton; trad.: Vlad Russo. - București: Humanitas, 2006
Index
ISBN (10) 973-50-1407-6; ISBN (13) 978-973-50-1407-0

I. Russo, Vlad (trad.)

94(4)"1492/2004"

JEAN-MARIE LE BRETON
GRANDEUR ET DESTIN DE LA VIEILLE EUROPE. 1492-2004

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/317 18 19, fax 021/317 18 24
www.humanitas.ro
Comenzi CARTE PRIN POȘTĂ: tel. 021/311 23 30,
fax 021/313 50 35, C.P.C.E. – CP 14, București
e-mail: cpp@humanitas.ro
www.librariilehumanitas.ro

CUVÂNT ÎNAINTE

Care Europă?

Imperiul Roman a fost un imperiu mediteranean. Chiar dacă Europa a beneficiat cel mai mult de pe urma moştenirii lui, nimănui nu i-ar trece prin minte să-l limiteze la Europa şi să-l asimileze ei. Deşi Egiptul, provinciile Asia şi Africa, pentru a nu le aminti decât pe acestea, erau extraeuropene, ele reprezentau regiuni dintre cele mai prospere şi mai populate din imperiu. A fost nevoie de apariţia Islamului pe scena politică pentru ca proiectul nutrit de Iustinian (483-565) de a reconstitui imperiul în jurul Mediteranei să fie abandonat. În ciuda episodului Cruciadelor, începând din acel moment, malurile de sud şi de nord ale acestei mări interioare aveau să aibă destine diferite.

Europa se dovedeşte a fi deopotrivă rezultatul Creştinismului, al marilor migraţii, al ameninţării Islamului şi al Romei. Cu excepţia luptei purtate pe limesul oriental şi pentru apărarea Locurilor Sfinte, această primă Europă, a Creştinătăţii, se concentrează asupra ei înseşi. În Evul Mediu, vreme de şase sau şapte secole, Creştinătatea se organizează şi dă naştere mai degrabă unei civilizaţii decât unei puteri politice, mai degrabă unui nou model de relaţii umane decât unei expansiuni dincolo de graniţele sale. Şi, străbătând o istorie de multe ori dureroasă, Europa creştină, chiar divizată aşa cum a fost între catolicism şi ortodoxie, a dat naştere unei cunoaşteri, unei gândiri, unei culturi, care rămân, chiar şi după cinci secole, adevărata temelie spirituală şi intelectuală pe care se reazemă edificiul european.

Marea aventură europeană, cea care şi-a pus pecetea pe întreaga umanitate, cea care aspira să unifice lumea devenind protagonista „civilizaţiei“, a început la sfârşitul secolului al XV-lea.

Iar în această întreprindere, Occidentul Europei avea să joace vreme de cinci secole rolul dominant, în aşa măsură încât se poate spune că el scrie istoria universală, nelăsând celorlalte continente şi civilizaţii decât un rol secundar.

Începutul expansiunii europene a fost rodul conjuncturii favorabile reprezentate de întâlnirea dintre progresul tehnic, presiunea demografică, voinţa politică şi evenimente importante precum redescoperirea unei părţi a moştenirii greco-romane sau naşterea statului modern, într-o vreme când creşterea puterii Imperiului Otoman făcea impracticabile drumurile tradiţionale utilizate de europeni către India şi Extremul Orient.

Aceste elemente diferite au dat o forţă irezistibilă expansiunii peste mări a Europei, permiţându-i în acelaşi timp să ţină în frâu ameninţarea otomană, mai cu seamă prin victoria de la Lepanto.

De la 1492 până la 1900, în ciuda anumitor accidente, înaintarea Europei a fost viguroasă şi presărată cu victorii. Ea s-a impus în cele două Americi, în subcontinentul indian, în Asia de sud-est, în Asia australă, în Africa, pe scurt în întreaga lume. Dacă lăsăm deoparte Statele Unite, în anul 1900, cele câteva ţări extraeuropene care mai păstrau un simulacru de independenţă erau ca nişte pinteni geologici singulari pe întinsul câmpiei de eroziune reprezentate de expansiunea europeană mondială. Lumea era unificată în chip fundamental sub dominaţia impusă de Occidentul Europei.

Cu toate astea, extraordinara expansiune a europenilor occidentali pe întreaga suprafaţă a globului n-a fost opera unui continent unificat. Dimpotrivă, de la începutul secolului al XVI-lea până la Primul Război Mondial, Occidentul european a fost sfâşiat fără încetare de profunde conflicte. Între acestea, cele care au privit religia au zguduit mai multe popoare ale continentului. Alte conflicte au fost rezultatul luptei pentru supremaţie în Europa. Încă de la mijlocul secolului al XVI-lea, aceste conflicte au conferit trăsăturile caracteristice relaţiilor intraeuropene.

Faptul că expansiunea Europei s-a făcut pe fondul unor conflicte violente poate părea paradoxal. Numai în aparență însă, căci tensiunea provocată de conflictele în cauză a avut drept rezultat exacerbarea voinței, încurajarea inovației, sprijinirea expansiunii peste mări. Europa s-a impus lumii nu doar fiindcă era diversă, ci și fiindcă era divizată.

Această Europă, pe care o irezistibilă mișcare telurică o împingea la expansiunea peste mări, dispunea de un formidabil avans tehnologic, mai cu seamă în raport cu popoarele care nu avuseseră nici un contact cu marile civilizații. Cucerirea Americii, controlul coastelor Africii s-au făcut fără mari dificultăți, aducând un formidabil aflux de bogăție puterilor colonizatoare, și deci Europei occidentale în ansamblu. Aurul, argintul, mirodeniile, noile produse i-au sporit semnificativ puterea, i-au întărit spiritul întreprinzător și i-au procurat noi resurse, consumate în mare măsură în conflicte intraeuropene.

Fiindcă lupta pentru supremație în Europa e inseparabilă de expansiunea peste mări. Ele reprezintă două laturi ale aceleiași istorii. Secolul al XVI-lea rămâne secolul preponderenței spaniole, rod al victoriei regilor catolici chiar pe pământul Spaniei, care a dus la expulzarea arabilor instalați aici din secolul al VIII-lea, dar și rod al stăpânirii pe care Spania o avea asupra mărilor, al cuceririi Americii centrale și andine, al controlului asupra Peninsulei Iberice și a Sfântului Imperiu de către aceeași familie domnitoare.

Spaniei avea să-i urmeze Franța, care s-a opus ambiției hegemonice a Habsburgilor și a contracarat-o. Succesele sale în această direcție, progresele înregistrate pe mare și peste mări, forța demografică, buna guvernare i-au permis Franței să se mențină pe primul loc vreme de un secol și jumătate.

O ambiție similară, ce contesta preponderența Franței încă de la sfârșitul secolului al XVII-lea, a pus în mișcare Anglia, care a combătut Spania și apoi Franța, contribuind puternic la eșecul tentativelor lor de hegemonie. Marea Britanie a acordat însă prioritate stăpânirii asupra mărilor și expansiunii coloniale, în

dauna poziţiei de lider pe continent, unde Anglia s-a limitat să vegheze ca nici o putere să nu-şi instaleze hegemonia. Apogeul său a coincis cu cel al Europei, în cursul celei de-a doua jumătăţi a secolului al XIX-lea care a consacrat dominaţia Europei occidentale asupra lumii. Astfel, Anglia nu ocupa primul loc doar în Europa, ci şi în lume.

Pe continent, eşecul lui Napoleon a deschis calea unui sistem echilibrat, incluzând şi Rusia: Concertul european realizat la Congresul de la Viena. Anglia, care nu împărtăşea filozofia conservatoare a acestui sistem, veghea la menţinerea echilibrului întreţinând rivalităţile dintre principalii protagonişti. Ea se vedea obligată să facă în aşa fel încât nici o ţară de pe continent să nu domine asupra alteia şi, prin urmare, să n-o văduvească de rolul primordial în Europa şi în lume.

Germaniei i-a revenit sarcina să pună sub semnul întrebării preponderenţa Angliei. Şi a făcut-o afirmându-se ca primă putere pe continent. Evoluţia Germaniei a reprezentat la început o preocupare pentru Anglia fără s-o alarmeze. Situaţia s-a schimbat însă când Germania şi-a afirmat voinţa de putere şi şi-a lărgit orizontul aspiraţiilor către lumea întreagă. Discursurile amiralului Alfred von Tirpitz au smuls Anglia din torpoare. Deşi progresele interne o conduceau evident către supremaţie în Europa, Germania n-a ajuns totuşi la plenitudinea puterii sale decât în momentul când Europa în ansamblul său intra în declin, în timp ce state extraeuropene, în special Statele Unite, dar şi Rusia şi Japonia, începeau un urcuş în forţă.

Faza germană a luptei pentru supremaţie în Europa reprezintă istoria acestei noi conjuncturi. Germania ar fi putut foarte bine să iasă învingătoare, dacă rivalitatea sa nu s-ar fi întins dincolo de graniţele Europei şi dacă Concertul european nu s-ar fi extins la întreaga lume.

Războiul de treizeci de ani, conflictele din timpul Revoluţiei şi al Imperiului fuseseră exclusiv probleme europene. În secolul XX însă, situaţia este cu totul alta. Germania are de înfruntat acum provocări mondiale cărora nu va reuşi să le facă

față. Ba dimpotrivă, în căderea ei Germania va antrena întreaga Europă accelerându-i declinul.

Acest declin este ilustrat de joncțiunea simbolică a armatelor americane şi ruseşti pe Elba şi de capitularea Japoniei semnată în absența europenilor. Continentul este în ruine, capacitatea sa industrială şi militară se află la cel mai scăzut nivel. Europa a încetat să domine lumea. Sceptrul puterii a trecut în alte mâini. Problema supremației unui stat european asupra celorlalte state din Europa nu se mai pune şi nici nu se mai poate pune. Vreme de aproape patruzeci de ani, singura rivalitate care va conta este cea dintre America şi Rusia. Europei îi rămân doar iluziile, repede spulberate de încheierea dominației coloniale engleze, franceze şi olandeze în Asia și Indonezia, de pierderea Suezului, de marele val al decolonizării care a cuprins Africa şi Caraibele. Sfârşitul imperiilor coloniale a fost la fel de rapid ca apariţia lor, ba poate chiar mai rapid. Retragerea din colonii s-a încheiat în cincisprezece ani*, iar Europa a devenit conştientă că nu mai este centrul lumii, ba chiar că nu mai are resurse să-şi păstreze nici măcar independența. Nou instalatele acorduri internaționale nu-i lasă decât un rol minor – acela de miză mai curând decât acela de actor.

În fața acestei noi conjuncturi, încă de la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial statele Europei occidentale au adoptat atitudini diferite, potrivit cu experiența trecutului şi cu istoria pe care o avea fiecare. Aceste atitudini n-au prezentat întotdeauna trăsături clare. Ele sunt învăluite în ambiguitate, mai ales atunci când sacrificarea prestigiului și a ambițiilor se prezintă ca o necesitate. Iluziile nu dispar însă nici măcar după violenta infirmare a lor de către fapte. Declinul nu e oare prea rapid pentru ca mentalitățile să se poată adapta? Istoria recentă n-a reuşit să pună în umbră glorioasa perioadă a apogeului,

*Din 1947 – independența Indiei, până în 1962 – independența Algeriei.

care mai trezeşte încă amintiri şi nostalgii. Nu şi-a redobândit oare Occidentul european prosperitatea materială? Cum să nu se simtă reconfortat de această evoluţie, chiar dacă sintagma prin care această evoluţie a fost caracterizată, „cei treizeci de ani glorioşi", este exagerată?

De aceea, conştientizarea declinului Europei a fost cu deosebire acută şi constructivă la popoarele care au suferit cel mai mult de pe urma marii catastrofe a celui de-al Doilea Război Mondial, la popoarele care au cunoscut un an „zero", cărora le-a fost ameninţată însăşi existenţa, însăşi dăinuirea realităţii lor statale şi naţionale, la popoarele a căror înfrângere a reprezentat cel mai mare dezastru din întreaga lor istorie: Franţa, zdrobită în mai-iunie 1940 mai radical decât la începutul secolului al XV-lea; Germania, năucită în mai 1945 de înfrângerea sa excesivă şi de oroarea crimelor naziste; Italia, brusc trezită din visele sale de odinioară; Belgia şi Olanda, conştiente că au fost târâte fără drept de apel în marele uragan în care riscau să-şi piardă identitatea; Spania, refăcându-se cu greu în urma unui război civil sângeros şi părând să întoarcă spatele istoriei. Singură Marea Britanie – care graţie poziţiei sale geografice şi formidabilei voinţe a poporului său a câştigat războiul alături de marile puteri extraeuropene – n-a cunoscut acest traumatism.

Acestea sunt motivele adevărate şi profunde a ceea ce a fost numit „construcţia europeană". Faptul că ideea de „Europa" exista încă dinainte de jumătatea secolului XX nu anulează caracterul de noutate al iniţiativei şi nici caracterul ei diferit atât faţă de Concertul european cât şi faţă de utopiile şi proiectele dinaintea celui de-al Doilea Război Mondial, care răspundeau altor preocupări.

Pentru ţările care avuseseră ambiţia să domine Occidentul şi întreaga Europă, care avuseseră voinţa, iluzorie poate, de a imprima un nou curs istoriei europene, problema era să-şi reia destinul în propriile mâini. Nu este exagerată afirmaţia că la originea construcţiei europene a stat dorinţa de independenţă a

popoarelor francez și german, atât pentru ele însele cât și pentru întregul continent, într-o lume marcată de puterea apăsătoare a statelor extraeuropene victorioase. Recucerirea independenței nu însemna însă intrarea în conflict cu marile puteri ale momentului. Şi nici încercarea de a profita de dificultăţile unui vecin european în vederea sporirii propriei puteri. Construcţia europeană ce urma să înceapă implica o repliere a europenilor asupra Europei, o repliere impusă de decolonizare şi de slăbiciunea politico-militară a vechilor pretendenți la supremaţie pe continent.

Atât pentru Franța cât și pentru Germania, dorința de a-și lua din nou în mâini propriul destin trebuia să treacă prin reconcilierea lor. Dar aceasta din urmă nu avea şanse să dureze şi să dea roade decât dacă urmărea împărtăşirea unei mari ambiţii şi a unei mari speranţe.

Istoria atitudinii adoptate de Franța, Germania sau Anglia față de declinul Europei este istoria „construcției europene". Rolul de motor al acestei construcţii a fost asigurat de la bun început de cei doi parteneri care încercaseră să obțină, dincolo de preponderența în Europa, o adevărată hegemonie: Franța și Germania. Spania, care cunoscuse şi ea această tentaţie în trecut, era prea izolată în 1950 ca să poată juca un rol major în proiectul european. Italia, în schimb, i s-a alăturat spontan.

Anglia nu era hotărâtă să facă acest pas. Ea nu dorise niciodată să-și impună hegemonia în fața Europei continentale, ci doar să se asigure că nici o altă putere n-avea să și-o impună pe a sa. În plus, ea nu trecuse prin chinurile înfrângerii, ca Franța și Germania. Singură mai întâi, apoi cu sprijinul marilor aliaţi extraeuropeni, Anglia i se opusese lui Hitler şi nu înclinase steagul. Își ținuse soarta în propriile mâini și înțelegea să continue pe aceeași cale. Nu deținea ea oare, grație legăturii cu Statele Unite, un atu decisiv și ambivalent: europeană pentru Statele Unite şi anglo-saxonă pentru europenii de pe Continent?

Pentru Franța, pentru Germania, proiectul de unificare europeană deschidea calea unei mari speranțe. Pentru Anglia însă, el însemna o renunțare. Ambiție în cazul Franței și Germaniei, resemnare în cazul Angliei, ba chiar neliniște față de progresele celor dintâi. Entuziasm în cazul primelor, indecizie în cazul celeilalte.

Procesul va dura cincizeci de ani. Aşteptările sunt departe de a fi fost împlinite în totalitate. Evoluția a fost mai lentă decât se spera. Marea Britanie socoteşte însă că ritmul a fost mai rapid decât se temea ea însăşi că va fi. Marile opțiuni nu s-au desprins cu claritatea aşteptată.

Într-adevăr, dacă declinul Europei îndeamnă la construirea unui pol de putere franco-german, el are în acelaşi timp drept consecință crearea Alianței Nord-atlantice, a coaliției dintre Statele Unite și cei treisprezece parteneri ai lor din Europa. Acest declin al Europei se înscrie într-un ciclu istoric de lungă durată; războiul rece este un fenomen pe termen scurt legat de expansionismul sovietic, în orice caz străin de mişcările ample ale istoriei europene. Cu toate astea, construcția europeană nu poate fi izolată de rivalitatea Est-Vest. Influența Statelor Unite e prea mare pentru a se putea face abstracție de ea. De altfel, America e prezentă în Europa. Îi asigură apărarea. Îi influențează opțiunile. Anumiți parteneri europeni sunt mai sensibili decât alții la admonestările venite de peste ocean, dar toți țin seama de ele. Cu alte cuvinte, atitudinea față de Statele Unite este o problemă esențială a construcției europene.

Marea Britanie, Italia, Olanda, Belgia, Luxemburgul au contribuit toate la lansarea Construcției europene. Dar rivalitatea franco-germană a fost prea radicală şi a dus la o ruptură prea adâncă pentru ca reconcilierea să nu modifice întregul ansamblu.

Franța şi Germania s-au angajat, aşadar, pe calea reconcilierii şi mai cu seamă pe calea unei strânse cooperări în vederea construirii unei Uniuni Europene care să le permită să-şi redobândească independența. Nadirul declinului european a fost atins şi depăşit. O nouă fază s-a deschis de curând în istoria

Europei. Ea nu va mai fi nici istoria conchistadorilor, nici istoria triumfătoare a Expoziției din 1900. Se va înscrie în istoria unei lumi globale, în care Europa își va avea locul propriu alături de ceilalți mari parteneri care sunt America, Rusia sau China. Va depinde de popoarele care au ales această cale ca Europa să regăsească un rang demn de trecutul ei și conform cu voința sa de independență.

Trebuie totuși să amintim că Europa reprezintă o realitate care refuză să se lase prinsă într-o definiție foarte precisă. Nici geografia, nici istoria, nici etnografia, nici cultura, nici religia nu ne îngăduie să dăm un răspuns simplu și clar la întrebarea: „Ce este Europa?"

Limitele geografice ar trebui să fie determinante, dar nu sunt. „Micul promontoriu occidental al Eurasiei" despre care vorbea Valéry este scăldat la vest de Oceanul Atlantic. Islanda face parte din Europa, ca și ansamblul insulelor britanice. Groenlanda însă este sau nu parte a Europei? Ca și în cazul Azorelor, răspunsul la această întrebare nu e decis de geografie. El nu poate fi dat decât de istorie.

La sud, Europa e mărginită de Marea Mediterană. Se ridică problema insulelor aflate aproape de Africa sau de Asia (Malta, Cipru, insulele ioniene): aparțin ele sau nu de continentul european?

În est, problema e și mai complexă: Uralii, s-a spus adesea, nu reprezintă o frontieră. Marea câmpie se prelungește din Europa către Asia. Ideea că Europa se oprește la Urali e așadar o convenție.

Singurul lucru pe care geografia ni-l poate spune despre noțiunea de Europa este că geografia trebuie corectată de alți parametri. Istoria poate oare completa geografia? Insula Madera și arhipelagul Azorelor erau nelocuite și au fost populate de portughezi, ceea ce le-a transformat în pământuri europene. Istoria corectează deci geografia: Ciprul, Rhodos, alte insule ioniene, deși aflate aproape de coastele Asiei, sunt evident europene prin istoria și prin populația lor.

Aceste precizări nu pot ascunde faptul că noţiunea istorică de Europa este şi mai nesigură decât noţiunea geografică. Aşa se face că încă din secolul al XIV-lea Imperiul Otoman a devenit, prin cuceririle sale, un stat european care a participat la jocul complex al relaţiilor dintre statele europene între secolele al XV-lea şi al XX-lea, când Turcia a devenit un stat-naţiune. Şi nu trebuie uitat că Turcia modernă a rămas un stat european, deşi partea ei „europeană" este geografic foarte mică în raport cu partea asiatică.

Istoria recunoaşte că Rusia este o ţară europeană. Ca şi Turcia, Rusia se află din punct de vedere geografic deopotrivă în Asia și în Europa. Istoria Rusiei în Europa se întinde din secolul al XV-lea până în secolul al XX-lea, când Rusia devine URSS, fără nici o referire geografică, întinzându-se de la Marea Baltică şi Marea Neagră până la Oceanul Pacific. Prin voinţa istorică a conducătorilor săi, URSS reprezintă un stat care nu e nici european, nici asiatic.

Se poate oare defini Europa prin cultura sau prin religia sa? Se poate spune că cultura europeană e foarte strâns legată de religia creștină – sub forma confesiunilor catolică, protestantă sau ortodoxă. Dar Europa e departe de a fi singurul continent marcat de creştinism. Cele două Americi sunt în egală măsură, fără a mai vorbi de anumite regiuni ale Asiei şi Asiei australe. Apoi, în Europa s-au instalat și alte religii, în particular religia islamică.

Europa nu se caracterizează prin limbi comune. În cadrul limbilor originare – latine, germanice, slave –, diversitatea este regula, fără a mai vorbi de numeroasele limbi care nu aparţin acestor trei categorii. Nici o unitate lingvistică, așadar, comparabilă cu cea a Chinei, de exemplu.

E adevărat că Europa a cunoscut perioade de afirmare a unităţii sale culturale. Un asemenea moment a fost, în secolul al XIII-lea, crearea marilor universităţi, succesul arhitecturii romanice, apoi a celei gotice. Unitatea Europei a fost regăsită în perioada Barocului şi în secolul Luminilor. Prin urmare, aspiraţiile către unitate s-au făcut simțite în acest domeniu. Dar nici

unul din aceste momente n-a cuprins întreaga Europă. Unitatea culturală nu poate deci pretinde să slujească drept definiție a Europei, şi mai puţin încă să-i traseze granițele.

Să fie oare motivul această diversitate? S-au făcut numeroase tentative de a răspunde aspirației milenare către o Europă unită, către „paradisul pierdut" pe care l-ar fi reprezentat Imperiul Roman. În orice caz, pentru Occidentul european acesta a fost obiectivul Carolingienilor. Sfântul Imperiu a reprezentat prelungirea lui firească. Eşecul acestuia a lăsat locul unor state care au încercat să domine Europa: spaniolii, francezii, germanii au încercat să reconstituie unitatea Europei potrivit condițiilor impuse de ei. Nici unul dintre aceşti parteneri n-a reuşit să-şi impună însă legea în întreaga Europă. Pentru definirea Europei, politica nu reprezintă deci un îndreptar mai bun decât cultura.

La cele de mai sus s-ar putea adăuga două considerații. Europa nu este o naţiune simplă. A existat în istorie o Europă spaniolă, o Europă franceză, o Europă germană, fără ca vreuna să fi dus la unificarea continentului. În toate cazurile a fost vorba doar de o influență dominantă care a cedat ulterior locul alteia.

Tot aşa, geografia face deosebirea între o Europă danubiană, o Europă balcanică, o Europă mediteraneană, o Europă scandinavă.

Pe de altă parte, Europa geografică e diferită de cea istorică. Un grup de ţări reprezintă Europa în plan politic şi cultural, fără a coagula întreaga Europă geografică. Aşa cum în vorbirea obişnuită nu se face deosebirea între America şi Statele Unite, chiar dacă America e mult mai întinsă şi diversă decât republica nord-americană, la fel cuvântul „Europa" poate însemna un grup limitat de state (alcătuind Concertul European sau Comunitatea Europeană) care dă întregului continent deopotrivă un impuls politic şi o realitate geografică.

Ar fi deci preferabil să vorbim de „Europe", dând astfel seamă de diversitatea continentului şi a istoriei sale.

PARTEA ÎNTÂI

DRUMUL SPRE APOGEU

I
Preponderenţa spaniolă
(1492-1660)

Cauzele expansiunii spaniole. – Europa, stăpână pe căile ce duc spre India şi China. – Cucerirea Americii. – Naşterea statului modern în Franţa, în Spania, în Anglia şi în Olanda. – Noua configuraţie a raporturilor între statele Europei occidentale sub influenţa Reformei şi a Contrareformei. – Încercarea de hegemonie a lui Carol Quintul. – Voinţa Spaniei de a-şi impune preponderenţa. – „Invincibila Armada". – Spania şi Imperiul Habsburgic ţinute în şah de Franţa.

Dacă ar fi s-o examinăm prin „grilele de lectură" de astăzi, lumea din 1492 ne-ar apărea dominată de mari poluri de civilizaţie având o importanţă şi un nivel al ştiinţei comparabile.

Unul dintre aceste poluri se află în Europa occidentală. El este alcătuit dintr-un grup de state legate de o civilizaţie comună având u-şi originea în creştinism. Europenii au relaţii destul de strânse între ei. Fiecare stat veghează cu străşnicie la păstrarea propriei autonomii. De mai mulţi ani, Europa occidentală este scena unor transformări profunde ce afectează instituţiile politice. Puterea regală se instalează aici în forţă, iar statele iau naştere pe baza ei. Sistemul feudal nu poate lupta împotriva acestei noi forme de organizare politică, instaurată în principal în Franţa, Anglia şi Spania.

Fără legătură cu acest fenomen, în secolul al XV-lea se înregistrează progrese ştiinţifice considerabile. Cele din domeniul astronomiei, geografiei sau navigaţiei sunt de o utilitate evidentă, în special pentru popoarele maritime. Totodată, Europa occidentală suferă influenţa fecundă a reîntâlnirii cu Antichitatea greacă şi romană, a cărei prezenţă rămăsese în fapt foarte activă, dar al cărei loc în ansamblul literaturii şi al artelor

devine cu atât mai important cu cât europenii se pregătesc să se ia la întrecere cu ea.

În fine, Europa, care a trăit într-un fel de asceză în perioada medievală, resimte acum tensiunea spirituală provocată de această asceză şi de căutarea liberului arbitru. Rezultă de aici un viguros climat de căutări, de libertate a spiritului aflat în comuniune sau în opoziţie cu credinţa creştină, fie ea catolică sau reformată. A luat naştere – sau e pe cale să se nască – un om nou, un om care tinde să se autodepăşească şi care se află pe o poziţie favorabilă în perspectiva vastei aventuri în care se angajează Europa la sfârşitul secolului al XV-lea şi începutul celui de-al XVI-lea.

Un al doilea mare pol îl reprezintă fără îndoială China dinastiei Ming. În 1492, dinastia Ming se află la jumătatea duratei sale de existenţă şi strălucirea civilizaţiei pe care o reprezintă începe să pălească. Totuşi, Imperiul Chinez nu se află în urma Europei în domeniul populaţiei, al bogăţiei şi al tehnicii. Rarele descrieri ale călătorilor europeni care l-au vizitat nu pot face decât să pună în umbră Europa occidentală. Originalitatea Imperiului Chinez e foarte puternică. Unitatea sa e asigurată de limba scrisă, aceeaşi pentru toate populaţiile care-l compun şi care-i influenţează pe vecinii Chinei: coreeni, anamiţi, japonezi.

Imperiul dinastiei Ming nu pare să manifeste însă nici o nevoie de a stabili vreun contact strâns cu exteriorul. În ciuda importanţei şi a forţei sale, lumea Chinei nu încearcă să-şi sporească dimensiunile. La mijlocul secolului al XV-lea, suveranii chinezi trimit numeroase flote în Oceanul Indian, care ajung până pe coastele Africii, Indiei, Indochinei şi ale insulelor aflate în sud-estul Asiei. Dar aceste importante expediţii se mărginesc să procure obiecte de lux pentru împărat, neîncercând să impună dominaţia imperiului.

În sfârşit, India reprezintă, alături de Europa şi de China, cea de-a treia civilizaţie care domină lumea. La drept vorbind, perioada sa de glorie va fi aceea a Marilor Moguli, la mijlocul secolului al XVI-lea. Călătorii întorşi de acolo descriu ora-

şe intens populate şi foarte bogate. Ei sunt izbiţi de marele număr de ateliere şi de manufacturi, în special textile. La momentul cu care începe analiza noastră, India e dominată de trei secole de către invadatorii musulmani. Ea a rămas totuşi în mare măsură hinduistă. E divizată în şapte state (cinci musulmane şi două hinduse), pacifiste şi destul de prospere. Va trebui aşteptat însă anul 1526 pentru ca desemnarea lui Bâbur ca Mare Mogul să confere puterii centrale adevărata sa dimensiune.

Mai există un centru de putere în lumea aceasta de la finele secolului al XV-lea: Imperiul Otoman. El este prezent în Europa, iar prezenţa lui face să planeze o ameninţare formidabilă. Dar este deja integrat în sistemul european. Desigur, căderea Constantinopolelui a reprezentat unul din marile evenimente ale istoriei universale. Balcanii au căzut sub dominaţia otomană, care va dura secole de aici înainte. Marea Neagră a devenit un lac turcesc. Prezenţa navală turcească în Mediterana este extrem de puternică. Stăvilirea ei a început abia după bătălia de la Lepanto. Pe de altă parte, intervenind în Siria şi în Egipt, turcii pun stăpânire pe izvoarele comerţului fructuos de pe urma căruia s-a îmbogăţit Veneţia şi a pornit avântul oraşelor din sudul Germaniei.

Cu toate acestea, Imperiul Otoman nu exercită asupra Europei occidentale fascinaţia pe care o exercită India sau China cu bogăţiile lor reale sau presupuse. Imperiul Otoman este un corp străin în Europa creştină. El se prezintă ca o revenire în forţă a Islamului în urma Cruciadelor, dar nu împiedică avântul Europei de Apus. Dimpotrivă, punând stăpânire pe vechile drumuri care străbăteau lumea arabă ducând până în India, el stimulează orientarea maritimă a Europei.

Ceea ce e demn de remarcat în lumea anului 1492 este faptul că nici China, care avea totuşi mijloacele umane şi tehnice, nici India, care se afla deja în contact cu Europa, n-au venit în Europa. Dimpotrivă, Europa a fost aceea care s-a îndreptat spre ele.

De-a lungul secolului al XV-lea s-au făcut progrese în arta navigaţiei şi în cunoaşterea geografiei. Portughezii s-au instalat

în insula Madera în arhipelagul Azorelor, în Insulele Capului Verde. Şi-au deschis centre de comerţ pe coasta africană. Henrique Navigatorul a utilizat bogăţiile acumulate de ordinele cavalereşti pentru a finanţa o politică faţă de care regii Portugaliei au rămas mereu fideli. În 1479, Tratatul de la Alcaçovas semnat cu Castilia lasă Insulele Canare Spaniei în schimbul Guineei şi a „tot ce se află mai la sud". João al II-lea al Portugaliei îşi fixează drept obiectiv Ecuatorul. În 1482, Diego Cão ajunge la Benguela. În 1487, Bartolomeu Diaz trece de Capul Bunei Speranţe – drumul către India e deschis. În acelaşi timp, o expediţie terestră, condusă de Pedro Corvilhão, ajunge în India, la Calcutta, prin Suez şi Aden, explorând strâmtoarea Ormuz şi coastele Kenyei. Pe baza acestor informaţii şi a celor furnizate de Bartolomeu Diaz, în 1497 Vasco da Gama ajunge la Calcutta pe mare. El înţelege însă că reuşita expediţiei sale trebuie desăvârşită prin ruinarea comerţului desfăşurat de arabi. În vreme ce Cabral pune stăpânire, în 1500, pe pământurile care vor alcătui Brazilia, portughezii pregătesc cu grijă o expediţie în Oceanul Indian. În 1503, Albuquerque ridică o fortăreaţă la Cochin, pe coasta occidentală a Indiei şi blochează accesul în Oceanul Indian prin strâmtoarea Ormuz, la Aden. El ocupă de asemenea insula Socotra, construieşte forturi pe coasta orientală a Africii, împrăştie flota egipteană, deschide agenţii comerciale la Malacca. Pe scurt, face din Oceanul Indian o mare portugheză. În 1577, portughezii se instalează la Macao.

Expansiunea portugheză a fost rapidă şi a schimbat faţa lumii, dar ea a fost pregătită de decenii întregi de experienţe infructuoase şi de conflicte cu triburile de pe coasta africană. Ea este mai ales rezultatul politicii perseverente duse de un stat cu o regalitate puternică.

În Spania, contextul politic este oarecum diferit. 1492 este ultimul an de existenţă a unui principat musulman în peninsulă. „Reconquista" s-a încheiat. Energiile Spaniei sunt descătuşate. Ţara juca deja un rol important în Mediterana occidentală. Aragonul era prezent la Neapole şi în Sardinia. Politica spaniolă avea deja o dimensiune europeană. Surpriza vine din par-

tea lui Cristofor Columb care, refuzat de regele Portugaliei, primeşte din partea regilor catolici mijloacele financiare de a căuta drumul către India pe la vest.

Din acel moment începe o extraordinară aventură, mai puţin universală decât cea a portughezilor, dar care va schimba radical istoria reorientându-i cursul. În 1492, Columb pune stăpânire, în numele regelui Spaniei, pe insula care se va numi mai târziu Haiti şi ajunge în Cuba. În ciuda decepţiei provocate de faptul că n-a ajuns în India, descoperirea Americii este imediat percepută drept un eveniment major. Numărul călătoriilor creşte. Spaniolii se instalează pe noul continent. În 1513, Balboa ajunge în Pacific şi demonstrează că America nu e Asia. În 1514 Cuba e cucerită. În 1518 e întemeiată Cartagena. Spaniolii explorează apoi peninsula Yucatan. În 1519, Hernan Cortes părăseşte Cuba şi se îndreaptă spre Yucatan unde întemeiază Vera Cruz. Se aliază cu tlaxcaltecii. În anul următor e silit să se retragă, însă numai pentru a relua ofensiva, care de data asta e decisivă. Cortes asediază Mexicul care capitulează în august 1521. Între 1528 şi 1536, autoritatea Spaniei se întinde asupra imperiului aztec, precum şi asupra teritoriilor aflate între Honduras şi California de azi.

Spaniolii n-au întârziat să poarte acţiuni militare directe şi împotriva dinastiilor andine. Francisco Pizarro face în 1526 o călătorie de recunoaştere pe coasta peruviană. În 1528, Carol Quintul îi încredinţează lui Pizarro guvernarea Perului ce urma să fie cucerit. Începe în acel moment extraordinara epopee a lui Pizarro care în 1532, cu 106 infanterişti şi 62 de oşteni călare, traversează Munţii Anzi, îl învinge şi îl ucide pe regele incas, ajunge la Cuzco şi îl ocupă. Urmează un lung război civil între Pizarro şi Diego de Almagro, principalul său locotenent. Amândoi mor în 1541. În ciuda disputei lor, stăpânirea Spaniei se întinde rapid până în Chile şi Argentina orientală. Peru este supus unei colonizări intense. În vreme ce Cortes şi Pizarro distrug cele mai importante imperii din regiune, Columbia este ocupată în 1524. În 1532, Cartagena şi Bogota sunt deja oraşe prospere. Mendoza întemeiază Buenos Aires. Plecând din

Peru, începe explorarea Amazonului. În 1550 se stabileşte o legătură între Peru şi Asunción, în Paraguay. America spaniolă a luat naştere.

Aceste repere dau o idee despre rapiditatea cu care Europa și-a instaurat dominaţia în lume. Cât priveşte Portugalia, ceea ce reţine atenţia în cazul ei este stăpânirea asupra mărilor ce-i revine din împărţirea lumii realizată prin Tratatul de la Tordesillas (7 iunie 1494). Potrivit tratatului, Portugalia stăpâneşte tot ce se află la est de meridianul situat la 370 de leghe de insulele Capului Verde; Spania, tot ce se află la vest, adică întreaga Americă, mai puţin Brazilia. Portughezii obţin facilităţi portuare în Japonia, centrul de comerţ Macao din China, Malacca, Ceylonul, instalarea pe coasta occidentală a Indiei, la Calcutta şi Goa. Tot ei controlează accesul în Oceanul Indian prin Ormuz, Bab el Mandeb şi Aden şi edifică o salbă de forturi şi baze pe coastele Africii.

Cât despre Spania, ea îşi adjudecă America, din California şi Florida până în Ţara de Foc, şi pune stăpânire pe arhipelagul Filipinelor.

Această prodigioasă expansiune europeană s-a realizat în mai puţin de cincizeci de ani. Ea oferă Europei un atu primordial, pe care-l va păstra practic până la conflictul mondial din 1939-1945. Acest atu este reprezentat în parte de stăpânirea asupra mărilor şi în parte de europenizarea unor vaste regiuni – în special Americile, dar şi Australia, Noua Zeelandă şi Africa de Sud. Europa îşi începe marşul spre apogeu, adică marşul către dominaţia mondială care va fi desăvârşită patru secole mai târziu.

Expansiunea Europei prin intermediul cuceririlor şi explorărilor realizate de portughezi şi de spanioli deschide o nouă epocă în istoria universală. Câmpul de acţiune al Europei se extinde la întreaga planetă. Alţi europeni – francezi, englezi, olandezi, adică acei europeni înzestraţi cu o putere semnificativă – urmează exemplul celor două popoare din peninsula ibe-

rică. Pentru moment însă, Spania este principalul beneficiar al noului raport de forțe.

Putere atlantică, Spania este și putere mediteraneană. Schimburile între spanioli și italieni, mai cu seamă genovezi, sunt numeroase. De la Genova sosesc cartografi, marinari, navigatori, negustori. Odată cu înaintarea otomană, Genova și-a pierdut implantările din Marea Neagră și de la Dunărea de Jos. Mulți specialiști genovezi se pun în serviciul regilor catolici, ceea ce are drept rezultat întărirea poziției Spaniei ca putere maritimă.

Pe de altă parte, Aragonul a rămas implicat în treburile peninsulei italiene. Neapole, Sicilia, Genova se află în raporturi strânse, uneori de subordonare, cu Spania. Regii catolici Isabela și Ferdinand reușesc să încheie „reconquista“. Granada capitulează. Exact în același moment, Spania își începe marea aventură, care e totodată marea aventură a Europei. Dar acesta nu e totuși decât un aspect al ambițiilor sale. Căci are loc, într-adevăr, acum un eveniment plin de consecințe pentru istoria Europei: extincția familiei regilor catolici și înlocuirea ei cu un principe din familia de Habsburg. Întâmplarea face ca acest principe, care posedă coroana Sfântului Imperiu și posesiunile ereditare ale familiei, să fie unul dintre cele mai mari personaje ale Istoriei universale: Carol Quintul.

Dintr-odată se produce o extraordinară conjuncție a puterilor între o Spanie eliberată de musulmani, devenită (alături de Portugalia) stăpână a mărilor, înzestrată cu un imens imperiu în America și, pe de altă parte, imperiul care-și avea centrul de putere în Austria, Boemia și Ungaria, dar și în Țările de Jos și Italia. Această alcătuire, ce pare cam eteroclită, avea totuși logica ei, anume aceea de dominație a creștinătății și de primă tentativă de a impune supremația asupra întregii părți occidentale a Continentului.

Expansiunea Europei are loc în momentul în care, în partea ei occidentală, apare un stat modern, „statul regal“, ce reprezintă o depășire a structurilor moștenite de la Evul Mediu

bazate pe edificiul creştin şi pe relaţia de suzeranitate între principe sau senior şi oamenii guvernaţi de el. Forma cea mai elaborată a acestor structuri a fost reprezentată de oraşele italiene şi germane, închegate în jurul unei pieţe economice şi conduse de un guvern nobiliar şi adesea oligarhic. În secolul al XV-lea, statul regal îşi asumă principalele responsabilităţi ale suveranităţii: apărarea, politica externă, finanţele, dreptul de a bate monedă. Marele progres se leagă de permanenţa acestor responsabilităţi, ceea ce înseamnă o administraţie legată de coroană, un sistem de impozite care garantează resurse stabile, o armată permanentă. Toate acestea există deja în regatul lui Ludovic al XI-lea şi sunt instaurate şi în Spania sub dubla constrângere a „reconquistei" şi a imperiului colonial.

„Statul regal" apare în Franţa, în Spania, dar şi în Anglia. Italia şi Germania, în schimb, se sustrag acestei evoluţii: Italia tocmai datorită succesului structurilor sale urbane şi totodată, poate, rolului secular de prim-plan jucat de papalitate; Germania datorită faptului că împăratul n-a reuşit să se impună în faţa prinçipilor şi a cetăţilor practic independente.

Soarta Europei e pecetluită de apariţia unor monarhii puternice în Franţa, Spania şi Anglia, care prefigurează Concertul european în forma aceasta care va dăinui cel puţin patru secole. Gradul de dezvoltare e similar în cele trei mari ţări ale Europei occidentale. Franţa e cea mai populată, potenţial mai puternică decât celelalte două: 17 milioane de locuitori, faţă de 6-7 în Spania şi Anglia. Dar Franţa a trecut prin Războiul de 100 de Ani şi trebuie să-şi refacă forţele. Nu are graniţe precise. Şi mai cu seamă îi lipseşte o vocaţie: deşi are o impresionantă ieşire la Oceanul Atlantic, ea întârzie să intre în competiţie cu Spania şi cu Portugalia pentru stăpânirea mărilor. Pare mai degrabă fascinată de Italia, care prin strălucirea culturii sale, prin înaltul nivel de civilizaţie, prin organizarea socială, prin bogăţia ei, îşi eclipsează vecinii. Regii Franţei, Carol al VIII-lea, Francisc I, îşi propun drept ţel să capete preponderenţă în Italia. Aici se izbesc însă de numeroase obstacole din partea Sfân-

tului Scaun, a Veneţiei, dar şi a Neapolelui sau a Milanului. Mai trebuie să facă faţă, în peninsulă, şi opoziţiei manifestate de Spania şi de Imperiu, care nu vor să cedeze Franţei preponderenţa la care par să le dea dreptul bogăţia şi populaţia de care dispun. Cu toate acestea, regii Franţei se vor ocupa de ducatul Milanului mai mult decât de Artois sau de Flandra, a căror posesie ar fi mai profitabilă regatului pentru a-i asigura o supremaţie durabilă. Atenţia Franţei se îndreaptă deci spre Italia, neglijând aventura pe mări.

Celelalte două state care realizează saltul spre modernitate sunt incontestabil Anglia şi Spania.

După o lungă perioadă de manifestare a unor ambiţii continentale, Anglia dinastiei Tudorilor se reorientează spre vocaţia sa britanică şi maritimă. Ea abandonează himera franceză pentru a se întări în raport cu Scoţia şi Irlanda, angajându-se într-o politică ce va duce, la începutul secolului al XVIII-lea, la unificarea arhipelagului sub dominaţia engleză. Transformarea societăţii e întărită de Reformă şi de crearea unei Biserici de stat autonome independente de Roma.

În acelaşi timp în care în jurul Tudorilor se edifică un stat modern, Anglia se angajează hotărât pe calea consolidării puterii sale maritime şi a expansiunii peste mări. Această orientare, absolut fundamentală, s-a menţinut în cursul următoarelor patru secole şi a devenit una dintre priorităţile politicii engleze, cealaltă fiind aceea de a împiedica ţările de pe Continent să-şi impună supremaţia în Europa. Anglia n-a ajuns la această poziţie decât în mod progresiv, fapt ce explică imprevizibilitatea alianţelor sale în secolul al XVII-lea.

Cel de-al treilea partener e Spania, care s-a înzestrat cu structuri moderne în urma „reconquistei“ şi a cucerii Noii Lumi. În secolul al XVI-lea, ea devine un stat modern cu structuri de comandă eficace, cu o administraţie competentă, cu drumuri, flotă şi o armată permanentă. Administrarea teritoriilor de peste mări îşi are sediul la Sevilla şi este mărturia perfectă a progresului înregistrat de Spania. Rolul său în creşterea puterii europene va fi – şi va rămâne – dominant. Chiar şi astăzi este

un fapt mai presus de orice îndoială că Spania a lăsat asupra europenizării lumii o pecete comparabilă doar cu aceea lăsată de Marea Britanie.

Dar Spania secolului al XVI-lea înseamnă şi Carol Quintul şi, prin urmare, asocierea dintre puterea împăratului şi cea a monarhiei spaniole. Aceasta din urmă se prezenta deja drept o monarhie „naţională", cu atât mai mult cu cât musulmanii fuseseră alungaţi de pe teritoriul ei. Cea dintâi se întindea însă asupra unui ansamblu disparat de teritorii – Austria, Boemia, Ungaria, Italia, Flandra, Franche-Comté, Ţările de Jos, ţări pe care nu le lega nici un „patriotism". Cu excepţia coroanei, am căuta în zadar ceva care să fi putut realiza apropierea între aceste popoare, puternic zguduite de Reformă, şi conducătorii lor.

În ciuda eterogenităţii celor două mari componente ale imperiului lui Carol Quintul, există totuşi o voinţă care le uneşte. Împăratul, inovator în domeniu, caută să obţină atât unitatea creştinătăţii cât şi supremaţia în Europa occidentală. Ambiţia sa pare una politică, dar e în acelaşi timp una spirituală. Carol Quintul este un suveran modern prin anumite laturi ale personalităţii sale, rămânând totuşi un om al secolului al XV-lea. Lupta sa în cadrul imperiului o prefigurează pe aceea dusă de succesorul său în timpul războiului de Treizeci de Ani: lupta dusă în numele Spaniei şi pentru Spania, pe mări ca şi în America, pregăteşte ambiţia lui Filip al II-lea.

În vreme ce apar trăsăturile fundamentale ale celor trei mari ţări din Europa occidentală (cărora trebuie imediat să le adăugăm Provinciile Unite din partea septentrională a Ţărilor de Jos) devenite state moderne, are loc o adevărată revoluţie, nu atât a ştiinţei cât a învăţământului. Ea este în mare măsură rodul Reformei, care introduce conceptul de cercetare liberă într-o lume dominată de scolastică. Universităţile şi-au păstrat calitatea şi adesea şi influenţa. Dar numărul de studenţi pe care îi educă nu mai corespunde nevoilor statului modern pe cale de a se naşte. În tulburările provocate de Reformă, Universităţile sunt adesea teatrul unor puternice conflicte. Anunţată încă din timpul Renaşterii de revenirea în prim-plan a autorilor pro-

fani ai Antichităţii eliminaţi din învăţământ, controversa care pune în pericol unitatea intelectuală a creştinătăţii face ravagii. Universalitatea limbii latine este aprig contestată. „Internaţionala Universităţilor" din cadrul creştinătăţii occidentale se destramă sub impactul Reformei, dar şi al politicii duse de diferiţi principi. Căci una dintre consecinţele apariţiei statului modern este că acesta nu mai poate rămâne indiferent faţă de ceea ce se petrece în Universităţi. Erasmus, născut la Rotterdam, se simte la el acasă atât la Paris cât şi la Padova. El aparţine unei generaţii ce va fi înlocuită de o alta, mai „naţională". Francisc I va alege el însuşi conferenţiarii ce vor alcătui Collège de France din rândul italienilor sau germanilor. Dar orientarea către o Europă intelectuală mai diversificată este deja prezentă, iar regii nu sunt indiferenţi la această evoluţie. Un om ca Henric al VIII-lea al Angliei reprezintă un simbol în acest sens.

Din cauza nevoii de persoane calificate aflate în serviciul statului modern, ca şi a faptului că formarea intelectuală este unul din principalii vectori de putere, Iezuiţii, al căror ordin a fost creat tocmai pentru a combate răspândirea Reformei, întemeiază Colegiile. Acestea vor avea un enorm succes şi vor primi în sânul lor mulţi tineri, a căror formare intelectuală este impecabilă. Punând în joc imitaţia şi concurenţa, Colegiile răspund nevoii de cadre a statului modern. Timp de mai multe secole, ele îşi vor pune pecetea asupra literaturii şi artelor în Europa occidentală; pe scurt, vor avea o influenţă fundamentală asupra civilizaţiei şi, indirect, asupra politicii europene. Sistemul de învăţământ european a atins un grad de excelenţă care n-a rămas fără urmări asupra progresului înregistrat de ţările din vestul Europei în domeniul politic şi ştiinţific. Apariţia statului modern şi începutul expansiunii europene au precedat cu câţiva ani Reforma. Aceasta din urmă n-a devenit un eveniment politic decât la câţiva ani după ce Luther şi-a afişat cele 95 de teze (1517). Iar lucrurile s-au petrecut aşa fiindcă naţionalismul şi voinţa principilor s-au alăturat unei mişcări religioase. În sens invers, trezeşte uimire faptul că expansiunea europeană n-a fost împiedicată sau chiar oprită de-a dreptul din

cauza conflictelor religioase, care au îmbrăcat, vreme de mai bine de un secol, un caracter acut.

Reforma a reuşit ori de câte ori a fost susţinută de un principe: aşa s-au petrecut lucrurile în Germania, în Scandinavia, la Geneva, în Anglia, în timp ce acolo unde puterea i s-a opus cu vigoare (Franţa, Spania, Italia, statele ereditare ale Habsburgilor), ea a eşuat.

Carol Quintul, căruia i-a revenit sarcina să poarte lupta pe mai multe fronturi, apare ca un om al Evului Mediu menit să conducă Europa pe calea unui nou destin. El se afirmă ca împărat în înţelesul deplin al cuvântului, păstrând amintirea vremii în care creştinătatea se sprijinea pe Papalitate şi pe Imperiu. Va lupta încercând să salveze unitatea Occidentului creştin, dar nu va ajunge decât la un compromis: Pacea de la Augsburg. Va încerca să ducă mai departe moştenirea lui Carol Temerarul, dar se va izbi de Franța pe care nu va reuși s-o îngenuncheze. Va avea însă mai mult succes cu Spania şi Italia. Va netezi calea contraofensivei catolice inaugurate la Conciliul de la Trento. Personaj excepţional, el este unul dintre cei care au contribuit decisiv la naşterea Europei moderne, chiar dacă n-a dorit-o. În timpul domniei sale, sediul puterii se schimbă. El nu se mai află în ducatul Milanului, la Genova sau la Veneţia, în ciuda faptului că aceste locuri rămân locuri cu un înalt nivel de prosperitate. Se află în Germania, în Spania, în Portugalia, în Franţa şi în Anglia. Dar, ca urmare a politicii Habsburgilor, Imperiul va continua să joace un rol.

Anumite trăsături ale istoriei Europei pot fi puse în evidenţă încă din secolul al XVI-lea. Astfel, Franţa nu se angajează decât relativ târziu şi cu rezerve în aventura maritimă. A doua trăsătură, mult mai caracteristică, ţine de faptul că Europa şi-a risipit resursele în lupte interne, în timp ce expansiunea sa peste mări a reprezentat un splendid succes pentru care n-a cheltuit în cele din urmă decât o mică parte din mijloacele de care dispunea. Este de asemenea demn de semnalat că aceste începuturi ale expansiunii europene au avut loc în momentul în care

Europa era sfâșiată de conflicte religioase, de războaie violente cum sunt cele care au însângerat Franța, Imperiul Habsburgic, Anglia, Țările de Jos. Mai mult: în momentul când își începe expansiunea, Europa este încă un continent amenințat de puteri exterioare cum sunt Imperiul Otoman și Rusia. Unul dintre gesturile cu cele mai mari consecințe din această perioadă va fi crearea unui zid de apărare în jurul Austriei pentru a-i ține la respect pe turci; conducerea sa va fi încredințată de Carol Quintul fratelui său Ferdinand. Acest centru de putere va duce la crearea Imperiului Austriac și a Dublei Monarhii. Mai la nord, Reforma înlesnește pătrunderea Markgrafului de Brandenburg în zona situată între Lübeck și Riga ca urmare a declinului Ligii Hanseatice.

Începutul luptei pentru supremație în Europa este concomitent cu prima fază a expansiunii europene peste mări, respectiv cu primii ani ai secolului al XVI-lea. El se leagă în principal de apariția statelor moderne în vestul continentului, dar și de consecințele crizelor provocate de Reformă și de progresele remarcabile în răspândirea gândirii, în rândul cărora un rol de prim rang îl joacă apariția tiparului.

Ludovic al XI-lea apare drept primul rege modern prin aceea că înzestrează Franța cu rudimentele unor structuri ce îi conferă o poziție favorabilă în raport cu vecinii. El este mai cu seamă un lichidator al trecutului. Războaiele pe care le-a purtat împotriva lui Carol Temerarul pun capăt unui contencios ale cărui rădăcini coboară până în Evul Mediu.

Succesorii lui, Carol al VIII-lea și Ludovic al XII-lea, au angajat Franța într-o luptă pentru dobândirea supremației în Italia, în special pentru controlul asupra Milanului. La începutul domniei sale, Francisc I a urmat aceeași cale. Dar evenimentul major l-a reprezentat alegerea, la 28 iunie 1519, a regelui Spaniei, Carol Quintul, în fruntea Imperiului. Sfidarea adusă atunci Europei s-a tradus printr-un lung conflict, care n-a luat sfârșit decât odată cu Tratatele din Westfalia.

Prima fază a conflictelor iscate de tentativa Habsburgilor de a-şi impune supremaţia în Europa s-a derulat în prima jumătate a secolului al XVI-lea. În cadrul ei s-au înfruntat Casa de Habsburg şi Casa de Valois, mai precis Carol Quintul şi Francisc I. Prin multe din aspectele ei, această luptă aduce aminte de Evul Mediu. Mare parte dintre disputele care au alimentat-o au avut un caracter succesoral, marital sau privitor la alte aranjamente de familie, extrem de importante în istoria medievală. Armatele care se înfruntă sunt alcătuite cu prilejul unui război. Şi, îndeosebi, această perioadă este într-adevăr una de tranziție: ea anunță apariția unei noi Europe, Europa statelor care aşteaptă să devină Europa statelor-națiuni.

Când Carol Quintul devine împărat, regatul Franței, care beneficiază de prestigiul victoriei de la Marignan, de reputația regelui său, de numeroasa sa populație, este încercuit de posesiunile noului împărat. Carol Quintul se află pe granița Pirineilor; este suzeran al Milanului; deține Franche-Comté şi Țările de Jos. Totodată, stăpâneşte Neapole, Sicilia şi Sardinia. Ales în dauna lui Francisc I, care a încercat şi el să ajungă în fruntea Imperiului, Carol Quintul beneficiază de resursele imperiului spaniol din America. În ciuda acestor atuuri şi în ciuda victoriilor militare, el n-a reuşit să îngenuncheze Franța.

În tabăra de la Drap d'Or (7 iunie 1520), Francisc I şi Henric al VIII-lea au convenit să se opună atotputerniciei împăratului. De fapt, încă de pe acum, Anglia alege politica ce-i va reuşi atât de bine în viitor, anume aceea de a se opune oricărei tentative de dominare pe Continent. În vederea acestui scop, ea nu va ezita să sprijine când o tabără, când alta. Astfel, încă din 1521 Henic al VIII-lea se apropie de Carol Quintul. Expedițiile militare ale imperialilor au început în primăvara anului 1521 în Burgundia. După campania militară nefericită a lui Francisc I în Navarra, Franța îşi concentrează atenția asupra Milanului, a cărui dominare este obținută de alianța dintre papă şi împărat. O armată franceză care trebuia să reocupe capitala lombardă e înfrântă la La Bicoque, ceea ce atrage şi căderea Genovei. Astfel, Imperiul, ce cuprinde acum şi Spania care

controla sudul Italiei, dobândeşte şi controlul asupra nordului peninsulei.

Francisc I trece el însuşi Alpii în fruntea armatelor şi, susținut de Veneţia, de papă şi de Florența, îngrijorate de puterea crescândă a lui Carol Quintul, recucereşte Milanul. Imprudent, hotărăşte însă să dea bătălia cu armatele imperiale la Pavia unde suferă o înfrângere usturătoare, căzând în mâinile împăratului. Acesta pare să fi câştigat războiul. Obține de la prizonierul său semnarea Tratatului de la Madrid (14 ianuarie 1526), care anulează opera lui Ludovic al XI-lea: Francisc I trebuie să renunţe nu numai la pretențiile asupra Italiei, fie acestea îndreptate către Milan, Neapole, Genova sau Asti, ci e silit să cedeze totodată Burgundia, Flandra, Artois şi Tournai. Acest succes total a îngrijorat atât Anglia cât şi Papalitatea şi Veneţia, care au sprijinit crearea Ligii de la Cognac împotriva împăratului. În acelaşi timp, otomanii, pe care Francisc I nu ezitase să-i atragă în jocul său, înregistrează o victorie asupra Ungariei la Mohacs (august 1526). Presiunea în răsărit asupra lui Carol Quintul și a fratelui său Ferdinand e mare. Sorții de izbândă trec acum de partea lui Francisc I care primeşte sprijinul lui Henric al VIII-lea (Tratatul de la Westminster). În acelaşi timp, trădarea Genovei, care se alătură imperialilor, împiedică Franța să-şi ia revanşa asupra lui Carol Quintul.

O reglementare interimară a conflictului intervine odată cu „Pacea Doamnelor“* care reechilibrează situația: Carol Quintul renunță la Burgundia, în vreme ce Francisc I nu se opune revenirii familiei Sforza în fruntea Milanului. Se deschide acum o perioadă de dialog politic între Casele de Habsburg şi Valois. Împăratul trebuie să facă față progreselor Lutheranismului și își vede autoritatea contestată de principii protestanţi din Germania. Pe de altă parte, otomanii menţin presiunea asupra Ungariei şi amenință Viena. Mediterana orientală a intrat în mare

*Tratat de pace încheiat la Cambrai în 1529, între Louise de Savoie, în numele fiului ei Francisc I, și Margareta de Austria, în numele nepotului ei Carol Quintul. (N.t.)

măsură sub dominația lor (asediul insulei Rhodos, 1522). Veneția trebuie să accepte o pace de compromis, în timp ce Belgradul cade în mâinile turcilor.

Amenințarea Vienei de către turci va cântări greu în istoria Europei. Habsburgii își confirmă rolul de apărători ai Occidentului, dobândind coroana Ungariei. Aceasta, alături de cea a Boemiei și de cea a statelor succesoare, îi angajează pe Habsburgii de la Viena pe drumul menirii lor în Europa danubiană. Eșecul lui Soliman în fața Vienei în 1529 dovedește că armata turcă nu este invincibilă și inaugurează o perioadă de echilibru care va dura un secol.

În Germania, conflictele care-și au originea în reforma luterană slăbesc în chip evident autoritatea lui Carol Quintul. Înaintarea protestantismului e însoțită însă de reacția catolică. Între liga de la Schmalkalde (1530-1531), care îi regrupează pe principii protestanți din Nord, și liga catolică de la Nürnberg prăpastia nu e atât de mare cum s-a spus: ea nu împiedică contactele între protestanți și catolici, fără a mai vorbi de schimbările de religie și de tabere ale multor protagoniști. Lucrurile se îndreaptă către o reglementare ce va fi reluată în Pacea de la Augsburg, respectiv către acceptarea protestantismului în măsura în care conducătorii și popoarele împărtășesc aceeași credință.

Tentativa lui Carol Quintul de a-și impune legea în Europa a fost subminată de amenințarea otomană la granița de est și de Reformă în inima Imperiului. Nu trebuie uitat însă că acesta din urmă era de multă vreme adânc divizat.

Războiul reîncepe în 1536. Francisc I înregistrează victorii în Savoia, în timp ce Carol Quintul suferă o înfrângere la Marsilia. La cererea papei se semnează un armistițiu. Apoi conflictul reizbucnește, înregistrându-se de o parte și de alta succese nedecisive. În cele din urmă, izolat, Francisc I e silit să ceară o pace care confirmă clauzele Tratatului Doamnelor. Pacea de la Crespy îi lasă mână liberă lui Carol Quintul. Luther, Henric al VIII-lea și Francisc I mor între 1546 și 1547, ani în care Carol Quintul se bucură de o autoritate și de o statură cres-

cânde. Hotărât să oprească înaintarea protestantismului în Germania, împăratul reuşeşte să readucă în orbita catolicismului câteva cetăţi care trecuseră la Reformă. Pentru a da o ultimă lovitură protestanţilor, el înfruntă liga de la Schmalkalde în bătălia de la Mühlberg (aprilie 1547) pe care o câştigă fără probleme. Filip de Hessa, care fusese sufletul ligii, capitulează.

În ciuda acestei victorii care părea să pecetluiască triumful Habsburgilor, în anii următori Carol Quintul va pierde poziţiile una câte una. Împăratul a ieşit ruinat din lupta dusă împotria ligii protestante germane. Papa Paul al III-lea, angajat în tratativele purtate în cadrul Conciliului de la Trento, nu vrea să se asocieze politicii împăratului și mai puțin să-i pună la picioare conciliul. Francezii și protestanţii din Germania reînnoadă alianțele. În martie 1552, armata franceză pătrunde în Lorena în timp ce Mauriciu de Saxa și protestanții germani îl silesc pe Carol Quintul să se retragă. Împăratul abdică la scurt timp: coroana imperială îi revine fratelui său Ferdinand, în timp ce fiul său Filip primeşte Spania şi imperiul său de peste mări, împreună cu Neapolele, Milanul, Franche-Comté și Țările de Jos. Pacea va fi semnată abia la Cateau-Cambrésis (1-3 aprilie 1559). Franța renunță la Savoia, la Piemont și la revendicările sale în Italia. Ea obţine însă cele trei episcopate de la Metz, Toul și Verdun. Tratatul a stabilit marile direcții ale raportului de forțe din Europa până la începutul războiului de Treizeci de Ani (1618).

Plină de răsturnări, complicată prin schimbările de orientare ale protagoniştilor, rivalitatea dintre Carol Quintul, Francisc I, Henric al VIII-lea şi Filip de Hessa îşi capătă întreaga semnificaţie în perspectiva luptei duse de Habsburgi pentru obţinerea preponderenței în Europa. Față de proiectul lui Carol Quintul, coerent şi clar, atitudinea suveranilor Franței şi Angliei este marcată de interese de circumstanță. Lucru adevărat mai cu seamă pentru Franța, preocupată să învingă în Milan și a cărei politică împotriva Imperiului e dominată de contingențe. În ciuda unei anumite confuzii a proiectelor sale, Francisc I

reuşeşte să se opună ambiţiilor lui Carol Quintul. Acesta din urmă nu poate să pună capăt schismei protestante şi nici să-şi impună hegemonia în Europa. El îi lasă fiului său atuuri redutabile. Statul regal triumfă în lupta cu Imperiul. Ciclul istoric început cu statul regal se va continua cu statul-naţiune la sfârşitul secolului al XVIII-lea. După pacea de la Cateau-Cambrésis, o nouă Europă, Europa statelor, îi succedă celei medievale.

Cei patruzeci de ani care rămân până la sfârşitul secolului sunt anii preponderenţei spaniole. Madridul este acum deplin stăpân asupra mărilor, cu atât mai mult cu cât Portugalia a trecut sub autoritatea sa. Argintul incas şi bogăţiile Americii sunt descărcate la Sevilla. Regatul e bine administrat şi n-a intrat încă în lunga sa perioadă de decadenţă.

Naţionalismul devine un sentiment curent. Aşa cum, spre deosebire de perioada precedentă, schimburile economice încep să fie supuse taxelor vamale pentru a proteja producţia locală, tot aşa se acordă acum prioritate solidarităţii ce se stabileşte în interiorul fiecăruia dintre state.

Conflictele religioase care fuseseră aplanate prin pacea de la Augsburg cunosc o recrudescenţă odată cu apariţia protestanţilor Zwingli şi Calvin, pe de o parte, şi cu coagularea catolicismului în jurul Conciliului de la Trento, pe de alta. Franţa, Ţările de Jos, Scoţia, principatele renane cad pradă unor războaie religioase de mare cruzime.

În sfârşit, inflaţia sărăceşte o parte a populaţiei care se răscoală (războiul ţărănesc din Germania). Aceste mişcări sociale se conjugă cu ambiţia, lipsită de scrupule uneori, a nobililor de a se pune în fruntea protestatarilor ca să se afirme în faţa puterii regale care câştigă tot mai mult teren. Aceşti nobili şi aceşti protestatari se bazează pe angajamentul religios şi nu ezită să ceară sprijinul forţelor străine. Tendinţa aceasta, prezentă încă în cursul primei jumătăţi a secolului, îşi capătă adevărata dimensiune în cea de-a doua jumătate.

Filip al II-lea dispune de atuuri importante care ar trebui să-i permită să consolideze preponderenţa spaniolă: o infanterie redutabilă, mari resurse financiare, adversari ruinaţi sau slăbiţi. El domină Italia, unde reprezentanţii săi controlează foarte bine situaţia, atât în Sicilia cât şi la Neapole sau în Lombardia. Reuşeşte să stăvilească expansiunea turcească în Mediterana, şi dacă Ciprul cade în mâna turcilor, Filip al II-lea salvează, cu ajutorul papei şi al Veneţiei, Malta ameninţată şi, mai ales, distruge la Lepanto (1571) flota otomană, repurtând o victorie prost fructificată, dar o victorie decisivă totuşi. Mediterana occidentală continuă să fie teatrul incursiunilor făcute de arabii din nordul Africii, supuşi periodic expediţiilor punitive europene.

În timpul domniei Mariei Tudor, ea însăşi pe jumătate spaniolă, Anglia, epuizată de eforturile lui Henric al VIII-lea şi ale lui Somerset de a supune Scoţia, oscilează între Franţa şi Spania. Franţa traversează o perioadă tulbure: regenţa lui Francisc al II-lea şi a lui Carol al IX-lea.

Pentru Filip al II-lea, pericolul vine dinspre sporirea forţei şi violenţei calvinismului care se instalează temeinic în Ţările de Jos, în Palatinatul renan, în Franţa şi în Scoţia. Înaintarea sa în Olanda şi Zeelanda provoacă o intervenţie spaniolă viguroasă, dar insuficientă pentru zdrobirea voinţei olandezilor. În acest moment Maria Tudor moare, lăsând tronul reginei Elisabeta. Anglia şi Olanda încep să conteste supremaţia pe mare a Spaniei, mai întâi sub forma raidurilor pirateşti împotriva convoaielor ce vin din America. Cu toate astea, regina Angliei nu s-a hotărât încă dacă să încheie alianţă cu Franţa sau cu Spania. Perioada următoare este relevantă pentru această incertitudine, de parcă pentru Anglia ar fi la fel de important să împiedice deopotrivă controlul Spaniei şi al Franţei asupra Ţărilor de Jos. Or, Franţa ezită dacă să treacă de partea insurgenţilor sau a Spaniei.

Marea problemă a lui Filip al II-lea este aceea de a pune capăt revoltei Provinciilor Unite, ceea ce va duce la radicalizarea

conflictului cu Anglia, unde Filip îi susține pe catolici și pe irlandezi, și la o participare tot mai directă la luptele din Franța dintre catolici și hughenoți. Aceste acțiuni sunt un eșec pentru regele Spaniei, silit să accepte sciziunea Țărilor de Jos între Provinciile Unite și Țările de Jos spaniole. Trebuie amintită aici marea importanță a acestei regiuni care a devansat Milanul și bogatele orașe ale Italiei. Anvers rămâne în mâinile Spaniei, dar ponderea bogăției și a spiritului de inițiativă înclină balanța în favoarea insurgenților.

Încercările de a îngenunchea Anglia suferă un eșec usturător. Armada, flota spaniolă menită să invadeze insulele britanice, e zdrobită de flota engleză (august 1588). E prima mare victorie navală a Angliei, și ea încununează isprăvile pe mare ale unor marinari precum Drake și ale acelor „merchants adventurers" care vor ilustra epopeea engleză.

În ciuda condițiilor mai favorabile, Filip al II-lea nu reușește să determine succesul partidei catolice din Franța care nu ezită să-i ceară sprijinul. În războiul civil izbucnit în urma asasinării lui Henric al III-lea, Filip sprijină Liga și familia de Guise. Dar se izbește de patriotismul francezilor și de inteligența lui Henric al IV-lea. Războiul dintre acesta și Spania (ianuarie 1595) se încheie prin pacea de la Vervins (mai 1598) care reia prevederile importante ale Tratatului de la Cateau-Cambrésis.

Moartea lui Filip al II-lea, profunda lui dezamăgire de a nu fi putut să lichideze protestantismul din Franța, din Țările de Jos și din Anglia (în 1594, Edictul de la Nantes dă o largă libertate de mișcare protestanților din Franța) nu trebuie totuși să umbrească faptul că Spania joacă încă un rol dominant în vestul Europei. Eșecul cel mai usturător este cel suferit în Țările de Jos. Totuși, Spania rămâne solid implantată în Italia; Anglia e încă prea slabă ca să reprezinte o amenințare; iar Franța, odată cu domnia lui Henric al IV-lea, revine, după o eclipsă de aproape douăzeci de ani, în prim-planul politicii europene.

În schimb, ca o consecință a Tratatului de la Cateau-Cambrésis, ea este în continuare încercuită de posesiunile spaniole. Nu reprezintă deci o surpriză dorința lui Henric al IV-lea de a rupe

încercuirea prin dobândirea oraşului Saluzzo care îi redeschide calea spre Italia. Îl abandonează însă curând (Tratatul de la Lyon din 1601) în schimbul posesiunilor Ducatului de Savoia aflate dincolo de Ron (Bugey, Bresse şi ţinutul Gex). Relaţiile sale cu Anglia lui Iacob I sunt evident mai liniştite (Tratatul din 1606).

În Ţările de Jos, unde spaniolii speră încă să-i domolească pe insurgenţi, instalarea unui arhiduce consolidează prezenţa spaniolă, dar nu ştirbeşte hotărârea Provinciilor Unite care atacă neîncetat convoaiele maritime ale Spaniei, în special cele care fac legătura dintre America şi Sevilla.

Asasinarea lui Henric al IV-lea survine în momentul în care acesta se pregăteşte să intervină în treburile Imperiului în numele principiilor Păcii de la Augsburg. Moartea regelui Franţei, hotărât să-l susţină pe candidatul reformaţilor la succesiunea Ducelui de Clèves, pune punct acestei afaceri.

În timp ce Spania se încăpăţânează să continue conflictul dificil cu Ţările de Jos, împăratul, conducătorul ramurii de la Viena a Casei de Habsburg, profitând de acalmia de la frontierele orientale, unde otomanii sunt mai puţin activi, se străduieşte să recâştige poziţiile pierdute de catolici după pacea de la Augsburg. Intenţia Habsburgilor este de a determina restituirea către principii catolici din Germania a posesiunilor pierdute prin respectiva pace de principii protestanţi, care au beneficiat de dinamismul religiei reformate şi de ameninţarea turcilor la graniţele orientale. Miza înfruntării dintre Habsburgii de la Viena şi de la Madrid, pe de o parte, şi Burboni pe de altă parte o reprezintă supremaţia în Europa. Acest fapt nu va apărea întotdeauna cu claritate în mijlocul intrigilor ce afectează Savoia, Mantova, trecătoarea din ţinutul Valtellina din Alpi, Lorena unde francezii, imperialii şi spaniolii par să obţină pe rând victorii.

La acest început de secol al XVII-lea, împăraţii Austriei Matei al II-lea şi Ferdinand al II-lea au înţeles că beneficiază de un context favorabil şi că disputa religioasă e un mijloc excelent de a-şi spori autoritatea. Lovitura din Boemia din 1620 a reprezentat un succes care a făcut o mare impresie şi a repus

familia de Habsburg într-o poziţie dominantă în Europa centrală. După bătălia de la Muntele Alb, în care nobilimea cehă a fost decimată, principatele protestante din Germania se puteau aştepta la tot ce e mai rău. Intenţia lui Ferdinand de a-şi întinde stăpânirea şi asupra ţinuturilor baltice i-a îngrijorat pe danezi şi pe suedezi. După faza daneză a confruntării, din care poziţia împăratului a ieşit întărită, faza suedeză a avut o cu totul altă importanţă. Regele Gustav Adolf dobândeşte victorie după victorie şi domină Germania de Nord şi de Vest, fără să ameninţe totuşi cu adevărat nici Viena, nici München. Moartea lui Gustav Adolf modifică iarăşi echilibrul de forţe. Imperialii reiau ofensiva, în timp ce Spania continuă cu încăpăţânare lupta cu Provinciile Unite. Faza franceză a războiului marchează sfârşitul preponderenţei spaniole în Europa. Armata spaniolă suferă o gravă înfrângere la Rocroi (1643). Împăratul se izbeşte de o coaliţie între principii germani şi Franţa. El trebuie să se resemneze cu pacea negociată la Münster şi la Osnabrück. Tratatele încheiate în Westfalia, care privesc mai degrabă Germania decât echilibrul european, limitează puterile împăratului şi dau în schimb Franţei posibilitatea de a interveni în treburile Germaniei, şi astfel posibilitatea de a ocupa primul loc în Europa. Franţa e guvernată în acel moment de un om excepţional: Cardinalul Richelieu, înzestrat de o gândire politică profundă dublată de un caracter şi de o autoritate excepţionale. Richelieu a fost fără îndoială omul de stat francez care a lăsat în urma sa opera politică cea mai durabilă. Henry Kissinger îl socotea inventatorul „raţiunii de stat“.

Lupta împotriva Spaniei mai continuă timp de circa zece ani. În acest conflict, Franţa nu poate conta nici pe Anglia, nici pe Provinciile Unite, ambele opunându-se unei Franţe prea puternice şi aflate prea aproape. Vocaţia Angliei, vizibilă deja în secolul precedent şi afirmată clar de Elisabeta, este confirmată de Cromwell, care preferă Franţei Spania, aflată deja în declin. În rest, un rege Stuart îi încurajează pe hughenoţi împotriva lui Ludovic al XIII-lea şi a lui Richelieu. A doua prioritate a

Angliei este să-și consolideze dominația asupra întregului arhipelag britanic.

Din partea Provinciilor Unite, care trec printr-o perioadă în care relațiile cu Anglia sunt adesea conflictuale, atitudinea față de Franța rămâne una de neîncredere. În timpul războiului de Treizeci de Ani, ca și pe vremea domniei lui Henric al IV-lea, episoadele de alianță cu cele de răceală alternează. Abandonarea Franței și pacea încheiată separat cu Spania de către Provinciile Unite sunt relevante pentru această neîncredere reciprocă.

Franța anilor 1650 este măcinată de conflictele interne ale Frondei, paralele cu o conștientizare a înzestrărilor sale, a bogăției și puterii sale. „Generația de la 1660" este generația tânărului rege. Cu ea începe o lungă perioadă în cursul căreia Franța va fi în prim-planul Europei.

Din secolul preponderenței spaniole se pot reține două orientări ale politicii franceze care vor influența decisiv următorii o sută cincizeci de ani.

Mai întâi, Franța nu se angajează decât pe jumătate în aventura maritimă și colonială, într-o manieră deloc comparabilă cu ambiția și realizările Spaniei. Sigur, istoria scrisă de Franța peste mări e glorioasă. Dar, în ciuda interesului pe care i-l arată regele și câțiva dintre miniștrii săi, societatea franceză nu e deloc pregătită să urmeze calea Spaniei de la începutul secolului al XVI-lea. Ea nu adoptă nici măcar calea Angliei de la începutul secolului al XVI-lea. Deși are o populație mai numeroasă decât Spania și Anglia luate la un loc, Franța nu e capabilă să populeze coloniile pe care le-a întemeiat. Aceasta va fi cea mai mare slăbiciune a Franței de peste mări.

Cealaltă trăsătură caracteristică a politicii franceze este instabilitatea, ea însăși legată de disensiunile care tulbură țară. Perioadele de regență sunt perioade de slăbiciune, așa cum o arată anii în care Ludovic al XIII-lea și Ludovic al XIV-lea au fost minori. Alternativa este: reacție față de o putere autoritară sau, dimpotrivă, autoritarism pentru combaterea tendințelor către anarhie sau facționalism. Câteva dintre cele mai mari

personalităţi ale Franţei din secolul al XVII-lea au fost cu intermitenţe opozanţi ai puterii legale.

A doua jumătate a secolului al XVII-lea corespunde cu începutul lungii decăderi a Spaniei. Contemporanii însă n-au fost nici pe departe conştienţi de acest lucru. Cu atât mai mult cu cât puterea îngemănată a celor două ramuri ale Casei de Habsburg rămânea impresionantă. Dar preponderenţa spaniolă, care părea să deschidă calea unei dominaţii necontestate este urmată de preponderenţa franceză care suscită prea multe opoziţii ca să aibă şanse să se impună întregii Europe occidentale.

II
Franța în prim-plan
(1660-1783)

Tratatele din Westfalia. – Primatul Franței sub Ludovic al XIV-lea. – Succesele care au condus la Aix la Chapelle și Nimègue. – Consolidarea de la Ryswick. – Europa se coalizează împotriva Franței. – Pacea de la Utrecht. – Bilanțul domniei lui Ludovic al XIV-lea. – Apariția unei noi Europe, cea a Angliei, Prusiei și Rusiei. – Războiul pentru succesiunea Austriei. – Răsturnarea alianțelor pe Continent. – Superioritatea engleză în colonii. – Independența americană și revanșa Franței.

A doua jumătate a secolului al XVI-lea şi prima jumătate a celui de-al XVII-lea rămân marcate de preponderența spaniolă. În această perioadă, Franța luptă pentru a rupe încercuirea în care o prind cele două ramuri ale familiei de Habsburg. Ea se află în fruntea celor care se opun împăratului şi vărului său, regele Spaniei.

Europa de după Tratatele din Westfalia este o Europă a statelor care se desprind lent de Europa medievală, caracterizată prin dubla putere a Papalității şi a Imperiului, prin relațiile dinastice, prin fluiditatea pozițiilor politice. Tratatele din Westfalia şi Tratatul Pirineilor schițează o nouă configurație ce răspunde în mare măsură viziunii pătrunzătoare a Cardinalului Richelieu care, întorcând spatele preocupărilor dinastice şi imperativelor religioase, a conceput o nouă organizare a Europei bazată pe raporturile de forță, urmare a rolului sporit al statelor.

În plan concret, tratatele au transformat Sfântul Imperiu. Autoritatea împăratului a fost drastic limitată; principatele germane şi-au câştigat o cvasiindependență; două state din afara Imperiului, Franța şi Suedia, au sarcina de a garanta noua ordine.

După 1660, grație victoriilor sale împotriva împăratului și a Spaniei, Franța se instalează într-o poziție predominantă în Europa. Ludovic al XIV-lea se grăbește să-și impună voința, cu riscul de a provoca reacții ostile din partea vecinilor. Temerii de a asista la refacerea Imperiului lui Carol Quintul îi urmează temerea că Europa va fi dominată de Franța.

Spre deosebire de Cardinalul Richelieu, care avea în minte un program complet ce asocia autoritatea statului cu expansiunea sa dincolo de granițe, acțiunea lui Ludovic al XIV-lea pare să se articuleze în cadrul unei politici pragmatice. Aceasta din urmă se înscrie în contextul unei Europe în care rolul esențial este jucat de state. Avem aici doar începutul unei evoluții caracteristice secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea, dinaintea apariției, în urma Revoluției franceze, a statului-națiune.

Această „realpolitik" nu s-a impus încă tuturor statelor. Multe dintre ele optează încă pentru o linie politică sau alta în funcție de comandamente istorice și religioase mai degrabă decât în funcție de interesele directe ale statului. Acest fapt conferă perioadei o impresie de fluiditate manifestată în răsturnări de alianțe, dispute de succesiune și ambiții personale ale principilor.

Ambiția pe care Ludovic al XIV-lea o nutrește pentru Franța se leagă de locul regatului în Europa, care trebuie să fie unul de prim-plan. În urmărirea acestui obiectiv, el știe că nu se poate aștepta ca locul să-i fie oferit: acesta trebuie ocupat cu forța. Înainte de Ludovic al XIV-lea, mulțumită atuurilor pe care le reprezintă populația sa numeroasă și bogățiile sale naturale, Franța face parte, aidoma Spaniei sau Imperiului, dintre marile state europene. Odată cu suirea lui pe tron, ea ocupă locul întâi.

Calea aleasă de Ludovic al XIV-lea este dictată de împrejurări. Primul război, Războiul de Succesiune (1667-1668), arată cu destulă claritate că ambiția Franței trezește o ostilitate aproape generală, în ciuda precauțiilor luate pentru dezamorsarea opoziției engleze și olandeze. Războiul se desfășoară în principal la granița de nord a regatului, localizare deloc întâm-

plătoare: Franța are tot interesul să-și întărească pozițiile în această regiune de unde au venit cele mai mari pericole. Provinciile Unite interpretează acest fapt drept o amenințare la adresa independenței lor. Aceeaşi reacție o are şi Anglia. Războiul se sfârşeşte la Aix-la-Chapelle. Ludovic al XIV-lea cedează Franche-Comté, ocupat în iarna precedentă, dar obține oraşul Lille şi o serie de fortăreţe în Flandra menite să apere regatul.

Războiul din Olanda (1670-1678) e grăitor pentru atitudinea Europei față de Ludovic al XIV-lea. Înaintea conflictului, acesta obţinuse o alianță cu Anglia şi negociase izolarea Olandei. Motivele conflictului au fost economice şi vizau impunerea drepturilor vamale ale Franței, socotite prohibitive de Anglia şi Olanda. Pe un plan mai adânc, Franța se izbeşte în drumul său de Olanda, care nu vrea să fie un instrument în mâna puternicului ei vecin.

În operațiunile terestre, armata franceză domină forțele Provinciilor Unite. Pe mare, flotele franceză și engleză întâlnesc adversari pe măsură. Odată cu trecerea timpului, războiul se transformă într-o coaliție împotriva Franței. Din clipa în care vrea să impună cu brutalitate recunoaşterea locului său în Europa, Franța declanşează o reacţie de ostilitate.

Pacea de la Nimègue (1678) confirmă superioritatea Franței, care își întăreşte poziția în Artois, în Cambrésis, în Hainaut şi în Flandra. Frontiera de nord este acum înzestrată cu o rețea de fortărețe și orașe fortificate care pun teritoriul național la adăpost de incursiunile duşmane. În est, Franța obține Franche-Comté și își întăreşte controlul în Alsacia. Împăratul, care are mari dificultăți în Ungaria, cedează pe toată linia.

Această politică anexionistă se continuă pe timp de pace cu „reuniuni" ținute în numele unor principii juridice contestabile. Ele îi asigură Franței Strasbourg, orașe din Alsacia și din Sarre, precum și o consolidare a pozițiilor în Lorena care-i lasă puține posesiuni ducelui de Lorena. Atitudinea lui Ludovic al XIV-lea îi determină pe adversarii săi să se grupeze în Liga de la Augsburg.

E momentul în care împotriva Franţei se organizează o opoziţie metodică, puternic întărită prin „Glorioasa Revoluţie“ ce pune capăt domniei lui Iacob al II-lea Stuart la Londra în favoarea nepotului său Wilhelm de Orania (1688). Fără să fie actorul principal, Anglia este cu adevărat sufletul coaliţiei care se opune Franţei. Împreună cu Olanda, ea alcătuieşte grupul puterilor maritime îngrijorate de creşterea flotei, a industriei şi a exporturilor franceze.

Conflictul pe mare rămâne nedecis, chiar dacă flota franceză suferă grele înfrângeri (bătălia de la Haga). Francezii eşuează şi în încercările de a-l reinstala pe Iacob al II-lea pe tronul Angliei. Situaţia în teritoriile de peste mări este de asemeni dificilă, dar teritoriul naţional este păstrat intact. Împăratul Austriei renunţă la rivalitatea cu regele Franţei din cauza unui nou asediu al turcilor asupra Vienei (1683). Între timp, el reia iniţiativa şi îi respinge pe otomani, care părăsesc Ungaria şi pierd Belgradul.

Pacea de la Ryswick (1697) stăvileşte expansiunea franceză. Cu toate acestea, Franţa îşi păstrează cuceririle principale: graniţa de nord, mai ales în Flandra, Alsacia şi Strasbourg, Franche-Comté. Ea renunţă la posesiunile de dincolo de Rin şi-i retrocedează ducelui de Lorena ducatul în graniţele stabilite de Pacea Pirineilor. Păstrează de asemenea Sarrelouis şi Longwy. Dincolo de mări, recuperează teritoriile pierdute (în special în Acadia*). Confruntată cu o coaliţie, desigur eteroclită dar puternică, Franţa îşi confirmă locul de prim rang între puterile europene.

Războiul de Succesiune din Spania (1701-1714) marchează o nouă etapă în istoria Europei statelor. După Ryswick, Franţa este prima putere din Europa şi nu are nevoie să impună recunoaşterea acestui fapt. Împrejurările vor scoate în prim-plan un nou concept care se va impune în întreaga Europă: echilibrul.

---

*Numele unei foste regiuni din Canada de azi, colonizată de Franţa şi cedată Angliei în 1713. (N.t.)

Prin echilibru înțelegem aici nu păstrarea unui raport de forțe cu care statele s-au obișnuit și la care s-au adaptat, ci o relație de o asemenea natură încât, confruntate cu un stat susceptibil de a dobândi o poziție dominantă, unul sau mai multe state să fie în măsură să-i limiteze puterea.

Un concurs de împrejurări va produce o criză ce-și are originea tocmai în căutarea acestui echilibru. Noțiunea de echilibru este propusă, cu scop defensiv, de către cei care se tem de hegemonia unui stat. E de notat de asemenea că echilibrul căutat privește treburile continentale, și nu pe cele maritime.

La acest sfârșit de secol al XVII-lea, deși Spania a intrat într-un proces de decadență, posesiunile de peste mări ale Habsburgilor de la Viena și Madrid rămân impresionante (în vreme ce posesiunile portugheze din Africa de Sud, din Oceanul Indian sau din Indonezia au fost parțial cucerite de anglo-olandezi). Suntem în plină epocă de glorie a argintului provenit de la Potosi. Spania e prezentă la Neapole, în Sicilia, în Țările de Jos. Desigur, posesiunile ei (mai cu seamă în Țările de Jos) au mai pierdut din importanță, deoarece o parte a lor a fost dobândită de Franța, iar ponderea economică a regiunii s-a deplasat către Provinciile Unite. Spania rămâne totuși unul din principalii parteneri ai societății europene.

Cealaltă ramură a Habsburgilor și-a consolidat pozițiile, mai ales în est. După victoria lui Jan Sobieski (1683), care îndepărtează definitiv amenințarea otomană ce plana asupra Vienei, împăratul redobândește Ungaria și înaintează până în Oltenia. Obține moștenirea coroanei maghiare pentru familia de Habsburg. Ținut în frâu de Tratatele din Westfalia, el nu-și sporește autoritatea asupra principatelor germane. Puterea sa rămâne totuși foarte importantă. Extincția așteptată a ramurii spaniole schimbă însă total regulile jocului: dacă la moartea regelui Spaniei posesiunile sale ar reveni ramurii austriece a Habsburgilor, Imperiul lui Carol Quintul s-ar reface, cu corolarul unei considerabile sporiri a puterii. Pentru a atenua acest dezechilibru, Ludovic al XIV-lea ia în considerare o limitare a efectelor sale și obține ca, în cazul fuziunii celor două coroane,

o parte a moștenirii lui Carol al II-lea să nu revină Habsburgilor. În acest demers, primește sprijinul puterilor maritime îngrijorate de perspectiva amintită.

Cele două modalități luate în calcul în preluarea succesiunii regelui Spaniei de către Franța și puterile maritime se inspiră din noțiunea de echilibru european. Ele prevăd ca Spania împreună cu posesiunile sale din America și cu Țările de Jos să revină unui nepot al împăratului Leopold, iar Regatul celor Două Sicilii și Toscana să revină unui nepot al lui Ludovic al XIV-lea. Cealaltă ipoteză – anume ca Spania să revină unui fiu al lui Leopold – avea drept rezultat retrocedarea Lorenei către Franța, ducelui deposedat atribuindu-i-se Milanul.

Cu toate acestea, regele Spaniei, Carol al II-lea, ia o altă hotărâre. Ca să salveze unitatea moștenirii spaniole, el numește drept moștenitor al tuturor posesiunilor Coroanei pe un nepot al lui Ludovic al XIV-lea.

Regele Franței acceptă moștenirea spaniolă după o lungă chibzuință. Împăratul refuza compromisul preconizat cu puterile maritime. Or, dacă se punea problema războiului, nu era mai bine ca el să fie dus având de partea sa resursele Spaniei?

În această afacere dinastică – atât de partea Habsburgilor, cât și de partea Burbonilor – rațiunea de stat are câștig de cauză. Protagoniștii raționează pe baza noțiunii de echilibru european. După pacea de la Ryswick, Ludovic al XIV-lea se ferea să dezechilibreze Europa; o face însă alegând această soluție pe care o socotea un rău mai mic.

Puterile maritime, Anglia și Olanda, refuză să recunoască întronarea unui Burbon la Madrid, alăturându-se opoziției Imperiului față de Regele Soare. Războiul este dificil, cele două tabere având forțe comparabile. Pe uscat, Franța suferă înfrângeri severe, mai ales la Hochstadt și Malplaquet; la fel pe mare și în colonii. În ciuda faptului că e slăbită, Franța obține două victorii – la Villaviciosa în Spania și la Denain în Franța – care îi determină pe adversarii săi să se așeze la masa tratativelor, Marea Britanie fiind prima care părăsește coaliția.

Pacea de la Utrecht stipulează pentru Franța condiții destul de echilibrate. Ea trabuie să cedeze un număr de poziții fortificate în Flandra (Tournai, Charleroi), dar păstrează Dunkerque, Lille, Valenciennes, Cambrai, Givet, Longwy. Strasbourg şi Alsacia rămân alipite regatului, ca şi Franche-Comté şi Roussillon.

Tratatul de la Utrecht e mai puțin favorabil Spaniei, care pierde Țările de Jos, atribuite Vienei drept compensație pentru pierderea coroanei spaniole. Conform unui acord între englezi şi olandezi, aceştia din urmă ocupă şapte oraşe întărite în Țările de Jos, menite să le protejeze de o posibilă incursiune franceză.

Posesiunile spaniole din Italia trec în mâna împăratului, cu excepția Siciliei. Francezii şi austriecii cad de acord ca Franța să nu atace posesiunile Vienei din Italia.

În teritoriile de peste mări, englezii înregistrează progrese notabile: Franța pierde Acadia, Terra Nova, golful Hudson şi Saint-Christophe în Antile. Britanicii obțin privilegiul de „asiento“, adică dreptul de a face comerț cu sclavi în imperiul spaniol din America.

Tratatul de la Utrecht organizează o Europă a statelor în care niciunul nu are posibilitatea să le domine pe celelalte. După supremația franceză se stabileşte un echilibru ce nu poate fi modificat decât de coaliții. Acestea vor reprezenta trăsătura dominantă a secolului al XVIII-lea. Ansamblul tratatului pune în cumpănă puterea Franței şi a Austriei. Aceasta din urmă, prezentă în Țările de Jos, are încă acces la o cale de invadare a Franței.

Tratatul dă satisfacție Angliei, dar e departe de a face din ea arbitrul Europei. Nici în teritoriile de peste mări situația Franței nu e compromisă, ea mai păstrează şanse de revenire. Anglia rămâne în planul doi. În schimb, în ciuda prosperității unui oraş precum Amsterdam, măreția olandeză ia sfârşit.

Pe continent se desprind două puteri: Franța şi Austria. Spania rămâne un partener important. Anglia îşi începe ascensiunea. Pentru Provinciile Unite începe declinul.

Echilibrul care se instaurează în vestul continentului se bizuie pe raportul de forţe dintre Franţa şi Austria. Ludovic al XIV-lea şi consilierii săi pricep că vremea înfruntării între Paris şi Viena a trecut şi că trebuie luată în calcul o apropiere între cele două principale puteri occidentale, poate şi pentru a stăvili Anglia şi Prusia ale căror ambiţii sunt manifeste.

În 1715, după moartea regelui, Franţa este încă în prim-planul Europei şi va mai rămâne încă vreme de un secol. Austria păstrează o forţă impresionantă, întărindu-se la est, pe Dunăre. În Germania, ea continuă să aibă mâinile legate, fapt ce va fi în folosul Prusiei ale cărei progrese sunt rapide. Anglia a progresat mult, dar nu are încă deplină stăpânire asupra mărilor. O va dobândi abia peste un secol.

În perioada următoare se concretizează o apropiere franco-engleză. Anglia şi Franţa făcuseră câteva compromisuri încă din 1710, moderarea reciprocă a poziţiilor lor făcând posibilă pacea de la Utrecht. De data aceasta, politica franceză – mai ales sub Cardinalul Fleury – este conservatoare şi pacifistă. Se simte nevoia reechilibrării finanţelor regatului, afectat de războaiele Regelui Soare, mai ales Războiul de Succesiune din Spania, ca şi de consecinţele crizei climatice.

Schimbările aduse de pacea de la Utrecht nu trebuie să conducă la ignorarea schimbărilor petrecute aiurea. Una dintre cele mai importante este Unirea Scoţiei (1707), care confirmă poziţia dominantă a Angliei în arhipelagul britanic, conferindu-i un plus de putere.

În Europa orientală, rezultatele războiului ruso-suedez schimbă complet regulile jocului. Statele dominante în secolul al XVI-lea – Suedia, Imperiul Otoman, Polonia – îşi încep declinul, lăsând locul Austriei, Rusiei şi Prusiei. Suedia controlează Baltica. Mult timp ea a fost legată de Franţa, a participat împreună cu Polonia la „bariera din est“ susţinută de Franţa. Poziţia sa e ameninţată de Danemarca şi de Prusia care încearcă să preia controlul asupra coastelor Balticii. Încă din

ultimii ani ai secolului al XVII-lea, principalul ei rival este Rusia, care duce o politică hotărâtă de asigurare a ieşirii la mare. În clipa înfruntării, geniul militar al lui Carol al XII-lea nu e suficient pentru a opri înaintarea Rusiei.

Polonia, de partea sa, oscilează între o ambiţie nemăsurată şi realităţile politice. Sistemul electiv, corectat de naţionalismul arzător al poporului polonez, nu e favorabil unei politici pe termen lung. După domnia lui Jan Sobieski, Polonia îi revine regelui de Saxa, apoi lui Stanislas Leszczynski. Ameninţarea care va pune capăt independenţei sale se conturează deja sub forma creşterii puterii celor trei vecini ai ei: Prusia, Austria şi Rusia.

După eşecul suferit la Viena, retragerea în faţa generalilor imperiali şi pierderea Belgradului, Imperiul Otoman rămâne totuşi un element important al politicii europene. Viena e obligată să ţină seama de o reluare a ofensivei turcilor, oricând posibilă.

Anii ce urmează morţii lui Ludovic al XIV-lea reprezintă prilejul unei redesenări a peisajului internaţional. Franţa şi Anglia pun capăt în mod provizoriu antagonismului lor maritim şi colonial. Regentul adoptă o linie hotărât pro-engleză şi în definitiv ostilă lui Filip al V-lea al Spaniei, deşi acesta era nepotul lui Ludovic al XIV-lea. Linia politică a Regentului se abate de la recomandările lăsate cu limbă de moarte de Regele Soare. Vor apărea acum dificultăţi legate de problema italiană, aşa cum fusese aceasta reglementată prin pacea de la Utrecht.

Într-adevăr, între 1715 şi 1756, politica externă franceză continuă să fie caracterizată prin ostilitatea faţă de Austria. Desigur, această politică e justificată de ambiţiile împăratului Carol al VI-lea, care a reuşit să amelioreze în interesul său clauzele tratatului de la Utrecht şi să devină astfel stăpân asupra Siciliei. El nu se interesează doar de valea Dunării şi de respingerea otomanilor în Balcani; intenţionează să ducă şi o politică mediteraneană în stil mare, bizuindu-se pe posesiunile sale italiene şi dezvoltând Triest şi Fiume.

În decursul anilor, preocuparea sa de căpetenie va deveni aceea de a-i lăsa Mariei-Tereza Imperiul şi posesiunile sale.

Este obiectivul actului numit al „pragmaticei sancţiuni", la care împăratul se străduieşte să-i facă să adere pe partenerii săi europeni. În ciuda faptului că eforturile sale păruseră încununate de succes, imediat după moartea lui se formează o coaliţie cu scopul de a interveni în succesiunea Austriei.

La originea conflictului (1741-1748) se află regele Prusiei, Frederic al II-lea. Acesta poate să acţioneze, şi e hotărât s-o facă, deoarece baza echilibrului statelor germane n-o mai reprezintă Tratatele din Westfalia, concepute pentru a limita puterea împăratului şi a-i interzice să instituie, printr-o politică de centralizare, un ansamblu statal dominant prin mărime asupra întregii Europe continentale. Principii aveau deci libertatea de a participa la coaliţii ostile una alteia. În principiu, nu trebuiau să se îndrepte nici împotriva împăratului, nici împotriva Dietei. Dar de fapt, în cazul celor mai importanţi, autonomia însemna independenţă. Trei dintre ei se aflau în fruntea unor posesiuni importante: principele elector al Bavariei, cel al Saxei şi cel al Brandenburgului.

În 1740, urcarea pe tron a lui Frederic al II-lea la Berlin confirmă intuiţia pe care Ludovic al XIV-lea a avut-o la sfârşitul vieţii. Pacea Europei nu e compromisă de împăratul Austriei, în ciuda succeselor repurtate de acesta asupra otomanilor şi a puterii sporite pe care o dobândeşte în regiunile dunărene; ci de ambiţia unui principe prusac de a lua conducerea statelor germane, de a contesta autoritatea împăratului, pe scurt de a începe să organizeze Germania în jurul Prusiei.

Programul nu e conceput încă sub această formă, dar Prusia e ferm hotărâtă să se afirme în Germania fără să ţină seama de împărat şi de Casa de Austria. Ea n-a aşteptat anul 1740 ca să joace un rol în Europa, dar începând cu acest an urmăreşte nu doar o sporire a teritoriului, ci pune sub semnul întrebării însuşi rolul împăratului în Germania şi, prin aceasta, îşi croieşte loc în rândul principalilor protagonişti ai Concertului european.

De partea sa, Franţa comite o eroare de apreciere insistând să considere Austria şi Casa de Habsburg drept principali adversari. Eroare de apreciere cu atât mai gravă cu cât acum are

loc o modificare a datelor generale ale situaţiei din Europa, provocată de slăbirea Suediei în favoarea Rusiei, de dificultăţile Poloniei, ameninţată şi ea de înaintarea Rusiei, şi în sfârşit de retragerea Imperiului Otoman în faţa Austriei şi Rusiei. În timpul Războiului de Succesiune a Austriei, Franţa se află de partea regelui Prusiei, ca urmare a puternicelor presiuni exercitate asupra lui Ludovic al XV-lea de coteria de la curte. Ceea ce nu face decât să scoată în evidenţă latura conservatoare a politicii franceze care nu se adaptează la modificările majore ce se produc în Germania şi în centrul Europei şi nici la schimbarea pe cale să modifice complet regulile în estul Europei.

Războiul efectiv aduce în scenă cinci protagonişti importanţi: Franţa, Prusia şi Spania – care-l susţin pe principele elector al Bavariei, încoronat rege al Boemiei, apoi împărat prin efectul victoriilor franceze şi prusace –, împotriva Austriei şi Angliei. Principele elector al Bavariei pierde repede coroana imperială în urma unui curs defavorabil al războiului. Frederic al II-lea nu are intenţia să „acţioneze pentru regele Franţei“. Frecventele sale schimbări de alianţă stau mărturie pentru puţina consideraţie pe care o are pentru propriile angajamente internaţionale. Învinge Austria în Silezia. Nu ezită să-şi abandoneze aliatul francez, întorcându-se apoi iarăşi împotriva Austriei atunci când aceasta redevine ameninţătoare. Profită de absenţa Rusiei unde ţarina Elisabeta îşi consolidează puterea. Se apropie iarăşi de Franţa atunci când alianţa dintre Anglia şi Hanovra devine primejdioasă.

Strălucitele victorii îi sporesc prestigiul lui Frederic al II-lea. Cele ale Franţei, în special cea de la Fontenoy împotriva armatei engleze, compensează eşecuri înregistrate de cealaltă parte a Rinului. Pe mare şi în colonii, Anglia ameninţă poziţiile franceze.

Pacea de la Aix-la-Chapelle (1748) confirmă cucerirea Sileziei de către Frederic al II-lea în dauna Austriei.

În rest, tratatul din 1748 este o întoarcere la statu quo. Anglia restituie poziţiile coloniale pe care le-a ocupat, în particular fortăreaţa Louisbourg în insula Cap Breton. Dar Ludovic

al XV-lea nu obţine prea mari avantaje de pe urma victoriilor înregistrate de armatele sale în Flandra şi Olanda. Anglia, după momentele grele prin care a trecut cu ocazia invaziei iacobiţilor conduşi de Charles-Eduard Stuart în 1745, reuşeşte să pună capăt acestei aventuri insuficient susţinute de Franţa (înfrângerea lui Charles-Eduard la Culloden, în 1746).

Războiul de Succesiune al Austriei ar fi putut reprezenta pentru Franţa prilejul de a-şi restabili preponderenţa în Europa. Legătura cu Spania a fost menţinută; Austria a ieşit slăbită din conflict; Anglia n-a făcut o figură prea bună pe continent; Rusia n-a participat la lupte. Marina franceză a rămas puternică. Regatul se află în plin avânt. Cultura franceză e la zenit. Politica însă nu ţine pasul cu ea. Frederic al II-lea continuă să-i seducă pe francezi, în timp ce Maria-Tereza continuă să le displacă. Franţa e angajată într-o luptă crâncenă împotriva Angliei pe mare şi în colonii; dar această luptă nu reprezintă cea dintâi preocupare a conducătorilor şi a opiniei publice.

O lungă şi complexă pregătire diplomatică precedă Războiul de Şapte Ani. Ea este marcată de avansurile făcute de Austria Franţei pentru ca aceasta să-şi schimbe alianţele. Într-adevăr, Austria vrea să-şi ia revanşa asupra Prusiei şi are prin urmare nevoie să rupă alianţa Franţei cu Frederic al II-lea. În contextul european al secolului al XVII-lea şi al XVIII-lea, aceste treceri dintr-o tabără într-alta au fost frecvente. Importanţa schimbării de alianţă care se pregăteşte între ministrul Choiseul şi Cancelarul Austriei, Kaunitz, este dată de faptul că ea pune capăt unei politici de secole a regilor Franţei. În plus, ea este în contradicţie cu gândirea dominantă şi „progresistă“ a clasei intelectuale franceze care priveşte cu severitate acordul cu o ţară, Austria, catalogată drept retrogradă, reacţionară şi papistă, îndreptat împotriva alteia, Prusia, înzestrată cu toate calităţile atribuite regelui său, Frederic al II-lea, cultivat, protector al filozofilor şi deschis la ideile timpului său.

Cu toate acestea, regele Prusiei va fi cel care va accelera schimbarea alianţelor. După respingerea propunerii de alianţă din partea Angliei, în vreme ce e pe cale să negocieze o strângere a legăturilor cu Franţa, el se arată neliniştit de perspectiva unui acord ruso-englez. Din acest moment, Frederic al II-lea privilegiază legăturile cu Anglia, cu care semnează Tratatul de la Westminster (11 ianuarie 1756).

Adevărată „răsturnare a alianţelor", tratatul de la Westminster îl grăbeşte pe cel semnat între Versailles şi Viena. Într-o primă fază, nu se pune decât problema neutralităţii Austriei în ipoteza unui război franco-englez. Al doilea tratat, semnat la Viena la 1 mai 1756, prevede o alianţă militară, ceea ce înseamnă că Franţa va lupta împotriva lui Frederic al II-lea pe uscat, în vreme ce Austria, lipsită de marină, nu va putea face mare lucru împotriva Angliei în teritoriile de peste mări. Rusia va adera şi ea în curând la acest tratat. Coaliţia împotriva Prusiei e redutabilă. Ea se întăreşte prin participarea Suediei.

Marea slăbiciune a acestei „răsturnări a alianţelor", oportună şi prea mult amânată, ţine de orientarea sa aproape exclusiv antiprusacă şi de dezinteresul său faţă de Anglia. Or, aşa cum Frederic al II-lea a fost singurul beneficiar al războiului de Succesiune al Austriei, tot aşa Austria este singura care are un interes pe termen scurt în războiul ce stă să izbucnească. E adevărat că Prusia se află în plin avânt, Franţa având deci datoria să stăvilească, cu ajutorul Austriei, această înaintare. Dar beneficiul acestei acţiuni, imediat pentru Viena, nu poate produce efecte decât pe termen lung pentru Franţa. Iar pentru asta trebuie câştigat războiul. Or, geniul militar şi politic al lui Frederic al II-lea va aduce o dezminţire usturătoare previziunilor optimiste.

Încă de la începutul conflictului, când fără să aştepte declaraţia de război Anglia atacă flota şi coloniile franceze, Frederic al II-lea surprinde Saxa pe care o scoate din luptă. El are totuşi de înfruntat patru ameninţări redutabile: o armată franco-austriacă ce a obţinut capitularea forţelor Angliei şi Hanovrei; o armată austriacă ce a reluat iniţiativa în Boemia; o armată

rusă care a devastat Prusia orientală; o armată suedeză care operează în Pomerania. În fața acestor amenințări, Frederic al II-lea ia inițiativa și înfrânge fără drept de apel armata franco-imperială la Rossbach (5 noiembrie 1757). Această înfrângere îi determină pe francezi să se abțină de a trece din nou Elba și a se limita să-i combată pe englezi în Westfalia și Saxa.

Pentru Frederic al II-lea situația este mai gravă în Saxa și în Silezia, unde armata austriacă este din nou prezentă, și în Brandenburg, unde armata rusă amenință Berlinul. În ciuda succeselor sale militare, Frederic al II-lea pare condamnat atunci când, la moartea împărătesei Rusiei, succesorul ei, țarul Petru al III-lea, își retrage trupele ajunse la periferia Berlinului (ianuarie 1762). Odată cu aceasta, speranța trece brusc în tabăra cealaltă. Anglia, care a repurtat asupra francezilor un succes complet în Canada, în Antile și în India, dorește acum să pună capăt conflictului. Prusia vrea să continue războiul, și numai spectrul unei noi răsturnări a alianțelor Rusiei, sub influența împărătesei Ecaterina a II-a, o face să cedeze.

Pacea negociată între Austria și Prusia la Herbertsburg confirmă anexarea Sileziei de către Prusia. Tratatul de la Paris din 1763 între Franța și Anglia marchează sfârșitul ambițiilor coloniale ale Franței sub Vechiul Regim. Ea pierde Canada și nu păstrează în America de Nord decât regiunea situată la vest de Mississippi (Louisiana). În India nu mai păstrează decât cinci agenții comerciale. Își menține pozițiile în Antilele Mari (Santo Domingo, Guadelupa, Martinica, Santa Lucia), dar e nevoită să abandoneze Marie-Galante, La Désirade și Saint-Martin. Tratatul de la Paris consfințește succesul Angliei care se impune ca putere maritimă în Europa.

Victoriile Prusiei și Angliei deschid o nouă fază în istoria luptei pentru supremație în Europa. Apropierea franco-austriacă nu durează, căci Polonia va fi miza unei reconcilieri austriaco-prusace menite să obțină din partea Rusiei o împărțire a regatului Varșoviei. Pentru Berlin, ca și pentru Viena, trecerea Poloniei exclusiv sub stăpânirea Rusiei ar fi un grav factor de dezechilibru. Frederic al II-lea are înțelepciunea să facă

părtașă Austria la acest joc al său, ceea ce îi permite să contracareze planurile Rusiei și să obțină, pe seama împărțirii Poloniei, un plus de putere pecetluind o apropiere care, la rândul ei, reduce importanța relativă a Franței.

Aceasta din urmă înțelege, deși cam târziu, că adevăratul ei adversar e Anglia. Este momentul în care Choiseul dă prioritate întăririi „Pactului de familie" cu Spania și, pe plan militar, refacerii unei marine puternice demne de Franța. Unul din efectele imediate ale Tratatului de la Paris este acela de a lăsa Anglia fără aliați pe Continent ca urmare a trădării, într-un fel, a lui Frederic al II-lea prin negocierile angajate cu Franța înainte ca regele Prusiei să fi putut face același lucru cu Austria.

Între 1763 și 1789, Europa se redesenează în jurul revenirii Franței între puterile maritime și în teritoriile de peste mări și în jurul împărțirii Poloniei.

Se poate spune că, după Tratatul de la Paris, evenimentul cel mai important petrecut în Vestul Europei a fost redobândirea de către Franța a puterii și încrederii în sine. În preajma anului 1770, ea reapare în forță pe scena internațională. Pentru Choiseul și pentru succesorul său, Vergennes, această revanșă asupra Angliei trebuie să fie maritimă și colonială. Franța nu trebuie să se lase antrenată într-un nou conflict european. Planul lui Choiseul este de a putea să acționeze în coloniile engleze și, la momentul oportun, să-i ajute pe colonii americani să se răzvrătească împotriva patriei mame*. Și exact asta se va și întâmpla.

În timp ce Anglia încearcă să obțină, fără succes, o alianță cu Rusia, ponderea ei în Europa scade, pe măsură ce a Franței crește. Pregătirilor flotei franceze, avântului industriei și comerțului său, li se adaugă în 1766 dobândirea întregului ducat de Lorena, prevăzută încă din 1738 dar realizată abia după moartea lui Stanislas Leszczynski, și, în 1768, dobândirea Corsicii

---

*Colonii americani năzuiesc la independență încă din 1750.

în ciuda protestelor Angliei sub pretextul că puterea navală a Franței s-ar întări în Mediterana occidentală.

Prin Tratatul de la Paris, Anglia a obținut un teritoriu (Canada, Florida și regiunile situate la vest de Mississippi) cel puțin dublu față de cele 13 colonii ale sale. Mai presus de toate însă, vocația acestui imperiu încetează să fie în principal comercială și mercantilă, pentru a deveni una politică, de „imperiu teritorial". În aceste condiții, guvernul de la Londra își propune să-i supună la impozite pe coloni, inclusiv pe militari, cu atât mai mult cu cât nivelul de trai este aici la fel de ridicat sau chiar mai ridicat decât în metropolă (cheltuielile trec de la 70 000 de livre în 1748 la 350 000 de livre în 1763). În anii ce vor urma, ostilitatea colonilor față de impozitele și taxele impuse de guvernul de la Londra va crește.

Istoria înteţirii conflictului dintre Anglia și coloniile sale din America de Nord (exceptând Canada) este punctată de Declarația de Independență (1775), de multiplicarea incidentelor între forțele regale și insurgenți, de instaurarea unui comandament unic al forțelor americane. Fără a se angaja nemijlocit în conflict, Franța permite societății civile să manifeste un sprijin entuziast „insurgenților" pe care Franklin îi reprezintă la Paris. Victoria repurtată de aceștia la Saratoga (17 octombrie 1777) determină guvernul francez să intervină militar: un tratat de alianță este semnat în februarie 1778.

Intervenția franceză lărgește cadrul războiului care se extinde pe mare: flota franceză intervine cu succes în Caraibe și în Oceanul Indian. În schimb, pe teritoriul american, conflictul este dificil, iar Anglia repurtează importante victorii. Hotărârea ei se manifestă în măsurile privitoare la comerțul maritim: ceea ce-i determină pe europenii de pe Continent să se organizeze în Liga Neutrilor, spre marea supărare a englezilor.

În 1781, generalul francez Rochambeau, care comandă corul expediționar, îl blochează, împreună cu George Washington, pe generalul englez Cornwallis la Yorktown, forțându-l să capituleze. Pe mare, înfrângerea amiralului de Grasse în An-

tile dovedește că Franța n-a redobândit încă superioritatea navală. Insurgenții se desolidarizează de franco-spanioli îndată ce Londra le acordă independența. Tratatul de la Versailles care pune capăt războiului reprezintă totuși o revanșă a Franței asupra Angliei (3 septembrie 1783). La drept vorbind, Franța obține doar puține avantaje teritoriale: retrocedarea Louisianei, dar nici un avantaj în Canada; agențiile comerciale din Senegal; ridicarea interdicțiilor privind militarizarea Dunkerque-ului. Spania recuperează Minorca și Florida. Desigur, efortul militar, la care a consimțit, grevează finanțele Franței, astfel că s-a putut spune că Războiul de Independență american a grăbit izbucnirea Revoluției franceze. Franța a regăsit, în Europa și în lume, o poziție de frunte.

Celălalt mare eveniment al perioadei este împărțirea Poloniei. Încă de la sfârșitul secolului al XVII-lea, Polonia este prinsă între aspirațiile când opuse, când complice ale rușilor și austriecilor, cărora li se opune naționalismul polonez sprijinit de Franța. Regele ales de polonezi, Stanislas Leszczynski, beneficiază la începutul secolului al XVIII-lea de sprijinul neașteptat al lui Carol al XII-lea al Suediei, care se opune cu înverșunare pretendentului saxon August al II-lea. Înfrângerea Suediei de către Rusia atrage după sine înfrângerea regelui polonez și revenirea pe tronul Poloniei a principelui elector de Saxa. La moartea sa, dieta poloneză îl alege pe Stanislas Leszczynski susținut de Franța. Rusia se opune și, în acord cu Austria, îl așază pe tronul Poloniei pe fiul principelui elector de Saxa, August al III-lea. Criza rezultată de aici se încheie cu atribuirea ducatului de Lorena lui Stanislas Leszczynski, ducatul urmând să revină Franței la moartea fostului rege al Poloniei. Statul polonez e zguduit de convulsiile Războiului de Succesiune a Austriei și de Războiul de Șapte Ani, mai ales că regatul de Saxa este teatrul înfruntărilor între austrieci și prusaci. În această perioadă, ambasadorul Rusiei la Varșovia se poartă ca un proconsul.

La moartea lui August al III-lea, fiul său i-ar putea urma la tron, dar Rusia îi opune alt candidat, Stanislas Poniatowski,

care va fi şi ales. Tutela exercitată de ruşi determină proteste în Polonia. Sankt-Petersburgul comite erori ce vor fi speculate de Prusia şi Austria pentru a pune sub semnul întrebării protectoratul rusesc. Dificultăţile întâmpinate de ruşi în lupta împotriva turcilor îi oferă lui Frederic al II-lea posibilitatea de a preconiza împărţirea Poloniei. Aceasta devine fapt împlinit în 1772. Este primul act de împărţire a ţării, care se continuă cu două noi etape în 1793 şi 1795. Pentru Franţa, evenimentul reprezintă o pierdere majoră de influenţă în regiune. Rusia îşi sporeşte teritoriul şi înaintează către vest. Austria se angajează într-o politică ce o va îndepărta de Germania. Prusia e câştigătoare, dar va avea de înfruntat de acum înainte Rusia la graniţa orientală.

Noua ordine instaurată la sfârşitul secolului în Europa orientală înseamnă o slăbire a Franţei. Aliaţii ei tradiţionali din Europa de Nord şi de Est sunt marginalizaţi: este cazul Suediei, al Poloniei, precum şi al Imperiului Otoman. Acesta din urmă reuşeşte să folosească rivalităţile între Rusia şi Austria ca să se menţină, dar pare intrat, pe deplin şi într-un mod ireversibil, într-o fază de declin.

În vest, Războiul de Independenţă american i-a permis Franţei să stăvilească progresele Angliei în domeniile conexe ale comerţului, marinei şi coloniilor. Ea nu e însă destul de puternică pentru a-şi lua revanşa colonială şi a contesta supremaţia maritimă a englezilor. Totuşi, n-a pierdut încă primul loc în Europa. Următorii treizeci de ani vor reprezenta pentru ea o nouă tentativă de a-şi impune supremaţia şi chiar hegemonia asupra Europei, tentativă ce se va solda cu un eşec.

În cursul perioadei dintre 1660 şi 1782, Franţa, putere de prim rang în Europa continentală, a fost ispitită să joace un rol principal şi pe mare, şi în teritoriile de peste mări.

Mai populată decât vecinii ei, la fel de bine dotată cu porturi ca şi rivalele sale Spania, Portugalia, Olanda şi Anglia, dispunând de un mare număr de marinari, stăpânind tehnicile de

construcţie navală şi de navigaţie, plină de navigatori capabili, Franţa n-a reuşit să dobândească un imperiu colonial care să-i permită să ţină piept Angliei şi să-i asigure superioritatea pe mare şi supremaţia mondială.

Sosită relativ târziu în politica de expansiune maritimă şi colonială, ea a reuşit totuşi să se instaleze în zone strategice. Prima dintre acestea este evident Canada şi Acadia, întregite de valea fluviului Mississippi şi de Louisiana. A doua este zona Caraibelor cu Santo Domingo. A treia este India, în perioada, destul de scurtă, e drept, a lui Dupleix. În fine, ultima se situează în Africa de Vest, în jurul Senegalului.

Este dincolo de orice îndoială că monarhia n-a ignorat perspectivele pe care i le deschidea politica colonială. Dovadă: cheltuielile pentru apărarea Canadei. Eşecul Franţei în Canada şi în India a cântărit greu în destinul ţării. Explicaţia lui se află în chiar trăsăturile caracteristice ale ţării.

Deşi are deschidere la mai multe mări, Franţa nu este nici total mediteraneană, nici total atlantică. Cale de trecere, ea ține prea mult de Continent ca să se dezintereseze de el. Destinul său nu poate fi decât continental. Politica sa maritimă e concepută doar ca un adjuvant al politicii sale europene.

Cu aceste rezerve, este limpede că mai mulți miniștri ai lui Ludovic al XIII-lea, Ludovic al XIV-lea, Ludovic al XV-lea şi Ludovic al XVI-lea au dorit pentru Franța un imperiu. În Antile, preocupările mercantile au fost dominante, ceea ce explică prioritatea ce va fi acordată acestor insule cu ocazia tratatelor, în special a celui din 1763. Canada, în schimb, a răspuns unui proiect politic, acela de a crea o „Nouă Franţă“.

Eşecul politicii coloniale a Franței trebuie căutat în direcţia incapacității sale de a popula coloniile, în ciuda faptului că Franţa era în acea vreme o ţară relativ foarte populată. Cărui fapt i se datorează lipsa de atracţie a pământurilor virgine pentru populaţia rurală? În Franţa n-a existat, ca în Anglia, o emigraţie doritoare de libertate religioasă sau, ca în Irlanda, una constrânsă de foamete. În timp ce populaţia coloniilor engleze din America de Nord depăşea cu mult un milion de coloni

către 1750, Canada franceză nu număra decât circa 60 000 de locuitori. În asemenea condiţii, pe termen mai lung sau mai scurt, soarta stabilirii politice a Franţei în America era pecetluită.

În plus, în momentul când se reglementează destinul colonial al Vechiului Regim, opinia intelectualilor francezi este aproape unanim ostilă colonizării, în special colonizării prin populare. Voltaire scrie că „Franţa poate fi fericită fără Québec“. Iar în altă parte: „Ţările rele nu sunt mai puţin prinse în războaie aproape continue, fie cu băştinaşii, fie cu englezii... Cheltuielile prilejuite de războiul pentru păstrarea acestor ţări sunt mai mari decât vor merita acestea vreodată... Poate că într-o zi, dacă în Franţa vor fi milioane de locuitori în plus, va fi avantajos să populăm Louisiana, dar e mai plauzibil că va trebui s-o părăsim.“ Analiza aceasta nu-i este proprie lui Voltaire. Bernardin de St Pierre scrie şi el: „Aş socoti că am făcut un serviciu patriei mele dacă aş împiedica un singur om de onoare să plece.“ Montesquieu spune şi el acelaşi lucru: „Efectul obişnuit al coloniilor este de a slăbi ţările din care oamenii pleacă fără a popula ţările în care sunt trimişi.“ „Chiar dacă aceste colonii ar reuşi, în loc să sporească puterea, n-ar face decât s-o împartă.“

În ceea ce-i priveşte, Diderot şi Rousseau condamnă colonizarea în numele respectării popoarelor indigene. În lucrarea sa „Supliment la călătoria lui Bougainville“, Diderot pune un şef tahitian să rostească o diatribă împotriva viciilor şi ambiţiilor europenilor şi îi invită pe „aceşti oameni ambiţioşi şi răi“ s-o şteargă cât mai repede.

E greu de sus că pierderea primului imperiu colonial francez s-a petrecut în indiferenţa generală. Ea a fost aprobată de numeroşi filozofi şi deplânsă de conducătorii marinei.

În tot cursul domniei lui Ludovic al XIV-lea, s-au format coaliţii împotriva Franţei pentru a o împiedica să-şi instaureze supremaţia în Europa. Aceste coaliţii au avut drept scop să restabilească un echilibru, real sau presupus, ameninţat de Franţa. Perceptibilă încă din timpul Războiului de Succesiune, această

tendință s-a confirmat cu ocazia războiului împotriva Ligii de la Augsburg. În timpul domniei lui Ludovic al XV-lea, Franța a participat la mai multe coaliții. Principiul motor al acestora pe Continent a fost cel al echilibrului, având în vedere că pe mare condițiile erau diferite.

III
Europa națiunilor
(1783-1830)

Revoluția franceză. – Aspectele ei novatoare. – Părăsirea noțiunii de echilibru european. – Franța revoluționară în război. – O nouă concepție asupra raporturilor internaționale. – Napoleon Bonaparte. – Coalițiile anti-franceze. – Eșecul Franței. – Concertul european. – Sfânta Alianță. – Europa Congresului de la Viena ruinată de explozia naționalismelor.

Șocul provocat de Revoluția franceză și de cei douăzeci și trei de ani de război care i-au urmat este fără precedent în istorie. O Europă – cea a Vechiului Regim, cea a echilibrelor diplomatice fragile și a expansiunii coloniale continue – lasă locul unei Europe moderne – cea a revoluției industriale, a ideologiilor, dar și a unificării lumii.

Pentru a da o idee despre anvergura acestei schimbări radicale, se cuvine amintit că Franța, teatru al revoluției și motor al acestei transformări a Europei, este în 1789, prin bogăția, prin populația și prin gândirea ei, prima țară de pe Continent. Mai trebuie ținut seama însă și de faptul că, departe de a se închide în sine, ea a dorit să transforme Europa. Înfrângerea militară finală nu s-a finalizat cu un eșec ideologic, dimpotrivă: în 1815 Franța nu mai deține primul loc în Europa, dar ideile sale vor domina întreg secolul al XIX-lea.

Ceea ce frapează în Europa anilor anteriori lui 1789 este echilibrul. Vergennes, ministrul francez de Externe (până în 1787), este reprezentativ pentru atitudinea moderată a puterilor europene. Desigur, cinismul și brutalitatea n-au dispărut, așa cum o demonstrează împărțirea Poloniei (1772). Prin sprijinul acordat Războiului de Independență american, Franța reocupă un

loc pe care-l pierduse cu ocazia Tratatului de la Paris din 1763. Ea își reclădește flota care devine egala flotei Angliei. Aceasta din urmă, aflată, e drept, în rapidă expansiune, nu domină totuși Europa, așa cum n-o domină nici Franța, Austria, Prusia sau Rusia. Configurația generală a Europei n-are nimic de-a face cu cea din timpul lui Carol Quintul, Filip al II-lea sau Ludovic al XIV-lea. Cu ocazia Războiului de Succesiune a Austriei sau al celui de Șapte Ani, s-au înfruntat coaliții de putere egală, precum cele alcătuite împotriva Franței în timpul Regelui Soare. În vestul Continentului, războaiele lui Ludovic al XV-lea n-au afectat decât soarta Sileziei (și într-o mai mică măsură pe cea a Lorenei)*. Echilibrul a fost modificat, dar nu în chip brutal. Începând de acum, Rusia și Prusia devin puteri de prim rang. Dar nici Franța, Austria sau Anglia nu sunt trecute în rândul puterilor de rangul doi.

Victoriile strălucite ale lui Frederic al II-lea nu trebuie să estompeze progresele Franței pe planul materialului militar (artileria lui Gribeauval) și pe cel al gândirii militare („Eseul general asupra tacticii" al lui Jacques de Guibert). Războiul însuși se va schimba ca urmare a influenței acestor factori, dar mai cu seamă ca urmare a creșterii masive a numărului de soldați mobilizați și a înlocuirii armatelor profesioniste alcătuite din mercenari cu armate naționale.

Situația de echilibru și atitudinea moderată ce prevalează pe continent vor suferi o schimbare radicală sub influența Revoluției franceze. În prima ei fază, Europa se așteaptă la eliminarea obstacolelor care împiedicau reformele în Franța. La început, instabilitatea și dificultățile interne ale țării nu provoacă nici o îngrijorare, sau cel mult o provoacă câtorva observatori de mare luciditate, precum Burke. Pentru majoritatea europenilor care se ocupă de politică, rezultatul cel mai important al revoluției este diminuarea puterii Franței. Chiar într-o conjunctură atât de echilibrată precum cea din anul 1789, desfășurarea revoluției nu poate fi decât liniștitoare pentru statele vecine.

---

*Dimpotrivă, Europa orientală suferă schimbări radicale, cf. cap. II.

Cu toate acestea, evenimentele petrecute în Franța au fost prea importante pentru ca Europa să le trateze cu indiferență. Mulți emigranți francezi au sensibilizat clasele conducătoare din străinătate față de evenimentele revoluției. Acestea au început să se teamă de efectele de contagiune pentru țările lor și pentru ele însele. Invers, în Franța, unii revoluționari au înțeles avantajul ce putea fi dobândit de pe urma unei amenințări exterioare capabile să coaguleze țara. Austriecii și prusacii nu numai că le permit emigranților să se organizeze ca forțe contra-revoluționare, ci îi avertizează prin declarația de la Pillnitz pe conducătorii francezi să nu atenteze la viața lui Ludovic al XVI-lea și a Mariei-Antoaneta. Din acel moment, tensiunea dintre Franța revoluționară și principalele state ale Europei n-a încetat să crească.

În aprilie 1792, Adunarea legislativă franceză votează aproape în unanimitate declarația de război adresată Austriei, pe care Prusia nu va întârzia s-o sprijine. Trupele austro-prusace invadează Franța în timpul verii, așteptându-se, potrivit informațiilor picurate insistent de emigranți, să fie primite ca trupe eliberatoare. Or, nici vorbă de așa ceva. Țăranii francezi își manifestă ostilitatea față de invadatori. Tunurile de la Valmy stăvilesc înaintarea trupelor străine și determină chiar retragerea lor. Franța revoluționară a învins cele două mari puteri ale continentului.

Intervine o pauză în cursul căreia Ludovic al XVI-lea este ghilotinat, iar Polonia este victima unei a doua împărțiri (ianuarie 1793), de data aceasta între Rusia și Prusia, fără participarea Austriei. Franța devine republică. Convenția, care conduce din septembrie 1792 până în octombrie 1795, înregistrează o serie de victorii. În câteva luni, armatele franceze create prin mobilizare în masă invadează Germania și Italia, ocupă Maiența, Spira, Bruxelles, Savoia și Nisa. Încrezându-se cu asupra de măsură în propriile forțe, Convenția declară război Angliei și Țărilor de Jos (februarie 1793). Anglia preia conducerea unei vaste coaliții, prima coaliție reunind aproape toate statele europene: Austria, Prusia, Baden, Würtemberg, Bavaria, Spania,

Portugalia, Piemont-Sardinia, Statul papal, Neapole. Fără a intra în conflict, Rusia promite că se va situa de partea Angliei. În fața acestei vaste coaliții, armatele franceze se retrag în interiorul frontierelor, apoi înfrâng armatele aliate. În acest timp revoluția face prăpăd în Franța și dă naștere Terorii până la căderea și moartea lui Robespierre (iulie 1794). Succesele armatelor franceze îi conving pe aliați că războiul va fi mai dificil decât prevăzuseră. Primii care ies din coaliție sunt prusacii, dornici să-și cruțe armata pentru eventualitatea că Ecaterina a II-a ar dori să pună mâna pe restul Poloniei: ei acceptă instalarea Franței pe malul stâng al Rinului (martie 1795). Spania urmează exemplul Prusiei și lasă Santo Domingo în mâinile francezilor.

Împărțind Polonia între ele, Austria, Prusia și Rusia încheie un tratat secret care stipulează că dacă Austria va pierde Țările de Jos spaniole, va obține compensații fie în Bavaria, fie în Veneto; Rusia și Austria se înțeleg între ele să împartă resturile Imperiului Otoman. Toate aceste evoluții stau mărturie pentru atmosfera de pesimism care domnește în epocă.

Dacă aceste compensații reușesc să satisfacă puterile continentale, nu același lucru se poate spune și despre Anglia care se arată foarte frustrată. După victoria asupra Provinciilor Unite, Convenția creează o republică batavă, strâns legată de Franța, ceea ce întărește poziția acesteia din urmă în Țările de Jos. Totodată, Anglia ocupă coloniile olandeze Ceylon și Colonia Capului.

La sfârșitul anului 1795, numai Anglia și Austria au mai rămas în război. Cum flota franceză nu e destul de puternică pentru a putea lua în calcul o debarcare în Anglia, eforturile Republicii se concentrează asupra Austriei care va fi atacată de două armate, una invadând țara pe la nord de Alpi, cealaltă prin Italia. Campania din Italia dusă în 1796 de Bonaparte numără o serie de victorii strălucite. La Campo-Formio, Austria acceptă pacea propusă. Abandonează Țările de Jos și malul stâng al Rinului. Recunoaște republicile cisalpină și ligurică, ambele

satelite ale Franţei. Acceptă ca regatul Piemont-Sardinia să cedeze Franţei Savoia şi Nisa.

Astfel, prima coaliţie este complet destrămată. În război nu mai rămâne decât Anglia. Conştient de invulnerabilitatea acesteia atât timp cât flota franceză nu va avea posibilitatea să treacă peste Marea Mânecii o armată importantă, Directoratul se hotărăşte să lovească Anglia ocupând Egiptul. În ciuda succesului pe uscat, expediţia din Egipt este un eşec, căci flota franceză pierde controlul Mediteranei, iar corpul expediţionar francez rămâne blocat în Egipt. Este momentul în care Franţa domină continentul. Ea nu dispusese niciodată de atâtea atuuri: ocuparea malului stâng al Rinului şi prelungirea influenţei sale prin republica batavă; mână liberă în Italia; ocuparea, în 1798, a Romei, Piemontului, Elveţiei, Toscanei, Neapolelui, Maltei, insulelor Ioniene; ameninţarea Siriei din Egipt.

Atari sporiri de teritoriu, care fac din Franţa prima putere a continentului, au avut darul de a nelinişti singura putere care n-a participat la coaliţie, respectiv Rusia. Aşa se face că ea primeşte cu interes propunerile făcute în numele Angliei de William Pitt (noiembrie 1798).

Merită să ne oprim asupra acestor propuneri. În faţa atâtor anexiuni şi răsturnări provocate de Directorat pe harta Europei (multe dintre ele nerealiste), ideile lui Pitt frapează prin echilibrul lor. El îi propune ţarului ca Franţa să fie redusă la frontierele din 1789; ca Olanda şi Belgia să fuzioneze ca să poată ţine piept unei eventuale agresiuni franceze; ca Austria să primească teritorii italiene drept compensaţie pentru pierderea Ţărilor de Jos; ca Prusia să se mărească devenind Germania; ca Piemontul să recupereze Savoia.

Ruşii şi austriecii acceptă aceste propuneri şi se formează o a doua coaliţie împotriva Franţei. Armata franceză e nevoită să-şi abandoneze poziţiile din Germania, Italia şi Olanda. Ea suferă înfrângeri severe în Elveţia şi Italia, mai ales din partea Rusiei (vara 1799). Apoi francezii îşi revin, iar ţarul Pavel al III-lea hotărăşte să se retragă din coaliţie. Evenimentul major al perioadei este lovitura de stat din 18 brumar (9 noiembrie

1799) prin care Napoleon Bonaparte ia puterea şi devine Prim Consul.

Războiul hotărât de Convenţie a provocat primele două coaliţii. Până în momentul preluării puterii de către Napoleon, războiul dus de Franţa e marcat de caracterul său ideologic: crearea de „republici surori“, lupta împotriva monarhiilor conservatoare şi autoritare în numele Drepturilor Omului. Prioritatea revine deci acestor cuceriri ale Revoluţiei (ca şi opoziţiei acerbe în interior faţă de revenirea Burbonilor). În ce priveşte harta Europei, e limpede că sporirea teritoriului Republicii face iarăşi ca Franţa să fie prima putere pe continent şi, în aceste condiții, este de aşteptat un acord al principalelor țări europene menit să contracareze acest fapt. Aşa cum puterea prea mare a Franţei lui Ludovic al XIV-lea s-a izbit de coaliţia mai tuturor țărilor europene, Franţa revoluționară provoacă realcătuirea unei coaliţii cvasigenerale menite să se opună noii ordini pe care ea însăşi încearcă s-o instaureze.

Odată cu venirea lui Bonaparte la putere, elementul ideologic îşi pierde din importanţă. Dar Primul Consul, ca şi împăratul mai târziu, nu se poate menţine la putere decât dacă rămâne fidel celor două mari cuceriri ale Revoluţiei: malul stâng al Rinului şi abolirea monarhiei. Bonaparte ştie însă foarte bine că nu poate obţine recunoaşterea acestor cuceriri decât în măsura în care şi alţi parteneri europeni vor fi beneficiat de pe urma lor. Cum interesele în cauză sunt divergente, ba chiar contradictorii, el va fi nevoit să organizeze un sistem european, iar acesta nu poate fi alcătuit decât în jurul ambiţiilor franceze şi în funcţie de ele. În diferite momente, Napoleon va reuşi să includă în „sistemul“ său unul sau altul dintre statele europene, care cedează fie din resemnare, fie din interes.

Forța propunerii lui Pitt, reluată ca bază a organizării Europei la Congresul de la Viena, ţine de faptul că respectă într-o largă măsură echilibrul puterilor aşa cum se stabilise acesta în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. William Pitt şi Anglia au combătut cu toată energia instaurarea unui sistem european

având Franța drept arbitru, de-a lungul întregii perioade numai Anglia refuzând să accepte în Europa o organizare care ar fi marginalizat-o.

Instalat la putere la 18 brumar, Bonaparte se dedică deopotrivă consolidării puterii sale în interior și luptei împotriva inamicului extern.

În această a doua direcție, el are de înfruntat acum numai doi adversari principali, deoarece Pavel al III-lea a părăsit coaliția și s-a apropiat în chip evident de Franța. Pe uscat, Austria duce greul conflictului. Învinsă în Italia, la Marengo, ea suferă o înfrângere și la Hohenlinden (3 decembrie 1800) și semnează pacea de la Lunéville (9 februarie 1801) care confirmă în linii mari dispozițiile de la Campo-Formio. La aceasta se adaugă aderarea sa la o reorganizare a „corpului germanic" prin reducerea numărului de state ce alcătuiesc Sfântul Imperiu și printr-o întărire a statelor germane celor mai importante. În mintea lui Napoleon, această formulă trebuie să conducă la o opoziție din ce în ce mai „structurată" între Austria și Prusia în luarea hotărârilor privitoare la Germania. Perspectivă lucidă, dar care se va dovedi catastrofală pentru Franța și pentru Europa atunci când Austria nu va mai fi în stare să țină în frâu Prusia.

Pacea de la Lunéville marchează sfârșitul celei de-a doua coaliții. Anglia se hotărăște să înceapă tratative. Bonaparte acceptă să negocieze în problemele ce privesc Anglia. În schimb, refuză să-i dea cuvântul în chestiunile continentale. El rezervă Franței dreptul de a exprima o poziție în toate problemele europene, limitându-și strict partenerii la problemele care-i privesc direct. Pacea este semnată la Amiens la 27 martie 1802.

Precară și de scurtă durată, pacea de la Amiens a scos totuși în evidență câteva dintre trăsăturile ce guvernează raporturile dintre Franța și Anglia la acest început de secol XIX. Anglia nu poate accepta reorganizarea Europei exclusiv în jurul Franței. Pacea nu-i aduce avantaje comerciale. În plus, Londra e îngri-

jorată de voința lui Bonaparte de a reconstrui flota cu sprijinul spaniolilor, olandezilor şi italienilor. În sfârşit, revenirea Franței în Louisiana, în India şi în Antile constituie evident o amenințare la adresa intereselor britanice.

În ceea ce-l priveşte, Napoleon Bonaparte, aflat la apogeul puterii sale, cedează ispitei autoritariste: „acceptă“ preşedinția republicii instituite în Italia, care îi este „propusă“; anexează Piemontul; ocupă Elveţia; intervine în treburile Germaniei pe baza acordului secret cu ţarul; cere ca Anglia să redea Malta cavalerilor şi evacuează Alexandria.

La 18 mai 1803, Anglia hotărăşte să declare război Franței. Londra se va fi gândit poate că reluarea conflictului va beneficia de condiţii mai dificile peste un an. În orice caz, e legitim să presupunem că Pacea de la Amiens n-a fost decât un răgaz pentru Anglia, ferm hotărâtă să reia războiul şi să-l continue până la înfrângerea definitivă a Franței. Se poate fără îndoială face aceeaşi remarcă şi cu privire la celelalte mari puteri europene care n-au acceptat niciodată preponderența franceză. Alături de subsidiile enorme pe care Anglia n-a ezitat să le ofere oricărui stat european dispus să reia lupta împotriva lui Bonaparte, trebuie ţinut seama şi de rezistența principilor, şi tot mai mult şi a popoarelor, față de acceptarea noii ordini europene şi față de brutalitatea şi autoritarismul cu care această ordine era impusă.

La început, conflictul este reluat doar de Anglia. Faptul nu e însă lipsit de importanță, căci el înseamnă sfârşitul speranțelor Franţei legate de supremaţia pe mare şi de teritoriile de peste mări. Astfel, Franța vinde Louisiana Statelor Unite şi renunță să smulgă Angliei India.

Revenirea lui William Pitt în fruntea guvernului (mai 1804) marchează începutul unor noi manevre britanice în vederea organizării unei coaliții. Țarului Alexandru I, îngrijorat de intențiile Franţei în Imperiul Otoman şi în Levant, îi sunt oferite importante subsidii: alianța anglo-rusă este semnată în aprilie 1805. Austria aderă şi ea şi primeşte un consistent sprijin financiar din partea Londrei.

În vara anului 1805, Napoleon (încoronat împărat în decembrie 1804) e ocupat cu organizarea unei debarcări în Anglia: înființează o tabără la Boulogne în care se pregătește metodic trecerea unei armate peste Canalul Mânecii. La începutul lui august descinde în tabără. Dar coaliția îl constrânge să se îndrepte spre Germania. La 20 octombrie, înfrânge o armată austriacă la Ulm. Intră în Viena la 13 noiembrie. Prusia hotărăște să se alăture coaliției, dar nu participă la bătălia de la Austerlitz (2 decembrie 1805) unde Napoleon zdrobește armatele ruse și austriece. Austria e silită să accepte Pacea de la Pressburg care o îndepărtează de Italia și Germania. Împăratul Francisc al II-lea lasă coroana imperială germană pentru cea nou creată de împărat al Austriei. Napoleon organizează o confederație a Rinului în jurul Bavariei, Würtemberg-ului, Baden-ului, aliați ai Franței. La Trafalgar însă, Nelson distruge flotele franceză și spaniolă. Londra stăpânește mările mai autoritar ca niciodată.

Pe continent, Napoleon domină fără rivali. De aceea proclamă că dorește doar pacea și o propune englezilor și rușilor – care refuză. Țarul și-a retras armata în Polonia. În ciuda situației foarte favorabile pentru Napoleon, guvernul prusac se hotărăște să se alăture coaliției anglo-ruse și, fără a mai aștepta sprijinul rușilor, armata prusacă intră în război. Este zdrobită la Jena-Auerstadt (14 octombrie 1806). Napoleon intră în Berlin și își continuă ofensiva în Prusia orientală (Eylau), încercând să desprindă fie Austria, fie Prusia din coaliție. În cele din urmă, reușește să încheie o înțelegere cu țarul la Tilsit după victoria de la Friedland.

Împreună cu Rusia, Napoleon încearcă o formulă de duopol. Îl tratează pe țar ca pe un partener și un aliat, încercând să-l atragă într-o alianță împotriva Angliei drept răsplată pentru că îi dă mână liberă în Turcia până la Constantinopol. Țarul se alătură ideii de Blocadă continentală. Ca reacție, flota engleză bombardează Copenhaga și distruge flota daneză. Rusia declară război Angliei (noiembrie 1807). Ca să se asigure de eficacitatea Blocadei asupra Spaniei, Napoleon e silit să-l alunge pe rege și să-l înlocuiască cu fratele său Joseph. Cât

despre austro-prusaci, aceştia se hotărăsc din nou să acționeze, fără a reuşi să repurteze succese militare. După bătălia de la Wagram, Austria semnează Pacea de la Schönbrunn prin care pierde noi teritorii. Ba chiar încearcă să câştige prietenia împăratului (căsătoria cu Maria-Luiza de Austria).

Făcându-şi din Austria principalul aliat, Napoleon riscă să-l indispună pe țar, deja foarte suspicios. Duopolul se va destrăma în curând, fără să fi adus vreun beneficiu notabil nici unuia dintre parteneri. De fapt, duopolul nu era o soluție cu adevărat echilibrată şi nu ținea seama de opoziția pe care o manifesta Anglia. Sistemul european al lui Napoleon Bonaparte era afectat de o slăbiciune fundamentală: incapacitatea Franței de a constrânge Anglia să adere la el, sau măcar să-l accepte.

Cealaltă slăbiciune consta în caracterul prea exclusiv militar al superiorității Franței.

În lipsa unui duopol din care Rusia să aibă un câştig real, era inevitabil ca cei doi parteneri – Franța şi Rusia – să ajungă din nou față în față pe câmpul de luptă.

În ciuda geniului său militar, Napoleon are de făcut față în anul 1812 câtorva noi provocări. E nevoit astfel să constate că nici o victorie nu e cu adevărat decisivă. Cealaltă provocare ține de faptul că războiul purtat de Franța până atunci fusese războiul unei națiuni împotriva unor principi sau guverne. De acum înainte însă, mai ales în Germania şi în Italia, ea se va izbi de popoare cărora înfrângerea, umilirile și tratamentul aplicat de învingător le stimulează naționalismul.

Napoleon sileşte Prusia şi Austria să participe de partea sa la războiul împotriva Rusiei. Într-o oarecare măsură, el transformă Marea Armată în simbolul unei coaliții. Dar armata franceză nu mai e însuflețită de spiritul de eliberare pe care reuşise să-l exploateze atât de bine în Italia în 1799, și încă mai puțin sunt însuflețite de el contingentele prusace, saxone sau confederate. Numai polonezii, care se bat pentru eliberarea patriei lor, sunt entuziaşti. În raportul de forțe, totul se sprijină pe umerii lui Napoleon şi pe geniul său militar. Luptând de partea lui,

austriecii, prusacii şi saxonii pe care i-a înrolat nu au decât un gând: să-l trădeze.

Confruntat cu tactica rusească a retragerii strategice, Napoleon, maestru al războiului fulger, e descumpănit. Succesele, bătălia Moscovei sau ocuparea ei, nu-i îngăduie să pună punct războiului. Speranța trece în tabăra adversă. Retragerea din Rusia e un dezastru. Prusia se alătură țarului (Tratatul de la Kabisch, februarie 1813). Napoleon nu poate împiedica formarea unei mari coaliţii: Anglia, Rusia, Prusia, Spania, Portugalia, Suedia. Austria rămâne aliata Franţei, dar acţionează doar ca mediator.

Anglia îşi determină aliaţii să adere la propunerile adresate de William Pitt țarului în 1798 și reiterate de același Pitt în memorandumul adresat lui A.R. Voronțov în ianuarie 1805. Totul se petrece ca și cum în rândurile coaliției doar Anglia ar avea o idee clară despre echilibrul ce trebuie instaurat în Europa şi despre raportul de forțe ce se cuvine restabilit. În diferite momente, toţi aliaţii ei au contat pe Napoleon pentru a obţine avantaje care să răspundă propriilor ambiţii. Pe de altă parte, Marea Britanie nu are nevoie să i se recunoască supremaţia pe mare fiindcă nu i-o contestă nimeni. Ea veghează ca nici un stat să nu obțină o poziție dominantă pe continent. E o politică ce nu datează din timpul războaielor purtate în timpul Revoluției și al imperiului și nici nu va înceta odată cu ele. Ea este rodul unei mature chibzuințe și al unui consens al naţiunii, o constantă a gândirii politice engleze care nu acceptă nici un compromis. În baza ei, Anglia cere retragerea Franţei în interiorul graniţelor prerevoluţionare şi crearea unui regat al Olandei și Țărilor de Jos pentru a stăvili o eventuală reluare a expansiunii franceze spre nord. Asta nu înseamnă însă că Anglia vrea să dezmembreze Franța, care are de jucat un rol în proiectul său privind echilibrul european. Anglia a luptat împotriva Franţei, dar e gata să combată orice încercare de hegemonie pe continent, indiferent care ar fi statul care ar vrea s-o dobândească.

Printre țările continentului, Franța revoluționară și apoi imperială s-a pus de-a curmezişul planurilor lor, și acesta e moti-

vul pentru care au combătut-o britanicii. Nici o pace și nici un aranjament teritorial n-au fost socotite definitive atâta timp cât Franța a fost în război, adică atâta timp cât Anglia i-a opus rezistență. Conflictul franco-britanic reprezintă cheia întregii perioade, și el este irezolvabil: conducătorii Franței nu puteau renunța la „frontierele naturale" fără să-și piardă legitimitatea; Anglia nu putea accepta decât întoarcerea la frontierele din 1789.

Aceasta este dilema căreia Napoleon a trebuit să-i facă față la începutul anului 1813 când se juca însuși destinul său. În lipsa unei legitimități conferite de apartenența sa la o dinastie, împăratul e condamnat s-o caute în realizarea unui vis colectiv la care nu poate renunța. El știe că dacă acceptă un compromis, va ajunge obligatoriu, din concesie în concesie, la frontierele dinainte de Revoluție.

Refuzul lui Napoleon de a accepta propunerile austriece de compromis are drept efect intrarea în război a Austriei de partea țarului. Astfel, se realizează pentru prima oară coaliția celor patru mari puteri care se angajează să nu încheie pace separată. Bătălia de la Leipzig (16-18 octombrie 1813), „bătălia națiunilor", reprezintă o înfrângere pentru Franța. O lună mai târziu, armatele coalizate se află pe Rin și se apropie de Pirinei. În ciuda campaniei militare a Franței, admirabilă din punct de vedere strategic și aducând încă o dovadă a geniului lui Napoleon, Franța se află prinsă în menghină.

A fost nevoie de întreaga energie a ministrului englez de Externe, Lord Castlereagh, pentru a respinge o propunere privind o pace de compromis care ar fi lăsat Franței malul stâng la Rinului. Acum apare și exigența de a nu lăsa Franței controlul asupra gurilor fluviilor Rin și Escaut. La Châtillon-sur-Seine, aliații îi comunică condițiile lui Caulaincourt (februarie 1814). La refuzul acestuia din urmă, și pentru a întări coeziunea aliaților cam descumpăniți de succesele militare ale lui Napoleon, Castlereagh reușește să-i determine să semneze Tratatul de la Chaumont care prevede mijloacele militare pentru ducerea războiului, organizează un front de rezistență în cazul că

Franța ar relua ulterior conflictul și în sfârșit precizează regulile, până atunci nescrise, ale echilibrului de forțe în Europa. La 30 martie 1814, Parisul este cucerit. Începând din acest moment se pune întrebarea cine îi va urma lui Napoleon. În timp ce se țes intrigile, inclusiv proiectul de a încredința regența Mariei-Luiza până la majoratul fiului lui Napoleon, englezii susțin ferm revenirea Burbonilor pe tronul Franței, cea mai sigură cale, potrivit lor, de a reface echilibrul european; rușii în schimb manevrează pentru a obține pentru Napoleon titlul de împărat și posesia insulei Elba. La 6 aprilie 1814, Senatul francez, bine îndoctrinat de Talleyrand, îl invită să revină în Franța pe Ludovic al XVIII-lea.

Abdicarea lui Napoleon și întoarcerea lui Ludovic al XVIII-lea închid o lungă paranteză (25 de ani) în cursul căreia Franța a transformat Europa. Într-o primă fază, idealul revoluționar a întreținut și justificat (parțial) expansiunea militară și politică franceză în Europa. Mai târziu, această expansiune a fost privită drept ceea ce era, respectiv instaurarea unei hegemonii franceze pe continent. O hegemonie fragilă din cauza incapacității Franței de a o extinde printr-o stăpânire asupra mărilor pe care Anglia n-a făcut decât s-o consolideze în cursul aceleiași perioade.

Hegemonia Franței napoleoniene nu are decât puține lucruri în comun cu perioada prerevoluționară în cursul căreia exista un sistem de echilibru. Supremația Spaniei și Franței în secolele al XVI-lea, al XVII-lea și al XVIII-lea nu e comparabilă cu hegemonia, care se sprijină în cele din urmă pe forța armelor. Neputând să reconstituie un sistem al echilibrului european precum cel ce prevalase în secolul al XVIII-lea, puterile victorioase s-au angajat pe calea realizării unei Concertări europene capabile să refacă echilibrul atunci când acesta e amenințat. Propunând această organizare a Europei, cele patru mari puteri victorioase au acționat dintr-o anume nostalgie față de un sistem plin totuși de imperfecțiuni, dar ridicat pe culmi în perspectiva rătăcirilor perioadei ce-a urmat. Europa Congresului

de la Viena n-a fost atât de liniştită pe cât o arată amintirea ce-am păstrat despre ea. Ea a avut meritul de a acorda un loc important proaspătului înfrânt, reinserându-l în concertul națiunilor. Asta nu înseamnă că Franța n-a privit Congresul ca fiind îndreptat împotriva ei şi că n-a luptat pentru a-i modifica dispozițiile fundamentale.

Încă din luna mai 1814, imediat după deportarea lui Napoleon pe insula Elba, încep negocierile pentru un tratat de pace, semnat la 30 mai la Paris. Pentru Franța, condițiile sunt aceleaşi cu cele prevăzute la Chaumont, cu câteva ajustări în favoarea sa totuşi. Malta rămâne în posesia Marii Britanii. Regatul Olandei este sporit prin încorporarea Belgiei, pentru pierderea căreia Austria primeşte în compensație Veneto. Elveția îşi redobândeşte independența. Confederația germană regrupează statele germane. Prusia îşi întăreşte poziția pe Rin. Sunt confirmate totodată câteva modificări rezultate în urma războiului: Sfântul Imperiu dispare, Anglia îşi sporeşte domeniul de peste mări. Franța e sub ocupație şi trebuie să hrănească 750 000 de oameni care se dedau jafului şi prădăciunilor.

Un congres e convocat la Viena pentru luna septembrie. La invitația împăratului Austriei, Francisc I, el îi reuneşte pe țar, pe regele Prusiei, pe regele Danemarcei precum şi numeroşi principi germani. Anglia este reprezentată de şeful diplomației, Castlereagh, Franța de Talleyrand. La început, cele patru mari state europene (Austria, Prusia, Rusia şi Anglia), coalizate împotriva Franței, au vrut să formeze un soi de directorat. În paralel, cum Tratatul de la Paris fusese semnat de opt state – Suedia, Portugalia, Spania şi Franța, alături de cei patru mari –, s-a convenit ca acest grup să constituie o comisie însărcinată cu rapoartele şi acreditările la Congres. Au fost instituite de asemenea comisii însărcinate cu problemele elvețiene, italiene, cu problemele comerțului cu sclavi, cu statisticile, cu râurile şi cu problemele de protocol. O comisie însărcinată cu problemele germane va funcționa fără să facă parte din structurile congresului.

Principala problemă la care a avut de răspuns Congresul a fost cea legată de soarta Marelui Ducat al Varşoviei creat de Napoleon pe seama posesiunilor poloneze ale Prusiei şi Austriei. Ţarul cere ca Marele ducat să fie atribuit Rusiei. Pentru a compensa pierderile suferite în zona poloneză, Prusiei i se oferă Saxa, iar Austriei teritorii în Italia de Nord şi în Dalmaţia. În plus, ţarul îşi manifestă ostilitatea faţă de unificarea Germaniei.

O dezbatere foarte vie se încinge la Viena între Rusia, Austria şi Prusia.

Conflictul armat ce se prefigurează între cele patru mari puteri şi disputa violentă dintre Prusia şi Austria în chestiunea Saxei explică în parte succesul lui Talleyrand. Acesta subliniază principiul legitimităţii şi în acelaşi timp se străduieşte să limiteze ambiţiile prusace. Declarându-se susţinător al statelor mici şi mijlocii, principala sa ambiţie este de a forţa revenirea Franţei la masa celor patru mari puteri. Acceptat, oarecum din greşeală, în consiliile interne ale Congresului, Talleyrand a făcut totul pentru a fi admis la Consiliul Celor Patru. Austria şi Anglia îl propun la sfârşitul lui decembrie. În timp ce în privinţa Saxei impasul nu este rezolvat, Talleyrand reuşeşte să reintroducă Franţa în grupul conducător: coaliţia anti-franceză şi-a trăit traiul. În paralel, se prefigurează un compromis în privinţa Saxei, iar Rusia urmează să primească cea mai mare parte a Marelui Ducat al Varşoviei.

Congresul reglementează o serie de probleme aflate în contencios, în special din Germania. Confederaţia germană e organizată sub egida Austriei. Ea reuneşte 34 de participanţi şi patru oraşe libere.

De asemenea, Congresul reglementează şi chestiunile italiană, elveţiană, precum şi diferite dosare, printre care cel al protocolului diplomatic.

Revenirea lui Napoleon de pe insula Elba duce la refacerea coaliţiei împotriva sa. După Waterloo, la Paris este negociat un nou tratat, mai puţin favorabil Franţei decât primul (20 noiembrie 1815). Atitudinea relativ moderată a aliaţilor i se datorează lui Castlereagh şi Wellington, cărora li se asocia-

ză Metternich care socotește că Franța ar putea deveni astfel un stat așezat și conservator. Obiecțiile prusace sunt respinse, cu atât mai mult cu cât țarul Alexandru I acceptă punctul de vedere anglo-austriac. În același timp cu tratatul de pace semnat cu Franța, se semnează un tratat de alianță între cele patru puteri, îndreptat evident împotriva Franței, dar conceput în orice caz pentru a menține sistemul rezultat din Congres.

În liniile sale principale, Concertul european rezultat din lucrările Congresului se bazează pe două principii: primul se referă la Franța ale cărei tendințe belicoase trebuiesc stăvilite. În acest scop este organizat un fel de „cordon sanitar": la nord, noul regat al Olandei care include Belgia și care trebuie să interzică Franței orice extindere și orice încercare de a căpăta controlul asupra orașului Anvers sau asupra estuarului fluviului Escaut; la est, Rinul și malul stâng a cărui apărare e încredințată Prusiei; mai la sud, Elveția. Austria are sarcina să asigure paza înspre Piemont. Se speră astfel că Franța va fi liniștită, cu atât mai mult cu cât Tratatul de la Paris o restituie în granițele din 1789.

Al doilea principiu este cel al compensațiilor reciproce. Fiecare dintre cei patru mari coalizați obține, în esență, mai multă putere în urma Congresului: Rusia a obținut cea mai mare parte a Marelui Ducat al Varșoviei, frontierele ei n-au avansat niciodată atât de departe către vest. A dobândit de asemenea (înaintea Congresului, care confirmă însă câștigurile) Finlanda și Basarabia. Prusia și-a sporit teritoriul pe seama Saxei, dar și în Westfalia. Anglia și-a întărit pozițiile în Hanovra și a dobândit teritorii peste mări (Malta, Colonia Capului). Austria prezidează Confederația germană și a primit o importantă compensație: Lombardia-Veneto.

Acestor două principii, care au o realitate teritorială și politică evidentă, trebuie să li se adauge principiul „legitimității" propus de Talleyrand, principiu conservator care-și pune pecetea asupra actului final. Se cuvine amintit că, în termenii Articolului VI al tratatului de alianță a celor patru mari puteri, sunt prevăzute conferințe ale Celor Patru pentru aplicarea dispozițiilor

tratatului, consultări asupra chestiunilor de interes comun, măsuri convenabile „pentru liniştea şi prosperitatea Naţiunilor", precum şi menţinerii păcii în Europa.

Din ansamblul textelor adoptate la Viena reies două idei: ideea de Europa şi cea de echilibru european. Cei Patru au fost la un pas de a se angaja într-un război reciproc. În cele din urmă s-a putut negocia totuşi un compromis. Păstrării acestui echilibru Congresul îi conferă deci cea mai mare importanță. Ceea ce explică tonul conservator al ansamblului operei realizate de el. Congresul s-a străduit să restabilească un echilibru socotit a fi existat înainte de Revoluţie. Acest echilibru, de altminteri instabil, nu lua în calcul aspirațiile naționale cărora ideile revoluţionare le aduceau un însemnat spor de putere.

Dincolo de ideea de echilibru, Congresul introduce ideea de „Concert european", bazat pe convergența de vederi a marilor puteri, cărora li se va adăuga Franța. Concertul european nu se limitează la menținerea echilibrului şi la restabilirea sa: el înseamnă totodată că, în anumite împrejurări ce vor fi apreciate de marile puteri, o modificare a echilibrului poate fi acceptată, ba chiar de dorit. Concertul european se leagă astfel de recunoaşterea rolului extrem de important al marilor puteri europene. Aşa cum s-a arătat adesea, sistemul Congresului de la Viena nu ținea seama de aspirațiile naționale, iar acesta era punctul său slab (cf. Anexa I).

În paralel cu Concertul european stabilit de Congres, se instituie la cererea țarului o „Sfântă Alianță" ale cărei obiective şi metode trebuiau să se sprijine pe principiile fundamentale ale credinţei creştine (26 septembrie 1815). Între cele două noțiuni a fost întreţinută, voluntar sau nu, o anumită confuzie. Deşi semnat de trei mari puteri europene (Rusia, Austria, Prusia), textul a fost caracterizat de Castlereagh drept „monument de misticism sublim şi de nonsens".

Cum a funcţionat Concertul european stabilit la Viena? Nu se poate tăgădui că, potrivit aprecierii participanților, reuniunile periodice ale conducătorilor, în conformitate cu regulile

dreptului internațional, ofereau cele mai bune condiții pentru a evita recurgerea la război. Și totuși, nu s-a prevăzut nici o periodicitate a acestor întâlniri. S-a hotărât doar o reuniune în toamna lui 1818. Până atunci, ambasadorii puterilor coaliției urmau să se întâlnească la Paris. În acest sens, se poate spune că Congresul de la Viena a structurat Europa în jurul celor opt state semnatare ale Tratatului de la Paris, dar în special al celor patru mari care au format coaliția și a căror alianță l-a înfrânt pe Napoleon.

Printre problemele pe care Concertul european le avea de rezolvat figurează abolirea comerțului cu negri, revenirea Franței în teritoriile coloniale pe care le pierduse și pe care le-a recuperat, începutul emancipării coloniilor spaniole din America și sfârșitul ocupării unei părți a teritoriului francez de către trupele aliate. Asupra tuturor acestor probleme se apleacă Congresul de la Aix-la-Chapelle (septembrie 1818). Acesta hotărăște retragerea trupelor de ocupație, meritul pentru această decizie revenindu-i ducelui de Richelieu care avea relații bune cu țarul. Același Richelieu care, refuzând să se lege mai strâns de Rusia sau de orice alt stat, insistă, pe urmele lui Talleyrand, asupra caracterului caduc al alianței în patru. El nu concepe sistemul pus în aplicare decât dacă Franța devine membru cu aceleași drepturi ca și foștii ei adversari.

Congresul de la Aix-la-Chapelle n-a abordat problema coloniilor spaniole în ședință plenară. Deși semnatar al Tratatului de la Paris și prin urmare membru al grupului de Opt, regele Spaniei nu e ascultat atunci când cere sprijinul Europei în combaterea revoltei din coloniile americane. Revolta e privită cu ochi buni atât de Anglia cât și de Statele Unite. Datoria de a lupta împotriva revoluției și dreptul de ingerință, recunoscute de Congres marilor puteri, nu au valoare decât în funcție de interesele acestora. Anglia nu vrea să audă de intervenție: deci ea nu va avea loc.

Aliații i-au lăsat mână liberă lui Metternich pentru a înăspri regulile de funcționare ale Confederației germane, în sensul unui conservatorism sporit și al refuzului unei evoluții către o

constituție liberală. O conferință a membrilor Confederației germane ținută la Viena (mai 1820) modifică Actul federal în acest sens.

Congresul de la Troppau (octombrie-decembrie 1820) se apleacă asupra tulburărilor de care sunt cuprinse Spania, Portugalia și Regatul Neapolelui. Cele trei state continentale care au semnat Sfânta Alianță își reînnoiesc acordul privind legitimitatea principiului de intervenție – „fie diplomatică, fie militară". Anglia nu vrea să audă de nici o acțiune în sprijinul regelui Spaniei pentru a-l ajuta să facă față trupelor sale răzvrătite. Londra nu are desigur nici un interes ca Madridul să poată evita, într-un fel sau altul, independența coloniilor sale din America. În schimb, cu mai multă ușurință se încheie un acord pentru restabilirea absolutismului în Regatul Celor Două Sicilii. Angliei nu-i pasă, iar Metternich se teme că ținuturile austriece din Italia de Nord ar putea fi contaminate de ideile liberale. O acțiune este întreprinsă împotriva Piemontului care a adoptat o constituție liberală.

Al treilea Congres s-a reunit la Verona în octombrie 1822. Cu acest prilej s-a luat hotărârea intervenției în Spania. Dificultatea cea mai mare ținea de faptul că Anglia lega această intervenție de recunoașterea oficială a emancipării coloniilor spaniole, în timp ce semnatarii Tratatului Sfintei Alianțe nu puteau recunoaște, potrivit regulilor adoptate de ei, independența coloniilor atâta vreme cât suveranul lor legitim n-ar fi acceptat-o. Grija intervenției pentru eliberarea regelui Spaniei ținut prizonier de Parlament a fost lăsată în seama Franței. Expediția a fost o simplă promenadă militară (bătălia de la Trocadero, august 1823).

Franța își relua deci locul cu depline drepturi în Concertul european. Ea părea că a renunțat la ambițiile revoluționare și că împărtășește conservatorismul marilor puteri. Dar era acest conservatorism justificat atunci când era vorba de Imperiul Otoman și când popoarele creștine aflate sub stăpânirea acestuia încercau să se elibereze, când sârbii, grecii sau moldo-valahii se revoltau? Nu asta era însă și părerea țarului, dornic să-și sporească

influența în regiune, ba poate chiar să ajungă la Constantinopol. Cât despre Metternich, el nu dorea dezmembrarea Imperiului Otoman care constituia o stavilă în calea rușilor.

Insurecția grecească a lui Ipsilanti n-a fost susținută nici de țar și nici de vreo altă mare putere. Eșecul ei, represiunea care a urmat, proclamarea independenței Greciei au provocat în Europa o reacție populară destul de vie. Anglia a reacționat fără întârziere și între Sankt-Petersburg și Londra s-a născut o competiție care, în cele din urmă, a servit interesele rebeliunii grecești. Desigur, Rusia a redus la maximum libertatea de acțiune a grecilor, dar fără să respingă în același timp acțiunea engleză. Cu o prezență sporadică în Mediterana înaintea războaielor cu armatele revoluționare și imperiale, Anglia este începând de acum înainte o prezență foarte constantă în această regiune.

Fără a intra în detaliile acestei crize, se cuvine subliniat că ea se prezintă ca o falie profundă în interiorul grupului marilor puteri. Austria este ostilă revoltei grecești și așteaptă cu nerăbdare ca turcii să-i pună capăt reprimând-o. Rusia nu se gândește decât cum să-și sporească influența în Principatele Moldovei și Valahiei. Franța se mulțumește cu un rol eliberator. Anglia își precizează politica în estul Mediteranei, în special pentru a limita ambițiile Rusiei.

Conceptul de Concert european își schimbă sensul după 1828. Inițial el reprezentase un directorat al marilor puteri angajate să impună Franței hotărârile Conferinței de la Chaumont. În ciuda unor progrese, reintegrarea Franței în cadrul grupului a cunoscut sincope, în funcție de problemele tratate. Concertul european a fost mai presus de toate un instrument de luptă împotriva revoluției, adică un mijloc de a impune vederile statelor conservatoare. Anglia a jucat de una singură ori de câte ori i-a convenit, chestiunea coloniilor spaniole fiind simptomatică în această privință: Regatul Unit, care luptase împotriva „Insurgenților" din cele 13 colonii, privește cu încântare cum se dezmembrează imperiul colonial spaniol. Influența sa se instalează aici în locul dominației spaniole de vreme ce Anglia

stăpânește mările și este cea dintâi putere comercială a lumii. „Mondializarea“ Americii spaniole o avantajează.

După 1828, Concertul european are drept obiectiv mai mult încercarea de a reconcilia punctele de vedere divergente ale marilor puteri decât de a impune o linie politică, aceasta fiind contestată pe motive legate de buna „administrare“ și de ambițiile de putere.

În ciuda conservatorismului său, în ciuda talentului și prudenței conducătorilor marilor țări europene, Europa Congresului de la Viena este mult diferită de cea anterioară anului 1789. Aceasta din urmă și-a pierdut nervul. A luat naștere o nouă Europă.

Revoluția franceză a moșit nașterea acestei noi lumi. Războaiele au devenit naționale și mult mai crude. Revoluția industrială a contribuit la perfecționarea armelor. Creșterea bogăției generale a încurajat revendicările sociale. Cu excepția regiunilor din centrul Africii, lumea este cunoscută și exploatată aproape în întregime. Europa și-a pus pecetea mai tare decât înainte asupra Indiei și Asiei de Sud-Est.

Congresul de la Viena apare drept o încercare de a opri o evoluție provocată de Revoluția franceză și de imperiu care speriase clasele conducătoare. Dorința de putere a prevalat însă asupra acestei voințe de moderație. Europa revoluției industriale și a conștiinței împăcate cu sine n-a ajuns încă să-și impună legea întregii lumi. Ea își va relua în curând expansiunea. Construcțiile politice cele mai chibzuite vor fi rapid puse sub semnul întrebării de dezvoltarea sentimentului național. Progresele democrației vor merge mână în mână cu naționalismul care, din aproape în aproape, se va întinde la toate țările Europei în așteptarea momentului în care extinderea sa la teritoriile de peste mări se va întoarce împotriva celor care au stat la originea acestei mișcări.

Naționalismul francez este în mod special ținut sub observație de învingătorii din 1815. Criza belgiană din 1830, ca și Revoluția din Iulie sunt o dovadă în acest sens. Dispozițiile Tratatului de la Paris – adesea vexatorii pentru orgoliul națio-

nal – constituie regula de conduită a foștilor participanți la coaliție. Naționalismele se dezvoltă însă pretutindeni în Europa, în Italia, în Germania, în general în țările frustrate. Emigrația, mai ales cea către Statele Unite, va constitui o supapă pentru energiile eliberate de mașinism și de creșterea naturală a populației. Dar această supapă nu va fi de ajuns. Apar deja mișcări sociale care, alături de naționalisme, își vor pune pecetea pe istoria Europei. Pentru moment, Europa Congresului de la Viena trăiește încă cu iluzia că poate opri o evoluție care se vede cu ochiul liber și care neliniștește.

IV

Anglia se îndreaptă spre dominația mondială (1830-1871)

Concertul european. – Revoluția industrială. – Criza belgiană. – Declinul Turciei și consecințele sale. – Revoluțiile din 1848. – Primăvara popoarelor. – Războiul din Crimeea și Congresul de la Paris. – Anglia se izolează. – Sfârșitul echilibrului intergerman. – Declinul Austriei. – Războiul dintre Austria și Italia. – Criza ducatelor daneze. – Înfrângerea Franței la Sedan.

În urma șocului războaielor cu armatele Revoluției și imperiului, conducătorii marilor țări europene au încercat, fiecare în modalități proprii, să restabilească sistemul de relații internaționale întemeiat pe echilibrul de forțe așa cum se statornicise acesta în Europa de la sfârșitul secolului al XV-lea sub dubla constrângere a suveranității statale și a expansiunii în teritoriile de peste mări. Concertul european a restaurat acest echilibru și a învestit cele cinci mari puteri să vegheze la menținerea ei.

Ca o urmare a perioadei revoluționare, acest sistem conservator este ruinat nu de voința unui stat de a-și impune supremația înaintea altora, ca în timpul lui Filip al II-lea, Ludovic al XIV-lea sau Napoleon, ci de ambițiile naționale. Popoarele vor ca națiunea lor să capete forma unui stat suveran și așteaptă de la conducătorii lor să lupte pentru a li se recunoaște ocuparea, între celelalte națiuni, a unui loc corespunzător ambițiilor pe care le nutresc, uneori primul loc.

Această profundă schimbare, consecință a bătăliei de la Valmy și a războaielor ce au urmat până în 1815, are loc într-o Europă aflată în plină revoluție industrială. Apariția mașinilor, utilizarea energiei fosile, creșterea bogăției ce rezultă de aici se traduc printr-o rapidă urbanizare, în vreme ce în paralel

natalitatea crește rapid până într-acolo încât ajunge să-i îngrijoreze pe cei ce reflectează la viitorul omenirii.

Aceste invenții, progresul tehnic în general dau naștere unei mari speranțe, cu atât mai plăcută popoarelor cu cât ea trece prin recunoașterea rolului națiunilor. Conservatorismul guvernanților este zguduit de un puternic curent de optimism. În ciuda costului social foarte ridicat al industrializării, efectele sale au o mare putere de seducție, și între statele Europei se declanșează o competiție la care participă mase mari de oameni care speră într-un viitor mai bun. Iar dacă acesta întârzie în țările lor, progresul transporturilor favorizează emigrarea.

Între 1815 și 1848, în Europa, multe state și popoare aderă la liberalism, rod al evoluției ideilor și al puternicei zguduiri pe care a reprezentat-o Revoluția franceză. În ciuda revenirii pe tron a Burbonilor, și mai cu seamă în timpul Monarhiei din Iulie, Franța este suspectată de celelalte mari puteri că nutrește tendințe revoluționare. Când revoluția din iulie 1830 pune capăt Restaurației, partenerii Franței reconstituie din reflex vechea lor alianță. Ori de câte ori partida „schimbării“ învinge în Franța partida „rezistenței“, îngrijorarea crește în Europa. Căci cele trei monarhii din Europa de Nord, Austria, Prusia și Rusia, sunt fundamental conservatoare în plan politic și social. În plus, ele doresc să mențină statu quo-ul teritorial în Europa. În această privință pot conta pe sprijinul Angliei, pe cât de opusă ingerinței în treburile interne ale altui stat, pe atât de ostilă oricărei modificări a statutului teritorial definit de Tratatul de la Paris și de Congresul de la Viena.

Prin urmare, în această perioadă coexistă trei atitudini. Cele trei monarhii ale continentului european semnatare ale tratatului Sfintei Alianțe sunt conservatoare în interiorul granițelor proprii și luptă împotriva liberalismului politic la care aderă o parte a intelectualilor și studenților. Ele luptă de asemenea și împotriva naționalismelor popoarelor aflate sub stăpânirea lor și care vor să se elibereze. La celălalt capăt al spectrului, Franța este suspectă fiindcă vecinii săi se tem în cazul ei de o renaștere a spiritului revoluționar. Ea mai este suspectată și de

a fi „revizionistă“, adică de a vrea să modifice harta Europei în folosul său. Între aceste două extreme, Marea Britanie, a cărei ostilitate față de Franța revoluționară și imperială n-a slăbit câtuși de puțin, refuză să joace rolul de jandarm al Europei pentru a menține la putere regimuri politice pe care nu le agreează. În schimb, ține morțiș la principiul de echilibru al forțelor și este gata să-și joace rolul în Concertul european, dar nu și în Sfânta Alianță.

După căderea lui Carol al X-lea, care se refugiază la Curtea imperială a Austriei, și înlocuirea sa cu Ludovic-Filip, cea mai puternică zguduire care afectează echilibrul european este criza belgiană. Regatul Olandei a fost conceput de englezi ca un mijloc de a ține Franța în frâu, interzicându-i orice perspectivă de extindere teritorială către nord. Revolta belgiană introduce o amenințare pentru statu quo-ul european. Opoziția belgienilor față de regatul Olandei este atât de mare încât exclude orice revenire la situația anterioară. În plus, cele patru mari puteri ale coaliției nu vor să provoace Franța. Reglementarea acestei probleme a fost rezultatul atitudinii moderate adoptate atât de Franța cât și de Anglia. Prima n-a încercat să profite de ocazie pentru a-și modifica frontierele și n-a insistat ca suveranul noului stat să fie unul dintre fiii lui Ludovic-Filip, așa cum doreau belgienii. Pe de altă parte, Anglia a obținut ca intervenția armată pentru restabilirea unui statu quo ante să nu aibă loc, iar Belgiei să-i fie recunoscută independența de către toate puterile (regele Olandei nu va accepta acest fapt împlinit decât în 1839). Astfel, între Franța lui Ludovic-Filip și Anglia lui Palmerston se stabilește un soi de antantă cordială întemeiată pe liberalismul intern și pe non-ingerință. Cele trei state alcătuitoare ale Sfintei Alianțe au fost ostile dezmembrării Regatului Olandei, dar nu s-au putut opune formulei anglo-franceze.

După Belgia, criza din Orientul Mijlociu a fost a doua mare amenințare la adresa echilibrului instaurat de Congresul de la Viena. Originea ei se află în progresul înregistrat de Egipt și în ambiția lui Mehmet Ali, pașă al Egiptului, care s-a răzvrătit

împotriva suzeranului său. După zdrobirea armatelor sultanului de către armata lui Mehmet Ali, au apărut temeri că acesta din urmă îl va alunga pe sultan din capitala lui. În cele din urmă, sultanul cere ajutorul Rusiei care, prin tratatul de la Unkiar-Skelessi, promite Turciei sprijin în schimbul închiderii strâmtorilor pentru forţele navale neaparţinând Rusiei. Acest tratat, care echivala cu un soi de protectorat rusesc asupra Turciei, a îngrijorat profund marile puteri europene, în special Austria, care se teme de o expansiune rusească în Balcani, şi poate şi mai mult Anglia, conştientă de consecinţele unei crize asupra căilor de acces spre India. Căci în această perioadă Anglia începe să obţină profituri mari din India şi în general din Oceanul Indian, adevărat lac britanic.

Cu ocazia reuniunii de la Münchengraetz (1833), ruşii acceptă să asocieze Austria la „garanţiile" acordate Turciei. Cei doi parteneri cad la învoială pentru a-i ţine în frâu pe polonezi şi pe liberalii germani şi pentru a-şi acorda sprijin reciproc în cazul unui pericol revoluţionar. Vechea coaliţie de la Chaumont este iarăşi împărţită: de o parte puterile conservatoare – Rusia, Austria, Prusia –, de cealaltă puterile liberale – Anglia şi Franţa.

Încercarea sultanului Mahmud de a-l lichida pe Mehmet Ali în aprilie 1838 se soldează cu un mare eşec şi lasă Imperiul Otoman la mâna paşei din Egipt. Acesta îşi datorează succesele propriului talent, dar şi consilierilor francezi care au acceptat să lucreze pentru el şi care deţin principalele pârghii de comandă atât în armată cât şi în administraţie şi în economie. De aici marea popularitate a lui Mehmet Ali în Franţa.

Palmerston iniţiază atunci o campanie menită să salveze ce se mai putea salva din Imperiul Otoman, să lichideze urmările tratatului de la Unkiar-Skelessi şi să restabilească echilibrul de forţe prin intermediul acţiunii principalelor puteri europene. Şi reuşeşte, căci ţarul a înţeles ce povară înseamnă asistenţa acordată Turciei şi ce pericol reprezintă ea. Ministrul britanic semnează un acord cu puterile conservatoare (iulie 1840), silindu-l pe Mehmet Ali să restituie aproape toate cuceririle şi

definind statutul strâmtorilor, care devine de acum înainte o problemă internațională.

Pentru Franța, care-l susține pe Mehmet Ali, este un mare afront. Încă o dată Concertul european funcționează pentru a ține Franța departe de marile decizii care rămân responsabilitatea celor patru mari membri ai coaliției. Franța este invitată să se alăture unei politici care se stabilește fără concursul ei. Trebuie așteptat anul 1856 și Congresul de la Paris pentru ca sistemul rezultat în urma Congresului de la Viena să fie înlocuit cu un altul.

Printre motivele care au influențat negativ intervenția Franței în criza din Orientul Apropiat se numără și prezența ei în Algeria. Anglia nu privește cu ochi buni posibilitatea ca malul sudic al Mediteranei să se afle exclusiv sub control francez, ceea ce s-ar întâmpla dacă Mehmet Ali ar încheia o alianță cu Franța. Antanta cordială n-a murit totuși odată cu criza din vara anului 1840, ea va fi reluată atunci când Peel și Aberdeen vor veni la putere (1841-1846), deși motivele de dezacord între cele două țări rămân numeroase. Ceea ce se pregătește însă este o mărturie a schimbărilor ce afectează Concertul european. Imediat după acordul cvadripartit asupra crizei din Orientul Apropiat, Rusia propune o alianță Marii Britanii, respinsă de Palmerston. Pe de altă parte, Metternich, care a făcut tot ce i-a stat în putință pentru ca înțelegerea cvadripartită să nu afecteze prea tare susceptibilitatea franceză, pare deschis către o apropiere de Franța (1847). Aceasta din urmă se prezintă de acum înainte ca un stat conservator. Dar apropierea nu va avea viitor.

Revoluțiile din 1848 au, în perspectiva acestui eseu, o dublă importanță. În primul rând, ele afectează simultan un mare număr de țări: Franța, Italia, Germania, Austria, Ungaria, Boemia. Sunt provocate de revendicări de natură politică: ideile liberale joacă un mare rol și aproape pretutindeni apare cerința ca puterea să răspundă în fața unei Adunări alese. În Franța se instituie sufragiul universal pentru bărbați. Dar liberalismul nu reprezintă unicul ferment al revoluției. Trebuie ținut seama

şi de aspiraţiile sociale. Revoluţiile din 1848 sunt în mare măsură rodul industrializării şi urbanizării. În timp ce în numeroase regiuni din Europa condiţiile de trai ale ţărănimii rămân la fel de precare, ba chiar se agravează, afluxul migrator către oraşe provoacă şomaj şi mizerie. Muncitorii care au de lucru sunt exploataţi. Costurile revoluţiei industriale sunt foarte ridicate. Componenta socială cea mai clară a revoluţiei din 1848 se înregistrează în Franţa: aici guvernul provizoriu are în alcătuirea sa un muncitor şi se înfiinţează atelierele naţionale. În iunie, se organizează represiunea, care e cu atât mai sălbatică cu cât burghezia se teme mai tare.

Celălalt factor al mişcării revoluţionare îl constituie naţionalismul, ceea ce a dus la caracterizarea anului 1848 drept „primăvară a popoarelor". Consecinţă a războaielor din timpul Revoluţiei şi al imperiului, naţionalismul s-a dezvoltat rapid în Germania: ca reacţie împotriva Franţei, a victoriilor şi anexiunilor sale – prin urmare, naţionalism pe fondul ambiţiilor de putere; în Italia, victimă a dominaţiei străine şi a divizării în mici state; în Ungaria, Boemia, Croaţia, Irlanda, din dorinţa de independenţă şi refuzul stăpânirii străine.

În schimb, nici Anglia, nici Rusia nu sunt atinse de valul revoluţionar. În Marea Britanie liberalismul politic este deja instaurat: revendicările sociale se fac auzite, dar îmbracă forma reformismului (mişcarea Chartistă). Succesul Angliei se prezintă ca un demers progresiv, posibil graţie supleţei sistemului său politic. Anul 1848 nu provoacă în Anglia răbufniri comparabile cu cele de la Paris, Milano, Viena sau Berlin.

Revoluţiile din 1848 reprezintă cea mai gravă atingere adusă sistemului european instituit în 1815. În câteva săptămâni, doi din cei cinci parteneri sunt paralizaţi: Viena, pe care Metternich a fost nevoit s-o părăsească în grabă, oferă spectacolul unei adevărate revoluţii care se extinde la teritoriile posedate de Austria în Italia, în Confederaţia germană, în Ungaria şi în Boemia; Berlinul, unde regele Friedrich-Wilhelm e silit să accepte concesii care-i ştirbesc tot mai mult autoritatea. Un al

treilea stat, Franța, traversează o perioadă de mare incertitudine, exceptând declararea cvasiunanimă a nulității dispozițiilor Congresului de la Viena privitoare la ea. Prin „Manifestul adresat Puterilor“, Lamartine anunță că tratatele din 1815 nu mai au „existență legală“ pentru Republica franceză, adăugând că Franța nu are nici o intenție de a modifica statu quo-ul teritorial.

Pentru cele două țări neafectate de revoluție – Marea Britanie și Rusia – lecția ce se desprinde de aici este să nu acționeze împreună pentru păstrarea echilibrului de forțe. Nici una dintre ele nu vrea să interfereze cu acțiunile celeilalte. Anglia nu se opune intervenției rusești în Ungaria, care va reda Imperiului Austriac încrederea în sine și autoritatea internațională. Fără a avea prea multă considerație pentru politica austriacă în Italia, Palmerston e totuși mulțumit de victoria armatelor austriece și de restabilirea autorității Vienei în Lombardia și Veneto. El este la fel de ostil unui plan al prusacilor liberali care vor să reconstruiască Polonia în dauna Rusiei și să alcătuiască astfel unitatea Germaniei în jurul Prusiei. Prudența țarului și mai ales o viguroasă intervenție engleză pe lângă Fiedrich-Wilhelm fac să eșueze acest plan anunțat de Bismarck. În consecință, unitatea germană nu se va mai face împotriva Rusiei, ci a Franței.

În timp ce forțele conservatoare își revin de bine de rău în Franța, în Italia și în Austria, problema germană începe să domine scena europeană, și o va domina vreme de un secol. Revoluția din 1848 a arătat că Austria nu se poate impune ca lider al lumii germane. Formula din 1815, care prevedea că asupra Confederației germane se va exercita o suveranitate austro-prusacă, n-a funcționat.

În 1848, tulburările de la Berlin corespund unei puternice conștientizări a naționalismului care a fost trezit în chip brutal de Napoleon și n-a încetat să crească de atunci. Speranța revoluționarilor germani de a se folosi de idealul de eliberare al popoarelor (în speță al polonezilor) pentru a unifica forțele națiunii germane este dezamăgită. Potrivit judecății pe care evenimentele ulterioare ne-o îngăduie astăzi, această perspectivă

era mai amenințătoare pentru Europa stabilită prin Congresul de la Viena decât spiritul revanşard al Franței.

Echilibrul intergerman organizat de Congresul de la Viena a fost rupt de evenimentele din 1848. Parlamentul de la Frankfurt, dominat de liberalii hotărâți să unifice Germania, a propus coroana imperială lui Friedrich-Wilhelm, regele Prusiei (28 martie 1849). Acesta a refuzat însă, preferând tradiția prusacă liberalismului german. Friedrich-Wilhelm şi ministrul său Radowitz încearcă să organizeze, sub conducerea Prusiei, o Ligă a Principilor germani din care Austria să nu facă parte. Dar Austria, care a beneficiat de ajutorul rusesc împotriva revoluției ungare şi care a recâştigat terenul pierdut în Italia, obligă Prusia să renunțe la planul său (retragerea de la Olmutz, noiembrie 1850). Prusia capitulează şi Karl Philipp Schwarzenberg restabileşte pentru un timp echilibrul intergerman aşa cum fusese el statornicit prin Congresul de la Viena. În această împrejurare, Austria poate conta pe sprijinul țarului Nicolae I. Şi tot la statu quo se revine şi în cazul revoltei ducatelor Schleswig-Holstein împotriva regelui Danemarcei. În timp ce Prusia e favorabilă insurgenților, țarul şi Palmerston impun o revenire la clauzele din 1815. Reglementarea acestei dispute, ultimă tresărire a spiritului ce a animat Congresul de la Viena, este rezultatul unei conferințe internaționale ținute la Londra (1851-1852).

Aceste succese în restabilirea echilibrului de forțe nu pot ascunde transformările ce au loc în Europa. Fundamentele şi principiile Congresului de la Viena au adus celor cinci mari state europene o perioadă de pace. Fiecare a acceptat să respecte tratatele existente şi să nu profite de dificultățile unui partener pentru a obține avantaje unilaterale. Dimpotrivă, semnatarele Sfintei Alianțe n-au reuşit să stăvilească forțele schimbării şi evoluțiile sociale.

În 1852, unitatea „celor trei Curți din Nord" – Rusia, Austria şi Prusia – a încetat. Rusia i-a făcut un mare serviciu Austriei. Prusia însă a fost umilită de Austria şi are o relație delicată cu Rusia. Franța e condusă de Ludovic-Napoelon Bonaparte

care, la fel ca republicanii din februarie 1848, nu acceptă ordinea impusă de Congresul de la Viena şi e hotărât s-o lichideze. Angliei îi vine din ce în ce mai greu să se recunoască într-o Europă care se întoarce la conservatorism, în ciuda faptului că lordul John Russel reafirmă în Camera Comunelor că ţara sa nu poate privi cu indiferenţă o modificare a echilibrului european care reprezintă prin sine însăşi un risc de război.

Războiul Crimeei (martie 1854-aprilie 1856) şi Congresul de la Paris care-l încheie marchează sfârşitul epocii Congresului de la Viena. Franţa lui Napoleon al III-lea joacă un rol de prim-plan în acest proces, şi împotriva Rusiei se formează o triplă alianţă. De acum înainte, alianţa împotriva Franţei nu mai e de ajuns pentru a cimenta echilibrul european. Franţa, Anglia şi Austria intervin pentru a împiedica Rusia să obţină o poziţie dominantă în Balcani în dauna Imperiului Otoman. Franţa şi Anglia desfăşoară operaţiuni militare de partea Turciei, o premieră în istorie, pentru a face faţă ambiţiilor Rusiei.

Deşi nu sprijină o înaintare a Rusiei care să nu fie compensată de o înaintare comparabilă a ei înseşi, Austria nu participă la lupte. Prusia ezită să se angajeze împotriva Rusiei. Conducătoarea alianţei împotriva Rusiei este evident Anglia. Ea se teme de o sporire teritorială a acesteia care ar modifica echilibrul european şi ar ameninţa drumul către India. În ce priveşte Franţa, războiul îi permite să iasă din izolare şi mai ales să pună sub semnul întrebării ordinea stabilită de Congresul de la Viena. Ea se bate pentru principiul naţionalităţilor.

Ca să facă presiuni asupra Turciei, Rusia ocupă Principatele române, dar se opreşte la Dunăre. Franţa şi Marea Britanie intervin cu flotele lor care se instalează în Dardanele şi Bosfor. Armata rusă se retrage din principate care sunt ocupate de armatele austriece. Anglia şi Franţa, ale căror trupe se află pe picior de război în Bulgaria, hotărăsc să atace baza navală de la Sevastopol. Bătălia pentru controlul Mării Negre e dusă de o parte şi de alta fără strălucire. Erorile aliaţilor nu au consecinţe prea grave fiindcă ruşii nu ştiu să profite de ele. În

cele din urmă, eforturile de mediere dau totuşi roade şi ruşii trebuie să accepte cele patru puncte în jurul cărora s-a alcătuit coaliţia. Moartea ţarului Nicolae I a facilitat mult negocierile.

Congresul de la Paris care pune capăt războiului întârzie prăbuşirea Imperiului Otoman şi confirmă interesul Angliei pentru Mediterana şi căile de acces către India trecând prin Imperiul Otoman. Congresul dă un impuls revendicărilor naţionale ale popoarelor creştine din Balcani: Principatele române, Bulgaria, Serbia care încearcă să scuture jugul turcesc. Cu acest prilej, graţie sprijinului lui Napoleon al III-lea, Principatele române fac un pas important către unitatea şi independenţa lor.

Pe plan internaţional, Austria, care datorează Rusiei faptul că n-a dispărut cu ocazia revoluţiilor din 1848, nu ezită să sprijine coaliţia franco-engleză şi se aliniază evident de partea Franţei. Prusia păstrează o neutralitate prudentă care-i atrage din partea Sankt-Petersburgului o simpatie ce-i va fi extrem de utilă în următorii zece ani.

Franţa se instalează în fruntea mişcărilor naţionale. Fiindcă a avut inteligenţa să participe la războiul Crimeei, Piemontul este prezent la congres. Principatele române sunt încurajate să se unească şi să-şi revendice independenţa.

Deşi a reuşit să stăvilească expansiunea rusească în Balcani, Anglia nu e foarte mulţumită de rezultatele războiului. În cele din urmă – şi aceasta va fi consecinţa cea mai importantă a războiului – începând de acum şi până la sfârşitul secolului, Anglia încetează să se implice în echilibrul european. Ea a jucat un rol major în conflict, dar nu vrea să fie antrenată în dispute asupra unor probleme care n-o ating direct.

După 1856, pentru Marea Britanie se deschide o extraordinară perioadă de prosperitate şi de putere. Fără îndoială că ea nu se dezinteresează de ceea ce se petrece pe continent, dar nici nu se instalează în fruntea treburilor europene. Deşi este principala putere europeană, Anglia nu încearcă să-şi impună supremaţia. Puterea ei navală neegalată îi este suficientă. Ea este, la mijlocul secolului, singurul stat care posedă o industrie

puternică, mult mai importantă decât cea a Franţei care, la rândul ei, e singura de pe Continent ce dispune de o industrie demnă de acest nume.

După războiul Crimeei, problema germană trece pe primul plan. Deşi nu aceasta era raţiunea lui de a fi, Congresul de la Viena stabilise o nouă ordine germană după convulsiile generate de politica lui Napoleon I. În esenţă, ansamblul lumii germane era împărţit în două, Austria având primul loc, dar Prusia având mai multe perspective. E adevărat că Rusia, ca şi Austria, nu dorea o unificare a Germaniei în folosul Prusiei. Retragerea impusă armatei prusace la Olmutz a fost ultima victorie a Vienei în disputa purtată în jurul problemei germane.

Participarea Asutriei la conflictul din Crimeea a slăbit poziţia sa în raport cu Prusia care rămăsese neutră. Rusia împiedicase prăbuşirea Imperiului Austriac sub loviturile insurgenţilor maghiari. Dar n-a obţinut nici o recunoştinţă de pe urma acestui fapt. Prusia, în schimb, s-a comportat bine faţă de ţar. În consecinţă, în competiţia care opune Viena şi Berlinul în problema germană, Berlinul are un evident avantaj.

O lovitură mai gravă îi este dată Austriei de Franţa în numele principiului naţionalităţilor al cărui protagonist vrea să fie împăratul Napoleon al III-lea. Prin aceasta el vrea să abolească total sistemul european instituit prin Congresul de la Viena.

Soarta Italiei, aşa cum fusese ea stabilită la Viena după speranţele născute din politica lui Napoleon I, reprezintă o mare decepţie: dominaţie străină pe de o parte, absolutism reacţionar pe de alta, refuz de a ţine seama de dorinţele populaţiei, slăbiciune a conducătorilor. În 1848-1849, ordinea a fost restabilită. Veneţia, Napoli şi Roma au parte de revoluţii avortate şi redevin teritorii ocupate. Regele Piemontului, care intenţionează să unifice Italia, e forţat să intervină împotriva Austriei cu prilejul revoltei de la Milano. Armatele sale sunt zdrobite la Custoza în 1848 şi la Novara. Politica lui Carlo-Alberto al Piemontului, potrivit căreia Italia „fara da se“, s-a dovedit un grav eşec.

Cavour şi Victor-Emanuel hotărăsc să intervină în Crimeea de partea aliaţilor, şi în consecinţă de partea Austriei, dar şi a Franţei. Aceasta din urmă are drept obiectiv să lichideze întreg capitolul din tratatele de la Viena referitor la Italia şi, în acelaşi timp, să redobândească Nisa şi Savoia pe care Tratatul de la Paris din 1815 le luase Franţei. Napoleon al III-lea şi Cavour se întâlnesc la Plombières (iulie 1858), convenind că o insurecţie la Massa şi Carrara va fi prilejul de a provoca Austria şi de a o incita să ia iniţiativa conflictului.

Urmarea logică a acestei intrigi este războiul, un război la care Franţa ia parte. Armata austriacă e înfrântă la Solferino şi Magenta, dar Napoleon al III-lea acceptă armistiţiul propus de Austria care păstrează Veneto şi chiar patrulaterul Lombardiei (iulie 1859).

Înfrângerea suferită din partea Italiei izola Austria şi reducea perspectiva oricărei acţiuni comune a Parisului şi Vienei. Din punctul de vedre al problemei germane, alianţa dintre Piemont şi Franţa şi lupta împotriva poziţiilor Austriei în Italia au avut drept rezultat slăbirea influenţei exercitate de Viena în Germania. Într-adevăr, nici Confederaţia germană, nici Prusia nu i-au acordat Austriei ajutor în timpul conflictului; cel mult, Prusia şi-a mobilizat trupele în ideea de a propune să medieze conflictul, ceea ce nu va face de fapt.

Pentru Prusia anii 1858-1862 sunt ani de criză. Friedrich-Wilhelm al IV-lea fiind bolnav, e desemnat un regent, care va deveni Wilhelm I. Guvernului ultraconservator al lui Manteuffel îi urmează guvernul liberal moderat al lui Auerswald. În ciuda succesului liberal în alegeri, Wilhelm I îl numeşte prim-ministru pe Otto von Bismarck, care va păstra puterea până în 1890. Bismarck are 47 de ani. Va guverna fără cel mai mic scrupul moral, ba chiar cu un dispreţ suveran faţă de orice sentiment „umanitar“ sau liberal. El se menţine la putere fără majoritate parlamentară, cu sprijinul regelui.

Cu ocazia prezentării programului său politic în faţa Comisiei de finanţe, la 29 septembrie 1862, el declară cu cinism: „Germania nu aşteaptă de la Prusia să fie liberală, ci puternică…

Marile hotărâri ale timpului pe care-l trăim nu vor fi luate cu discursuri sau voturi majoritare – asta a fost eroarea anilor 1848-1849 –, ci cu sânge şi arme."

Bismarck ia puterea în momentul în care problema germană devine cea mai acută în Europa. Pentru realizarea unităţii germane sunt posibile trei căi: calea Prusiei, legată de criza constituţională prusacă; calea statelor mijlocii, Saxa, Bavaria, Würtemberg, a unei a treia Germanii separate şi de Prusia, şi de Austria; în sfârşit, calea Austriei. Aceasta, după înfrângerea din Italia, încearcă să-şi întărească influenţa în Germania. Împăratul Franz-Josef propune o reuniune a principilor germani într-un congres la Frankfurt în vederea revizuirii Confederației germane. Liberalii din Germania de Sud aşteaptă mult de la această întâlnire, regele Prusiei în schimb nici nu vrea să participe, fapt deosebit de semnificativ. Bismarck, dimpotrivă, încurajează Austria să-şi mute centrul de greutate către Ungaria.

Conştient că apariţia unor conflicte între statele germane ar da posibilitatea Franţei să intervină şi să contracareze politica Prusiei, pentru a neutraliza Franţa, Bismarck caută să obţină sprijinul Rusiei. Pe care-l şi obţine, cu atât mai mult cu cât Berlinul a rămas neutru în timpul războiului Crimeei, iar ca ambasador la Sankt-Petersburg Bismarck a căpătat faima unui interlocutor de încredere. Criza poloneză din ianuarie 1863 favorizează această înțelegere mutuală între Prusia şi Rusia.

În schimb, Bismarck se opune inflexibil participării Prusiei la Congresul de la Frankfurt. Criza ducatelor daneze (toamna anului 1863) survine la timp pentru ca el să poată lua iniţiativa: regatul Danemarcei vrea să anexeze unul din cele două ducate, Schleswig-ul (aflat deja sub administraţie daneză). Dieta federală de la Frankfurt se opune. Negocierile iniţiate între Dieta de la Frankfurt, Prusia, Austria şi Danemarca sunt întrerupte la începutul lui 1864. Trupe prusace şi austriece pătrund în Schleswig şi conflictul cu Danemarca începe. Franţa, Rusia şi Anglia ar fi putut interveni, dar nici una dintre ele n-o face. Franţa se mulţumeşte cu aluziile lui Bismarck

la „compensații" neprecizate pe care le-ar putea primi. Rusia e ocupată cu o revoltă poloneză. După războiul Crimeei, Anglia e hotărâtă să se țină departe de problemele Continentului, chiar dacă nu ezită să critice, așa cum o face cu acest prilej, intervenția militară austro-prusacă. Afacerea ducatelor daneze reprezintă deci un succes pentru Bismarck, căci Prusia joacă acum rolul principal. Ducatele rămân sub ocupația Austriei şi Prusiei până ce Dieta se va pronunța asupra soartei lor. Dar intențiile lui Bismarck nu lasă loc nici unei îndoieli: Prusia vrea să anexeze ducatele. Acordul de la Gadstein cu Austria prevede împărțirea administrării lor între Prusia și Austria. În februarie 1866, un consiliu al coroanei de la Berlin hotărăşte să se recurgă chiar şi la război dacă e necesar, pentru a anexa ducatele. El propune o alianță Italiei, care acceptă imediat (8 aprilie). Napoleon al III-lea, care a încercat în toamna anului 1865 să obțină o compensație pentru abținerea de a interveni, se limitează să ofere Austriei neutralitatea sa, în schimbul regiunii Veneto care ar reveni Italiei. Bismarck se străduieşte, cu succes, să mobilizeze de partea Prusiei sentimentul național german, inclusiv în rândul liberalilor, fluturându-le perspectiva unei unificări încununate printr-o constituție.

În ciuda eforturilor de conciliere ale împăratului Franz-Josef, războiul, dorit de Bismarck, izbucneşte în iunie. Deşi Europa se aştepta la o victorie a Austriei, lucrurile se petrec pe dos. Armata austriacă şi trupele aliaților săi din Confederație sunt zdrobite la Sadowa, în Boemia. Ca să evite o intervenție militară franceză, Bismarck acceptă medierea Franței şi semnează rapid „preliminarii" de pace (26 iulie). Tratatul de pace este semnat la Praga, la 23 august.

Bismarck îi impune adversarului condiții relativ favorabile. Austria pierde regiunea Veneto, aşa cum cerea Franța, în beneficiul Italiei a cărei armată a fost de altfel înfrântă de austrieci. Germanii de Sud sunt supuşi doar la plata unei despăgubiri de război. Hanovra şi Hesse-Cassel, ai căror conducători au fost alungați de armata prusacă, sunt anexate de Prusia, ca şi cele două ducate daneze şi oraşul Frankfurt. Consecința cea

mai gravă este însă excluderea Austriei de la rezolvarea problemei germane. Prusia a luat conducerea şi a obţinut limitarea Confederaţiei la Germania de Nord. Influenţa ei este de aci înainte covârşitoare.

Victoria de la Sadowa îi permite totodată lui Bismarck să lichideze opoziţia Dietei de la Berlin care refuzase să voteze bugetul propus de el, în special cheltuielile militare. Noi alegeri îi asigură o majoritate zdrobitoare, iar sufragiul universal este introdus în Prusia. În fine, el impune un parlament Confederaţiei germane, redusă acum la Nordul Germaniei.

În iulie 1866, Prusia e pe cale să reorganizeze în avantajul său ansamblul statelor germane, care nu va mai semăna nici cu Sfântul Imperiu de după Tratatele din Westfalia, nici cu Confederaţia Rinului a lui Napoleon, nici cu Confederaţia germană a Congresului de la Viena. Cât priveşte Austria, aceasta vede cum i se schimbă soarta şi cum coboară în rang pe scena Europei. Desigur ea rămâne unul dintre cele cinci state care au dominat secolul al XIX-lea începând cu Congresul de la Viena; desigur puterea ei industrială, populaţia ei rămân comparabile cu cele ale partenerilor săi; desigur a dat, prin Karl Philipp Schwarzenberg, prin Alexander Bach, prin Friedrich Ferdinand von Beust, oameni de stat capabili să ţină piept celor din statele vecine; dar nu e mai puţin adevărat că, închizându-i-se orizontul în direcţia statelor germane, Austria se vede nevoită să renunţe la vocaţia ei primordială şi să se mulţumească cu una secundară, pentru care însă nu e cu adevărat pregătită.

Austria secolului al XIX-lea, aşa pestriţă cum e, are drept coloană vertebrală o administraţie de bună calitate. Cu membri recrutaţi în general printre germanofonii din imperiu, ea este totuşi echitabilă. Stăpânirea ei e fermă, dar în cele din urmă dreaptă. Nu păcătuieşte prin liberalism, dar nici prin arbitrar sau naţionalism. Reprezintă adevărata forţă a unui imperiu cu o populaţie amestecată, tulburată fireşte de pulsiuni naţionaliste centrifuge.

Înfrângerea suferită la Sadowa lichidează ambiţia Austriei de a conduce Germania şi o determină să se limiteze la propria

organizare. Preocuparea nu e nouă: ea domină politica internă a monarhiei habsburgice din 1848. Pe fondul conservatorismului şi al opoziţiei faţă de un adevărat sistem parlamentar, Viena oscilează între federalism şi dualism. Prin urmare, dualismul, respectiv coresponsabilitatea germanilor şi maghiarilor în funcţionarea imperiului, prezintă în ochii familiei imperiale şi ai înaltei administraţii avantajul de a nu impune o reformă constituţională democratică. Totuşi, dezbaterea între susţinătorii celor două formule nu este mai puţin acerbă: ea duce la concesii smulse coroanei şi administraţiei imperiale.

În 1860, împăratul acordase popoarelor sale „diploma din octombrie“ cu caracter federal, încredinţând marile probleme (armată, afaceri externe, buget federal) Reichrat-ului şi treburile locale Landtag-ului. Ungaria îşi regăsea prin acest act statutul dinainte de 1848, precum şi organismele sale de „autoguvernare“. „Diploma“ a fost rău primită de aproape toată lumea, inclusiv de germanii care se socoteau trataţi mai prost decât maghiarii. Înfrângerea de la Sadowa precipită evenimentele: imperiul se reorganizează în jurul celor doi poli care sunt popoarele austro-german pe de o parte, şi maghiar pe de altă parte. Exclus de la conducerea treburilor germane prin pacea de la Praga şi prin voinţa lui Bismarck, Imperiul Habsburgic se întoarce către valea Dunării ca spre singura ambiţie ce i-a mai rămas.

Anexând principatele Germaniei de Nord care luptaseră de partea Austriei, ca şi cele două ducate daneze, Bismarck era conştient ca va fi nevoit să acorde o „compensaţie“ Franţei a cărei neintervenţie în conflict îi îngăduise să-i învingă pe austrieci. Cât despre Napoleon al III-lea, acesta credea că, odată cu sfârşitul Confederaţiei germane – creaţie a Congresului de la Viena – şi cu crearea unei „a treia“ Germanii – cea a statelor aflate la sud de Main –, a dobândit o protecţie pe frontiera de pe Rin. Pentru el, progresele Prusiei reprezentau mai mult avantaje decât inconveniente.

Afacerea compensaţiei din partea Prusiei pentru neutralitatea franceză din timpul războiului austro-prusac s-a tradus

în cele din urmă prin ceea ce s-a numit „bacşişurile“, adică cedarea către Franţa a Marelui Ducat al Luxemburgului. După cum i-a spus cu cinism Bismarck ambasadorului Franţei, era rândul Franţei să acţioneze, lăsând să se înţeleagă că nu se va opune anexării Marelui Ducat, dar nici nu-şi va asuma responsabilitatea de a ceda Luxemburgul, asupra căruia nu are de altminteri nici un drept. Afacerea Luxemburgului s-a încheiat rău. Între 1867 şi 1870, Franţa se dovedeşte incapabilă să rupă izolarea în care se afla şi să pună pe picioare o coaliţie în măsură să ţină în şah regatul Prusiei.

Exista de fapt o posibilitate aici, anume să se accepte o punere sub semnul întrebării a Congresului de la Paris şi a expansiunii ruseşti în Orientul Apropiat în detrimentul Imperiului Otoman. Criza din Creta putea reprezenta ocazia pentru această evoluţie. Franţa nu putea însă accepta aşa ceva de teamă că şi-ar fi îndepărtat Austro-Ungaria. Ea intră în contact cu aceasta din urmă şi merge până la a plănui o triplă alianţă franco-austro-italiană. Dar nici acest proiect nu se finalizează. Ceea ce e izbitor în păienjenişul acestor relaţii şi încercări este incapacitatea de a defini cu claritate obiectivul urmărit, de a rezista aspiraţiilor opiniei publice, evident ignorante în privinţa realităţilor politice şi militare. Napoleon al III-lea – o dovedeşte cu prisosinţă – nu are o politică faţă de Prusia. El face parte dintre cei care cred că e de dorit ca aceasta să-şi poată satisface ambiţiile.

Invers, mai mulţi miniştri ai săi îl îndeamnă să reducă influenţa Prusiei, fie obţinând compensaţii teritoriale, fie negociind alianţe cu acele puteri care, ca şi Franţa, se tem de progresele prea mari înregistrate de Bismarck. Urmează, de-a lungul celor trei ani care despart înfrângerea Austriei la Sadowa de declaraţia de război făcută Prusiei de Franţa, o lungă serie de tentative eşuate menite să reechilibreze Europa în raport cu înaintarea statului prusac. Dar nici Austria, nici Rusia nu sunt interesate de o alianţă cu Franţa pentru a contracara influenţa Prusiei în Germania. Căci şi una, şi cealaltă îşi orientează ambiţiile către sud-estul Europei. Rusia vrea să anuleze efectele Congresului

de la Paris și ale războiului Crimeei. Pentru Austria, o sporire teritorială a Rusiei pe seama Imperiului Otoman nu e acceptabilă decât dacă obține ea însăși din acest proces o compensație în Bosnia-Herțegovina sau în Dalmația.

Puterile aflate departe de Franța și Prusia nu vor să ia parte la duelul dintre ele, a cărui pregătire se ghicește acum. Ele mizează pe o victorie a Franței și nu țin deloc să dea acestei victorii un statut mai ridicat decât au ele nevoie pentru păstrarea propriului lor rang în Europa. Într-un cuvânt, ele nu țin să ușureze sarcina Franței.

În fața lui Bismarck, hotărât să reclădească Germania potrivit vederilor sale, adică în jurul statului prusac, cele patru mari puteri care împreună cu Prusia au alcătuit Concertul european au poziții diferite. Cea dintâi, Marea Britanie, își continuă politica izolaționistă pe care a ales-o imediat după războiul Crimeei. Ea observă evoluțiile din Europa, dar nu intenționează să se alinieze de nici o parte. Este singura care deține o poziție mondială, iar această supremație este necontestată. Între cele patru mari puteri de pe Continent s-a stabilit un anumit echilibru ce n-a părut a fi tulburat de războiul austro-prusac. Franța apare în continuare drept statul european cel mai în măsură să conteste primatul Angliei deoarece duce și ea o politică activă în teritoriile de peste mări. Nu trebuie așadar contat pe Anglia pentru a ține în frâu politica lui Bismarck.

Rusia este și ea indiferentă față de disputa franco-prusacă. Firește că nici Rusia nu e favorabilă apariției unei puteri germane care ar putea, într-o bună zi, să domine centrul Europei. Dar Prusia s-a abținut să intre în coaliția formată împotriva Rusiei în timpul războiului Crimeei, iar Rusia nici nu vrea să ușureze sarcina Austro-Ungariei, rivala sa în Balcani.

Austro-Ungaria este exclusă din Germania. Opoziția ei față de Prusia a eșuat. Franța nu i-a sărit în ajutor când acest lucru mai era încă posibil. Oricum, Austro-Ungaria adoptă în problema germană o atitudine pur conservatoare. Ea își canalizează energiile spre valea Dunării. Politica sa e mai degrabă ungurească decât austriacă.

În sfârşit, Franţa nu mai ştie ce vrea. A vrut să distrugă ordinea europeană instituită de Congresul de la Viena şi s-a slujit de mişcările naţionale în acest scop. Dar n-a aderat niciodată în totalitate la conceptul unei Europe a naţiunilor, pentru simplul motiv că ea ar fi fost prima victimă. Europa naţionalităţilor înseamnă o Europă dominată de naţiunea germană. Acest fapt explică amânările permanente, ezitările lui Napoleon al III-lea, mereu sfâşiat între priorităţile politicii interne şi cele ale politicii internaţionale, doritor să obţină succese în plan dinastic, religios sau militar, frământat de grija de a lăsa Franţa mai mare decât a găsit-o. În sfârşit, generalii armatei franceze erau extrem de influenţi şi extrem de optimişti cu privire la capacităţile lor şi la forţa armatelor lor.

Criza se altoieşte pe problema succesiunii spaniole. Spre deosebire de Bismarck, Napoleon al III-lea trebuie să înregistreze succese în politica externă pentru a se menţine la putere. Bismarck, graţie unui amestec de concesii democratice (sufragiu universal în alegerile pentru Reichstag) şi de fermitate (ţinerea la respect a minorităţii liberale în parlament), are mâinile libere.

Plecarea la război se efectuează într-o atmosferă de inconştienţă de neînţeles din partea francezilor. Desfăşurarea conflictului confirmă superficialitatea responsabililor, atât a celor civili cât şi a celor militari. Înfrângerea Franţei surprinde Europa prin amploarea sa. Franţa a încetat să mai fie prima ţară de pe continent. În jurul puterii victorioase ia naştere o nouă Europă.

Aşa cum înfrângerea Austriei la Sadowa a fost decisivă în sensul că Austriei i s-a luat definitiv dreptul la cuvânt în problemele germane, înfrângerea de la Sedan este una decisivă pentru Franţa: ea a încetat să mai fie partenerul major al Europei. Locul ei pe continent a fost luat de Prusia. Şi va veni o zi când ambiţia noii Germanii va depăşi limitele Europei.

Când Bismarck a devenit şeful guvernului prusac, în 1862, nimeni nu se putea gândi că avea să unifice Germania. Când a reuşit să convingă Austria să lupte de partea Prusiei în afacerea ducatelor daneze, nimeni nu se putea gândi că nu e vorba

decât de o etapă în încercarea puterilor care se pregătea între cele două state. Napoleon al III-lea nu s-a arătat îngrijorat când a început criza dintre Viena şi Berlin. Desigur, a luat în calcul avantajul pe care l-ar fi putut avea Franța din menținerea unui anumit echilibru între Prusia şi Austria. El nu credea într-o victorie rapidă. Socotea că această rivalitate e favorabilă intereselor franceze şi credea că timpul lucra pentru el. S-a lăsat păcălit de Bismarck la Biarritz. Contactele sale cu Austria i-au permis să-şi realizeze planul de a determina redobândirea regiunii Veneto de către Italia, pe care însă o priva de posibilitatea de a-şi desăvârşi unitatea refuzându-i anexarea Romei papale, din motive ţinând de politica internă franceză.

Sadowa a reprezentat o mare dezamăgire pentru Napoleon al III-lea, căci nu putea crede că Bismarck se va limita la atât. Tentativele sale de a obţine o compensaţie au fost dezastruoase: din pricina lor şi-a pierdut întreg creditul, atât pe plan internaţional cât şi pe plan intern, în aşa măsură încât, la criza din iulie 1870, nu şi-a putut permite să dea înapoi. Eforturile sale de a întări armata au fost împiedicate de un parlament ostil. La capătul drumului aştepta înfrângerea.

V
Apogeul
(1871-1900)

Sadowa și Sedan. – „Reculegerea“ Franței. – Alerta din 1875. – Sistemul bismarckian și preponderența germană. – Criza din Balcani. – Preponderența Angliei în lume. – San Stefano și Congresul de la Berlin. – Deriva Austro-Ungariei. – Imperiul britanic. – Cultura europeană.

Înfrângerea Austriei la Sadowa şi cea a Franţei la Sedan au reprezentat etapele majore ale marşului Prusiei către preponderență în cadrul Concertului european. Începând cu această dată, Austria este exclusă de la rezolvarea problemei germane și își pierde capacitatea de a se opune unei luări în stăpânire, mai mult sau mai puțin rapide, a ansamblului Germaniei de către Prusia. Nemaifiind susţinute de Viena, statele catolice din sud vor deveni state clientelare ale Berlinului, înainte de a deveni sateliți ai lui. Independența lor se reduce progresiv, până la a deveni pur formală. Prusia se instalează în Europa într-o poziţie centrală, pe care o va păstra până în 1945. Austria e nevoită acum să-şi descopere o altă menire, sau mai degrabă ponderea problemelor danubiene o va covârşi pe cea a aspiraţiilor germane şi europene. Criza iscată de înfrângerea de la Sadowa reduce influenţa Vienei, dar descătuşează în schimb energiile maghiare. Compromisul din 1867, consecință directă a înfrângerii de la Sadowa, dă naştere monarhiei bicefale, cu un cap la Viena şi unul la Budapesta. Şi, în cadrul acestui cuplu, al doilea are mai multă iniţiativă, e mai dinamic, are mai multă ambiție. Dubla Monarhie se îndreaptă spre un nou făgaş. Ea încetează să mai fie activă în Germania. Acţiunea ei este determinată de soarta populaţiilor slave din Sud, de participarea la împărţirea Imperiului Otoman, de echilibrul ce trebuie stabilit

şi reconstruit în sud-estul Europei, mai precis în Balcani. În această regiune însă, Dubla Monarhie întâlneşte Rusia care devine astfel un adversar eventual, în orice caz un rival. În schimb, ea este exclusă de la marile treburi ale Europei, adică de la problema germană, de la rivalitatea franco-germană şi de la cea care se prefigurează între Anglia şi Prusia.

Înfrângerea suferită de Franța la Sedan e mult mai dramatică. Franța, al cărei progres economic, populație şi pondere politică sunt impresionante în 1870 şi nu au pe scena internațională alt rival decât Anglia, suferă o usturătoare înfrângere într-o confruntare cu un stat ce nu făcea parte, cu douăzeci de ani înainte, dintre cei mari.

Pentru prima oară de la începutul secolului al XVII-lea, Franța a fost învinsă nu de o largă coaliție, aşa cum se constituiseră împotriva lui Ludovic al XIV-lea, Ludovic al XV-lea sau Napoleon, ci de către un singur stat european. În cursul acestor două secole şi jumătate, Franța a fost cel mai puternic stat din Europa şi ea n-a putut fi stăvilită sau înfrântă decât de coaliții impozante. Înfrângerea de la Sedan pune capăt acestei situații. După Sedan, Franța nu numai că nu-şi mai poate asuma riscul de a permite crearea unor grupări de state ostile ei, dar nu mai poate avea mâinile libere decât în cadrul unei coaliții. Ea este traumatizată de înfrângerea suferită în 1870-1871, căci pentru prima oară în istoria modernă a fost înfrântă într-un conflict „singular".

Franța se află în anul 1871 într-un proces de „reculegere"* sau de izolare. Şi vreme de douăzeci de ani, întreaga politică a lui Bismarck va consta în a menține Franța izolată, în a o împiedica să aibă, dacă nu prieteni, măcar aliați cu care să împărtăşească dorința de revanşă.

Perioada dintre 1871 şi 1893, adică de până la alianța franco-rusă, e dominată pe continent de Germania lui Bismarck, iar

---

*Expresia datează din acea perioadă; ea însemna că Franța, rănită, trebuia să-şi oblojească rănile.

în lume de Anglia lui Disraeli și Gladstone. Este epoca de apogeu a Europei. Apogeu îndelung pregătit de-a lungul mai multor secole prin intervenții în afara Europei, apogeu care s-a accelerat odată cu succesul revoluției industriale și cu deschiderea tuturor piețelor față de industria europeană.

În acest context, e remarcabil faptul că intrarea într-un con de umbră a Franței n-a fost rezultatul unei scăderi dramatice a puterii sale industriale. Cifrele din deceniile al optulea și al nouălea ale secolului al XIX-lea vorbesc despre progresele sale în acest domeniu, în vreme ce populația sa rămâne întru totul comparabilă cu a principalilor săi rivali, Anglia, Germania, Austro-Ungaria. În ciuda înfrângerii de la Sedan, Franța rămâne deci, prin capacitatea sa economică, prin expansiunea peste mări (Tunisia, Congo, Indochina), unul dintre statele importante ale Europei aflate la apogeu, dar e timidă și se teme de Germania.

Ea nu-și va recâștiga încrederea în sine decât atunci când va ieși din izolare grație alianței franco-ruse și a Antantei cordiale. Ba chiar împinge lucrurile mai departe, fără a ține seama că nu mai e un partener major al competiției industriale și financiare: deja în 1890, dar mai cu seamă în 1900, apoi în 1910, ea nu e doar depășită de Germania, ci literalmente „lăsată de căruță“. Va urma o lungă perioadă în timpul căreia Franța încetează să mai fie, în termeni reali, o putere de prim-plan, iar dacă numeroși europeni și mult prea numeroși francezi o mai socotesc astfel, aceasta se datorează doar unei iluzii.

Astfel, învinsă la Sedan dar încă puternică, Franța trăiește cu teama unei agresiuni și se refugiază într-o izolare timidă. Grație alianței cu Rusia ea va redeveni sigură de ea însăși, antrenând o parte a Europei în iluzia că ar putea ține piept Germaniei în ciuda faptului că și-a pierdut mijloacele de a o face.

Dar aceasta e deja a doua perioadă, cea în care începe declinul Europei. Prima este cea a apogeului despre care trebuie spus că a fost favorizat de politica de moderație dusă de Bismarck.

Apogeu al Europei și al Angliei în lume, preponderență a Germaniei pe Continent, reculegere a Franței – sunt cele trei laturi ale uneia și aceleiași istorii.

Pentru Franța, războiul din 1870-1871 s-a soldat cu înfrângerea ei și cu sfârșitul iluziilor privind locul pe care-l ocupă în Europa. Ușurătatea cu care ministrul de Externe Antoine de Grammont a lăsat Franța să intre în acest război pare retrospectiv de neînțeles, așa cum de neînțeles e și politica „bacșișurilor“ cerute Prusiei ca preț pentru nonintervenția în conflictul austro-prusac.

Până la această dată, Franța a trăit cu iluzia puterii sale. După Sedan, Metz și Paris ea suferă o umilință pe care nici un eveniment fericit nu vine s-o aline. De fapt un eveniment are loc, dar el nu permite răsturnarea situației. Umilirii suferite prin pacea de la Frankfurt, care stabilește pierderea a două provincii și plata unor enorme despăgubiri de război, i se adaugă discordia, revolta și represiunea. Comuna din Paris este de fapt urmarea dezastrului. Zdrobirea ei de către Thiers și versaillezi, masacrele și deportările care au urmat agravează prăpastia dintre clasele sociale din Franța și fac ca țara să piardă și mai mult din puterea sa. Începând din acest moment, conducătorii francezi țin seama, fiecare în felul său, de slăbirea țării mascată încă de prosperitatea economică și de progresele industrializării din ultimii patruzeci de ani. Ușurința relativă cu care sunt plătite despăgubirile nu trebuie să inducă în eroare: Franța începe să piardă din avansul ei economic și financiar. Ea se dotează cu instituții liberale care reduc puterea executivului și prin urmare limitează exercitarea puterii sale. Într-o Europă în care majoritatea regimurilor erau încă monarhice, regimul republican francez are tente revoluționare care înspăimântă în exterior, când nu trezesc de-a dreptul antipatii feroce. Carlyle evocă în 1871 „nobila, răbdătoarea, adânc pioasa și solida Germanie“ care ia în Europa locul Franței, „națiune isterică, însetată de glorie vană, agitată, certăreață și hipersensibilă“. În orice caz, noul regim nu reușește să trezească simpatia principalilor săi parteneri din Europa. În rest, baletul incertitudinilor privind orientarea politică a țării, ezitarea între monarhie și republică, între puterea executivului și parlamentarism integral este privită din afară fără complezență. Instabilitatea, cel puțin aparentă, ce rezultă

din schimbările din fruntea guvernului nu e de natură să dea o impresie de forță și vigoare în exterior.

Pe plan internațional, reculegerea e evidentă. Franța, care și-a asumat răspunderea de a declanșa conflictul, a suscitat o oarecare simpatie în Anglia. Firește, victoria Prusiei a trezit imediat neliniști. Numai că Franța, care n-a știut să organizeze o campanie diplomatică înaintea conflictului, se găsește după înfrângere mai izolată ca oricând. Reacția Rusiei și Angliei cu prilejul „alertei" din 1875 nu trebuie să înșele: este o atenționare adresată lui Bismarck, nu atât din interes pentru Franța, cât de teama de a vedea că Imperiul German abuzează de puterea sa și caută să dobândească hegemonia în Europa. Folosită cu abilitate de Franța, alerta a fost în chip esențial un avertisment dat lui Bismarck din partea a două mari puteri europene. Și, privind retrospectiv lucrurile, nu e lipsit de importanță că avertismentul a fost dat de acele state care, patruzeci de ani mai târziu, au format împreună cu Franța Tripla Antantă.

Lecția din 1875 a fost bine înțeleasă de Bismarck care de aci înainte va face dovadă de mai multă moderație în raport cu Franța și îi va da satisfacție în sectoare marginale ale vieții internaționale, ca s-o poată exclude mai temeinic de la treburile importante, cele care afectează marile state participante la Concertul european.

Semn al prudenței pe care i-o inspirau înfrângerea și izolarea consecutivă acesteia, Franța nu joacă un rol semnificativ cu ocazia crizelor balcanice care se întind între anii 1875 și 1878. Insurecțiile din Bulgaria și Bosnia împotriva stăpânirii turcești și mai ales represiunile ce le urmează nu-i lasă pe europeni indiferenți. Trei mari puteri urmăresc cu atenție situația: Rusia, care se socotește învestită cu o responsabilitate morală față de popoarele slave și creștine din Balcani și care încearcă să-și consolideze stăpânirea în regiune; Austro-Ungaria, care stăpânește deja asupra multora dintre slavii de sud tulburați de represiunea turcească și care și-ar dori o sporire a posesiunilor în Europa de sud-est; în sfârșit, Marea Britanie,

preocupată de căile sale de comunicație cu India, care doreşte menţinerea unui statu quo, deci menţinerea pozițiilor Imperiului Otoman. Anglia nu este în nici un caz favorabilă unei expansiuni a Rusiei în direcția Strâmtorilor și a Mediteranei orientale. De altminteri, tocmai pentru a se opune acestei evoluții intervenise în Crimeea împreună cu Franţa (1854-1856). Aceasta din urmă ar fi trebuit, prin urmare, să acţioneze în acelaşi fel.

Rolul major în această criză e jucat de Rusia. Ea se asigură de neutralitatea Austro-Ungariei, căreia îi făgăduieşte să nu intervină în vestul Balcanilor şi să nu se opună ocupării provinciei Bosnia-Herţegovina, atunci când va fi cazul. După un lung asediu în faţa Plevnei, armata rusă zdrobeşte rezistenţa turcilor. Confruntați cu reacţia engleză, care ia forma unei demonstrații navale în faţa Constantinopolelui, rușii își opresc înaintarea, dar obţin din partea sultanului semnarea Tratatului de la San Stefano care le satisface ambițiile. Pe lângă câştiguri teritoriale în Asia (Kars, Baiazid și Batumi) și în Europa (Dobrogea), ruşii obţin crearea unei Bulgarii mari, de la Dunăre la Marea Egee, un statut autonom pentru Bosnia-Herțegovina, independenţa pentru România, deja autonomă la acea dată, mărirea Serbiei şi acces la mare pentru Muntenegru.

Ostilitatea faţă de acest tratat vine din partea Angliei şi Austro-Ungariei care reuşesc să-şi impună revizuirile. Bulgaria este limitată la teritoriile situate la nord de munții Balcani; în sud, Rumelia şi Tracia rămân sub stăpânirea turcilor. Austria obţine administrarea provizorie a Bosniei-Heţegovina. România primeşte Dobrogea cedând în schimb Rusiei sudul Basarabiei.

Această stăvilire a ambiţiilor ruseşti dezvăluie cu candoare pozițiile în regiune ale fiecăreia dintre puteri şi prefigurează crizele ce vor urma. Franţa e absentă din rândul acestor puteri: ea a jucat un rol numai în problema independenţei României. Congresul de la Berlin care statorniceşte acest compromis (iulie 1878) are o altă consecinţă: cu ocazia acestei reuniuni, Bismarck încurajează Franţa să acţioneze în Tunisia, acţiune la care Anglia dă asigurări că nu se va opune.

Intervenția din Tunisia – trecută sub protectorat francez după o scurtă campanie în aprilie-mai 1881 – scoate Franța din reculegerea pe care și-o impusese. Operația nu e totuși doar colonială, periferică: gestul Franței e prost primit de Italia care avea propriile intenții în zonă, ceea ce o va face să se orienteze către Austro-Ungaria și Germania. Dar afacerea tunisiană nu afectează cu adevărat echilibrul de forțe pe continentul european.

Lucru adevărat și pentru Conferința de la Berlin din 1884. Convocată la inițiativa lui Bismarck, ea e menită să definească principiile expansiunii europene în Africa și să stabilească limitele acesteia. Conferința a fost pregătită de contacte bilaterale – mai ales între Franța și Germania – ca și de o formidabilă „cursă contra cronometru“ în cursul căreia statele europene și-au înmulțit misiunile de explorare și cucerire și au reușit să plaseze cvasitotalitatea continentului african sub controlul lor în folosul comerțului și al investițiilor. Principala realizare a Conferinței a fost aceea că a definit regulile privind ocuparea teritoriilor și notificarea anexiunilor. Participanții au recunoscut statul independent al Congo-ului cucerit de regele belgian și au reclamat libertatea de a face comerț în bazinul convențional al fluviului Congo.

Mai gravă este situația din Balcani, mai precis din Bulgaria. Prințul Battenberg care conduce țara se lovește de sârbi și vrea să demonstreze că bulgarii pot să joace un rol în regiune. Nemulțumit de veleitățile de independență ale tânărului principe, țarul nu ezită să-l demită și să impună o linie politică departe de a fi pe placul austro-ungarilor. Rolul și influența panslaviștilor la Sankt-Petersburg sunt în creștere. Ca să evite opoziția Vienei, susținută de Berlin, cabinetul Rusiei nu se poate orienta decât spre Franța. Între 1885 și 1890, la Paris ca și la Sankt-Petersburg, se face simțită ideea că cele două țări au nevoie una de cealaltă. Sunt primii pași, încă foarte timizi, către alianța franco-rusă. Geneza ei e bine cunoscută. Adevăratul ei act fondator este refuzul lui Wilhelm I, după plecarea lui Bismarck de la putere în 1890, de a reînnoi tratatul de reasigurare care, în spatele Austriei, prevedea ca Rusia să rămână neutră în cazul

unei agresiuni franceze. De fapt, tratatul de reasigurare trezea îndoiala ruşilor că nemţii ar fi rămas fideli angajamentelor luate faţă de Austria. Abandonarea tratatului clarifică lucrurile: chiar Germania se află în spatele Austriei.

Aşadar, calea de a ieşi din izolare este deschisă Franţei de către o iniţiativă germană. Ceea ce nu înseamnă că negocierea unei alianţe va fi uşoară, şi cu atât mai puţin convenţia militară. Faptele au însă ultimul cuvânt. Franţa nu are încotro să se îndrepte, iar apropierea de Rusia prezintă numai avantaje. Aceasta din urmă nu are alţi parteneri pe care să-i atragă în joc: Germania a ales; Anglia se opune în mai multe puncte nevralgice ambiţiilor ruseşti; Austro-Ungaria îi este rivală în sud-estul Europei; Italia nu contează, sau nu încă. Nu rămâne deci decât Franţa.

În tot timpul acestei perioade dintre 1871 şi 1893, reculegerea n-a însemnat uitare. Poporului i se aminteşte constant că Alsacia şi Lorena au fost brutal smulse din trupul naţiunii. „Să ne gândim la ele mereu; dar să nu vorbim niciodată." E drept că populaţia celor două regiuni anexate protestează mereu şi refuză formulele, adesea stângace, propuse de Berlin pentru a opri agitaţia şi a face posibilă asimilarea. Ghimpe în inima francezilor, Alsacia şi Lorena sunt un ghimpe şi în corpul germanic. E limpede că fără revenirea celor două provincii la Franţa nu va exista nici o reconciliere între francezi şi germani şi nici o posibilitate de a stabili noi relaţii. De altminteri, asta a şi vrut Bismarck şi de aceea întreaga lui politică a constat în împiedicarea Franţei de a-şi face prieteni şi aliaţi.

Sistemul bismarckian s-a sprijinit de fapt pe două idei contradictorii care urmăreau totuşi acelaşi scop. Pe de o parte, Franţa, împotriva căreia se construise Imperiul German, al Doilea Reich, trebuia să rămână adversarul. Ea era exclusă din grupul conducător al naţiunilor europene şi trebuia să nu mai fie o ameninţare pentru construcţia politică a Reich-ului pe care Bismarck o socotea fragilă.

A doua latură a politicii lui Bismarck era „moderaţia". Metoda politicii duse de el putea fi, desigur, brutală şi se putea

bizui pe „intrigi şi ameninţări“. Fondul ei însă a rămas, de-a lungul întregii perioade, moderat. Totul s-a petrecut ca şi cum Bismarck, vrând să protejeze Reich-ul şi excluzând Franţa din ecuaţie, nu credea că mai e posibil vreun conflict cu o singură ţară mare a Europei, care în acest caz ar avea tentaţia să caute prietenia Franţei. În plus, Franţa fiind exclusă, printre statele mari Germania mai avea trei parteneri: Austro-Ungaria şi Rusia la răsărit, şi Marea Britanie la apus. Aceasta din urmă nu avea evident interesul să vadă Franţa zdrobită şi scoasă definitiv din rolul ei de element de echilibru în Europa, fiind totuşi în competiţie cu ea în colonii. Anglia nu avea deci nevoie de concursul Franţei, iar în această perioadă în care e prima putere mondială, e limpede că nu avea să încerce să organizeze un sistem de alianţe, nu mai mult cu Germania decât cu Franţa de altfel.

Rămân alţi doi parteneri pe care Bismarck nu vrea să-i îndrepte spre o alianţă sau o coaliţie cu Franţa: Austro-Ungaria şi Rusia. Cea dintâi a fost nevoită să-şi schimbe menirea şi să se mărginească la zona danubiană în care Franţa nu-i este de mare ajutor. În această zonă, Franţa rămâne o putere a statu quo-ului. Totuşi, dacă într-o bună zi Austria s-ar hotărî să reînnoade legăturile cu Franţa, ar putea rezulta de aici o ameninţare pentru Germania nevoită să lupte pe două fronturi. Acelaşi raţionament se aplică şi în cazul Rusiei, ba poate chiar mai mult în cazul ei, date fiind perspectivele sale de creştere militară, politică şi economică. De aceea, actul fondator al sistemului bismarckian este antanta celor trei împăraţi care se sprijină pe două texte: o convenţie între Germania şi Rusia, alianţă defensivă în care nu se specifică agresorul, şi o convenţie între Austria şi Rusia de „consultare în caz de război“. Cu aderarea Germaniei la aceasta din urmă, sistemul e complet, şi e limpede (de vreme ce Rusia şi Austria şi-au manifestat voinţa de a-şi reglementa paşnic problemele) că vizată aici este Franţa. Sau, mai degrabă, sistemul celor trei împăraţi a fost conceput pentru a evita ca în urma unui eveniment oarecare Franţa să poată ieşi din izolare. În această privinţă, criza balcanică din

1876-1878 demonstrează soliditatea operei lui Bismarck. Acesta ţine atât de mult la opera sa încât antanta va fi menţinută până la plecarea lui de la putere, pe care a şi provocat-o. Căci după 1878 antanta nu mai poate fi menţinută ca atare, mai ales între Rusia şi Austria.

Bismarck dă prioritate legăturilor cu Austria semnând cu ea un tratat de alianţă în toată regula. Acesta nu e îndreptat împotriva Franţei, ci în mod expres împotriva Rusiei. După un flirt cu Anglia menit să îngrijoreze Rusia, Bismarck reuşeşte să reînnoade relaţiile cu Sankt-Petersburg şi să restabilească antanta celor trei împăraţi pentru trei ani. Dar textul se limitează să prevadă neutralitatea participanţilor în caz de conflict cu o a patra putere şi să definească conduita Rusiei şi respectiv a Austriei în Balcani.

Intenţia rămâne aşadar aceeaşi: de a evita ca Franţa să-şi poată găsi aliaţi. Dar acest nou acord între cei trei împăraţi are avantajul de a da de înţeles Vienei că tratatul de alianţă din octombrie 1879 nu o autorizează să ducă o politică nechibzuită în Balcani.

Ultimul element al sistemului bismarckian priveşte Mediterana. Italia nu se numără printre marile puteri. Austro-Ungaria nu i-a iertat participarea la războiul austro-prusac şi pierderea regiunii Veneto. Dar Italia este şi ea nemulţumită de protectoratul francez instituit asupra Tunisiei. Este deci gata să răspundă solicitărilor germane. În 1882 se naşte Tripla alianţă (Triplice) care uneşte Germania, Austro-Ungaria şi Italia. Avantajul acesteia pentru Germania este evident: în caz de conflict, armata franceză va fi nevoită să apere frontiera de pe Alpi. Tratat încheiat pe cinci ani, cu posibilitatea de a fi reînnoit, Tripla alianţă va dura până în 1915, dată la care Italia va intra în război de partea Franţei.

Acordului mediteranean, care oferă Italiei perspectiva de a nu fi singură împotriva Franţei în cazul unei acţiuni în Libia, i se va adăuga un acord anglo-italian care introduce Anglia în constelaţia pe care Bismarck se străduieşte s-o creeze în jurul Germaniei. Neputând să menţină antanta celor trei împăraţi,

el reuşeşte să semneze cu Rusia un tratat de „reasigurare“ îndreptat împotriva unei apropieri franco-ruse pe care evenimentele o fac pe zi ce trece tot mai probabilă.

În ciuda succesului său, păienjenişul de acorduri, tratate şi schimburi de scrisori care formează sistemul lui Bismarck rămâne fragil. Şi lucrurile stau aşa în primul rând fiindcă e complicat şi se sprijină pe contradicţii pe care Bismarck le-a văzut, dar asupra cărora a socotit că e mai bine să închidă ochii.

În primul rând, sistemul bismarckian nu ţinea seama în suficientă măsură de realităţile economice şi militare care evoluau totuşi rapid într-un sens favorabil Germaniei.

Prin moderaţia pe care a impus-o politicii Germaniei, prin grija cu care a împiedicat naşterea unei coaliţii împotriva ei, Bismarck a favorizat dezvoltarea economică şi militară a ţării sale. În 1870 Germania era net în urma Regatului Unit. În 1890 îl ajunsese din urmă, ba chiar îl întrecuse, în numeroase sectoare de vârf. În particular, armata germană era prima în lume. Or, tratatele de reasigurare, acordurile mediteraneene nu puteau dăinui în contextul modificărilor de echilibru militar, legate în parte de schimbările economice. Germania devenise cea dintâi putere industrială a Europei. Ea propunea Angliei un soi de împărţire a lumii, fără să-i treacă prin minte că urma să-şi depăşească în curând partenerul. Cum să faci să coexiste un sistem de moderaţie şi reţinere când ai devenit cea dintâi putere din Europa şi întrevezi posibilitatea să devii şi cea dintâi putere maritimă?

Bismarck a dat Germaniei unitate şi putere. A ales pentru ea o politică moderată menită să ducă la acceptarea primatului ei fără îngrijorare din partea celorlalţi. Îngrijorarea însă era inevitabilă şi fiecare ţară din Europa se putea teme că va fi pusă să joace un rol şi să execute o partitură ce nu vor ţine seama de aspiraţiile sale naţionale.

La fel cum Cardinalul Richelieu şi Mazarin creaseră cândva, prin organizarea Europei, destinul Franţei, Bismarck dăduse prea multă putere Germaniei ca să nu stârnească împotriva lui exact coaliţia de care se temea mai tare.

Ultima slăbiciune a sistemului bismarckian a fost alegerea Austro-Ungariei drept prim partener al Germaniei. Raţiunile acestei alegeri sunt lesne de înţeles: Imperiul Habsburgic era, cel puţin aparent, un imperiu al „germanilor“ din Austria, din Boemia sau din Banat. El reprezenta în esenţă o foarte bună administraţie în care „germanii“ jucau rolul principal, dar nu singurul. A devenit un imperiu a cărui vocaţie danubiană era opera ungurilor. Din acel moment Germania avea mâinile legate şi devenea într-un fel prizoniera politicii maghiare în Balcani. Germania era o supraputere, dar nu avea de fapt un proiect. Proiectul de a urma Austro-Ungaria în goana sa disperată înainte în Balcani era periculos, căci el însemna întâlnirea cu Rusia şi opoziţia faţă de o coaliţie cu atât mai numeroasă cu cât propria ei putere stârnea mai multă îngrijorare.

Reculegerea Franţei şi caracterul moderat al politicii Germaniei în timpul lui Bismarck au fost concomitente cu apogeul Europei. Dar imaginea care redă cel mai bine această ultimă fază a ascensiunii Europei este cea a Marii Britanii, stăpână asupra mărilor şi totodată simbol al reuşitei revoluţiei industriale şi al expansiunii omului alb.

Anglia lui Gladstone, Disraeli şi Salisbury este într-adevăr prima putere europeană şi mondială. Spre deosebire de perioada precedentă, ea nu mai are nevoie să organizeze coaliţii pentru a restabili echilibrul pe Continent şi a împiedica o putere europeană să se impună şi să ameninţe cu instituirea unei supremaţii. Ca atare, nici nu resimte nevoia de a avea o mare armată.

Tot ce alcătuieşte forţa ei alcătuieşte şi forţa Europei: puterea industrială; flota de război, ca şi cea comercială; capacitatea financiară şi de investiţii; bazele şi agenţiile comerciale răspândite pe toate continentele; imperiul colonial numărând 33 de milioane de km^2 şi 450 de milioane de oameni (cu titlu comparativ, URSS avea 22 de milioane de km^2).

E adevărat că Europa n-a aşteptat a doua jumătate a secolului al XIX-lea pentru a-şi începe expansiunea: aceasta începuse încă din secolul al XVI-lea în cele două Americi, din

secolul al XVIII-lea în India şi insulele Asiei de Sud-Est, de la începutul secolului al XIX-lea în Australia, Noua Zeelandă şi numeroase insule din Oceanul Pacific şi Oceanul Indian. Acum se ţese însă în întreaga lume o formidabilă reţea de baze, agenţii comerciale şi puncte de sprijin pe care Anglia, mai ales în urma războaielor cu Franţa revoluţionară şi imperială, le controlează în mare măsură. America spaniolă şi America portugheză s-au emancipat de metropolă, la fel ca şi Statele Unite. Dar au rămas totuşi, dincolo de independenţa formală, foarte legate de Europa, de industriile ei, de capitalurile şi imigranţii ei.

În tot timpul acestei perioade relativ scurte, lumea este dominată de fenomenul colonizării triumfătoare, lipsită de complexe. Această colonizare afectează în special Africa, cam neglijată în secolele precedente. Pe baza unor aşezări mai vechi pe continentul negru – Algeria, Senegal şi insulele Réunion şi Mauriciu din Oceanul Indian –, Franţa ia în stăpânire o mare parte din Africa occidentală şi din Africa ecuatorială, întinzându-şi apoi influenţa asupra Tunisiei, Indochinei, apoi a Marocului şi a Madagascarului. Anglia pune stăpânire pe Africa de Sud şi teritoriile învecinate, fiind prezentă în Egipt şi Sudan, ca şi la gurile Nigerului. Belgia ocupă, prin intermediul monarhului său, Congo-ul. Chiar şi Portugalia îşi „descoperă" vechile posesiuni neglijate Angola şi Mozambic.

China este un alt obiect al dorinţei de expansiune. Europa îi cere Chinei concesiuni la Shanghai, Hong Kong, Kiao Ciu, Tien Sin şi Port Arthur şi o sileşte să-şi deschidă piaţa pentru comerţul european.

Începe valorificarea pe scară largă a bogăţiilor din ţările supuse Europei. În genere, industria europeană se aprovizionează din colonii cu materii prime pe care le prelucrează acasă şi le exportă apoi. Industria engleză este de departe cea mai dezvoltată. Ea este „pompa aspiratoare-respingătoare" pe care o evocă cu entuziasm geograful André Siegfried. E totodată rodul marilor progrese tehnice, al maşinismului industrial, al organizării muncii. La baza ei stau marile industrii ale cărbunelui şi oţelului, iar Anglia este bine înzestrată la acest capitol. Dar

nici industria textilă nu e mai puțin prosperă, ea va ruina producția artizanală a Indiei, de pildă. Model britanic este sursă de inspirație pentru Franța și Germania. Prima a progresat mult, dar are puțin cărbune, or acesta e motorul revoluției industriale. Germania a intrat târziu în competiție, dar înregistrează progrese rapide în special în sectoarele legate de chimie. Statele Unite au ales și ele calea industrializării, devenind deja, prin resursele enorme de care dispun, un concurent posibil al Angliei. Aceasta se află însă pe creasta valului irezistibil care se abate peste întreaga lume. În 1880, potențialul industrial al Regatului Unit este o dată și jumătate mai mare decât cel al Statelor Unite, de două ori și jumătate mai mare decât al Germaniei, de aproape trei ori mai mare decât al Franței sau al Rusiei. În procente, în același an Angliei îi revin 22,9% din producția industrială mondială, Statelor Unite 14,7%, Germaniei 8,5%, Franței 7,8% și Rusiei 7,6%.

Deși este abia a șaptea între țările industrializate după numărul total al populației, Marea Britanie este de departe cea mai urbanizată. Diverse semne arată însă că nu va mai păstra multă vreme această poziție dominantă: Statele Unite o depășesc încă din 1890 la consumul de energie, de fier și de oțel, ca și din punctul de vedere al potențialului industrial. Germania are un ritm de dezvoltare mai rapid decât al ei. Dar Anglia nu pare amenințată.

Expansiunea Europei este și o expansiune financiară. Investițiile în afara Europei sunt enorme: în Statele Unite, în Canada, în America de Sud, în Australia, în Africa de Sud. Rețeaua de căi ferate face progrese rapide în afara Europei, în Africa, în India, în America de Nord și de Sud. Capitalurile investite aduc beneficii enorme, în mare măsură reinvestite. Europa posedă 60% din rezerva de aur mondială. Aurul este moneda curentă și cu el se poate plăti oriunde în lume. Tranzacțiile se fac însă în genere în lire sterline. City-ul din Londra este principala piață financiară a lumii, urmat la mare distanță de Paris. Urmează imediat piețele de materii prime al căror curs este stabilit tot la Londra. Termenii schimbului îi favorizează pe cei

care deţin tehnica şi posedă industriile, căci preţul materiilor prime tinde să scadă, iar cel al bunurilor manufacturate să crească.

Sărăcia este desigur mare în ţările colonizate unde se exploatează resursele naturale, agricole sau miniere. Ea este mare şi în Europa industrială, dar aici progresele sunt notabile. Mişcările muncitoreşti se organizează şi relaţiile dintre patroni şi salariaţi încep să fie reglementate prin legislaţii care-i protejează pe muncitori. Un conservator reacţionar ca Bismarck nu ezită să remedieze nedreptăţile flagrante ale legii cererii şi ofertei. În alte părţi prevalează însă demagogia şi lozincile. În speranţa unui viitor mai bun, o parte importantă a populaţiilor agricole, lipsite de orice şansă de progres în urma raţionalizării culturilor şi a creşterii productivităţii, nu ezită să emigreze către Statele Unite, dar şi către ţările „noi": Australia, Canada, America de Sud, Africa de Sud. Milioane de bărbaţi şi femei traversează oceanele. Mişcarea va dura până în 1930. Între 1870 şi 1890 ea îi afectează mai cu seamă pe englezi, irlandezi şi germani. Această investiţie umană va întări enorm poziţia Europei în lume.

Anglia se află deci la apogeu în această perioadă. De la curmarea revoltei soldaţilor indieni înrolaţi în armata britanică, stăpânirea ei asupra Indiei este necontestată. India este în mod natural giuvaerul imperiul colonial britanic. „Aripile" ei sunt apărate de Belucistan şi Afganistan la vest, şi de Birmania la est. Oceanul Indian este un soi de lac britanic: englezii sunt prezenţi la Diego Garcia, în insulele Maldive, în insulele Seychelles, în insulele Mauriciu, în Malacca şi la Singapore, pe continentul african în Natal şi Mombassa, în Arabia la Aden şi în Sultanatul Oman.

Anglia îşi întăreşte prezenţa şi în Orientul Mijlociu. Absentă de la iniţierea lucrărilor la Canalul Suez, a cărui importanţă n-a priceput-o în 1869, Anglia îşi repară greşeala cumpărând în 1875 acţiunile viceregelui Egiptului şi dobândind astfel o treime din voturile din Consiliul de Administraţie, după ce, în prealabil, prevenise Franţa că o cumpărare a acestor acţiuni ar fi interpretată ca un act neprietenesc. Ea profită de Congresul

de la Berlin care pune capăt crizei balcanice ca să obțină Ciprul din partea sultanului Turciei, ca o răsplată pentru bunele ei oficii. Se interesează din ce în ce mai mult de Egipt, pe care-l ocupă în 1882. Abia în 1887 un acord anglo-turc legitimează această stare de fapt, ce va dura până în 1952. În 1888 negociază statutul internațional al Canalului Suez, ce garanta libera navigație pe canal, inclusiv în perioadele de conflict.

Anglia se instalează și în Africa. Pornind de la vechi agenții comerciale, ea înființează importante colonii în Gold Coast și Nigeria, pe coasta occidentală a Africii. În numele viceregelui Egiptului, intervine în Sudan. Dar influența ei asupra continentului negru va fi totală abia la sfârșitul secolului. E de asemenea prezentă în Mombassa și Kenya.

Politica cea mai activă e dusă de Anglia în Africa de Sud. Aici ea posedă deja provinciile Cap și Natal, întemeiate în secolul al XVII-lea de olandezi și de hughenoții francezi. Vrea să pună mâna pe Transvaal și Orange, noile state ale „burilor". Conflictul va avea loc abia între 1899 și 1902, dar opțiunea politică e anterioară. Cecil Rhodes, care a provocat conflictul, se instalează în regiunea imediat limitrofă, la nord, care devine Rhodesia (actualul Zimbabwe), și de partea cealaltă a fluviului Zambezi în Rhodesia de Nord (actuala Zambie). Astfel se profilează în Africa un lanț de colonii sau cvasiprotectorate care se întinde de la nord la sud, de la Cairo la Capetown: Egiptul, Sudanul, Kenya, Uganda, Rhodesia de Nord, Rhodesia și Africa de Sud. Pentru ca lanțul să fie complet lipsește numai Tanganyika aflată în mâinile Germaniei.

Ceea ce s-a numit The British Empire este o realizare de-a dreptul impresionantă. Englezii născuți înaintea celui de-al Doilea Război Mondial își amintesc de mărimea zonelor colorate în roz pe mapamondurile sau în atlasele lor. Unii dintre ei, Winston Churchill de pildă, au păstrat nostalgia după acea perioadă. Oricum, în 1890 Anglia este o putere fără rivali. E adevărat că Rusia irită Anglia cu încercările ei de a ajunge la Constantinopol și Strâmtori, de a se apropia de Pamir și de granița nod-estică a Imperiului Indian, de a-și impune prezența

la granițele Chinei, de a se deschide larg către Pacific cu Provincia Maritimă. Este de fapt începutul conflictului între „urs și balenă“, dar cea de-a doua – Anglia – nu se teme cu adevărat de cel dintâi – Rusia. Aceasta nu are o industrie solidă: mijloacele ei sunt limitate, comerțul slab dezvoltat. Numai armata creează o oarecare iluzie de putere. Rusia nu este deci un adversar periculos pentru Anglia.

Marea Britanie ar putea totuși manifesta invidie și neliniște față de creșterea Germaniei, ba chiar și față de simplul fapt că și-a dobândit unitatea. Dar nu e cazul încă. În această perioadă, Anglia reușește să-și facă auzit glasul fără a participa la conflicte, fără a avea trupe pe continent, fără a adera la vreo coaliție. Când criza balcanică din 1876 va intra într-o fază geopolitică acută, adică atunci când armata rusă se va apropia de Constantinopol, flota engleză se va posta în largul Insulei Principilor din Marea Marmara. Mesajul este imediat priceput la Sankt-Petersburg. Dar asta nu e suficient. Anglia este de partea celor care vor să amendeze tratatul de la San Stefano, așa că Rusia va fi nevoită să-și reducă mult ambițiile.

Tot Anglia este cea care autorizează protectoratul francez în Tunisia. E adevărat că Bismarck îndemnase Parisul să acționeze, dar intențiile sale nu erau curate. Dacă planul îi reușea, acțiunea Franței ar fi devenit un măr al discordiei între Franța și Italia. Îndată ce Italia a intrat în Triplice, Bismarck a socotit că nu e inutil să asocieze Londra la acordurile mediteraneene. Italia obține un acord asupra menținerii statu quo-ului drept răsplată pentru susținerea acordată politicii duse de Anglia în Egipt. Ea mai obține și o declarație de susținere în Cirenaica-Tripolitania. Austro-Ungaria și Spania aderă la acest acord care este în principal un acord de menținere a statu quo-ului. Se poate socoti că Anglia obține cel mai mare profit de pe urma lui, căci, în fond, el este menit să limiteze ambițiile Rusiei.

Combinațiile diplomatice, progresele industrializării, expansiunea colonială și politică în lume, emigrarea masivă având drept rezultat luarea în stăpânire a unor pământuri socotite virgine

sunt însoțite de un puternic curent cultural de adâncime. Romancierii, poeții, eseiștii, filozofii Europei domină lumea, așa cum o domină în domeniul lor cercetătorii și savanții. Mai târziu, în această adevărată revoluție culturală va fi detectată multă ipocrizie, iar caracterul ei conformist va fi condamnat. Jubileele reginei Victoria din 1887 și 1897 sunt astăzi dovezi în acest sens. Marea perioadă clasică a literaturii engleze (1870-1890) se încheie. Dickens a murit în 1870. Mai rămân însă mulți scriitori importanți, precum George Meredith sau R.L. Stevenson. Are deci cine să preia ștafeta, și ne gândim aici mai ales la Rudyard Kipling al cărui succes domină în această perioadă.

Dacă pentru literatura engleză secolul al XIX-lea este secolul de aur, literaturile franceză, germană sau rusă nu sunt cu nimic mai prejos. Spiritul european, cu capacitatea sa de a se cerceta critic, nu are rival în lume. Apogeul este deci atins din plin, atât în literatură cât și în arte și științe.

PARTEA A DOUA

DECLINUL

VI
Noile condiții ale vieții internaționale
(1898-1914)

Apariția Japoniei. – Crizele din Extremul Orient. – Înfrângerea Rusiei. – Războiul hispano-american. – Sfârșitul rivalității coloniale anglo-franceze. – Antanta cordială. – Crizele marocane. – Tripla Antantă. – Războaiele balcanice. – Redistribuirea cărților puterii.

Perioada dintre 1898 şi 1914 a reprezentat pentru continentul european un început al declinului, dar puţini dintre oamenii care au trăit în acea epocă au fost conştienţi de acest fapt. Într-adevăr, Europa continua să fie centrul vieţii internaţionale, motorul economiei mondiale şi focarul culturii universale. Ea nu păruse niciodată mai bogată şi mai puternică. Puţine dintre ţările lumii nu-i erau subordonate şi puţine dintre statele neeuropene rămăseseră cu adevărat independente.

Expoziţia din 1900 a fost, în anumite privinţe, simbolul acestui succes. Era epoca în care monedele de aur europene aveau curs pretutindeni în lume; în care flota engleză domina mările şi asigura paza navigaţiei; în care expediţii militare europene restabileau drepturile europenilor, cu forţa dacă se dovedea necesar, aşa cum s-a întâmplat în China în 1900 cu prilejul răscoalei Boxerilor.

Şi totuşi, acest triumf al Europei, care de altfel nu părea prea afectat de rivalitatea reciprocă a marilor puteri, ascundea primele semne ale unui declin.

Într-adevăr, noi entităţi politice, altele decât cele europene, îşi manifestă rapid puterea în această perioadă. Lucru adevărat mai întâi cu privire la Statele Unite ale Americii, a căror prosperitate îi seduce pe dezmoştenitii societăţilor europene, drenând oameni şi capitaluri care vor face din republica americană

unul dintre cei mai mari producători ai lumii. Lucru adevărat apoi şi cu privire la Japonia, ale cărei bogăţii erau mult mai mici, dar care căuta cu hotărâre mijloacele de a-şi dobândi independenţa şi puterea.

Istoria acestor ani pune în lumină trei trăsături caracteristice.

Mai întâi, apariţia unor forţe extraeuropene – Statele Unite şi Japonia – pune capăt dominaţiei exclusive a Europei, şi acesta reprezintă începutul declinului.

În acelaşi timp, departe de a se atenua, rivalităţile dintre statele europene se vor exacerba şi vor provoca crize din ce în ce mai grave.

În fine, acest fapt nu pare să dăuneze continuării expansiunii hegemonice a Europei în detrimentul ţărilor extraeuropene neaflate încă sub dominaţia ei.

Evenimentele acestor cincisprezece ani trebuie apreciate în funcţie de această triplă evoluţie.

Intervenţia Japoniei în afacerile internaţionale în 1894 apare ca un prim semn al unei brutale contestări a hegemoniei exercitate de Europa asupra lumii. China, devenită în cursul secolului al XIX-lea „bolnavul" Extremului Orient, trăieşte ultimele stadii ale unei decupări geopolitice realizate în folosul marilor puteri europene. În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, în virtutea faptului că e stăpâna mărilor, Marea Britanie exercită asupra Chinei o dominaţie deopotrivă diplomatică şi comercială. Ca şi Statele Unite, ea doreşte o continuare a politicii „porţilor deschise", care este în avantajul industriei sale şi-i permite să pună mâna pe două treimi din comerţul exterior al Chinei. În 1885 ea ocupă Birmania Superioară, ceea ce îi oferă o bună poziţie pentru a pătrunde în China meridională, unde e deja prezentă la Shanghai şi în marile porturi chinezeşti.

Pe de altă parte, Franţa, instalată la Tonkin, e interesată de piaţa chineză, în special în Kwang Tung. Germania doreşte şi

ea să fie activă în zonă. În fine, Rusia își urmărește propriile scopuri în regiunile Coreei și Manciuriei.

De aceea, decizia Japoniei de a interveni în treburile Chinei, domeniu exclusiv al Europei până atunci, provoacă reacții diferite. Motivată de disputele privitoare la soarta insulelor Ryu Kyu și a Coreei, intervenția militară japoneză se încheie, spre surpriza generală, cu înfrângerea totală a armatei chineze. Prin tratatul de la Shimonoseki, din 17 aprilie 1895, Japonia silește China să-i cedeze insula Formosa și peninsula Liao-Tung cu Port Arthur. Pe de altă parte, ea impune Chinei recunoașterea independenței Coreei și obține din partea ei acordarea clauzei națiunii celei mai favorizate. Aceste evoluții au provocat un șoc în cancelariile occidentale, căci victoria Japoniei afectează îndeosebi ambițiile Rusiei și, într-o mai mică măsură, pe cele ale Germaniei. Pentru prima oară după mai multe secole, scopurile urmărite de o putere europeană nu sunt contracarate de un partener european, ci de o putere extraeuropeană.

Reacția Rusiei și a Germaniei, cea dintâi sprijinită de Franța, constrâng Japonia să-și mai reducă pretențiile. Ea păstrează Formosa, dar trebuie să retrocedeze peninsula Liao-Tung în schimbul unor reparații de război. După acest eveniment au urmat foarte rapid noi înaintări ale europenilor în Extremul Orient. Rusia obține concesiunea căilor ferate din estul Chinei, care îi asigură controlul Manciuriei, în timp ce Franței i se acordă dreptul de a construi calea ferată din Yunan. Înaintarea continuă în 1897 cu ocuparea golfului Kiao-chu de către Germania care instalează aici o bază navală; Marea Britanie face același lucru la Wei-hai-wei, iar Franța la Kwang Chu Wan. În sfârșit și mai presus de toate, în martie 1898, Rusia hotărăște să ocupe peninsula Liao-Tung și își creează o bază navală la Port Arthur.

Această decupare a Chinei de către statele europene nu convenea Marii Britanii, susținătoare fervente a unei politici a „porților deschise“, legată de menținerea integrității, cel puțin nominale, a Chinei. Decuparea nu convenea nici Statelor

Unite, care nu erau însă capabile să-şi impună punctul de vedere. Fireşte, opoziţia cea mai fermă venea din partea Japoniei, a cărei intervenţie armată avusese drept obiectiv evident contracararea pătrunderii Rusiei în Manciuria, în Coreea şi în estul Chinei.

În această dispută, poziţia Marii Britanii a fost mai degrabă aceea a puterii mondiale unice reprezentate de Anglia la acest sfârşit de secol, decât aceea a unei puteri europene precum Franța, Germania sau chiar Rusia. Evaluând noul raport de forțe pe cale de a se instala în Extremul Orient în conformitate cu interesele sale, ea stabileşte fără îndoială că principala amenințare îi vine din partea Rusiei. Ceea ce explică atitudinea engleză care foloseşte Japonia, incluzând-o în jocul său şi oferindu-i mijloacele de a constitui, într-un timp dat, o barieră solidă pentru a contracara scopurile urmărite de ruşi. Alianța se pecetluieşte printr-un tratat pe cinci ani, încheiat la 30 ianuarie 1902, prin care cei doi parteneri îşi recunosc reciproc interesele în China. Londra adaugă la aceasta mențiunea intereselor Japoniei în Coreea, fără a obține însă garanția niponă pentru interesele sale din Asia de Sud-Est. Tratatul prevedea că, în caz de conflict, Anglia avea să rămână neutră, urmând să intervină numai dacă Franța intra în război de partea Rusiei – perspectivă extrem de improbabilă, spre deosebire de perspectiva conflictului ruso-japonez însuşi, ce părea încă de pe acum foarte probabilă în virtutea resentimentului pe care Japonia îl păstra pentru pasul înapoi la care fusese silită de Rusia după războiul sino-japonez.

Cât despre Rusia, ea dezvoltă la acest început de secol o politică despre care, privind retrospectiv, se poate spune că îi anticipa vocaţia mondială. Desigur, Rusia rămânea foarte adânc implicată în problema Balcanilor şi în politica europeană. Dar o parte importantă a acţiunilor sale era îndreptată acum către Asia Centrală şi Extremul Orient, unde avea să se ciocnească de poziţiile britanice. La începutul secolului, Londra se întoarce către Sankt-Petersburg pentru a găsi o cale de compromis. Nereuşita în această direcţie deschide calea unui acord cu Ja-

ponia. Aceasta, la rândul ei, se orientase mai întâi spre Rusia, propunându-i să-i dea mână liberă în Manciuria în schimbul unei concesii similare pentru Japonia în Coreea. Ezitările și reticențele Rusiei au condus la acordul anglo-japonez.

Noua conjunctură diplomatică din Extremul Orient n-a determinat Imperiul Rus să renunțe la politica activă de pătrundere în Manciuria și Coreea, sub conducerea amiralului E.I. Alekseev și a lui V.M. Bezobrazov, un aventurier fără scrupule. Rușii, care își luaseră angajamentul să se retragă din Manciuria în aprilie 1902, nu se clintiseră, ba chiar, neluând în seamă hotărârea și forța armatei japoneze, își continuau pătrunderea în ciuda avertismentelor Japoniei.

În plus, Rusia, a cărei forță părea mult superioară celei a Japoniei, considera că avantajul ei strategic nu putea decât să sporească în urma ameliorării infrastructurii: terminarea Transsiberianului și întărirea capacității navale. Părea așadar că are tot interesul să înainteze, nedând atenție protestelor Japoniei.

Aceasta din urmă, spre deosebire de Rusia care trăia cu iluzia superiorității sale, se pregătise în vederea unui conflict în care era sigură că va înfrunta numai Rusia, având și latitudinea de a stabili momentul intervenției. Acesta a fost fixat la 8 februarie 1904 și a debutat printr-un atac, fără declarație de război, asupra flotei ruse în rada de la Port Arthur, potrivit unui procedeu ce avea să fie repetat în viitor (vezi atacul flotei americane de la Pearl Harbor). Cu flota rusă din Extremul Orient scoasă din luptă, operațiunile terestre s-au desfășurat cu repeziciune. Port Arthur a căzut după șapte luni, la 2 ianuarie 1905, iar armata din Manciuria a fost zdrobită în martie la Cien Ian. Rușii subestimaseră armata japoneză, ca și inconvenientul distanțelor ce făceau să întârzie întăririle pentru partea rusă: după un lung și dificil periplu, flota rusă din Baltica a ajuns în Marea Chinei doar pentru a fi distrusă de flota japoneză la Tsushima. Acceptând medierea Statelor Unite, prin Tratatul de la Portsmouth (5 septembrie 1905), rușii părăsesc Port Arthur și peninsula Liao-Tung, sudul marii insule Sahalin, abandonează

controlul asupra ramurii sudice a căilor ferate din Estul Chinei şi acceptă să recunoască interesele Japoniei în Coreea. Cu o lună înaintea semnării Tratatului de la Portsmouth, Japonia renegociază prelungirea cu cinci ani a alianței sale cu Anglia.

Astfel, o putere asiatică învingea pentru prima oară unul din principalele state europene. Şi tot datorită unei puteri extraeuropene – Statele Unite –, Rusia a obţinut condiții acceptabile în urma războiului. Evenimentul acesta şi semnificația sa n-au trecut neobservate: aşa cum scria Paul Cambon, ambasador al Franței la Londra, era vorba de „evenimente care pot schimba cursul Istoriei şi care vor influența întregul secol".

Rolul jucat de Statele Unite în acest conflict nu poate fi subestimat, cu atât mai mult cu cât America devenise de câțiva ani un partener foarte important în relaţiile internaționale.

Desigur, Războiul de Independență, conflictul din 1812 dezvăluiseră deja forța relativă a fostelor colonii engleze din America de Nord. De asemenea, doctrina Monroe reprezentase o sfidare clară a Europei. A trebuit să vină totuşi sfârşitul secolului al XIX-lea pentru ca Statele Unite să joace un rol în politica mondială şi să înfrângă tabuul nescris al politicii internaționale potrivit căruia nici un stat european nu trebuie să cedeze în fața unui stat extraeuropean.

Creşterea puterii Statelor Unite este probabil cel mai important factor intervenit în echilibrul internațional la sfârşitul secolului al XIX-lea. El poate fi rezumat de o cifră: producția industrială a Statelor Unite atinge în 1900 o treime din producția mondială, aproape tot atât cât producţiile realizate de Regatul Unit, Germania şi Franța la un loc. Această putere industrială e completată de o creştere demografică rapidă şi de o participare tot mai masivă la piața de capital – o evoluție ce nu trece neobservată printre contemporani, în special în Marea Britanie, care înțelege că noua putere trebuie tratată cu prudență.

Războiul hispano-american e semnificativ pentru noua stare de lucruri. Debutând cu un cinism desăvârşit, conflictul se soldează cu succesul total al americanilor în fața spaniolilor

(1898). Aceştia din urmă se văd nevoiţi să cedeze Washingtonului insula Puerto Rico, arhipelagul Hawaii şi arhipelagul Filipinelor. În plus, Madridul recunoaşte independenţa Cubei, unde Statele Unite obţin baza de la Guantanamo, pe care o posedă şi astăzi. Acestei manifestări a imperialismului american i se adaugă o politică activă în zona Caraibelor. După negocierea unui nou acord cu britanicii (Tratatul Hay-Pauncefote), americanii pun rapid pe tapet proiectul unui canal între cele două oceane. Columbia, care se opune, este victima unei rebeliuni oportune în provincia Panama, a cărei secesiune permite acordarea unei concesiuni Statelor Unite. Concesiunea, înzestrată cu privilegii de extrateritorialitate, transformă zona Canalului într-un domeniu deschis oricărui proiect şi supus controlului armatei americane. Preşedinţii William McKinley şi Theodore Roosevelt instalează din plin America în rolul de mare putere. Acţiunea în favoarea păcii între ruşi şi japonezi se continuă prin participarea la conferinţa de la Algesiras privind soarta Marocului. Evident, Statele Unite devin în viaţa internaţională un partener de care trebuie ţinut seama. Europa nu mai are monopolul afacerilor internaţionale. Ea trebuie să-l împartă cu Japonia şi cu Statele Unite. Fără a avea un impact direct asupra desfăşurării marilor probleme internaţionale, apariţia marilor ţări din America Latină – Brazilia, Argentina, Mexicul – reprezintă un pas către constituirea unei societăţi a naţiunilor ce nu va mai fi limitată doar la statele europene.

În chestiunile esenţiale, viaţa internaţională continuă totuşi să fie dominată de principalele puteri europene, Regatul Unit ocupând centrul acestei constelaţii. La sfârşitul secolului, vechea rivalitate colonială dintre Anglia şi Franţa se redeşteaptă. Urmărind să contracareze protectoratul impus Egiptului de către Londra, precum şi proiectul axei teritoriale „de la Capetown la Cairo“ – pus la cale de Cecil Rhodes aflat în sudul Africii şi înfăptuit în Sudan, în numele viceregelui Egiptului, de către Charles Gordon şi Lord Herbert Kitchener –, expediţia lui J.-B. Marchand pleacă din bazinul fluviului Congo, ajunge în Bar

el Ghazal și încearcă să stabilească o legătură cu Djibouti și Marea Roșie. Anglia, socotind că expediția amenință controlul exercitat de ea asupra văii Nilului, îl trimite pe Lordul Kitchener să-i taie calea căpitanului Marchand la Fachoda. Incidentul provoacă vii reacții în Franța, dar ministrul francez de Externe, Théophile Delcassé, refuză să se lase antrenat într-un conflict (1898), arătând, dimpotrivă, că viitorul expansiunii franceze în Africa depinde de cooperarea activă cu Marea Britanie. Astfel, la 21 martie 1899 se semnează o convenție care delimitează sferele de interese ale celor două țări la bazinele fluviilor Nil și Congo.

După o primă perioadă în care opinia publică franceză este ostilă deopotrivă Angliei și Germaniei, începe o perioadă de preparative diplomatice menite să instituie autoritatea franceză asupra Marocului. Astfel, rivalitatea franco-germană în chestiunea Marocului – care va fi una din principalele probleme ale vieții diplomatice în Europa occidentală – reprezintă de fapt unul din ultimele momente ale creșterii influenței europene în lume. Semnele de început ale declinului european coexistă cu ultimele progrese ale colonizării europene a lumii.

Rivalitatea dintre Marea Britanie și Germania îmbracă un caracter mai tradițional. În ambele țări există câte un grup de presiune favorabil unei înțelegeri reciproce. Pentru Anglia însă, adevăratul pericol, adevărata amenințare la adresa imperiului său nu este nici Franța – incidentul de la Fachoda a arătat cu prisosință limitele de acțiune ale Franței –, nici Germania, ci Rusia. Ambițiile acesteia în Balcani, în Strâmtori, în Persia, în Asia Centrală și în Extremul Orient periclitează interesele Marii Britanii. Bismarck a încercat în zadar să convingă Anglia să intre în sistemul de alianțe creat de el: Londra a refuzat, preferând să rămână singură, în „superba sa izolare", trăită nu ca în Franța, în chip de pedeapsă, de marginalizare, ci dimpotrivă, ca un semn de putere și independență. În 1890 se încheie un acord între Anglia și Germania privind retrocedarea Heligolandului.

Alianța franco-rusă transformă însă tot mai mult izolarea voluntară a Angliei într-o izolare impusă. Dar poate Marea Britanie să rămână fără aliați pe Continent? Motivat de grija pentru imperiul colonial și pentru politica colonială, de care răspunde direct, Joseph Chamberlain s-a străduit să găsească un teren de înțelegere cu Germania, potrivit căreia englezilor le-ar reveni supremația pe mare, iar germanilor, cea terestră. În 1898 diplomația germană acceptă o discuție asupra unui acord de alianță defensivă privitor la China. Proiectul eșuează, în parte din pricina opoziției opiniei publice engleze, foarte rezervată față de Germania în urma poziției controversate adoptate de aceasta în favoarea burilor. Vizita lui Wilhelm al II-lea la Londra reprezintă ocazia de a redeschide dosarul, dar și de această dată propunerile germane sunt prost primite, cu atât mai mult cu cât, după numai câteva săptămâni, Reichstagului i-a fost prezentat spre aprobare proiectul de finanțare a unei puternice flote militare.

Prin această acțiune, Wilhelm al II-lea, cancelarul Bernhard von Bülow și amiralul Alfred von Tirpitz sfidează deschis singura putere mondială veritabilă, Anglia. Punerea sub semnul întrebării a supremației sale navale va avea drept efect constrângerea Londrei de a încheia un acord cu o putere continentală capabilă să contracareze puterea militară germană. Premisele acordului Antantei cordiale se explică prin atitudinea germanilor care-și arată mușchii în fața englezilor. Într-adevăr, ei sunt încredințați că sporirea puterii Reich-ului va obliga într-o bună zi Anglia să solicite încheierea unui acord – un soi de împărțire mondială a sferelor de influență –, dar în termenii propuși de Berlin de data asta.

Prin alianța cu Rusia, Franța a ieșit din izolarea în care voia s-o închidă Bismarck. Convenția militară franco-rusă reprezintă o contrapondere la amenințarea germană. Franța nu vrea să-i conteste Angliei supremația pe mare. Politica sa africană e centrată acum asupra Marocului, și ea dorește să-i îndepărteze pe cei interesați să se opună acestei politici. În raport cu Marea

Britanie, Franța ia în calcul renunțarea la pozițiile sale în Egipt în schimbul unei susţineri britanice în Maroc.

Marocul reprezintă una dintre ultimele ţări care au scăpat de tutela europeană. Moartea în 1894 a energicului său sultan, Moulay Hassan, precum şi tulburările interne de care avea parte au făcut din ea o pradă posibilă pentru imperialismul occidental. Franţa se temea ca Marocul să nu cadă în mâinile unei puteri ostile, afectând astfel stabilitatea Algeriei. În plus, de peste jumătate de secol, problema delimitării granițelor algero-marocane făcuse obiectul unor negocieri și acorduri. Pentru o parte a opiniei publice franceze, cucerirea Marocului era menită să completeze dominaţia franceză asupra Africii de Nord şi a Africii de Vest.

După eşecul expediției în direcția Nilului, Marocul apare drept singurul sector în care se mai pot exprima ambițiile franceze în Africa. Théophile Delcassé, ministru de Externe începând din 1898, este încredinţat de posibilitatea de a institui un protectorat francez asupra acestei țări. În acest scop, el pune la punct o suită de preparative diplomatice menite să dea mână liberă Franţei. Pentru asta însă trebuie contracarat interesul țărilor vecine care și-ar putea urmări propriile scopuri în Maroc. Cu Italia, membră a Triplicei, negocierile sunt relativ simple, și în 1902 se încheie un acord de susținere a Franței de către Italia în Maroc și de susținere a Italiei de către Franța în Libia-Cirenaica. Acest acord, pe care cancelarul von Bülow îl califică drept un „vals“, nu afectează angajamentul italian în sistemul de alianțe moştenit de la Bismarck.

Cu Spania, negocierile sunt mai dificile şi sfârşesc în impas în 1902. Spania, care-şi urmăreşte propriile scopuri în Maroc, insistă să afle de ce fel de condiții va beneficia Anglia. De aceea, în august 1902, Franța a trebuit să angajeze negocieri cu guvernul de la Londra.

Această negociere era cu atât mai oportună cu cât Anglia era aliată cu Japonia, iar Franța, aliata Rusiei, avea tot interesul ca relațiile proaste dintre Rusia şi Japonia să nu deterioreze şi relațiile Rusiei şi Angliei cu Franța.

Ne aflăm deci într-o conjunctură în care sistemul european funcționează în vederea desăvârșirii, continuării și consolidării preponderenței Europei în lume. Marocul este o nouă etapă a expansiunii Europei. Negocierile purtate în jurul său sunt dificile, dar ele ajung la 8 aprilie 1904 la acordurile care au constituit baza a ceea ce s-a numit „Antanta cordială". Nucleul acordului este alcătuit dintr-o renunțare reciprocă și dintr-un sprijin diplomatic corespondent: al Franței față de Anglia în Egipt și al Angliei față de Franța în Maroc. Totodată sunt reglementate alte trei dosare dificile: dosarul drepturilor franceze de pescuit în apele din largul insulei Terra Nova, obținute în schimbul insulelor africane din largul orașului Conakry, dosarul condominiului asupra Noilor Hebride și, în fine, dosarul zonelor de influență din Siam.

De acum înainte, calea pentru negocieri cu Spania este deschisă și acestea se concretizează în octombrie 1904 printr-o împărțire a Marocului în zone de influență, Franța primind partea leului.

Crizele marocane care au perturbat relațiile europene sunt ocazionate de intervenția Germaniei, neglijată în preparativele diplomatice ale lui Th. Delcassé, sub pretext că Germania nu e o putere interesată de soarta Marocului. Intervenția brutală a lui Wilhelm al II-lea cu ocazia discursului de la Tanger (1905) a provocat o criză gravă, atrăgând dezavuarea ministrului de către președintele Consiliului, Maurice Rouvier („umilirea fără precedent", cum o numește André Tardieu). Germania solicită convocarea unei conferințe internaționale pentru a determina soarta Marocului și a contracara preparativele diplomatice ale lui Delcassé. Franța refuză convocarea unei asemenea conferințe din motive exact contrarii. În cele din urmă, ea trebuie s-o accepte însă și conferința se ține la Algesiras (ianuarie-aprilie 1906). La ea participă majoritatea statelor importante din Europa, inclusiv Rusia, slăbită de înfrângerea suferită în fața Japoniei și de grave tulburări interne. În ciuda unei ofensive diplomatice germane extrem de viguroase, susținută de

Austro-Ungaria, dispozitivul proiectat de Franța s-a dovedit viabil, Germania nereuşind în cele din urmă să împiedice ca reorganizarea poliției marocane – prim pas către instituirea protectoratului – să fie acordată Franței şi în subsidiar Spaniei.

Conferința a prefigurat liniile de clivaj care s-au confirmat în cursul următorilor zece ani şi care au fost şi liniile după care s-au alcătuit taberele din Primul Război Mondial. Germania spera să rupă acordul franco-britanic şi să readucă Italia în Triplice. Rezultatul a fost însă contrar aşteptărilor sale: acordul franco-britanic a rezistat şi exact în această perioadă au început, modest ce-i drept, contactele între Statele-Majore ale celor două țări. Germania n-a reuşit mai mult nici în privința Rusiei. Un acord semnat la Björkö între kaiser şi țar, vizând o alianță continentală împotriva Angliei din care ar fi urmat să facă parte şi Franța, a rămas fără urmări şi a fost discret abandonat de diplomația rusă.

Demiterea lui Delcassé şi criza care a precedat conferința au scos în evidență că acordul franco-britanic nu este o alianță, şi cu atât mai puțin o alianță militară. Delcassé era hotărât să lase încordarea să crească, încredințat că Anglia va susține Franța în înfruntarea cu Germania. Dar de la Londra nu s-a dat nici un semnal care să confirme acest sentiment. Invers, Berlinul n-a reuşit să profite de dificultățile Rusiei şi nici să rupă înțelegerea pe cale de a lua naştere între Londra şi Paris.

O altă consecință a Conferinței de la Algesiras a fost aceea de a deschide calea unei ameliorări a raporturilor anglo-ruse. Atitudinea Rusiei față de Franța – şi de Anglia – a fost una de perfectă loialitate. Înnoirea alianței anglo-japoneze punea Londra la adăpost de o reluare a ofensivei Sankt-Petersburgului în Extremul Orient. Rămâneau de lichidat punctele de fricțiune între cele două țări, aşa cum se făcuse în 1904 între Franța şi Regatul Unit. Într-adevăr, Rusia, învinsă, nu mai reprezenta o amenințare pentru Londra, în schimb întărirea flotei germane era urmărită cu îngrijorare. Noul ministru de Externe rus, A.P. Izvolski, a deschis încă din iunie 1906 negocieri care s-au soldat, în august 1907, cu o convenție ce reglemen-

ta, spre satisfacția celor două părți dar mai ales a Londrei, cele trei probleme rămase în contencios. Cele două părți recunoșteau integritatea și independența Persiei, delimitându-și totuși aici zone de influență. Rusia recunoștea importanța Afganistanului pentru Anglia. În sfârșit, ea accepta ca Tibetul să fie un teritoriu-tampon între China și India. Iată deci cum se profila Tripla Antantă, chiar dacă, pentru moment, atât Londra cât și Sankt-Petersburgul nu excludeau un aranjament cu Berlinul.

Așa cum grăitor arată Conferința de la Algesiras, funcționarea Concertării europene a intrat într-o perioadă de gravă criză, care a condus la război și a confirmat începutul declinului Europei. Sistemul lui Bismarck, bazat pe marginalizarea Franței și pe reglementarea conflictelor posibile dintre Rusia sau Italia pe de o parte și Austro-Ungaria pe de alta, a fost urmat de apariția a două grupări politico-militare antagoniste. În aceste condiții, situația din Balcani a redevenit o amenințare la adresa păcii.

Politica de intensă maghiarizare dusă de Budapesta în întreaga Transleithanie se lovește de opoziția tot mai puternică a croaților și sârbilor. Asasinarea, la Belgrad, a membrilor familiei Obrenovici și înlocuirea lor cu familia Karagheorghevici (1903) au drept consecință reorientarea Serbiei în direcția Parisului și a Sankt-Petersburgului. Noua dinastie se angajează pe calea unei politici de susținere a slavilor de sud aflați sub dominația austro-ungară. Invers, la Viena, înlocuirea ministrului de Externe Agenor von Goluchowski, de origine poloneză, cu Aloys Lexa von Aehrenthal imprimă o atitudine mai activă, mai incisivă politicii austro-ungare în Balcani. Aehrenthal vrea să încheie un acord cu Rusia, dar în același timp vrea să readucă Serbia la sentimente mai bune față de imperiu. La începutul anului 1908, el anunță intenția de a construi o cale ferată până la Mitrovica, prin Sandjak și Novi-Bazar, urmărind să taie accesul Serbiei la Marea Adriatică și s-o despartă de Muntenegru. La aceasta, rușii vin cu contrapropunerea de a construi o

cale ferată între Dunăre şi Albania, urmărind un scop diametral opus: cel de a oferi Serbiei acces la mare.

Pentru a dezamorsa disputa, cei doi miniştri, Izvolski şi Aehrenthal, hotărăsc să se întâlnească la Buchlau la 16 septembrie 1908. Manevra lui Aehrenthal vizează obţinerea acordului Rusiei pentru anexarea Bosniei-Herţegovina administrată din 1878 de către monarhia bicefală. Austro-ungarii se tem de consecinţele revoluţiei Junilor Turci asupra naţionalismului slavilor de sud: într-adevăr, dacă în Imperiul Otoman au loc alegeri, cum ar putea fi evitată creşterea pretenţiilor naţionaliste şi revendicarea provinciilor aflate doar „sub administrare austriacă", în special de către aleşii celor două provincii? În schimb, Aehrenthal acceptă o modificare a statutului Strâmtorilor Bosfor şi Dardanele, pentru a acorda flotei ruse din Marea Neagră liber acces în Mediterana.

Acest acord nu este însă acceptat la Londra, unde se manifestă o opoziţie deschisă faţă de schimbarea statutului Strâmtorilor. Fără a accepta o soluţionare a diferendului, la 6 octombrie 1908 Austro-Ungaria trece pur şi simplu la anexarea Bosniei-Herţegovina. În plus, Aehrenthal face un gest de bunăvoinţă faţă de turci, retrăgând garnizoana austriacă din Sandjak.

În interludiul de la Buchlau, Izvolski are senzaţia că a fost trădat şi tras pe sfoară de Aehrenthal, cu atât mai mult cu cât, în acelaşi timp, principele domnitor al Bulgariei, Ferdinand de Saxa-Coburg, apropiat de Austria, îşi proclamă unilateral independenţa şi-şi ia titlul de rege. Luând iniţiativa în Balcani, monarhia bicefală se opune în chip radical Rusiei şi protejatei sale, Serbia. Existenţa în Europa a două tabere aflate în dispută asupra unui mare număr de subiecte, şi în special în privinţa concepţiei despre reorganizarea echilibrului european, face să planeze un pericol permanent asupra păcii pe continent.

Austro-Ungaria, susţinută de Germania, pare la început să iasă învingătoare. Într-adevăr, Turcia n-a putut decât să protesteze împotriva acestei anexări a unor teritorii pe care le socotea ale sale. Serbia a reacţionat violent, declarându-şi opoziţia faţă de lovitura de forţă austro-ungară. Rusia s-a văzut însă si-

lită, în urma demersurilor Germaniei, să accepte nota austriacă ce modifica clauzele din Tratatul de la Berlin privitoare la Bosnia-Herțegovina (1909). Prin urmare, Serbia s-a văzut nevoită să recunoască și ea faptul împlinit, păstrând însă un puternic resentiment. Ea devine din acest moment un focar al opoziției față de monarhia bicefală.

Criza Bosniei din 1908 se prezintă într-o oarecare măsură ca un preludiu al crizei din iulie 1914. Doar slăbiciunea Rusiei și puternicele reticențe ale Angliei și Franței au evitat izbucnirea războiului acum.

Angrenajul care trebuia să ducă la izbucnirea conflictului a fost prefigurat, dacă se poate spune așa, de a doua criză marocană. Căci o nouă înfruntare între Franța și Germania amenință iarăși pacea în Europa occidentală.

Conform actului final de la Algesiras, Marocul urma să aibă o poliție antrenată de instructori francezi. Rămâneau însă focare de neliniște: astfel, o coloană a armatei franceze s-a văzut nevoită să pătrundă în Fez pentru a restabili ordinea. Decizia făcea parte din prima fază a instituirii dominației franceze asupra Marocului. Ea a provocat o vie reacție la Berlin, care a trimis la Agadir canoniera „Panther“ (1911), sub pretextul de a asigura protecția intereselor comerciale ale Germaniei, de fapt nule în această parte a țării. Pentru germani, prezența armatei franceze la Fez făcea caduc actul de la Algesiras: trimiterea canonierei „Panther“ semnala necesitatea unei renegocieri a acordurilor.

Germania provoacă o creștere a încordării refuzând negocierea internațională propusă de Franța. Cabinetul de la Londra face cunoscut Berlinului că actul de la Algesiras nu poate fi modificat fără acordul Angliei.

Wachter von Kiderlen, ministrul german de Externe, cere drept compensație aproape întreg teritoriul Congo-ului francez, cerere socotită exagerată la Paris și Londra, care și comunică acest fapt Berlinului. Atitudinea fermă a Angliei silește Germania să dea înapoi și să semneze la 4 noiembrie 1911 un acord

care dă mână liberă Franței în Maroc, în schimbul unei părți doar din teritoriul Congo-ului.

Acordul nu mulțumește însă pe nimeni. În Germania, partidul colonial duce o campanie puternică împotriva lui Kiderlen. În Franța, președintele Consiliului, Joseph Caillaux, care sperase că un acod cu Germania ar fi putut duce la un soi de înțelegere generală, e nevoit să demisioneze în ianuarie 1912.

În schimb, a doua criză marocană face, ca și cea dintâi, dovada solidității Antantei Cordiale. Au loc discuții militare serioase, iar Cabinetul de la Londra ia în considerare trimiterea unui corp expediționar în Franța în eventualitatea unui conflict provocat de Germania. Tripla Antantă este și ea consolidată, iar relațiile anglo-germane înregistrează cel mai scăzut nivel. Germania eșuează total în încercarea de a rupe legăturile franco-britanice, nereușind decât să precipite coaliția anglo-franco-rusă, coșmarul lui Bismarck.

Crizele marocane, ca și cele din Balcani, aduc față în față state europene. Cele dintâi pot fi interpretate ca o tendință de lărgire a zonelor controlate de Europa; în această privință, ele prelungesc avântul european început de țările occidentale la sfârșitul secolului al XV-lea. Cele din urmă sunt consecința slăbirii Imperiului Otoman începute la sfârșitul secolului al XVII-lea, slăbire ce-ar fi fost mult mai rapidă dacă rivalitățile europene n-ar fi avut drept efect încurajarea forțelor favorabile unui statu quo în regiune.

În cei doi ani și jumătate care despart acordul franco-german din 4 noiembrie 1911 privind Marocul și războiul din 1914, europenii dau dovadă de o miopie penibilă. Marocul a fost deja miza unui serios conflict. Războiul purtat de Italia ca să-și impună autoritatea asupra Libiei destabilizează și mai mult Imperiul Otoman, provocând o nouă mare criză în Balcani.

Italia acceptase propunerea de sprijin diplomatic reciproc și de dezinteres reciproc privind Marocul și respectiv Libia, formulată de Franța; ea obținuse din partea Rusiei recunoașterea, printr-un tratat secret (4 octombrie 1909), a intereselor

sale la Tripoli, în schimbul sprijinului pentru menținerea statu quo-ului în Balcani şi frânarea ambiţiilor austro-ungare; în sfârşit, Marea Britanie acceptase principiul acţiunii italiene în Libia.

În aceste condiții, Roma crede că poate acționa: războiul cu Turcia, început în septembrie 1911, cuprinde întreaga Mediterană orientală. Arhipelagul Dodecanez cade în mâinile flotei italiene care înaintează până spre Dardanele. În cele din urmă, la 15 octombrie 1912 se semnează un tratat de pace prin care Turcia cedează Tripolitania şi Cirenaica Italiei, care se angajează să evacueze insulele cucerite în Marea Egee.

Războiul a şubrezit Turcia, deja cuprinsă de convulsiile revoluției „Junilor turci“ ce puseseră capăt regimului hamidian (al Sultanului roşu). Acest fapt explică răzvrătirile şi protestele care cuprind Balcanii, în special Macedonia, susţinute de micile state creştine Serbia, Grecia şi Bulgaria. În ciuda rivalităților ce le despart, toate trei se unesc împotriva Imperiului Otoman al cărui „ jug apăsător“ l-au îndurat atâta timp. Toate trei socotesc că a venit momentul să grăbească prăbușirea puterii turceşti, susţinute în această direcţie de Rusia, care n-a uitat umilirea suferită din partea Austro-Ungariei în 1908 și care speră să-şi redobândească prestigiul în regiune profitând de conflictul care-i opune pe greci, sârbi şi bulgari turcilor.

Sub egida Rusiei, în martie și mai 1912, se semnează tratate de alianță între Serbia, Grecia şi Bulgaria şi se pun bazele unei coaliții între cele trei țări, ceea ce duce la izbucnirea războiului în octombrie 1912. Armata bulgară zdrobeşte armata turcă şi ajunge la porțile Constantinopolelui, ocupând totodată rapid Macedonia. La 3 decembrie, turcii cer încheierea unui armistițiu. În primăvară, luptele reizbucnesc. Adrianopolul este cucerit de bulgari. Pacea se semnează la Londra la 30 mai 1913 printr-un tratat care-i elimină aproape complet pe turci din Europa.

Dar învingătorii nu reuşesc să se înțeleagă cu privire la Macedonia, pe care o râvnesc toți trei. Socotindu-se lezată, Bulgaria, care dusese greul conflictului împotriva Turciei, recurge

din nou la arme, de data aceasta împotriva aliaților de ieri. Ea este ținută în șah de Serbia și Grecia. România intră și ea în război împotriva Bulgariei, urmată de Turcia. Învinsă, Bulgaria se vede nevoită să ceară pacea, semnată la 10 august 1913. Macedonia este împărțită între Serbia și Grecia; Turcia recâștigă Adrianopolul, iar România sudul Dobrogei.

Cele două războaie balcanice au pus în pericol echilibrul fragil dintre influența rusească și cea austro-ungară în Balcani. Serbia, principalul punct de sprijin al politicii rusești în regiune, a ieșit în avantaj din acest joc. Ea s-a întărit din punct de vedere teritorial, mai cu seamă în Macedonia, oferind un exemplu slavilor de sud, croați și sloveni, aflați sub dominația austro-ungară; în plus, ea devine, mai mult decât înainte, un obstacol în calea Austro-Ungariei. Aceasta din urmă se mărginește să-i blocheze accesul la Marea Adriatică, favorizând, cu sprijinul Italiei și Germaniei, crearea unui stat albanez ostil Serbiei.

Serbia iese deci victorioasă din aceste contestații. Sigură de sprijinul Rusiei, ea este un spin în coasta Austro-Ungariei care, la rândul ei, nu așteaptă decât o ocazie pentru a o zdrobi.

În acest moment, când premisele conflictului mondial sunt întrunite și când înlănțuirea inițiativelor e pe cale să precipite catastrofa, trebuie să ne întoarcem la politica germană, nu fiindcă ar fi singura răspunzătoare pentru tragedia ce avea să urmeze, ci pentru că se află în centrul întregii conjuncturi care a dus la ea.

La începutul secolului XX, Germania este fără îndoială puterea europeană care înregistrează cel mai evident progres, începând cu creșterea demografică. După o lungă perioadă în care a fost inferioară sau egală cu cea a Franței, populația ei devine acum net superioară: cu 60 de milioane față de 40 de milioane, Germania depășește acum toate celelalte popoare europene cu excepția poporului rus. Producția sa industrială e în plin avânt: o depășește pe cea a Angliei, cândva prima țară producătoare din lume. Universitățile sale sunt remarcabile: nici arheologia, nici geografia, nici fizica nu pot fi studiate fără cu-

noaşterea limbii germane. Coeziunea socială a Germaniei e foarte mare şi n-a cunoscut sfâşierile politico-sociale care au tulburat Franța. În zorii secolului XX, Germania se află în situația de a ocupa primul loc în Europa. În Franța ca şi în Anglia, mulți se tem de acest lucru şi nu văd cum ar putea împiedica dobândirea acestei supremații, tot aşa cum odinioară alte state asistau, aproape neputincioase, la creşterea puterii Franței sau, mai târziu, a Marii Britanii.

Spre deosebire de Franța sau Anglia, Germania n-a dobândit forță decât atunci când viața internațională a încetat să mai fie limitată doar la continentul european. Japonia şi Statele Unite sunt deja actori importanți într-o lume mai vastă decât cea a Congresului de la Viena. Pentru a se impune, Germania trebuie să-şi lărgească viziunea către un orizont căruia nimeni nu i-a măsurat încă amplitudinea. În 1900, Anglia este prima putere mondială, dar nu doreşte şi nici nu e capabilă să-şi asume supremația în Europa: e mulțumită dacă nici o altă putere europeană n-o face.

Între 1900 şi 1910, Germania e foarte diferită de Reich-ul lui Bismarck. Gândirea acestuia din urmă era marcată de Concertul european şi de tendința spre moderație. Reținerea Germaniei bismarckiene era necesară pentru ca celelalte state europene să-i accepte supremația. Or, Germania wilhelmiană constată că supremația sa în Europa depinde de capacitatea de a contesta supremația Angliei. Ea se angajează într-o politică nu de înfruntare directă, ci de negocieri, pentru a sili Anglia să împartă rolul mondial pe care-l deține. În fond, acesta e adevăratul motiv al politicii navale a Germaniei, care introduce însă în politica sa o dimensiune ce-i va înspăimânta nu doar pe partenerii, pe clienții şi pe rivalii săi din Europa, ci şi pe cei din afara Europei.

Prima latură a politicii germane de câştigare a supremației în Europa este deci cea a expansiunii marinei sale. A doua latură este cea a sistemului de alianțe inspirat de teama generată de hegemonia sa.

Sistemul bismarckian se conducea după principiul instalării Germaniei în poziţia de arbitru între marile puteri. Franţa era exclusă deliberat din acest sistem pentru a i se interzice să conteste cu armele, într-o bună zi, înfăptuirile lui Bismarck. Anglia era absentă din sistem pentru că nu voia să fie constrânsă să intervină pe Continent pentru a restabili echilibrul. Refuzând să aleagă între Rusia şi Austro-Ungaria, Germania exercita o influenţă moderatoare asupra celor doi parteneri, cărora nu motivele de a se opune influenţei sale crescânde le lipseau.

Germania lui Wilhelm al II-lea nu mai are voinţa de moderaţie pe care o avea în timpul lui Bismarck. Dimpotrivă, în anii 1905-1912, cancelarul von Bülow îndreaptă cu precădere Germania spre o legătură cu Austro-Ungaria. Acţionând astfel, Germania întoarce spatele politicii prudente, trecând, în problemele ce preocupă guvernul de la Viena, la remorca aliatului şi clientului său. Sau, mai degrabă, politica germană integrează Austro-Ungaria în viziunea sa privind viitorul, sprijinind cele mai discutabile tendinţe ale monarhiei bicefale. Fără să-şi fi propus acest lucru, Germania se obişnuieşte tot mai mult cu ideea de a lupta nu pentru interesele sale directe, ci pentru a evita o gravă slăbire a Vienei.

În momentul diversificării Concertului european şi al dezagregării sistemului bismarckian, Germania a reacţionat prost. Iar prea marea ei putere nu era deloc în avantajul său. Bineînţeles, von Bülow nu s-a arătat afectat de apropierea franco-italiană din 1902. Nu este oare firesc, spunea el, ca, rămânând fidelă Triplicei, Italia să-şi amelioreze relaţiile cu vecina ei, Franţa? Cu toate că von Bülow declara că Antanta Cordială nu schimba nimic în politica Angliei, Germania a contestat violent acordul, fără a reuşi să afecteze solidaritatea franco-britanică. Şi, deşi metoda intimidării a rămas fără efect, ea a fost reluată în momentul crizei marocane.

Berlinul pare să fi nesocotit dimensiunea geostrategică a problemei. Deşi puterea şi ambiţiile sale navale nu puteau decât să trezească temerile Cabinetului de la Londra, Germania se încăpăţânează să urmărească ruperea solidarităţii franco-bri-

tanice, benefică atât pentru Franța cât şi pentru Anglia. Ea ar fi fost mai inspirată dacă ar fi încercat să opună Franța Angliei în cazul crizei Balcanilor, context în care ambițiile Rusiei şi obiecţiile Angliei ar fi pus Franța în situația neplăcută de a se vedea silită să opteze între cei doi aliaţi ai săi.

Angajamentul german de partea Austro-Ungariei a făcut ca tentativa de a provoca trădarea Rusiei şi îndepărtarea ei de Franța să rămână iluzorie. Apelurile lui Wilhelm al II-lea, care-l invita pe ţar să domine împreună Europa, erau contracarate de iniţiativele austro-ungare care vizau reducerea influenței Rusiei în Balcani. Mai mult cu iritare decât cu metodă, Germania se străduia, alternând şiretenia cu intimidarea, să distrugă sau să golească de conţinut acordurile anglo-franceze şi anglo-ruse, ba chiar şi alianța franco-rusă.

De fapt, Germania nu avea în fruntea sa guvernul cerut de puterea la care ajunsese. „Cine comandă la Berlin?“ a întrebat într-o bună zi şeful Statului-Major austriac Conrad von Hetzendorf. Într-adevăr, nimeni nu ştie. Germania este o autocrație temperată de rivalități interne. Faţada este monolitică, dar fondul este haotic. Superputernică, Germania nu ştie încotro se îndreaptă şi nici ce vrea.

Ea se teme de „încercuirea“ la care e supusă de Tripla Antantă, dar nu are ce propune în schimb pentru a spori încrederea partenerilor săi. Dimpotrivă. Dezvoltarea accelerată a flotei sale şi discursurile neliniştitoare ale lui Wilhelm al II-lea şi von Tirpitz alarmează Anglia. Franța urmăreşte cu teamă progresele unei armate ce face obiectul celei mai atente griji din partea împăratului însuşi şi care scapă de orice control democratic. Germania neliniştește. Puterea pe care o deține nu este un sfetnic bun. Ea nu ține seama, aşa cum ar trebui, de faptul că lumea e pe cale să se schimbe: şi-ar fi putut pesemne impune supremația în Europa; nu va putea însă în nici un caz să şi-o impună asupra întregii lumi.

Cât despre Anglia, ea se va strădui să contracareze ambițiile germane. În 1900 ea reprezintă prima putere a lumii. Nu prin forța armatelor sale, care nu se pot compara cu cele ale

Germaniei, Franței sau Rusiei. Ci prin flota sa care stăpânește mările, prin imperiul său colonial, prin puterea industriei sale manufacturiere, prin piețele sale financiare, prin piețele de materii prime și, în sfârșit, prin bogăția sa națională.

Anglia este bine guvernată, nu atât de oameni excepționali, cum a avut în secolul al XIX-lea, cât de politicieni cu o formație solidă, supuși controlului unui parlament activ, dispunând de o administrație de foarte bună calitate.

Fără îndoială, Anglia nu e conștientă încă de faptul că lumea s-a schimbat. Pentru ea, Japonia nu reprezintă decât un instrument al propriei politici. Nu ignoră dezvoltarea Americii, dar o privește cam de sus. Atenția ei se îndreaptă însă către progresele Germaniei, care ridică probleme. Berlinul nu caută o înfruntare directă, dar devine un partener ce trebuie supravegheat. Într-o faimoasă notă adresată Cabinetului, sir Eyre Crowe, subsecretar de stat permanent la Foreign Office, recomandă să se acorde prioritate acestei probleme. Nici Franța, nici Rusia nu amenință supremația engleză. Germania, în schimb, e pe cale s-o facă.

Franța este în continuare socotită, mai cu seamă la Londra, drept imprevizibilă. Începând din 1815, n-a mai fost în stare să se impună pe primul loc, iar după 1870 cu atât mai puțin. Ea trăiește din reputația – pe care i-au creat-o Revoluția, Imperiul, anul 1848 – de a fi capabilă de acțiuni neașteptate. Decăderea ei demografică și conservatorismul social îi reduc mult mijloacele de acțiune.

Umilită de tratatul de la Frankfurt, Franța ar vrea să-și ia „revanșa“. Ea nu poate accepta ca definitivă anexarea Alsaciei și a unei părți a Lorenei. Se supune unui efort imens dedicat armatei pentru a menține paritatea militară cu Germania – paritate absolut formală de altminteri. Și-a extins influența internațională prin politica colonială pe care a dus-o. A ieșit din izolare și nu acceptă să fie din nou condamnată la marginalizare.

Trebuie oare mers mai departe? Trebuie oare acceptată teza încercuirii, teza celor care cred că, în fața unei Germanii prea

puternice și imprevizibile, conducătorii francezi și ruși au încercat să provoace înfruntarea? S-ar părea că nu. Așa cum Germania a devenit de-a lungul anilor prizoniera alianței sale cu Viena, Franța a fost și ea prizoniera alianței sale cu Rusia. Aceasta n-ar fi avut un caracter abuziv dacă Germania n-ar fi beneficiat de o prea mare putere ca să poată fi integrată în Concertul european.

Țesătura complexă a relațiilor diplomatice dintre țările europene constituie o frescă pe care contemporanii au avut-o în fața ochilor. Nu e vorba doar de o figură de stil: este realitatea unei lumi care va influența judecățile și hotărârile conducătorilor, va polariza sentimentele populare și în cele din urmă va provoca războiul. Iată câte, și cât de importante, resorturi trebuie să demontăm pentru a înțelege evoluția situației.

În vreme ce jocul diplomatic se desfășura între aceiași parteneri (Germania, Anglia, Franța, Austro-Ungaria, Italia, Rusia, Imperiul Otoman), Statele Unite ale Americii deveniseră prima putere economică și industrială a lumii. Această evoluție a fost extrem de rapidă: convenind să socotim potențialul industrial al Regatului Unit în 1900 ca având valoarea de 100, Statele Unite erau în 1880 la 46,9% în timp de Anglia era la 73,3%. În 1900 Statele Unite depășiseră net (127 față de 100) Anglia, rămasă totuși prima între statele europene. În 1913, Statele Unite atingeau 298% față de 127% Marea Britanie, mai mult decât dublul. La aceeași dată, Germania depășea Anglia (137 față de 127).

Avântul Statelor Unite (potrivit altor indicatori precum creșterea demografică sau consumul de energie) era deci un fapt care n-a scăpat contemporanilor, dar care n-a intrat în analiza lor geopolitică drept un fenomen care-i privea direct. La urma urmei, nu preziseseră mai mulți analiști, Tocqueville mai ales, că secolul XX va fi dominat de Statele Unite și de Rusia?

Oricât de fulgerătoare, progresele Japoniei au fost mai puțin impresionante. În această perioadă, Japonia dobândește în plan demografic, industrial, militar și naval o pondere comparabilă cu cea a unui stat european mediu ca Franța. Avantajul

geografic nu era nici el neglijabil: Japonia era singura țară în Extremul Orient care dispunea de forțe atât de concentrate, la mare distanță de centrele de putere ale celorlalți parteneri mondiali.

Dacă declinul Europei în fața Statelor Unite și Japoniei nu apărea cu claritate în ochii contemporanilor, progresul Germaniei, în schimb, nu putea decât să neliniștească. Dacă reluăm etalonul anterior, în 1880 potențialul Germaniei era de 27,4% față de 73,3% în Marea Britanie, 25,1% în Franța și 24,5% în Rusia. Germania lui Bismarck se afla deci mult în urma Angliei și se situa la un nivel comparabil cu cel al Franței și al Rusiei. Decolarea se produce în 1900: cu 71,2% Germania se află tot în urma Angliei (100), dar a depășit net Rusia (47,5%) și mai ales Franța (36,8%). Desprinderea Germaniei se produce între 1900 și 1913, cu un indice care crește la 137,7%, depășindu-l pe cel al Regatului Unit (127,2%) și lăsând mult în urmă Franța (57,3%) și chiar Rusia în ciuda rezultatelor remarcabile ale acesteia din urmă (76,6%).

Progresele Germaniei sunt confirmate și de indicatorii demografici, indicatorii de producție și de consum de energie. Celălalt parametru de mare importanță pentru Germania este cel al puterii militare. Desigur, numărul de oameni înrolați rămâne, proporțional, aproximativ constant în Germania, Franța și Rusia, dar armata germană profită din plin de creșterea populației și de dezvoltarea industrială. Numărul de rezerviști germani e mult mai mare decât cel francez; numărul de subofițeri e net superior; artileria, armamentul depășesc cu mult înzestrarea armatei franceze. Da, armata germană a devenit prima armată din lume. Nou este însă faptul că marina germană este, prin tonaj și numărul de nave, a doua în lume. Desigur, ea se află mult în urma celei a Marii Britanii, dar e deja privită de Anglia ca o amenințare la rolul ei de stăpână a mărilor.

Ultimii treizeci de ani ai sfârșitului de secol al XIX-lea n-au fost doar anii sistemului bismarckian, ai gloriei și eșecului său. Au fost și anii jubileului Reginei Victoria, anii lui Gladstone și Disraeli, ai puterii netulburate a Marii Britanii, ai necontestatei sale supremații navale. Chiar dacă Războiul burilor a re-

prezentat un moment iritant pentru ea, Marea Britanie rămâne totuşi prima putere mondială.

Următorii cincisprezece ani au fost mult mai puţin senini. Ca urmare a sfidării germane, Anglia a trebuit să se apropie de statele continentale. Dincolo de Balcani, dincolo de soarta Imperiului Austro-Ungar, dincolo de revanşa Franţei asupra Germaniei, în cauză se află chiar destinul Regatului Unit, şi Germania este cea care-l pune sub semnul întrebării. Nimeni nu-şi închipuia în acea vreme că declinul britanic nu va fi spre folosul Germaniei, ci al Statelor Unite.

VII
Primul Război Mondial și ordinea de la Versailles (1914-1919)

Trăsăturile caracteristice ale Primului Război Mondial. – Cele două principale teatre de operații. – Războiul de poziții în Vest. – Războiul în mișcare în Est. – Ralierile la cele două tabere. – Prăbușirea frontului de est. – Conflictele din Vest. – Temeiurile de reglementare a păcii. – Frustrările Franței. – Slăbiciunile ordinii de la Versailles. – Nesocotirea noilor realități mondiale.

Perioada dinaintea „Marelui Război" stă mărturie pentru neputința europenilor de a institui o nouă ordine care să moștenească Concertul european și sistemul lui Bismarck. Odată cu abandonarea acestuia din urmă, se schițează o rețea bipolară de alianțe antagoniste care au tendința de a deveni tot mai dure. Alianța franco-rusă a permis contracararea și echilibrarea puterii crescânde a Germaniei. Pentru Franța, ea a servit și ca un paliativ al celor mai redutabile efecte ale supremației pe care Germania era pe cale s-o dobândească în Europa. Pe de altă parte, alianța dintre Germania și Austro-Ungaria a menținut monarhia bicefală, măcinată de forțe centrifuge și amenințată de ambițiile Rusiei.

După 1907, raporturile dintre Tripla Antantă anglo-franco-rusă și acordul Triplice, germano-austro-italian, devin tot mai mult raporturi între două blocuri ostile, ceea ce sporește dificultatea ajustărilor ce trebuiesc permanent operate pentru menținerea unui echilibru de forțe. Rapida creștere a puterii Germaniei face ca pericolul ce planează asupra Europei să fie din ce în ce mai apăsător. Totodată, slăbiciunile Austro-Ungariei sunt mascate de Berlin.

Pe de altă parte, atât francezii cât şi ruşii pândesc momentul în care o greşeală din partea Germaniei le-ar permite să sară la beregata Reich-ului ca să-i slăbească poziţia în Europa. Există un soi de fatalitate care mână marile puteri europene spre conflict. Dacă responsabilităţile directe şi imediate pentru declanşarea conflictului apasă neîndoielnic pe umerii Germaniei, Tripla Antantă are şi ea partea ei de vină, mai ales Franţa şi Rusia. Germania socoteşte că nu poate lăsa ca Austro-Ungaria să fie umilită de sârbi, riscând în plus o prăbuşire a imperiului sub dubla presiune a minorităţilor slave şi a sfidării lui de către Rusia în Balcani. La Berlin, momentul părea propice scoaterii Franţei din luptă în vederea înfruntării previzibile cu Marea Britanie.

Franţa, în schimb, ştie din proprie experienţă că raportul de forţe în domeniul demografic, industrial şi militar se deteriorează în ceea ce o priveşte. Ea nu poate abandona Rusia în rivalitatea ei cu Austro-Ungaria. Reculul Sankt-Petersburgului s-ar concretiza într-un nou dezechilibru în defavoarea Franţei.

Această înlănţuire logică a premiselor este accelerată de evoluţia crizei ce a provocat conflictul, evoluţie pentru care Austro-Ungaria şi Germania au fost, prin brutalitatea comportamentului lor, direct răspunzătoare.

Pentru contemporanii săi, războiul din 1914-1918 a fost „Marele Război". Într-adevăr, amploarea mijloacelor puse în joc de beligeranţi, numărul imens al pierderilor de vieţi omeneşti şi durata ostilităţilor depăşesc tot ce se cunoscuse până atunci.

Dacă e adevărat că războiul nu s-a limitat la Europa – au avut loc lupte în Extremul Orient, în Asia Mică, în Africa –, teatrul principal de operaţiuni a fost totuşi Europa. Se poate spune că Primul Război Mondial a fost într-adevăr ultimul mare război european, cel din 1939-1945 fiind un autentic război „mondial".

Războiul s-a dus pe două fronturi principale: frontul francez la Vest şi frontul rusesc la Est. În Vest, iniţiativa a aparţinut

Germaniei care, în două ocazii, şi-a ratat de puţin obiectivul. În august 1914, ea a impus un război în mişcare printr-un atac brutal prin Belgia, cu scopul de a scoate rapid Franţa din luptă. Această mare ofensivă a primelor zile s-a soldat cu un eşec pentru Germania şi cu o victorie pentru Franţa, care i-a permis să recupereze o parte din teritoriul invadat. Acestei faze i-a urmat o nouă formă de luptă, războiul de tranşee, în cursul căruia încercările de a străpunge frontul s-au soldat cu dezastre de o parte şi de alta. Dacă ofensiva germană a fost oprită la Verdun, victoria revenind Franţei, ofensiva franceză de la Nivelle a eşuat în departamentul Somme fără a putea afecta apărarea germană.

A doua mare tentativă germană, din iunie 1918, a repurtat un succes inițial care a determinat Statul-Major german să creadă că poate relua războiul în mişcare, speranță ce s-a dovedit şi ea iluzorie. După această dată, inițiativa revine iarăşi Franței şi aliaților ei occidentali şi conduce la înfrângerea armatei germane.

Războiul din Est a fost marcat de ofensiva rusească în Prusia orientală care s-a soldat cu înfrângerea de la Tannenberg. El a avut marele merit de a bloca o parte a armatei germane şi de a o împiedica să obțină o victorie decisivă în Vest încă de la începutul conflictului. Aici, războiul a rămas un război în mişcare cu succese de-o parte şi de alta: ale germanilor în Polonia şi Lituania, ale ruşilor în Galiţia. El s-a încheiat la începutul anului 1917 cu o înfrângere în toată regula a armatei ruse, care a împins imperiul țarist la revoluţie, la distrugerea potenţialului militar, ocuparea unei părți importante a teritoriului său şi, în cele din urmă, la un tratat de pace echivalent cu o capitulare.

În Vest, Franța este incontestabil partea determinantă în conflict. Războiul se poartă pe teritoriul ei. Ea mobilizează cel mai mare număr de soldaţi în încercarea de a contrabalansa armata germană; în principal, greul bătăliilor cade pe umerii recruților francezi. Tot ei intervin acolo unde prezența lor e necesară:

în Dardanele, în Serbia-Macedonia, pe frontul italian pentru a restabili o situaţie compromisă. Franţa pierde în război un milion şi jumătate de oameni, mult mai mulţi decât Anglia, Italia sau Statele Unite. Atinsă deja de scăderea demografică, Franţa suferă o grea pierdere care va atârna greu asupra politicii sale în perioada interbelică.

Războiul din Vest a fost totuşi un război de coaliţie. Franţa avea sprijin din partea Angliei, cândva prima putere mondială, cu o industrie şi o piaţă financiară puternic dezvoltate. Unii istorici au conchis de aici că Germania nu putea da o lovitură decisivă Franţei. Deşi e greu de dovedit contrariul, evenimentele din mai-iunie 1940 arată că planul Schlieffen, după care a fost condus atacul german din 1914, ar fi putut să scoată Franţa din luptă încă de la începutul războiului. Este evident că în 1914 armata franceză a beneficiat de un ajutor considerabil din partea ofensivei ruse din Prusia orientală, care a silit Germania să retragă două corpuri de armată de pe frontul occidental. În schimb, contribuţia engleză la această bătălie a fost neglijabilă. Coaliţia a salvat deci Franţa, care a făcut totuşi grosul efortului.

Tot Franţa, în ciuda ocupării unor importante regiuni industriale de către Germania încă de la începutul războiului, îşi asigură în mare parte propriile nevoi de armament, ba chiar şi pe ale altor membri ai coaliţiei. Nimeni n-a prevăzut că durata conflictului şi consumul de muniţie vor fi atât de mari. Franţa a produs armele, tunurile, muniţia, avioanele şi întreg materialul necesar războiului de tranşee, cu preţul unui efort uriaş.

Mobilizarea bărbaţilor în stare să poarte arme, în detrimentul agriculturii şi al industriei, a fost atât de mare încât în iarna 1916-1917 Franţa era pe marginea prăpastiei. A fost nevoie de întreaga energie a marilor conducători ai ţării pentru a se evita colapsul. În momentul când armata rusă s-a prăbuşit iar armata engleză rămânea o verigă slabă a frontului occidental, cu o contribuţie limitată faţă de efortul francez, Antanta se afla la doi paşi de înfrângere.

Când își dau seama că războiul va dura și că a devenit practic imposibil să se obțină victoria printr-un atac frontal, occidentalii hotărăsc că instituie blocada. Participarea Angliei la conflict le asigură supremația pe mare, supremație pe care Germania n-a fost niciodată în stare s-o conteste. Totuși, în ciuda unui succes real în planul fluxului de mărfuri, blocada n-a avut efectul scontat, căci Germania reușește să astupe deficitele de aprovizionare printr-o mai bună utilizare a resurselor și prin jefuirea țărilor ocupate.

Încă din 1915, Germania reușește să întoarcă arma blocadei împotriva occidentalilor, recurgând la războiul submarin care are un succes uimitor, reprezentând totodată una din cauzele înfrângerii sale finale. Într-adevăr, e neîndoielnic că Statele Unite au fost în mare măsură împinse să intre în război împotriva Germaniei ca urmare a războiului submarin și a consecințelor sale asupra economiei americane. Se cuvin amintite în acest sens uriașele comenzi franceze și engleze către industria americană rămase la cheu din lipsa vapoarelor de transport. În februarie-martie 1917, Marea Britanie pare amenințată cu sufocarea din cauza războiului submarin.

A doua tentativă a beligeranților de a relua inițiativa a constat în inițiativa de a îndemna alte state să intre în conflict. Germania și Austro-Ungaria reușesc să atragă Bulgaria și Turcia de partea lor. Participarea Bulgariei a facilitat acțiunea împotriva Serbiei și a României. Închizând Strâmtorile, Turcia a slăbit puternic legătura între Rusia și aliații ei din Vest.

Occidentalii obțin și ei alăturarea unor importante forțe la tabăra lor: Italia (1915) și România (1916). Aceasta din urmă, după câteva succese inițiale este rapid scoasă din luptă de armata germană. Cât despre Italia, ea reprezintă mai degrabă o povară decât un atu. Mai mulți istorici s-au întrebat care a fost profitul acestor intervenții. Asemenea socoteli sunt totuși de privit cu rezervă: intrarea în război a două țări ar fi avut consecințe grave, atât pe frontul occidental cât și pe cel oriental, dacă se făcea de partea Germaniei.

Fireşte, marele succes al diplomaţiei occidentale a fost acela de a determina Statele Unite să iasă din neutralitate şi să intre în coaliţie. Mobilurile propriu-zis americane au atârnat greu în această decizie: teama de dominaţia germană asupra continentului european şi ostilitatea faţă de războiul submarin. Dar rezultatul este şi meritul unei diplomaţii occidentale extrem de active.

Nu-i mai puţin adevărat că vederile Statelor Unite – putere extraeuropeană – sunt evident diferite de cele ale beligeranţilor europeni, cu atât mai mult cu cât ţara are o poziţie din care îşi poate impune mai uşor punctele de vedere decât ţări care, precum Franţa, au suportat greul conflictului epuizându-şi resursele şi energiile.

Într-o primă fază, pentru a întări legăturile din alianţă (mai ales cu Rusia), ca şi pentru a atrage noi state să intre în război de partea sa, coaliţia occidentală nu s-a zgârcit cu promisiunile, tipice de altfel pentru diplomaţia europeană tradiţională. Statele Unite nu se simţeau însă legate de aceste promisiuni şi n-au manifestat niciodată altceva decât un profund dispreţ pentru angajamentele luate faţă de Rusia, a cărei politică autocratică o privea cu oroare.

Rusia a obţinut, într-adevăr, ca puterile occidentale să accepte, încă de la începutul conflictului, obiectivele sale de război. În caz de victorie, ea urma să obţină o întărire considerabilă a puterii sale în Balcani, asupra Constantinopolului şi asupra Strâmtorilor. Revendicări ce ar fi pus cu siguranţă Marea Britanie, care subscrisese la ele, într-o situaţie jenantă în momentul reglementărilor de pace. Prăbuşirea imperiului ţarist în februarie 1917 a anulat în chip oportun aceste promisiuni.

Cât priveşte Japonia, ea a fructificat imediat, în dauna Germaniei, avantajele pe care dorea să le obţină. Nici în acest caz Statele Unite n-au fost mulţumite de întărirea poziţiilor acestei ţări în Pacific şi în China. Totuşi, Japonia a atins, fără sprijin exterior, obiectivul pe care şi l-a propus.

Unul din principalele rezultate ale războiului a fost acela că a dat unor puteri extraeuropene – Japonia şi mai ales Statele

Unite – dreptul de a se pronunţa şi de a interveni în problemele europene. Concursul dat de Japonia în Extremul Orient a fost departe de a fi neglijabil. Cel al Statelor Unite pe frontul occidental a fost decisiv. Mai mult încă, exporturile americane în Europa pe timpul războiului, fie că a fost vorba de material militar, de produse industriale sau de produse agricole, au făcut din Statele Unite arsenalul democraţiilor.

De partea imperiilor centrale, atelajul germano-austro-ungar a fost dezechilibrat fără încetare. Monarhia bicefală, pentru salvarea căreia a fost declarat războiul, a renunţat la autonomia sa de acţiune. Germania s-a trezit în fruntea unei coaliţii. Ponderea ei, locul ocupat, rolul ei erau mult mai mari decât cele ale partenerilor săi, lucru nu lipsit de consecinţe: astfel, ea a putut să ducă războiul aşa cum a dorit, fapt pe care Franţa nu l-a obţinut decât târziu şi numai în plan strict militar.

Alt avantaj, tactic de data aceasta: Germania beneficiază de liniile interioare, cu atât mai mult cu cât drumurile şi căile sale ferate sunt moderne; ea poate astfel să transporte rapid unităţile de la un front la altul.

În sfârşit, Germania s-a pregătit mai bine de război decât occidentalii. Marele său Stat-Major nu are echivalent nici în Franţa, nici în Rusia, nici în Marea Britanie. Materialele sale militare sunt adesea mai performante, concepute pentru războiul ce avea să fie dus. Pe scurt, Germania are avantajul iniţiativei.

Toate acestea explică succesele ei iniţiale pe frontul occidental, pentru depăşirea cărora francezilor şi aliaţilor le vor trebui patru ani. Explică totodată superioritatea constantă a armatei germane asupra armatei ruse, care a repurtat totuşi mari victorii, însă asupra Austro-Ungariei: va fi nevoie de intervenţia armatei germane pentru a opri înaintarea generalului Brusilov şi pentru a scoate din luptă armata română.

Deşi resursele Germaniei, în oameni şi putere industrială, n-au încetat să se reducă în raport cu o coaliţie considerabil întărită de participarea americană la război, în martie 1918, Ludendorff a reuşit să aşeze în ordine de bătaie pe frontul de vest

192 de divizii, respectiv cu 30 mai multe decât francezii şi britanicii la un loc, mulţumită, fireşte, transferului a numeroase trupe afectate anterior frontului rusesc. Statul-Major german a scontat că va realiza o rupere a frontului francez, aşa cum fusese cea încercată în august 1914. După ce s-a reuşit separarea corpului expediţionar englez de grosul forţelor franceze, străpungerea frontului a eşuat în cele din urmă. Maşina de război germană a dat primele semne de slăbiciune în momentul în care comandamentul a fost unificat sub comanda mareşalului Foch care a lovit armata germană fără a-i lăsa timpul să se redreseze.

Încă de la sfârşitul lunii septembrie 1918, Ludendorff îi cere guvernului german să solicite un armistiţiu deoarece se teme de prăbuşirea armatei și a statului, și în cele din urmă de capitulare. Cartierul general, care practic conduce Germania, se teme de o situaţie revoluţionară. Cum luna octombrie trece fără ca frontul să se prăbuşească, Ludendorff speră să ajungă în iarnă, ceea ce ar însemna o pauză în derularea luptelor. Situaţia se agravează însă din nou. Statul-Major îi impune atunci lui Wilhelm al II-lea să capituleze. Structurile germane se dezagregă și comandantul suprem al armatei se vede nevoit să ceară armistiţiul. Prăbuşirea este totală: deopotrivă a puterii de stat și a armatei. Cum însă aceasta din urmă nu se destramă, ea va putea pretinde în viitor că n-a fost învinsă pe câmpul de luptă de către aliaţi, ci că a primit „o lovitură de pumnal în spate“ din partea autorităţilor civile. Mitul acesta, care va rezista multă vreme şi-şi va avea importanţa lui, arată cu prisosinţă că, în ciuda înfrângerii umilitoare, Germania din 1918 e departe de a fi conştientă de declinul său istoric. Va fi nevoie de un alt război și de o înfrângere şi mai usturătoare pentru ca această realitate să fie integrată în conştiinţa sa politică.

Războiul are drept consecinţă imediată gravă pentru Europa sărăcirea. Pe lângă pierderile în vieţi omeneşti, enorme şi ireparabile, există altele legate direct de conflict. Franţa a pierdut 40% din potenţialul său industrial concentrat în regiunile ocupate, unde pământurile arabile nu mai pot fi cultivate din

cauza bombardamentelor şi a schijelor. Resursele financiare şi balanţa comercială sunt grav afectate. Pieţele externe sunt abandonate în beneficiul producţiei de armament. Importurile de materii prime şi de alimente trebuiesc plătite, iar pentru aceasta trebuiesc lichidate creanţele asupra ţărilor neutre. Această puncţie puternică sărăceşte ţările bătrânului continent. În acelaşi timp, ţările extraeuropene îşi dezvoltă rapid producţia: în America de Sud (Argentina, Brazilia) şi în Australia producţia de cereale şi de carne, în Japonia cea de produse manufacturate, în Statele Unite mai ales, unde producţia de oţel s-a dublat, iar tonajul flotei comerciale s-a cvadruplat. Americanii dispun la sfârşitul războiului de jumătate din rezervele de aur mondiale. Ei au creditat statele beligerante cu 10 miliarde de dolari.

Astfel, Europa încetează să mai fie primul centru al prosperităţii mondiale. Slăbită, ruinată, ea constată că pierde preponderenţa economică în beneficiul Statelor Unite.

Condiţiile armistiţiului din 11 noiembrie 1918 sunt impuse Germaniei şi aliaţilor Franţei de către mareşalul Foch, comandant suprem al forţelor aliate. Ele sunt severe, deşi Foch n-a cerut ca armatele aliate să meargă până la Berlin: ocuparea întregului mal stâng al Rinului cu trei capete de pod, lichidarea armatei germane, predarea artileriei grele îl privează pe adversar de mijloacele de a relua lupta.

Exigenţele Franţei privitoare la armistiţiu li se par prea dure marilor ei parteneri (Marea Britanie, Statele Unite), dar până la urmă sunt acceptate. Cu totul alta este reacţia lor când se pune problema stabilirii condiţiilor de pace. Statele Unite şi-au definit poziţia încă de la 8 ianuarie 1918, adică înainte de participarea lor efectivă la luptele de pe frontul francez, sub forma celor „paisprezece puncte“ ale preşedintelui Woodrow Wilson, document care amestecă „principii generale“ şi dispoziţii particulare. Anumite principii sunt întoarse împotriva aliaţilor: condamnarea diplomaţiei secrete şi, prin urmare, a promisiunilor făcute beligeranţilor în domeniul rectificării frontierelor etc.; crearea unei „Ligi a Naţiunilor“ ale cărei principii

sunt diametral opuse celor ale vechii Concertării europene, socotite falimentare. Alte principii, precum dreptul popoarelor de a dispune de soarta lor, reducerea înarmării, pot fi folosite de țările învinse pentru a salva ce se mai putea salva – ceea ce Germania nu va ezita să facă.

Prima constatare ce se impune în analiza negocierilor privind reglementările de pace este că rușii sunt absenți. Aceasta înseamnă că pacea propusă nu va ține seama de unul dintre cele două mari teatre de operațiuni ale războiului. Învingând Rusia, Germania și-a impus condițiile prin Tratatul de la Brest-Litovsk (3 martie 1918). Înfrângerea Germaniei de către aliații occidentali ar fi trebuit să determine caducitatea dispozițiilor de la Brest-Litovsk. Este exact ceea ce s-a petrecut la Versailles, dar rușii vor fi totuși excluși de la negocieri. Rezultă de aici că întreaga construcție a păcii de la Versailles în privința Europei de Est poartă, încă din start, pecetea lipsei de credibilitate, căci unul dintre principalii actori ai vieții internaționale este absent – nu întâmplător, ci fiindcă așa au hotărât occidentalii: Rusia aflată sub conducerea sovietelor este exclusă de la reglementările de pace, fapt ce va atârna greu în viața Europei interbelice.

În ceea ce privește negocierile de pace, pozițiile aliaților sunt foarte diferite. Franța, care a dus cu succes cea mai mare parte a poverii războiului, are o singură preocupare: ca Germania să nu mai fie în stare să provoace răul pe care l-a produs. Neîncrederea fiind absolut normală, francezii vor să priveze Germania de mijloacele de a domina Europa. Aceasta înseamnă măsuri pe plan militar; dar pentru ca garanția să fie sigură, pentru ca amenințarea să dispară și până și violările, oricând posibile, ale clauzelor Tratatului să nu mai poată reprezenta vreun pericol, multă lume în Franța nu vede decât o singură cale: distrugerea operei lui Bismarck și sfârșitul unității germane.

Își fac loc aici două ipoteze: înființarea unui stat renan, localizat în principal pe malul stâng al Rinului, care ar pune Franța la adăpost de o invazie bruscă. De fapt, o mișcare particularistă renană chiar există, iar Franța va încerca să se sprijine pe

ea. Această manevră, cam artificială, nu va avea sorți de izbândă. Cealaltă abordare, revenirea la Germania principilor electori, nu va avea mai mult succes. Chiar şi în Franţa ea e departe de a fi susţinută unanim. Se subliniază sentimentul național german întărit de război și de camaraderia militară, absența structurilor pe care această abordare s-ar putea sprijini. Celor care visează să se reîntoarcă la Europa Tratatelor din Westfalia le răspund modernii care sunt încredinţaţi că unitatea Germaniei nu mai poate fi desfăcută. Statele Unite nu împărtăşesc de altfel temerile Franţei victorioase faţă de o Germanie ameninţată de revoluţie şi haos. Ele sunt ataşate de drepturile naţionalităţilor, iar preşedintele Wilson e convins că Liga Naţiunilor va şti să reglementeze diferendele.

Adevărul adevărat este că victoria asupra Germaniei n-a avut aceleaşi efecte asupra diverşilor protagonişti. Pentru Anglia beneficiile păcii au fost imediate: Germania nu-i mai pune probleme în privința supremației navale; ea n-ar mai putea amenința Belgia fără să provoace renașterea unei coaliții ostile; industria germană a suferit pagube, concurența ei fiind mai puțin amenințătoare pentru industria engleză. Pentru Italia, prăbușirea Imperiului Austro-Ungar înseamnă întărirea pozițiilor sale în Alto Adige și Trieste, dar mai cu seamă eliminarea unui vecin primejdios. În fine, Statele Unite și-au atins obiectivele, punând capăt militarismului german și regimului autoritar al imperiului. Situaţia e cu atât mai favorabilă pentru Anglia şi Statele Unite cu cât regimul autoritar țarist a fost măturat de revoluție, iar Rusia încetează să mai reprezinte pentru mulți ani o amenințare pentru interesele lor în Marea Neagră, în Asia Centrală, în China, în sectoarele unde americanii și englezii nu doresc o prezență rusească. Prăbușirea Imperiului Rus nu mulțumește însă Franța și intențiile ei în Europa, căci dispare mijlocul de a contrabalansa la est o eventuală recrudescență a militarismului german.

În optica Statelor Unite, Germania nu mai reprezintă o amenințare, iar neîncrederea și ostilitatea Franței par de neînțeles, cu atât mai mult cu cât Liga Naţiunilor urmează să interzică

orice agresiune. Invers, America nu ține să dea Franței un loc predominant în Europa. Ea împărtăşeşte reticenţele Angliei în această privință. La toate acestea se adaugă dorința de a redeschide piața germană față de comerțul internaţional, adică practic față de industria americană. Mult prea slăbită, Germania ar putea fi o sursă de instabilitate în inima Europei. Asupra acestui punct, pozițiile franceze sunt diametral opuse celor americane – ca și, de altminteri, celor engleze. Franța doreşte o slăbire a Germaniei și se bucură de acest lucru, fie că această slăbire este o consecință a politicii sale sau a circumstanțelor interne. Cu totul alta este atitudinea anglo-americanilor care doresc o întoarcere rapidă a Germaniei în comunitatea internaţională şi participarea sa la prosperitatea generală. Franța abordează problema germană din perspectiva politică, ce i se pare determinantă; anglo-americanii pun accentul pe aspectul economic. Divergența se explică destul de uşor: între 1871 şi 1914, Franța a trăit cu teama de politica hegemonică a Germaniei; Marea Britanie s-a temut în special de puterea Germaniei şi de concurența economică din partea ei.

Or, remarcă anglo-americanii, dacă Germania trebuie să plătească daune pentru distrugerile de război pe care le-a pricinuit, cum se va putea achita de ele dacă nu i se lasă mijloacele de a se reface? Francezii, în schimb, tocmai de refacerea Germaniei se tem: despăgubirile apar ca un mijloc suplimentar de a ține Germania în frâu.

Sfârşitul războiului şi negocierile de pace survin într-un climat de criză economică ce întunecă perspectivele victoriei pentru unii şi agravează înfrângerea pentru ceilalţi. Economia europeană a suferit mult şi este incapabilă să răspundă dorinței de bunăstare a unor populații îndelung frustrate în timpul războiului. Țărilor Europei le lipsesc mijloacele de a recurge la importuri masive. Criza socială este acută: salariile din industrie n-au ținut pasul cu creşterea prețurilor la bunurile de consum. De aici iau naştere în Europa mişcări de revendicare socială, chiar dacă ele sunt mai puțin radicale decât cele din Rusia.

Bolşevismul se prezintă ca o mare speranţă. În Germania, în Ungaria, apar mişcări care se inspiră din acesta, trezind claselor avute temerea că evoluţia lor le va ameninţa interesele. Tulburările din Germania îi neliniştesc pe anglo-americani.

Războiul a contribuit în mare măsură la întărirea sentimentelor naţionaliste în Europa. Mai întâi, fireşte, între beligeranţi, dar şi la popoare care fuseseră înainte supuse imperiilor şi care, în momentul dobândirii independenţei sau al recunoaşterii lor internaţionale, vor să obţină cea mai bună situaţie cu putinţă. Ele dau acum frâu liber ambiţiilor lor, frânate multă vreme de vechiul statut. Toate acestea nu facilitează redesenarea hărţii Europei.

În acelaşi timp, naţionalismul se dezvoltă, de data aceasta chiar în detrimentul Europei, şi în ţările aflate sub dominaţia ei. Tulburări sau revendicări în forţă se petrec în India, în Egipt, în Africa de Nord, în Tripolitania italiană, în Marocul spaniol, în Indochina franceză. Aceste revendicări se pot sprijini acum pe cele paisprezece puncte ale preşedintelui Wilson. Desigur, ansamblul sistemului colonial nu e încă în primejdie, dar forţele care pun sub semnul întrebării dominaţia Europei sunt deja active. Dominaţia se extinde totuşi, în special în Africa şi în Orientul Mijlociu, prin intermediul „mandatelor“ încredinţate de Liga Naţiunilor unor puteri coloniale – formulă în care se poate vedea originea principiului responsabilităţii internaţionale faţă de popoarele incapabile încă de autoguvernare. Pe de o parte, această ameninţare vine dinspre Statele Unite şi dinspre principiile pe care ele se străduiesc să le promoveze; pe de alta, din partea condamnării radicale a colonizării venite dinspre bolşevism. Ea va constitui în curând tema Congresului de la Baku unde sunt invitaţi să participe reprezentanţi ai popoarelor colonizate care primesc îndemnul de a lupta împotriva colonialismului şi a slăbi astfel imperialismul european.

Noua hartă a Europei şi a lumii reflectă diferitele date de bază. La vest, Germania retrocedează Franţei Alsacia şi nordul Lorenei anexate în 1871. Franţa obţine cărbunele din regiunea Sarre cu titlul de despăgubire de război, ca şi administrarea

acestei regiuni până la organizarea unui plebiscit, programat să aibă loc în 1935, care urma să hotărască soarta regiunii. Cantoanele Eupen şi Malmédy sunt cedate Belgiei. Malul stâng al Rinului este demilitarizat. Armata germană e redusă la un efectiv de 100 000 de oameni şi i se interzice să aibă în dotare artilerie grea, blindate şi nave de război de mare tonaj. Marele Cartier general al armatei germane este dizolvat (cel puţin pe hârtie).

În est, Germania abandonează teritorii, mai cu seamă în beneficiul Poloniei care primeşte o parte a Sileziei şi Coridorul Dantzig ce desparte Germania de Prusia Orientală. Reconstituită astfel, Polonia redobândeşte teritoriile pierdute în beneficiul Prusiei şi al Austriei: Poznania, Galiţia. În schimb, graniţa sa orientală nu e fixată: regiunile în care polonezii sunt net majoritari aparţin Poloniei, care se sprijină însă pe date istorice pentru a revendica o parte a Bielorusiei.

Problema graniţelor Poloniei este una dintre cele mai dificile probleme care se pun în cursul anilor 1919-1921. În vestul Poloniei, afacerea Coridorului generează nelinişti. E firesc ca Polonia să vrea o ieşire la mare, dar nu la fel de firesc este să desprinzi din Germania regiuni în care populaţia poloneză e minoritară şi să tai o ţară în două. Un mare număr de observatori au apreciat imediat că formula nu va avea viaţă lungă. Problema ridicată de Silezia Superioară este la fel de complexă. O parte din regiune a fost luată Germaniei şi dată Poloniei. E vorba de regiuni industriale cu mine de cărbuni care ar trebui să-i asigure Poloniei un important potenţial industrial. Germanii se pot însă prevala de dreptul popoarelor, căci în Silezia Superioară trăieşte o numeroasă populaţie germană. Silezia devine prin urmare teatrul unor lupte sângeroase între miliţiile germane şi armata poloneză, şi va fi nevoie de trimiterea unor contingente din Occident pentru ca un referendum (destul de suspect de altfel) să poată tranşa conflictul pe baza unui compromis.

La graniţele estice ale Poloniei situaţia este şi mai rea. Experţii occidentali au trasat o linie (linia Curzon) care delimitează

zonele cu populație poloneză, Polonia afirmându-și și ea drepturile istorice asupra zonelor Lvov, Grodno, Vilna. După ce a amenințat însăși existența Poloniei, conflictul cu Rusia bolșevică se încheie (Pacea de la Riga din 1921) cu o victorie poloneză. O pare a Bielorusiei este anexată de Varşovia. Astfel, importante minorități (germană, bielorusă, ucraineană) sunt înglobate în statul polonez, reducându-i coeziunea națională.

Cazul Cehoslovaciei e mai ușor de rezolvat, întrucât granița de vest nu reprezintă o problemă (e vorba de frontiera Austro-Ungariei). La est, Cehoslovacia obține Rutenia în dauna Ucrainei. În schimb, noul stat suferă, mai mult decât Polonia, de lipsa coeziunii naționale. În Cehia, aflată cândva sub administrare austriacă, trăiește o numeroasă minoritate germană (3 milioane, față de 6 milioane de cehi). Aceasta a cerut la început alipirea la Austria, revendicare respinsă cu forța armelor. Cehii se dovedesc inflexibili în problema granițelor istorice ale Boemiei și Moraviei, iar minoritatea germană e silită să rămână în cadrul Cehoslovaciei. Noul stat mai are și alte puncte slabe: născut din unirea a două țări – Cehia și Slovacia – vorbind aceeași limbă, el regrupează populații foarte îndepărtate una de alta prin istorie și tradiții. În plus, adăpostește minorități (700 000 de maghiari și polonezii din Teschen) a căror existență îi complică relațiile cu Budapesta și Varșovia. Prin urmare, Cehoslovacia dominată de cehi rămâne o țară fragilă, dar destul de bine înzestrată în plan economic și industrial (capacitatea industrială a Cehiei o depășește pe cea a Italiei).

Austria ridică o altă problemă: cea a eventualei sale absorbții de către Germania. Într-adevăr, dispariția Imperiului Austro-Ungar lasă ținuturile germane aflate sub stăpânirea Dublei Monarhii într-o situaţie ambiguă. Capitala imperiului, Viena, era supradimensionată pentru o mică republică de 8 milioane de locuitori. Ispita de a realiza Anschluss-ul, adică unirea Germaniei și Austriei, este deci foarte puternică, iar unirea ar face ca Germania să iasă din înfrângerea suferită mai puternică decât oricând. Inițiativa este oprită imediat, Aliații avertizând Germania că se i vor opune cu tărie.

Pentru Ungaria, condiţiile impuse de Aliaţi sunt deosebit de grele. Nu numai că pierde Slovacia, Transilvania, Banatul şi Croaţia (adică două treimi din teritoriul său), dar peste o treime din populaţia maghiară trece sub stăpânire străină. Ultimatumul Aliaţilor, care a impus armatei ungare să părăsească Slovacia, provoacă o gravă criză politică şi venirea la putere a unui conducător de extrema stângă, Bela Kun, care încearcă să instaureze o republică sovietică în Ungaria. După 133 de zile, puterea se prăbuşeşte ca urmare a intervenției militare române care instaurează un regim de dreapta condus de Amiralul Horthy. Frustrată şi nefericită, Ungaria va cere mereu o revizuire a Tratatului de la Trianon.

Dimpotrivă, România este marea beneficiară a acordurilor de pace. Aşa cum i s-a promis când a intrat în război de partea Antantei, ea obţine de la Ungaria Transilvania şi o parte a Banatului, unde populaţia majoritară e formată din români. În acelaşi timp însă, primeşte pe teritoriul ei o puternică minoritate maghiară (1,7 milioane). Obţine din partea Consiliului suprem ratificarea anexării Basarabiei pe care o proclamase unilateral şi o realizase profitând de tulburările din Imperiul Rus şi de instaurarea puterii sovietice. În fine, recuperează sudul Dobrogei de la Bulgaria. Astfel, România îşi dublează suprafaţa şi devine una din marile ţări ale Europei orientale.

Serbia, care fusese la originea crizei ce a dus la război, regrupează acum în jurul ei slavii de sud şi alcătuieşte Regatul Sârbilor, Slovenilor şi Croaţilor, cu un suveran sârb, Petru I Karagheorghevici. Noul stat, susţinut de Franţa, este încă de la început un spin în coasta Italiei, întrucât reprezintă un obstacol în calea ambiţiilor italiene în Marea Adriatică, fie că e vorba de Fiume sau de coasta dalmată.

Ultim stat al „barierei de Est“, Bulgaria a luptat de partea Germaniei. În timpul războiului a ocupat Macedonia şi Tracia orientală. În momentul Tratatului de la Neuilly a fost nevoită s-o restituie pe cea dintâi Regatului Sârbilor, Slovenilor şi Croaţilor, şi pe cea de-a doua Greciei, pierzând astfel ieşirea la Marea Egee. În fine, a trebuit să cedeze României Cadrilaterul.

Regele Ferdinand este silit să abdice în favoarea fiului său, în timp ce la putere se instalează o coaliţie de stânga condusă de liderul agrarian Stamboliski. Victimă a înfrângerii Germaniei, Bulgaria se află, ca şi Ungaria, în grupul statelor revizioniste care aşteaptă o modificare a tratatelor de pace în beneficiul lor.

Această redesenare a hărţii europene – petrecută mai ales în centrul şi în răsăritul continentului – s-a făcut pe baza principiului dreptului popoarelor la autodeterminare. Principiu generos, dar greu de aplicat. În practică, aproape toate popoarele din regiune aveau probleme cu minorităţile naționale, probleme exacerbate de faptul că frontierele statelor erau socotite a răspunde acum principiului naționalităților. Portițe de ieșire fuseseră de fapt prevăzute: revizuirea tratatelor sub controlul Ligii Naţiunilor. Dar procedura era foarte complicată.

Cealaltă mare cauză a vulnerabilității noii configuraţii a Europei își are originea în slăbiciunea statelor succesoare. Acestora le lipsea nu numai coeziunea națională, ci şi puterea dată de o populaţie numeroasă şi o economie puternică. Nici unul din aceste state nu poate pretinde să „facă faţă" Germaniei sau Rusiei sovietice. Şi în acest caz, Liga Națiunilor trebuia să reprezinte cel mai bun protector. Dar Carta organizației a fost concepută sub imperiul temerilor. Nu le rămâne acestor țări decât să se sprijine una pe alta şi mai ales să obțină garanția unei mari puteri europene, care nu putea fi decât Franța. Cu alte cuvinte, statele succesoare – Polonia, Cehoslovacia, Iugoslavia, România – sunt în mod esenţial favorabile statu quo-ului, aidoma Franţei. Respectarea clauzelor tratatelor de pace se sprijină desigur pe Liga Naţiunilor, dar în practică sprijinul este asigurat de armata franceză. Or, sistemul de la Versailles este amenințat de statele care speră într-o revizuire a frontierelor: Germania, Ungaria, Bulgaria, dar şi de Italia, frustrată în ambiţiile sale adriatice, şi în sfârşit de Rusia sovietică, ostilă noii stări de lucruri din Țările Baltice, din Polonia, din Rutenia cehoslovacă, din Bucovina şi Basarabia alipite României. Europa Centrală şi de Est trebuie să stăvilească deopotrivă puterea

germană și influența bolșevică (fapt ce a primit pe față numele de „cordon sanitar“).

Marea Britanie nu are intenția să se alăture eforturilor de a asigura reușita acestui plan. Pentru ea, prioritatea o reprezintă redemararea economiei europene prin repornirea mașinii de producție germane. În această privință, cartea lui Keynes, care condamna Tratatul de la Versailles în numele întoarcerii necesare la prosperitate, găsește un ecou considerabil. Accentul e pus pe relansarea economică.

În ochii englezilor, aceasta e singura cale pentru plata despăgubirilor de război și, mai mult încă, pentru reașezarea economiei europene pe baze sănătoase. Pentru Londra, Franța a obținut tot ce a dorit: a recuperat Alsacia și Lorena, are cea mai puternică armată din lume. Nu mai are de ce să se teamă pentru securitatea ei. Dimpotrivă, puterea ei riscă să trezească temeri. Anglia nu face nimic pentru a o întări, ba chiar va face totul pentru a o slăbi.

Statele Unite, al căror rol în elaborarea tratatelor de pace – și mai ales în restructurarea comunității internaționale prin crearea Ligii Națiunilor – a fost determinant, nu-și respectă angajamentele asumate. Profitând de o schimbare de majoritate în Congres, ele refuză să ratifice Tratatul de la Versailles și Pactul Ligii Națiunilor, optând pentru izolaționism. Consecința acestui fapt va fi că atât Franța cât și Marea Britanie și Germania vor trăi cu iluzia că lumea de după 1918, lumea Ligii Națiunilor, nu este decât un avatar al Concertării europene.

În sfârșit, Rusia pare amenințătoare. Aliații – Marea Britanie și Franța în principal – au intervenit, fără un proiect bine definit, în Țările Baltice, în Caucaz, dar și la Arhanghelsk și în Urali pentru a-i sprijini pe contrarevoluționari. Aceste intervenții, insuficient de viguroase ca să reușească, sunt însă suficiente pentru a ipoteca pe termen lung relațiile Occidentului cu Rusia sovietică. Nici Londra, nici Parisul n-au înțeles că revoluția bolșevică a schimbat natura noului stat. Răspunzând principiilor sale ideologice, dar și realităților geostrategice, acesta încetează să mai fie un stat european așa cum fusese în

ultimii două sute de ani, devenind – prin mesianismul său, prin imensul său teritoriu şi prin ponderea sa demografică – o putere mondială.

Astfel, războiul n-a fost numai o încercare cumplită care a sărăcit Europa, distrugându-i energiile umane, industriale, comerciale, financiare, o slăbire a puterii sale politice în fața marilor țări extraeuropene, o pierdere de prestigiu şi autoritate în fața popoarelor extraeuropene pe care le stăpânea, ci şi o încercare în urma căreia Europa n-a mai reuşit să regăsească o nouă ordine stabilă.

Înapoia ansamblului de dispoziții ale tratatelor şi ale „pactului" ce stătea la baza Ligii Națiunilor, se descoperă mai mult idei contradictorii decât vederi coerente. Europa a încetat să mai fie sigură pe ea însăşi, aşa cum era în secolul precedent, când totul părea să-i reuşească. Paradoxal, războaiele dintre țările Europei contribuiau pe atunci la propriul ei avânt. În 1919-1921, Europa este pradă unei reacții conservatoare: a Franței, conştientă că nu va mai putea face efortul pe care acceptase să-l facă între 1914 şi 1918 şi agățându-se de ideea de a opri în loc istoria; a Marii Britanii, doritoare să-şi redobândească ponderea dinainte de război; a Europei Centrale şi de Est, a cărei soartă depindea de un echilibru foarte fragil şi de garanții externe. Numai Germania se afla într-o situație dinamică: ea nu putea dori altceva decât o revizuire a tratatelor. Obiectiv pe care se va şi strădui să-l atingă. Şi aceasta fiindcă, spre deosebire de alte puteri europene importante intrate împreună cu Europa într-o fază de declin, această țară e încă într-o fază de creştere. Germania se zbate să scuture lanțurile impuse de sistemul de la Versailles, ca să redobândească primul loc în Europa. Ea nu e conştientă încă de faptul că Europa nu mai e scena pe care se joacă puterea şi hegemonia şi că, dacă vrea să aibă iar primul loc, trebuie să se plaseze într-o perspectivă mondială.

La începutul Primului Război Mondial, Europa trăieşte încă cu un picior în secolul al XIX-lea. Criza ce va izbucni între începutul lui iunie şi sfârşitul lui august se joacă între cei şase

mari parteneri din Tripla Antantă și Tripla Alianță. Derularea ei ascultă de normele diplomației europene tradiționale: pe de o parte, pretextele sunt socotite justificări plauzibile pentru proferarea de amenințări, care, la rândul lor, duc la decizii militare legate de constrângeri tehnice (date de mobilizare, transportul trupelor etc.).

Mai mult chiar, preparativele diplomatice dinaintea conflictului arată că, în 1914, ne aflăm încă într-un sistem european caracterizat printr-o diplomație secretă, prin promisiuni privitoare la câștiguri teritoriale care nu țin seama de dorințele popoarelor. Pentru a-i motiva pe aliații ruși, francezii și britanicii acordă Moscovei controlul Constantinopolelui și al Strâmtorilor, față de care sunt totuși ostili în sinea lor. Tot așa, occidentalii nu sunt zgârciți cu promisiunile pentru a atrage Italia de partea lor și pentru a determina România să intre în război, ca să nu mai punem la socoteală promisiunile fără succes făcute aliaților Germaniei, care de altfel n-a rămas nici ea datoare în această privință.

Față de toate acestea însă, ce se constată la sfârșitul războiului? Statele Unite nu vor să accepte aranjamentele prevăzute de aliații lor. Ele intenționează să impună respectarea regulilor de drept internațional ce fuseseră definite, dar rămâneau doar un deziderat pios. Cele paisprezece puncte ale președintelui Wilson sunt lipsite de coerență: astfel, Franței i se recunoaște dreptul absolut de a redobândi Alsacia și jumătate din Lorena răpite prin Tratatul de la Frankfurt; numai că spiritul ce se degajă din cele paisprezece puncte este cu totul altul: de acum înainte condițiile de pace trebuie să fie „juste“, adică conforme cu dreptul popoarelor la autodeterminare. Formulă seducătoare, moralmente inatacabilă, dar care nu-i prea impresionează pe conducătorii europeni, mai cinici sau mai experimentați. Formulă avansată de americani tocmai pentru a sublinia că redesenarea hărții Europei nu mai cade în sarcina cancelariilor. Toate acestea fac ca reglementarea politică a conflictului din 1914-1918 să nu mulțumească în cele din urmă pe nimeni: nici pe europenii occidentali, în special pe francezi care constată cu

amărăciune că Reich-ul german rămâne cel mai puternic stat din Europa; nici pe adversarii lor care au sperat o pace mai puţin severă în numele principiilor cuprinse în cele paisprezece puncte; nici popoarelor socotite a fi beneficiat de pe urma acestor reglementări.

VIII
Timpul iluziilor
(1919-1939)

Absența Rusiei sovietice și a Statelor Unite din Liga Națiunilor. – Mica Antantă. – Locarno. – Despăgubirile de război. – Criza din 1929. – Hitler la putere. – Liga Națiunilor: părăsirea ei de către Germania. – Intrarea URSS. – Dezarmarea. – Acordul naval. – Tentativa lui Barthou. – Ocuparea zonei demilitarizate. – Frontul de la Stresa. – Războiul din Spania și „incidentul" din China. – Anschluss-ul. – Criza cehoslovacă. – München. – Criza poloneză.

Ordinea de la Versailles, instaurată nu fără dificultăți în 1919, se baza pe trei principii: principiul naționalităților, în numele căruia mai multe state din Europa Centrală și de Est fuseseră reînființate, sporite sau dimpotrivă reduse ca dimensiuni; cel al dreptului, care trebuia transpus în fapt de Liga Națiunilor; în fine, cel al limitării înarmărilor, care pornea de la ideea, împărtășită de toată lumea, că războiul fusese încurajat de acumularea forțelor armate într-una sau alta dintre alianțe.

În mintea autorilor tratatului, sursele de conflict trebuiau să dispară odată ce popoarele dobândiseră dreptul de a „dispune de ele însele", dreptul la autodeterminare. Dacă în ciuda dobândirii acestui drept rămâneau probleme nerezolvate, pacea trebuia menținută de Consiliul Ligii Națiunilor, fie prin opoziția sa la revendicările inacceptabile, fie dimpotrivă, prin susținerea reajustărilor acceptabile. Ponderea Ligii Națiunilor urma să fie cu atât mai mare cu cât dezarmarea lăsase la îndemâna statelor mai puține mijloace de a recurge la acțiuni violente.

Coerent în principiile sale, sistemul de la Versailles suferea însă de slăbiciuni fundamentale. Prima ținea fără îndoială de caracterul său inovator: nu exista, într-adevăr, nici un precedent

pentru o ordine internaţională întemeiată pe principii de drept şi nu, ca până atunci, pe raportul de forţe.

A doua – remarcată de mai mulţi observatori chiar la semnarea tratatelor – decurgea din menţinerea unităţii şi puterii Germaniei, oricât de frustrată putea fi ea altminteri din cauza sacrificiilor teritoriale pe care fusese silită să le accepte. Germania era prea puternică pentru o Europă ce încetase să mai stăpânească lumea.

Căci a treia slăbiciune a Tratatului de la Versailles ţinea de faptul că marile puteri extraeuropene, a căror intervenţie fusese decisivă în timpul războiului, se ţineau sau erau ţinute departe de noua ordine europeană. Statele Unite, devenite din 1900 prima putere economică a lumii, refuzau să ratifice Tratatul de la Versailles şi Pactul Ligii Naţiunilor, manifestându-şi astfel voinţa de a nu fi antrenate în conflictele intraeuropene. Cât priveşte Rusia sovietică, ea încetase să mai fie un partener al aliaţilor. De altfel, nu va întârzia să-şi reconsidere viitorul ca o putere mondială între Europa şi Asia. Pentru moment însă, europenii occidentali sunt aceia care, temându-se de discursul său ideologic, se străduiesc s-o excludă din comunitatea ţărilor europene.

În aceste condiţii, europenii au trăit într-o iluzie. Desigur, ei au înţeles că situaţia de după război era alta, dar li se părea că Europa se baza, ca şi înainte, pe capacitatea celor patru state – Franţa, Marea Britanie, Germania, Italia – de a conduce lumea. Li se părea că balanţa între pace şi război se mai află în mâinile lor, la fel ca înainte de 1914. Nu-şi dădeau seama că Europa încetase să mai stăpânească lumea. Japonia, Rusia şi mai ales Statele Unite limitau preponderenţa europeană, iar acest fapt nu era conştientizat de contemporani. Sau mai degrabă, dacă a fost conştientizat, asta nu i-a împiedicat să acţioneze ca şi cum lumea din 1919-1920 ar fi fost aceeaşi cu cea din 1914.

Mai mult decât „lipsa de unitate“ a învingătorilor – de aşteptat în bună măsură, dată fiind încleştarea la care participaseră –, slăbiciunea care a marcat cele două decenii dintre 1920 şi 1940 a fost determinată de miopia statelor victorioase.

Rusia a fost „scoasă din circuit“ de victoria armatelor germane şi de revoluţie. Fenomenul a fost clar analizat, cu atât mai mult cu cât noii conducători n-au ezitat să-şi explice poziţia şi strategia. Odată cu revoluţia din octombrie, Rusia întoarce spatele ordinii europene, făcând din distrugerea acesteia obiectivul său declarat. Pentru Lenin şi tovarăşii săi nu încăpea nici o îndoială că revoluţia n-avea să se oprească aici. Veriga următoare era, în ochii lor, Germania. Şi trebuie recunoscut că ipoteza bolşevizării Germaniei era plauzibilă. Vreme de luni întregi Germania a fost zguduită de teribile convulsii, sechele ale înfrângerii sale şi ale tratatului de pace care i-a fost impus. Tot ce s-a petrecut la Berlin şi München lăsa să se întrevadă că revoluţia ar putea triumfa în Germania.

În acelaşi timp, Aliaţii vin în ajutorul contrarevoluţiei chiar în Rusia. Şi o fac în suficientă măsură ca să trezească duşmănia bolşevicilor, nu însă şi ca să pună capăt puterii lor. Un lucru e sigur: noii conducători ai Rusiei vor păstra o neîncredere perpetuă în occidentali, refuzând orice înţelegere, pe de o parte fiindcă nu vor să renunţe la mesianismul lor marxist, pe de alta fiindcă nici occidentalii nu vor altceva.

Excluderea Rusiei făcea ca sistemul de la Versailles să fie slab în partea sa referitoare la Europa de Est. Noile ţări, sau cele reedificate pe ruinele Austro-Ungariei şi ale imperiilor ce împărţiseră cu ea dominaţia asupra regiunii, se găseau faţă în faţă cu o Germanie care rămăsese unită şi potenţial puternică.

Defecţiunea Statelor Unite a reprezentat o lovitură la fel de dură pentru noua ordine ce se cuvenea instituită. Într-adevăr, sistemul de la Versailles se baza în largă măsură pe principiile susţinute de SUA în război. Refuzând să ratifice tratatul, Senatul american a creat, poate involuntar, o situaţie neconformă cu realităţile lumii. Europenii erau lăsaţi de izbelişte, pradă iluziei că „înţelegerea“ lor, sub noua formă a Ligii Naţiunilor, putea funcţiona.

Şefii de stat europeni vor nutri vreme de cincisprezece ani iluzia că se pot lipsi de prezenţa Rusiei şi Statelor Unite, că Europa va putea continua să domine lumea şi să reglementeze

ansamblul problemelor vieții internaționale prin deciziile luate de principalele state europene, în ciuda rivalităților dintre ele.

Or, între cele patru mari state rămase în Europa, unul, Germania, nu putea avea față de sistemul de la Versailles decât ostilitate și animozitate, de vreme ce dispozițiile acestui sistem au fost adoptate tocmai pentru a-i limita libertatea de acțiune și ambițiile. La granițele răsăritene ale Germaniei, câteva noi state – Polonia, Cehoslovacia – păreau de pe acum incapabile să facă față puterii sale și să se opună revendicărilor sale.

Deși victorioasă, Italia era frustrată în ambițiile sale adriatice și danubiene. Pentru a-și atinge scopurile ea nu ezită să se sprijine pe două state, Ungaria și Bulgaria, care se consideră nedreptățite de clauzele tratatului și sunt declarat „revizioniste".

Marea Britanie nu privea cu ochi buni primatul militar și politic de care Franța se putea prevala în Europa. În ce o privește, ea acordă prioritate creșterii economice și reconstrucției, prioritate ce nu trebuie să se izbească de prejudecăți legate de Germania.

La Londra, Franța era socotită încă într-o oarecare măsură napoleoniană. Prin urmare, guvernul englez nu voia cu nici un preț să aibă mâinile legate și să susțină o politică franceză care i se părea periculoasă, îndeosebi în Europa de Est. Anglia nu aprobă așadar acele clauze ale Tratatului de la Versailles care par să instituie o „Europă franceză". Diferendele privitoare la despăgubirile de război au arătat limitele solidarității celor doi mari aliați din Europa occidentală.

În aceste condiții, Franța concepe o politică menită să-i dea posibilitatea să aplice clauzele Tratatului de la Versailles. În ce privește clauzele teritoriale, semnând tratate sau alianțe cu țările Europei răsăritene care îi sunt îndatorate în cel mai înalt grad: în 1920 cu Polonia, între 1921 și 1924 cu Cehoslovacia, România și Iugoslavia. Adevărata garantare a frontierelor acestor țări este asigurată de armata franceză a cărei supremație nu e pusă la îndoială în această perioadă. În ce privește clauzele economice și financiare, ca și cele legate de despăgubirile de război, Germania se lasă greu. Ea încearcă să convingă că nu-și

poate plăti despăgubirile dacă nu i se lasă timp să-şi reclădească economia. Aceste tergiversări, posibile doar datorită „înțelegerii“ manifestate de Anglia, provoacă reacția promptă a Franței care, de acord cu Belgia, hotărăşte să forţeze Germania să-şi plătească datoriile ocupând regiunea Ruhr. Operaţiunea provoacă o opoziţie hotărâtă în Germania, dar şi în Anglia. Totuşi, Poincaré nu se lasă impresionat şi porneşte să zdrobească rezistenţa pasivă din Ruhr, şi reuşeşte, nu pentru mult timp însă. Chiar şi în Franța opoziţia faţă de ocuparea regiunii Ruhr a fost extrem de puternică. Astfel, Cabinetul Poincaré pierde alegerile în 1924, cedând locul unui cartel al stângii. În Marea Britanie, Andrew Bonar Law, care i-a urmat la putere lui Lloyd George, se retrage în favoarea lui Stanley Baldwin. În Germania, moneda se prăbuşeşte. Ţara trece printr-o criză acută care lasă urme adânci în viaţa naţiunii. Streseman preconizează atunci o normalizare a relațiilor cu Franța.

Condiţiile sunt acum coapte pentru a deschide calea „Pactului Renan“ cunoscut sub numele de Acordurile de la Locarno din 1925 – etapă importantă în istoria perioadei interbelice. Tratatele de la Versailles prevăzuseră o garanţie acordată de anglo-americani Franţei, pentru a o pune la adăpost de o posibilă reapariţie a ameninţării germane. Neratificarea tratatului de către americani pune capăt acestei garanţii. Franța solicită atunci o alianţă cu Marea Britanie şi cere să fie prevăzute mecanisme automate de sprijin. Dar Londra nu vrea să-şi dea acordul pentru o politică franceză pe care o socoteşte aventuroasă, cel puţin în estul Europei. Cabinetul britanic doreşte să păstreze echilibrul între Franța şi Germania, cele două mari state ale Continentului.

Această mutaţie a fost realizată de Acordurile de la Locarno. Germania înceta să mai fie inamicul. Ea recunoştea – de data aceasta din proprie voinţă şi nu fiindcă îi fusese impus printr-un diktat – frontierele occidentale cu Franța şi Belgia şi se angaja să le respecte. Dacă Germania nu-şi respecta cuvântul, Anglia şi Italia, garante ale acordului, urmau să intervină, inclusiv în plan militar, ca să restabilească echilibrul pierdut. Marea

noutate a acordului era însă aceea că, invers, dacă Franța nu respecta aceste frontiere, Germania putea conta pe concursul Angliei și Italiei. Aceasta însemna că Germania urma să fie la adăpost de operațiuni precum cea a lui Poincaré în regiunea Ruhr, sau de o intervenție militară a Franței venind, în caz de nevoie, în ajutorul Poloniei. Între Franța și Germania se stabilea astfel un paralelism, cel puțin unul de perspectivă: se ieșea din logica ce împărțise până atunci țările în învingătoare și învinse.

O altă caracteristică importantă a acordurilor de la Locarno este aria sa geografică de aplicare. Anglia și Italia nu se angajau decât în privința frontierelor occidentale ale Germaniei, dar refuzau să-și ia angajamente în favoarea sistemului de alianțe și de garanții organizat de Franța în estul Germaniei. Tot ce obținea Parisul era o proclamație solemnă și publică a legăturilor sale cu Polonia și cu țările Micii Antante, precum și dreptul său de a interveni în favoarea lor, dar fără sprijinul celor două state „garante". Prin urmare, garanții pentru Franța în vest din partea Angliei și Italiei; garanții pentru Polonia și Mica Antantă doar din partea Franței. Dacă luăm în considerare faptul că pentru Franța cea mai bună cale de a-și ajuta aliații din Est era intervenția la granița de vest a Germaniei, suntem siliți să constatăm că, semnând acordurile de la Locarno, Franța se lipsea practic de mijloacele de a-și duce politica la îndeplinire.

Tratatul de la Locarno apare și ca o mărturie a neînțelegerii schimbărilor intervenite în urma și din cauza războiului. Cele patru mari puteri europene își organizau relațiile fără a ține seama de ponderea țărilor extraeuropene. Absența Statelor Unite de la Locarno reducea semnificativ garanțiile pe care putea conta Franța în privința frontierei sale cu Germania. Cât despre Europa de Est, cum se putea concepe o evoluție pe termen lung în această parte a Europei fără a ține seama de Rusia sovietică?

Acordurile de la Locarno, salutate drept un mare pas către echilibrul european, n-au reprezentat decât o iluzie – una în plus. Și aceasta mai ales la capitolul relațiilor franco-germane. Chiar în timpul semnării lor, având în vedere că frontiera era de acum înainte garantată, Straseman cere evacuarea antici-

pată a malului stâng al Rinului. El va reveni asupra acestei cereri atunci când Germania va fi admisă în Liga Națiunilor (1926), și va sfârși prin a obține retragerea în schimbul reluării plăților de despăgubiri de război.

De-a lungul perioadei interbelice, problema despăgubirilor a complicat mereu relațiile internaționale. Se hotărâse ca suma pe care Germania urma să fie silită s-o plătească în chip de despăgubiri de război să fie calculată în funcție de distrugerile pe care conflictul – de care era socotită răspunzătoare – le pricinuise beligeranților victorioși. La drept vorbind, nu se vorbea despre despăgubiri, ci despre reparații. Principiul odată stabilit prin tratat, el trebuia și aplicat. Estimările erau fanteziste, mergând de la 1 000 de miliarde de dolari capital la 25 de miliarde de dolari. După ce susținuseră cel mai puternic „plata" acestor despăgubiri, Anglia și Statele Unite au înțeles rapid că prăbușirea economiei germane ar costa mai mult decât ar aduce sumele vărsate de Germania cu titlul de reparații. Germania trebuia însă să plătească reparații. Aliații trebuiau să ramburseze împrumuturile făcute în Statele Unite, acestea refuzând categoric să accepte condiționarea rambursării de plata reparațiilor de către Germania.

Deși America nu ratificase Tratatul de la Versailles, ea n-a încetat niciodată să fie prezentă în păienjenișul reparațiilor de război, deoarece aici erau interesele ei în joc. Planurile având ca obiectiv principal reducerea și apoi stingerea datoriei vor avea toate nume americane. Cel dintâi, Planul Dawes, intervine după prăbușirea mărcii în urma ocupării regiunii Ruhr de către armata franceză. Valoarea sumelor anuale ce urmau a fi plătite este substanțial redusă, fără ca numărul ratelor să fie stabilit. Al doilea plan, Planul Young din 1930, prevedea, în plină criză economică mondială, un vărsământ ce urma să lichideze rambursarea împrumuturilor datorate americanilor. Din acest plan nu va rămâne decât Banca de Reglementări Internaționale de la Basel care va organiza o concertare regulată a conducătorilor băncilor naționale, căci președintele american Herbert Hoover a fost silit în 1931 de criza economică să decreteze un moratoriu

general asupra plăţilor interguvernamentale legate de reparaţiile şi datoriile de război.

Această situaţie confuză, relativizată totuşi de prosperitatea de la mijlocul anilor '20 şi de criza economică mondială din 1929, arată cu prisosinţă în ce măsură a încetat Europa să mai hotărască pentru întreaga lume în această perioadă. Deşi teoretic absente din acordurile internaţionale, Statele Unite joacă totuşi un rol din ce în ce mai important.

Pentru Rusia sovietică, Acordul de la Locarno nu putea să nu reprezinte un factor de nelinişte. Totul se petrece ca şi cum europenii ar fi vrut să-şi reglementeze relaţiile în Occident ca să poată ţine Rusia departe de rezolvarea problemelor europene. Ca să iasă din această izolare, Moscova n-a ezitat să se orienteze spre Germania. Încă în aprilie 1922, la Rapallo, un acord sovieto-german prevedea dezvoltarea unei importante cooperări economice care se deschidea şi către aspecte propriu-zis militare. Această politică se derula în paralel cu politica ce condusese la Acordul de la Locarno. Pentru a linişti temerile ruşilor, guvernul german semna la 24 aprilie 1926 un tratat cu Rusia sovietică prin care se angaja să rămână neutru în cazul când un terţ ar fi comis o agresiune împotriva Moscovei şi să nu intre într-o coaliţie împotriva acesteia din urmă. Intrarea Germaniei în Consiliul Ligii Naţiunilor în septembrie 1926 i-a permis să împingă mai departe sprijinul acordat Uniunii Sovietice. Desigur, Germania n-avea să se eschiveze de la angajamentele ei faţă de organizaţie dacă aceasta ar fi hotărât să voteze sancţiuni împotriva URSS, dar nu ezita să declare că se va opune prin veto în caz că decizia i se va părea nejustificată. O asemenea abordare făcea şi mai fragil sistemul Europei răsăritene prinse între două mari puteri, ambele revizioniste, care nu aveau încă mijloace să-şi pună politica în aplicare, dar care-şi percepeau deja interesele comune.

Introducând Uniunea Sovietică în Concertul european, Germania fragiliza şi mai mult echilibrul instituit la Locarno. Acest lucru ar fi trebuit să-i facă pe europeni conştienţi de faptul că lumea încetase să mai asculte de directivele lor. Numai că nu

asta e lecţia pe care au desprins-o ei de aici: apelul la URSS, recursul la intervenţia sa nu reprezentau nici pentru Germania, nici pentru occidentali decât un atu pe care-l poţi juca şi apoi arunca după ce te-ai folosit de el.

După doi ani de prosperitate, sfârşitul deceniului aduce cu sine criza economică mondială. Pornită din Statele Unite după crahul bursier din 24 octombrie 1929, criza atinge în scurt timp Europa. Guvernele se dovedesc incapabile s-o stăvilească. Şomajul capătă proporţii de masă, averile se năruiesc, sărăcia atinge un mare număr de oameni, mai ales pe cei mai puţin calificaţi. În America, în Marea Britanie, în Germania, ţări puternic industrializate, crahul bursier şi marasmul care-i urmează sunt trăite ca o catastrofă. Pentru Statele Unite şi pentru Marea Britanie, evenimentul e mai grav decât războiul însuşi. În Germania, conducătorii Republicii de la Weimar pierd şi puţinul credit de care se mai bucurau în ochii populaţiei. Revizioniştii, naţionaliştii, toţi cei care asociau lupta împotriva Tratatului de la Versailles cu o condamnare radicală a democraţiei au fost ascultaţi încă de la sfârşitul războiului, reuşind să se organizeze în faţa unei puteri adesea slabe şi uneori complice. Criza economică le furnizează noi argumente. Şi totuşi nu ea a dus la naşterea nazismului, apărut încă din 1922-1923. Nemulţumirea provocată de criză trezeşte însă reacţii extremiste care favorizează atât nazismul cât şi comunismul.

Nimic nu ilustrează mai bine iluziile europene decât extinderea crizei la întreaga lume. Criza s-a declanşat în Statele Unite. De mai mulţi ani, economia se mondializează. Avântul economic american datează din 1890. De data aceasta Europa nu poate opri contaminarea. Şi, la drept vorbind, nimeni nu poate. Cei ce reacţionează adoptând măsuri protecţioniste nu fac decât să amâne scadenţa şi să sporească dificultăţile de a ieşi din criză. Alţii – şi acesta va fi cazul Germaniei – optează pentru accelerarea periculoasă a creşterii economice, reînarmare, socialism de stat. URSS scapă de criză fiindcă are un comerţ exterior redus, fiindcă trăieşte în autarhie, iar economia sa e în întregime socializată. Tot atâtea argumente scoase în relief de mulţi

economişti seduşi de marxism-leninism. Cazul Franţei merită o atenţie specială: mai puţin industrializată, cu o economie încă în mare măsură agrară, înzestrată cu o monedă puternică, Franţa este la început mai puţin atinsă. Ea nu ezită să opteze pentru deflaţie, cu rezultatul că economia franceză redemarează mai greu în urma crizei.

Iluzia în care trăiesc europenii la sfârşitul deceniului al treilea şi începutul celui de-al patrulea este de a crede în perenitatea ordinii internaţionale concepute şi instituite la Versailles. Liga Naţiunilor s-a întărit oare prin intrarea Germaniei? Mulţi aşa au crezut. Fiecare dintre cei doi parteneri îşi urmărea însă propriile obiective. Germania voia să aibă mâinile libere şi să modifice în folosul său echilibrul de forţe în Europa de Est. Franţa era preocupată în continuare de propria ei securitate. În faţa dezechilibrului real care prevala în Europa, ea căuta să obţină garanţia Regatului Unit, în vreme ce acesta din urmă nu vedea altă speranţă în afara unei politici de domolire a tendinţelor Germaniei de a revizui ordinea instituită la Versailles.

Pe fondul crizei instituţiilor, şi în special a parlamentarismului, care nu reuşesc să asigure stabilitatea statelor, pe fondul crizei economice şi a gravelor dificultăţi sociale, Europa e împinsă către regimuri autoritare. Însuşi conceptul de democraţie, ce părea să fi triumfat pentru totdeauna în 1918, este pus sub semnul întrebării aproape pretutindeni. Aşa se întâmplă în Italia unde, din 1922, s-a instalat un guvern fascist, dar şi în Portugalia, în Spania sau în Polonia. Situaţia cea mai neliniştitoare este însă cea a Germaniei, unde nazismul îşi înfige rădăcinile în frustrarea născută din înfrângerea militară din 1918, potenţată de slăbiciunea partidelor de centru şi de ameninţarea extremei stângi. Descompunerea regimului de la Weimar se desfăşoară de parcă toţi politicienii ce-ar fi putut opri ascensiunea lui Hitler ar fi fost atinşi de abulie: de la Brüning la von Papen, de la von Papen la Kurt von Schleicher; noi intrigi ale lui von Papen fac inevitabilă venirea legală a lui Hitler în fruntea Cancelariei. Începând din acest moment (30 ianuarie 1933), autoritatea conducătorului nazist se manifestă cu vio-

lenţă. Supunerea partidelor, interzicerea partidului comunist, închiderea oponenţilor în lagăre de concentrare, primele persecuţii antisemite nu par să fi deschis ochii democraţilor europeni, nici în Franţa, nici în Marea Britanie.

Hitler nu ezită totuşi să ia două măsuri importante în plan internaţional. În octombrie 1933 se hotărăşte să părăsească Liga Naţiunilor. Aceasta din urmă, fără Germania, se întăreşte cu prezenţa Uniunii Sovietice, dar îşi arată slăbiciunea nereuşind să oprească ocuparea provinciei chineze Manchukuo de către Japonia. Din acest an, 1933, poate fi datat începutul eşecului iremediabil al Ligii Naţiunilor. Şi nici acum Liga Naţiunilor, la data respectivă fundamental europeană, nu e capabilă să-şi recunoască neputinţa. Condamnările rostite nu au drept rezultat, în cel mai bun caz, decât părăsirea Ligii Naţiunilor de către Japonia, cu câteva luni înainte ca Germania să facă acelaşi gest.

Cu o săptămână mai devreme (la 14 octombrie 1933), Germania părăseşte Conferinţa pentru dezarmare. De mai bine de zece ani, aceasta a dezbătut îndelung, prea îndelung, şi a definit într-o „comisie pregătitoare“ structurile intelectuale ale dezarmării, definindu-i vocabularul, principiile, modalităţile, printre care cele de control. Dar chiar noţiunea de dezarmare – precum şi cea a efectului său presupus: sfârşitul războaielor – prezenta ieri, aşa cum prezintă şi azi, multe obscurităţi şi ambiguităţi. Accentul pus pe dezarmare consta în preocuparea pentru efecte, nu pentru cauze. Or, dezarmarea, chiar controlată, nu poate rezista în faţa unei crize grave. Oricum ar fi, procesul de dezarmare generală a fost iniţiat de Conferinţa de la Washington care a urmat imediat după semnarea Tratatului de Pace între Statele Unite şi Germania*. Această conferinţă lansată în entuziasmul general avea drept principal scop să dezarmeze Franţa, singura dintre marile naţiuni care nu-şi redusese masiv efectivele, aşa cum o făcuseră celelalte state. În realitate, englezii şi americanii socoteau că puterea militară a Franţei este exagerată

*Întrucât Tratatul de la Versailles n-a fost ratificat de Congresul american, s-a negociat un tratat de pace bilateral între Berlin şi Washington.

şi doreau un echilibru între Franţa şi Germania. Franţa însă, conştientă de dezechilibrul demografic şi industrial în favoarea Germaniei, nu voia să abandoneze cartea militară, singura în măsură, potrivit ei, să restabilească echilibrul şi să menţină clauzele politice şi geografice ale Tratatului de la Versailles. În timpul celor zece ani cât a funcţionat Conferinţa asupra dezarmării, s-a irosit multă elocinţă, s-a cheltuit multă ipocrizie şi au fost dezamăgite multe entuziasme.

Singurul succes adevărat al Conferinţei asupra dezarmării a fost acordul naval, născut dintr-o complicitate între britanici şi americani, pe care diplomaţia franceză n-a crezut-o cu putinţă. Rezultatul a fost de altfel obţinut în detrimentul Franţei, care a trebuit să-şi limiteze tonajul flotei. Marea Britanie şi Statele Unite au convenit asupra parităţii flotelor lor respective: 525 000 de tone pentru navele de luptă. Japonia a fost destul de bine tratată şi s-a instalat pe locul trei cu 315 000 de tone. Franţa este coborâtă la nivelul Italiei (175 000 de tone). Acest acord, bine primit la Londra şi la Washington, dar resimţit la Paris ca o umilire, prefigurează acordul ce va fi semnat în 1935 între Londra şi Berlin.

În fapt, conştient sau nu, complici sau victime, apostolii dezarmării nu au decât un singur scop: să determine acceptarea de către Germania a clauzelor din tratat care îi limitează capacitatea militară. Iar calea aleasă a fost aceea de a lichida discriminarea de care era afectat acest stat, punând celelalte state pe picior de egalitate cu el. Nu e oare egalitatea în drepturi conformă cu echitatea, cu logica şi cu însăşi natura echilibrului, fără de care nu există pace durabilă? Egalitatea în drepturi trebuia să înceapă deci cu reducerea forţelor armate franceze.

Chiar dacă mulţi francezi, mai mult sau mai puţin idealişti şi mai mult sau mai puţin orbi, au acţionat în favoarea dezarmării, în spiritul său proiectul era totuşi american şi britanic. Cu garanţiile unei Ligi a Naţiunilor însărcinate să enunţe dreptul şi să-l aplice, fie şi prin „sancţiuni". Părăsirea de către Germania a Conferinţei asupra dezarmării a avut drept urmare logică re-

tragerea ei din Liga Naţiunilor şi reluarea în chip unilateral a înarmărilor (de altfel niciodată abandonate, ci constant urmărite clandestin).

Imediat după semnarea Tratatului de la Versailles şi după confirmarea remanierilor teritoriale în Europa Centrală şi de Est, s-a organizat – nu spontan, căci diplomaţia franceză a fost activă în perioada respectivă, dar într-un mod aproape natural – un soi de nouă „ordine“ bazată pe conceptul dreptului popoarelor la autodeterminare. Anumite state, mulţumite de pacea de la Versailles, doreau consolidarea ei. Altele, penalizate fiindcă urmaseră „Imperiile centrale“, cereau revizuirea ei. Vreme de cincisprezece ani sistemul a dăinuit. Anul 1933 marchează începutul prăbuşirii sale.

Fragilitatea sistemului ţinea de divergenţele mai mult sau mai puţin profunde ce existau între ţările favorabile statu quo-ului. Pentru Polonia, ameninţarea la graniţa de vest venea evident din partea Germaniei. Dar ea se temea în egală măsură de Uniunea Sovietică la est. Drept contrapondere la Germania, Polonia avea nevoie de o Franţă puternică. Contraponderea la un URSS puternic n-ar putea fi însă Germania? Mai ales în condiţiile în care opoziţia între nazism şi comunism apărea drept ireductibilă?

Legată de Franţa, care i-a susţinut lupta în Silezia şi pe care a aprobat-o la rândul ei atunci când a ocupat regiunea Ruhr (1923), Polonia este prima ţară pe care Hitler o „corupe“ atrăgând-o de partea sa. Contrar declaraţiilor sale din *Mein Kampf* şi contrar atmosferei tensionate dintre cele două ţări ca urmare a problemelor legate de Coridor şi de statutul Dantzig-ului, cancelarul celui de-al Treilea Reich oferă Poloniei o negociere care se soldează, în ianuarie 1934, cu o declaraţie de nerecurgere la forţă pentru o perioadă de zece ani. Acest document reduce în mod semnificativ importanţa tratatului franco-polonez din 1924, piesă esenţială a sistemului european organizat de Franţa.

Ambiguităţile şi slăbiciunile „Micii Antante“ nu sunt nici ele mai mici. Pactul semnat de Cehoslovacia, România şi Iugoslavia

– legate fiecare prin câte un tratat şi cu Franţa – se bazează pe respectarea statu quo-ului şi în particular pe ostilitatea faţă de orice încercare de revenire a Habsburgilor la Budapesta. Mica Antantă este deci mai ales antimaghiară. În ce o priveşte, Ungaria se socoteşte nedreptăţită. Ea a fost silită să cedeze Cehoslovaciei Slovacia; Iugoslaviei, Croaţia şi o parte a Banatului; României, Transilvania şi cealaltă parte a Banatului. Praga, cu cele trei milioane de germani din Sudeţi, se teme de o recrudescenţă a germanismului. În schimb, relaţia cu URSS e pozitivă. Nu acelaşi lucru se poate spune şi despre Bucureşti, aflat în relaţii delicate cu Moscova care revendică Basarabia alipită României în 1918, în plină revoluţie, după un secol de ocupaţie rusească.

Pentru Iugoslavia, Italia reprezintă o ameninţare. Ea a obţinut Triest la Versailles şi a ocupat apoi Fiume, iar acum revendică şi coasta dalmată, favorizând şi sprijinind dorinţa de autonomie a croaţilor împotriva sârbilor din Iugoslavia. Italia consideră crearea Iugoslaviei drept o piedică în calea politicii sale în Balcani, iar Belgradul vede în Italia un adversar mai apropiat şi mai periculos decât Germania.

În sfârşit, între Polonia şi Cehoslovacia problema ducatului Teschen rămâne un obstacol în calea alianţei lor, ambele revendicând partea ce le fusese refuzată la arbitraj.

Aceste divergenţe explică slăbiciunile sistemului francez în Europa Centrală şi de Est. Ele n-au avut consecinţe atâta timp cât armata franceză a părut suficient de puternică pentru a menţine statu quo-ul în Europa. Dar acestea nu vor întârzia să apară îndată ce Germania lui Hitler, aflată în plină reînarmare, va ştirbi prin atitudinile sale temerare prestigiul Franţei.

Politica franceză faţă de Europa Centrală şi de Est rămâne în mare măsură fixată pe dispoziţiile Tratatului de la Versailles. Cele patru ţări care-i datorează Franţei crearea sau sporirea teritoriului lor n-au constituit un ansamblu coerent decât în chip episodic. Fiecare are propriile probleme cu minorităţile, ceea ce face ca structura lor internă să fie fragilă. Ambiţia lor naţională este afectată de acest fapt. Polonia, care a anexat mari

porţiuni din teritoriul bielorus şi lituanian, se străduieşte să-şi consolideze aici puterea, iar diplomaţia sa trebuie să ţină seama de asta. La vest, Coridorul şi Silezia ridică probleme aproape de nerezolvat.

Faţă de Polonia, atitudinea Cehoslovaciei are avantajul raţionalităţii. Deoarece venirea lui Hitler la putere reprezintă o ameninţare pentru Praga, e necesar ca ea să strângă legăturile cu URSS. Această politică se va solda în mai 1935 cu semnarea unui tratat de asistenţă mutuală. Numai că, din păcate, pentru aplicarea lui trebuie îndeplinite două condiţii. Una e parte a tratatului: Rusia sovietică nu va mişca un deget dacă Franţa nu-şi respectă angajamentele şi nu intervine pe frontul de vest. Cealaltă condiţie este geografică: cele două ţări neavând frontieră comună, Armata Roşie trebuie să treacă pe teritoriul Poloniei sau pe cel al României ca să vină în ajutorul Cehoslovaciei. Dar nici una dintre aceste ţări nu acceptă trecerea Armatei Roşii pe teritoriul său. Prin urmare, în conflictul ei cu Germania, nici Cehoslovacia nu se poate bizui decât pe Franţa.

Nici România, nici Iugoslavia nu au frontieră comună cu Germania, care nu are nici o revendicare expresă privitoare la teritoriile lor. În momentul venirii lui Hitler la putere, Iugoslavia trece printr-o perioadă dificilă marcată de opoziţia croaţilor faţă de reformele regelui Alexandru I care încearcă să dea ţării o structură unitară. Opoziţia hotărâtă a croaţilor, sprijiniţi de Italia, culminează cu asasinarea regelui în timpul unei vizite în Franţa, în octombrie 1934.

În fine, în România, unde regele Carol, întors din exil, încearcă să-şi sporească puterea jucând abil pe opoziţia dintre partidele tradiţionale, în ciuda unei perioade de prosperitate economică, ia naştere o mişcare de extremă dreapta. Nici România, nici Iugoslavia nu i se puteau aşadar opune lui Hitler.

Parisul face două tentative pentru a da sistemului francez de alianţe de sprijin consistenţă şi vigoare. Pentru a aprecia meritele şi limitele acestor tentative, se cuvin amintite evenimentele ce au influenţat echilibrul european în cursul primelor luni de la venirea la putere a lui Hitler în Germania. În iunie 1933,

Mussolini propusese și negociase cu Londra, Parisul și Berlinul un proiect de tratat, numit „Pactul cvadripartit“, care instituia un directorat european însărcinat cu examinarea, înaintea Consiliului Ligii Națiunilor, a „tuturor propunerilor privind integritatea teritorială și independența statelor“ ca și cu „revizuirea tratatelor inaplicabile“. Această inițiativă italiană n-a avut sorți de izbândă din cauza retragerii Germaniei din Liga Națiunilor la 21 octombrie 1933. Faptul însă că Franța – deși reticentă față de inițiativa italiană – s-a pretat la această discuție a fost resimțit ca un abandon în Polonia și în țările Micii Antante.

Celălalt eveniment privea Austria, a cărei situație a devenit precară prin venirea la putere a lui Hitler. Cancelarul austriac Engelbert Dolfuss se opune planurilor naziștilor austrieci care militează deschis pentru Anschluss în disprețul dispozițiilor Tratatului de la Versailles. Asasinarea lui Dolfuss generează temeri privind o intervenție germană. Prin decizia sa energică de a masa mai multe divizii la trecătoarea Brenner din Alpi, Mussolini îl face pe Hitler să dea înapoi. Din acel moment, guvernul francez, dornic să țină Germania în frâu, încearcă să atragă Italia în jocul său politic. Parisul vede cu satisfacție că Roma se opune obiectivelor urmărite de Berlin în Austria, și acest lucru îi convine cu atât mai mult cu cât țările Micii Antante nu vor să miște un deget în sprijinul independenței Austriei. În aceste condiții, Franța refuză să acorde garanții guvernului de la Viena.

Pe aceste baze complexe, adesea contradictorii, guvernul francez va încerca să instituie o politică susceptibilă să contracareze amenințarea lui Hitler așa cum era aceasta enunțată în *Mein Kampf*. Este o politică exclusiv franceză, căci Anglia nu i se asociază, ba nici n-o privește cu ochi buni. Reînarmarea Germaniei nu este privită la fel la Londra și la Paris.

În cursul unei călătorii în Europa de Est, ministrul francez de Externe Louis Barthou este întâmpinat pretutindeni cu mare căldură, dar rezultatele concrete ale acestor vizite sunt mediocre. El nu reușește să sporească unitatea partenerilor din Est ai Franței. Cehoslovacia nu are nici o simpatie pentru Austria

lui Dolfuss și a lui Schuschnigg; Iugoslavia nu are nici ea simpatie pentru Austria, dar are și mai puțină pentru Italia. Dorința lui Barthou de a atrage URSS în jocul său politic e rău privită în Polonia și în România. Moartea lui Barthou și venirea lui Pierre Laval în fruntea guvernului întărește dubiile aliaților răsăriteni ai Franței față de Italia și mai cu seamă față de URSS. Tratatul franco-sovietic este o declarație de intenții importantă, dar căreia îi lipsesc mijloacele, respectiv o convenție militară. În rest, Polonia și România își confirmă oficial refuzul de a permite Armatei Roșii să treacă pe teritoriul lor. În aceste condiții, Germania nu are decât a se bucura de incapacitatea Franței de a conferi soliditatea necesară alianței sale de sprijin cu cele patru țări ale Europei de Est.

Inițiativa politică a Franței se soldează deci cu un eșec. Și aceasta în primul rând fiindcă Franța nu e dispusă la efortul necesar pentru a menține în funcțiune ansamblul pe care l-a creat. Pentru a reuși, ar fi trebuit să-și întărească și să-și modernizeze armata și mai ales să dorească intens succesul politicii sale. Or, ea nu e convinsă de întemeierea demersului său și nici nu e sigură că dorește să-l vadă reușind. Temerea sa cea mai mare se leagă de un conflict ca acela din 1914-1918, conflict ale cărui consecințe continuă să le plătească. În plus, îi lipsește și liderul care să-i arate calea de urmat. Eșecul definitiv survine atunci când Germania, printr-un bluf riscant, trece la reocuparea zonei demilitarizate de pe malul stâng al Rinului. După câteva bombăneli, Franța se hotărăște să sesizeze Liga Națiunilor – adică să nu facă nimic. Data de 7 martie 1936 marchează sfârșitul veleităților franceze de a menține edificiul creat prin Tratatul de la Versailles. După această dată, și până la dezastrul din 1940, Franța nu mai are o politică independentă. Cu toate acestea, documentele germane sunt categorice: dacă Franța ar fi reacționat militar cu această ocazie, armata germană ar fi trebuit să se retragă, iar Hitler ar fi fost desigur răsturnat de la putere. Conducătorilor militari și civili ai Franței le-a lipsit voința de a acționa.

Fără a încerca să scuzăm această sincopă iremediabilă, trebuie notat că Anglia s-a arătat reticentă față de intervenție. În loc să pecetluiască alianța celor două mari democrații occidentale, victoria din 1918 a scos la lumină, dimpotrivă, divergențele lor. Anglia își confirmă superioritatea pe mare, semnând cu Germania, în iunie 1935, un acord care, în schimbul acceptării unei reînarmări a marinei germane contrare Tratatului de la Versailles, limitează tonajul flotei germane la 35% din cel al flotei britanice. Anglia mai are încă încredere în angajamentele germane. Va trebui să vină primăvara anului 1939 pentru ca ochii conducătorilor englezi să se deschidă în sfârșit.

Dat fiind dezechilibrul relației sale cu Germania, Franța se vede nevoită să consolideze ordinea de la Versailles pe care Anglia o socotește injustă, instabilă și imperfectă. Londra a acceptat la Locarno să acorde garanții Franței în cazul când frontiera ei cu Germania ar fi violată, dar Berlinul a denunțat Acordul de la Locarno sub pretext că Franța a semnat cu URSS un tratat care contrazice spiritul celui dintâi. Anglia nu vede nici un motiv să intervină, de vreme ce securitatea Franței nu este amenințată direct.

Marea Britanie a subscris, e drept, în aprilie 1935, împreună cu Italia și Franța, la ceea ce s-a numit „Frontul de la Stresa“, alianță de circumstanță subminată de contradicții. Pentru Italia, e un prilej de a capitaliza recunoștința pe care Franța și Anglia i-o datorează pentru faptul de a fi împiedicat Anschluss-ul în iulie 1934, la moartea cancelarului Dolfuss. Cele două democrații occidentale vor să se slujească de Mussolini pentru a-i bara lui Hitler calea către Dunăre. Mussolini speră însă ca, în schimbul bunei sale purtări în Europa, să aibă mâinile libere pentru a acționa în Etiopia și, pe un plan mai general, în Mediterana. Neînțelegere gravă, căci Londra e mai preocupată de Etiopia, de Marea Roșie și de Mediterana decât de soarta Austriei. Rezultă de aici că Frontul de la Stresa va fi un front al iluziilor pierdute. Mussolini se va vedea silit să acționeze în Etiopia împotriva voinței Angliei și a celei mai mari părți a membrilor Ligii Națiunilor care urmează exemplul ei. Franța nu va mai

putea conta pe Italia în politica sa de „*containment*“ a Germaniei. Mica Antantă va fi slăbită de schimbarea radicală de poziţie a Italiei.

Iluzia italiană va dăinui însă mult timp. Până la ofensiva germană din 10 mai 1940 se vor găsi oameni în conducerea Franţei – şi chiar a Angliei – care vor crede în posibilitatea de a juca această carte italiană pentru a-l ţine în frâu pe Hitler, sau în orice caz pentru a împiedica Italia să se alieze cu Germania. Mussolini n-a acceptat ca marile puteri coloniale care erau Marea Britanie şi Franţa să-i refuze lui tot ceea ce ele făcuseră dintotdeauna în propriul lor beneficiu. Dincolo de eşecul care a confirmat falimentul organizaţiei internaţionale, afacerea sancţiunilor Ligii Naţiunilor împotriva Italiei a reprezentat un monument de ipocrizie din partea democraţiilor occidentale. Mai rapidă decât se prevăzuse, victoria Italiei a afectat principiile, dar mai ales complicatul echilibru european.

Ultimul atu al politicii franceze în Europa îl reprezintă Uniunea Sovietică. Aceasta nu avea desigur nici un profit de pe urma menţinerii clauzelor teritoriale ale Tratatului de la Versailles, redactate adesea pur şi simplu din ostilitate faţă de ea. Semnând un tratat cu Franţa, URSS vrea să-şi ia măsuri de prevedere împotriva unei politici agresive a Germaniei. Ambele ţări au tot interesul să nu lase Germania să iasă din rând. Atitudinea lor e însă divergentă cu privire la Europa răsăriteană. Spre deosebire de Franţa, URSS doreşte modificări de frontiere şi o nouă orientare politică a statelor din zonă.

În lipsa unei voinţe ferme, lipsită de sprijinul britanic, dezamăgită de evoluţia Italiei, bănuitoare faţă de proiectele pe termen lung ale URSS, Franţa a fost incapabilă de tresărirea care, singură, ar fi putut opri înaintarea lui Hitler. Începând din luna martie 1936 şi până la înfrângerea sa, guvernul francez se limitează să urmeze calea Marii Britanii.

Sub influenţa istoriografiei marxiste, s-a insistat mult asupra terenului favorabil pe care criza economică din 1929 – cu consecinţele sale: şomajul, punerea sub semnul întrebării a

liberalismului, dificultățile financiare și restricțiile în schimburile internaționale – l-a oferit nazismului. Ideile, pasiunile suscitate de Hitler n-ar fi avut, potrivit acestor autori, nici o șansă de a fi urmate dacă n-ar fi existat criza. Teza nu ține seama de faptul că Hitler și-a clădit acțiunea pe respingerea Tratatului de la Versailles, argument mai mult decât suficient pentru a-i conferi credibilitate în ochii germanilor. De altminteri, primele lui succese electorale au precedat criza.

Între 7 martie 1936 și 3 septembrie 1939, Hitler acumulează o serie de succese care trezesc în poporul german o exaltare fanatică și un optimism orb foarte greu de dislocat. Poporul german ajunge să creadă că Hitler e un conducător genial care nu se poate înșela. Și totuși, în această perioadă Hitler comite cea mai gravă eroare: aceea de a crede că lumea se limitează la Europa.

Anii 1936-1937 reprezintă o pauză în conflictul subiacent dintre Germania și democrațiile occidentale. În plan internațional, perioada e marcată de două crize majore: războiul din Spania și „incidentul" din China, adică ocuparea unei mari părți a acestei țări de către armatele japoneze.

Războiul civil spaniol are cauze interne, dar degenerează curând într-o confruntare internațională. Cele două tabere, cea a insurgenților generalului Franco și cea a guvernului republican legal, fac apel la ajutorul țărilor europene cu ideologii apropiate. Războiul civil le permite italienilor și germanilor să-și testeze materialul și tacticile militare. Fasciștii și antifasciștii își dezvoltă limbajul propagandistic.

În China, agresiunea japoneză confirmă neputința Ligii Națiunilor, care își pierde greutatea în treburile internaționale. Ea pune în pericol interesele engleze și americane în regiune și prefigurează conflictul ce va izbucni în 1941. Conflictul este extraeuropean, dar importanța lui nu mai poate fi subestimată, ca în 1898. E o nouă demonstrație a faptului că Europa nu mai este centrul lumii. De altminteri, America este cea mai sensibilă la evoluția acestui război.

În acest timp, Hitler, care a repus pe picioare puternica industrie germană, își consolidează puterea, înregimentează întreg poporul german în organizații de masă, se reînarmează cât poate de repede. Trece la activul său succese importante în lupta împotriva șomajului. Are loc o revenire la prosperitate, cel puțin a clasei mijlocii. În paralel, duce o politică abilă față de țările Europei răsăritene: cumpără de aici produse alimentare și materii prime, pe care le plătește cu tehnică germană. Forțele pieței vor lucra deci pentru el în România, în Bulgaria, în Ungaria, în Iugoslavia. Neliniștiți de slăbiciunea Franței în criza din 7 martie 1936, aliații ei încearcă să evite orice confruntare cu Germania. Acum își fac aici apariția și se dezvoltă partide care preconizează un regim autoritar mai mult sau mai puțin copiat după exemplele german și italian. La București, ca și la Sofia, regimul se îndreaptă spre o dictatură regală.

Atmosfera de entuziasm care prevalează în Germania, ca și conștientizarea forței Reich-ului, provoacă o contaminare a germanilor din diaspora, în Austria, în Cehoslovacia, în Polonia. Frustrările reale sau presupuse ale acestor minorități constituie un teren favorabil răspândirii ideilor național-socialiste și organizării de partide naziste. Hitler se va folosi de ele pentru a-și duce la bun sfârșit acțiunea de distrugere a Tratatului de la Versailles. El va putea conta și pe concursul statelor revizioniste, Bulgaria și Ungaria.

Anul 1938 și primele opt luni ale anului 1939 sunt marcate de succese ale lui Hitler care confirmă succesele înregistrate în anii 1933-1936 ce-i permiseseră să elibereze Germania de lanțurile în care o ținea Tratatul de la Versailles. Libertate de acțiune pe care Hitler o folosește ca să întărească cel de-al Treilea Reich, incluzând în el două grupuri importante ale „națiunii germane“: germanii din Austria și germanii din Sudeți.

Prima tentativă de Anschluss cu forța, începută cu asasinarea cancelarului Dolfuss, eșuase ca urmare a ripostei italiene și înlocuirii prompte a cancelarului prin Kurt von Schuschnigg. A doua, din februarie-martie 1938, s-a sprijinit pe partidul nazist local al cărui șef a devenit, la instigarea Germaniei,

ministru de Interne, ceea ce a făcut ca presiunea pentru alipirea Austriei la Germania să devină insuportabilă.

Primul-ministru englez încearcă în februarie să obţină sprijinul Italiei pentru a tempera ambiţiile germane şi poate pentru a salva Austria. Dar Roma nu vrea să mişte un deget până nu obţine asigurările Angliei privind Etiopia şi Mediterana orientală, iar Londra nu e dispusă să acorde aceste concesii decât dacă Italia încetează să-i mai acorde ajutor lui Franco în Spania. Pentru Regatul Unit, criza austriacă are drept rezultat demisia lui Anthony Eden (20 februarie 1938) şi înlocuirea lui cu lordul Halifax care declară că guvernul Majestăţii sale „n-a dat nici o garanţie“ Austriei. Imediat după lovitura de forţă a lui Hitler, Anglia se întoarce spre Italia ca să ştie ce intenţionează aceasta să facă. Răspunsul fiind că Roma nu va face nimic, Cabinetul englez, dezamăgit, nu poate decât să-i confirme lui Schuschnigg că aşteaptă evoluţia evenimentelor.

Reacţia franceză e şi mai palidă. E adevărat că guvernul francez e demisionar din 8 martie. Cu toate acestea, se ia în calcul o intervenţie militară, dar ea este condiţionată de atitudinea pe care o va lua Marea Britanie.

Confruntat cu indiferenţa generală, şi mai ales cea a Marii Britanii şi a Statelor Unite, ca să menţină independenţa ţării sale, Schuschnigg încearcă să facă apel la popor, convocându-l la un referendum. Sub ameninţarea brutală a unui ultimatum german, cancelarul austriac e silit să demisioneze. Armata germană ocupă ţara la 12 martie şi Hitler intră triumfător în Viena.

Această nouă violare a Tratatului de la Versailles nu provoacă reacţia aşteptată. În ianuarie, Roosevelt propusese convocarea unei largi conferinţe internaţionale ce-ar fi avut drept scop să analizeze toate crizele internaţionale. Demersul său era provocat de evenimentele din China şi, într-o oarecare măsură, de cele din Spania. Propunerea, făcută fără prea mare tragere de inimă din partea americană, nu trezeşte un prea viu interes în Marea Britanie. Chamberlain crede că e preferabil să negocieze direct cu dictatorii. În ianuarie, îl trimite pe lordul

Halifax la Berlin, unde acesta acceptă în fața lui Hitler că problema minorităților se poate reglementa conform cerințelor germane, dacă nu există „violențe grave“. Să fi fost oare propunerea lui Roosevelt un prilej pierdut de a bara calea nazismului? Președintele Statelor Unite nu pare să fi vrut să împingă lucrurile dincolo de o încurajare adresată politicii britanice.

Criza provocată de Anschluss a fost în primul rând o înfrângere a Franței. Ea se opusese uniunii vamale austro-germane, ea înscrisese în Tratatul de la Versailles o clauză interzicând unirea celor două țări. Întărirea puterii germane reprezenta evident un eșec pentru Franța care-și vedea pozițiile diplomatice năruite. Ca să nu rămână izolată, ea era condamnată să se alinieze la Marea Britanie. Aceasta, mai doritoare de „*appeasement*“ decât de fermitate, îi lăsa inițiativa lui Hitler.

Cehoslovacia a apărut imediat drept următoarea victimă a expansiunii germane. Prinsă în cleşte după anexarea Austriei, ea deținea o poziție slabă dată fiind minoritatea sa germană de trei milioane de locuitori, din ce în ce mai înregimentați în național-socialism sub conducerea lui Konrad Heinlein.

Criza cehoslovacă se desfășoară în trei faze, fiecare dintre ele exprimând incapacitatea democrațiilor occidentale, deoarece, deși e legată de Moscova printr-un tratat de asistență mutuală, intervenția URSS e condiționată de angajamentele luate de Franța față de Praga.

Într-o primă fază, guvernul lui Léon Blum și-a reînnoit, imediat după Anschluss, la 14 martie 1938, promisiunea de a sprijini Cehoslovacia în cazul unei agresiuni germane. Dar, consultându-i pe responsabilii săi militari la 15 martie, guvernul francez își dă seama că practic nu poate face nimic de unul singur. După ce și-a consultat și partenerii din Europa răsăriteană, el constată că Cehoslovacia nu poate primi sprijinul Armatei Roșii fiindcă Polonia și România nu acceptă în nici un caz trecerea trupelor rusești pe teritoriul lor. În aceste condiții, nedorind să acționeze singur, guvernul francez se adresează Marii Britanii. Dar aceasta, reamintind că nu e legată de nici un acord cu Cehoslovacia, socotește că nu-i momentul potrivit de a lansa

un avertisment Germaniei (23 martie 1938). Agitația provocată de partidul nazist în regiunile germane ale Boemiei se soldează cu o cerere de autodeterminare căreia guvernul de la Praga îi opune un refuz categoric. Guvernul britanic, care are intenția de a găsi o formulă de compromis, consideră atitudinea neinspirată. În ceea ce-l privește, guvernul francez, condus acum de Édouard Daladier, e convins că solidaritatea franco-britanică trebuie menținută și că, prin urmare, guvernul cehoslovac trebuie să accepte să facă concesii. Un demers comun franco-britanic îndeamnă guvernul lui Edvard Beneš de la Praga să fie conciliant.

Speranța a revenit pentru câteva zile în mai, când zvonuri false au dat de înțeles că urmează o agresiune armată germană. De fapt, amenințarea nu avea nici o bază, dar presa a conchis că Germania fusese silită să dea înapoi în fața mobilizării cehilor și a fermității occidentalilor. Or, nici vorbă de așa ceva: dimpotrivă, la 22 mai guvernul britanic anunță Cabinetul francez că nu va interveni și că se așteaptă să fie consultat înaintea „oricărei acțiuni care ar putea face ca situația să devină mai critică sau care ar avea drept rezultat expunerea Franței la o agresiune germană".

Începând cu această dată – care marchează și debutul celei de-a doua faze a crizei –, Londra este cea care preia conducerea treburilor. Guvernul francez încetează să mai aibă o poziție autonomă și nu se mai preocupă decât de găsirea căilor de a se eschiva de la obligațiile asumate față de Praga fără să-și piardă întreg creditul. Guvernul englez dorește ca Franța să informeze Cehoslovacia că nu va interveni direct pentru a apăra integritatea frontierelor cehoslovace. Reprezentantul francez la Praga face cunoscut că circumstanțele nu mai sunt aceleași ca în momentul în care Parisul acordase garanții Cehoslovaciei.

Germania vede foarte bine foloasele pe care le poate trage din noua situație: Anglia va propune înființarea unei comisii internaționale de anchetă însărcinată cu reglementarea problemei Sudeților. În fața opoziției hotărâte a guvernului de la Praga, Londra ia în calcul un „mediator" neangajat. Dar pentru a

forța guvernul cehoslovac să accepte, trebuie ca Parisul să-l prevină pe președintele Beneš că nu va primi din partea Franței nici un ajutor dacă refuză această formulă. Misiunea, încredințată lordului Runciman, intervine în contextul în care germanii din Sudeți formulează noi cerințe, neezitând să reclame pur și simplu alipirea lor la Reich. Începută la 3 august, misiunea Runciman se încheie printr-un eșec la 7 septembrie.

Cea de-a treia fază a crizei este germană. La 12 septembrie, Hitler rostește un discurs de o rară violență, la care Beneš răspunde cu decretarea stării de asediu. În acest moment premierul britanic Chamberlain se hotărăște să meargă să se întâlnească cu Hitler pentru a încerca să evite războiul. La 15 septembrie, la Berchtesgaden, Chamberlain acceptă „principiul" alipirii regiunii Sudetenland la Germania. La 18 septembrie, francezii și britanicii cad de acord. Parisul informează Praga că „asistența" pe care Franța ar putea-o acorda Cehoslovaciei n-ar avea eficacitate decât dacă ar fi completată de solidaritatea engleză. Această nouă presiune nu-l face să cedeze pe președintele Beneš. Criza reizbucnește: Chamberlain se întâlnește din nou cu Hitler la Bad Godesberg, dar cancelarul supralicitează. În cele din urmă, la propunerea lui Mussolini, la München se reunește o conferință în patru – Franța, Anglia, Italia, Germania –, fără Cehoslovacia. Occidentalii cedează pe toată linia: ei nu obțin decât o amânare de zece zile pentru ocuparea teritoriilor acceptate a fi alipite de către Germania. Doar Franța și Anglia garantează noile frontiere. Germania și Italia vor să aștepte reglementarea frontierei cehoslovace cu Polonia și Ungaria.

Amenințarea conflictului îl determinase pe președintele Roosevelt să-i adreseze un mesaj lui Hitler la 28 septembrie 1938. S-a fluturat rapid perspectiva unei conferințe internaționale ce-ar fi permis participarea URSS la negocieri. Conferința în patru a exclus, in extremis, Uniunea Sovietică de la o reglementare importantă pentru ea. De fapt, acordul de la München reia ideea pactului în patru propus de Mussolini în 1933. Această conferință între europeni exclude atât URSS cât și Statele

Unite. Dincolo de destrămarea programatică a Cehoslovaciei, acordul de la München este simbolul iluziei europenilor că pot continua să conducă lumea. Singurul mijloc de a-l opri pe Hitler să dezmembreze Cehoslovacia ar fi fost o lărgire a dezbaterii astfel încât aceasta să cuprindă America şi Rusia. Limitarea la cele patru mari state europene a însemnat acceptarea dinainte a supremaţiei germane.

Sistemul francez de alianţe de sprijin a încetat să mai fie luat în serios după München. România şi Iugoslavia, care au făcut presiuni asupra Ungariei ca s-o împiedice să se alăture Germaniei împotriva Pragăi, sunt silite să constate că acțiunea lor n-a avut efect. Polonia se alătură prădătorilor Cehoslovaciei cu o miopie de neînchipuit. Regimurile autoritare se întăresc mai pretutindeni în Europa şi se distanțează de Paris şi de Londra.

În urma acordurilor de la München, Polonia a dobândit partea cehoslovacă a ducatului Teschen, iar Ungaria a obținut la primul „arbitraj“ de la Viena, sub oblăduirea lui Ribbentrop şi Ciano, sudul Slovaciei unde trăieşte majoritatea minorităţii maghiare. De altminteri, Slovacia încearcă să se desprindă de Cehia. Autonomiştii slovaci obţin totala egalitate în cadrul Cehoslovaciei, un guvern pur slovac fiindu-i încredințat Monseniorului Jozef Tiso. Acesta este destituit de Praga, ceea ce provoacă reacţia lui Hitler care ocupă Praga şi acordă independență Slovaciei (13 martie 1939). În acelaşi timp, ungurii ocupă Rutenia şi obțin graniță comună cu Polonia.

Încă de la acordurile semnate la München, Hitler a cerut reglementarea generală a litigiilor germano-poloneze, adică „restituirea“ Dantzig-ului şi înființarea unui coridor în coridor. În plus, Polonia este invitată să adere la Pactul anti-komintern. Totuşi, aceste cereri sunt făcute în climatul cordial dintre cele două țări ca urmare a reglementării afacerii Teschen în beneficiul Poloniei. Cu toate acestea, polonezii rămân fermi pe poziții, fapt confirmat de vizita Colonelului Jozef Beck la Berlin (5-6 ianuarie 1939) şi de cea a lui Ribbentrop la Varşovia la sfârşitul aceluiaşi an.

Colonelul Beck e încredinţat că Germania are nevoie de Polonia pentru a contracara Rusia şi că, prin urmare, se poate arăta ferm în privinţa revendicărilor germane. El nutreşte ideea că ar putea rămâne neutru în cazul izbucnirii unui conflict între Germania şi Occident, refuzând totodată ideea unui acord în patru – Polonia, Franţa, Marea Britanie şi URSS –, căci nu vrea să readucă URSS în jocul european. Ca să menţină presiunea, Hitler ocupă la 23 martie oraşul Memel, aflat în Lituania, la graniţa cu Prusia orientală, unde trăieşte o minoritate germană.

Ne aflăm în martie, în momentul în care resturile statului cehoslovac sunt dezmembrate şi anexate de Hitler. Marea Britanie, ai cărei lideri au înţeles şi cântărit în sfârşit metoda lui Hitler, se hotărăşte să acorde unilateral garanţii Poloniei, în speranţa că acest gest va fi de-ajuns pentru a determina Germania să se gândească de două ori înainte de a întreprinde ceva. Dar hotărârea survine după ce Varşovia a fost deja somată să acorde concesiile cerute de Germania. La 26 martie, Ribbentrop îl informează pe ambasadorul Poloniei că propunerile ţării sale sunt absolut insuficiente. Încredinţat că Jozef Beck se arată inflexibil doar fiindcă se simte susţinut de Marea Britanie şi Franţa, Hitler fixează data de 1 septembrie 1939 ca dată la care armata sa va distruge Polonia.

Lichidarea Cehoslovaciei de către Hitler, în dispreţul angajamentelor de la München, a avut un efect devastator asupra opiniei publice engleze şi, într-o mai mică măsură, asupra guvernului de la Londra. Până atunci adepţi ai unei atitudini moralizatoare în problemele internaţionale, britanicii avuseseră îndoieli, ba chiar mai mult decât îndoieli, cu privire la Tratatul de la Versailles, socotit nedrept şi în orice caz inaplicabil. J.M. Keynes avusese o mare influenţă asupra opiniei publice. La urma urmei, de ce să le fie refuzată autodeterminarea doar germanilor? De ce să nu le fie recunoscute drepturi egale cu ale celorlalte popoare, chiar dacă asta ar fi însemnat creşterea puterii lor? Germania îşi are şi ea locul între celelalte naţiuni. Punct de vedere împărtăşit nu doar de aşa-numiţii „*appeasers*“

din partidul conservator, ci şi de majoritatea laburiştilor. Toate astea explică de ce Anschluss-ul şi afacerea Sudeţilor n-au provocat la Londra o reacţie mai puternică, căci, în definitiv, un mare număr de britanici socoteau că acţiunile lui Hitler nu erau lipsite de argumente. Pe un plan mai prozaic, Chamberlain şi Cabinetul britanic ştiau că în momentul acordurilor de la München Regatul Unit nu era pregătit să se angajeze în război. Decizia de reînarmare, luată în 1936, abia începea să dea roade. De pildă, în ce priveşte aviaţia de vânătoare, care avea să joace un rol decisiv în 1940, cifrele sunt grăitoare: 9 escadrile de avioane de vânătoare moderne în 1938, 26 în septembrie 1939 şi 47 în iunie 1940. Acoperirea radar era abia la început în 1938. Ea se va extinde la întregul litoral răsăritean al Angliei în 1939.

Trecerea dezinvoltă a lui Hitler, în martie 1939, peste toate acordurile a provocat o vie emoţie în Marea Britanie şi a dus la conştientizarea nu numai a pericolului reprezentat de nazism, ci şi a caracterului criminal al regimului aşa cum era acesta pus în evidenţă de tratamentul aplicat evreilor.

Începând cu această dată, Regatul Unit trece la acţiune. El încearcă să bareze calea expansiunii hitleriste. Câteva zile după ultimatumul adresat de Ribbentrop Poloniei (26 martie 1939), Anglia îi promite acesteia din urmă tot concursul. La 13 aprilie, cele două democraţii occidentale acordă garanţii Greciei şi României. La 12 mai, Londra semnează un tratat de asistenţă mutuală cu Turcia. Sunt oferite garanţii Belgiei, Olandei, Elveţiei. În ce o priveşte, Belgia este mai degrabă iritată decât mulţumită de această iniţiativă.

Revirimentul Marii Britanii, urmată cu mai puţină vigoare dar cu fidelitate de Franţa, are mai degrabă efect prin latura declarativă decât prin realism politic. Garanţiile acordate, uneori fără să fi fost cerute, se bazează doar pe declaraţii: cum putea fi ajutată, de pildă, România?

Exista însă un mijloc de a conferi forţă acestei construcţii: asociind la ea şi URSS. Dar Uniunea Sovietică n-are o bună reputaţie. În Marea Britanie, cei care pun în faţă criteriile mo-

rale nu văd de ce ar prefera nazismului comunismul. Cu toate acestea, unul nu reprezintă o ameninţare imediată, aşa cum demonstrează zilnic celălalt că este. Cei care judecă în termeni de realpolitik subliniază că, după epurările din 1937, Armata Roşie nu mai are probabil nici o valoare militară serioasă. Cu tot soiul de reticenţe şi fără prea multă convingere, Foreign Office transmite Moscovei, Parisului şi Varşoviei o propunere de acord asupra măsurilor ce-ar trebui luate în faţa ameninţării independenţei unui stat european. Evident, problema este să se creeze un bloc care să împiedice o agresiune previzibilă împotriva Poloniei. Franţa, care a încercat în 1935 să atragă Rusia în acordul european pentru a contracara puterea crescândă a Germaniei şi care a comunicat cu Rusia în momentul crizei cehoslovace, se arată favorabilă proiectului. Uniunea Sovietică, invitată de Cabinetul britanic să se alăture Franţei şi Regatului Unit pentru a „garanta" Polonia, are o reacţie pozitivă. În schimb, guvernul polonez nu vrea să audă de o posibilă intervenţie a Armatei Roşii pe teritoriul său pentru a înfrunta Wehrmacht-ul, considerând că aceasta ar însemna o nouă împărţire a ţării.

În ciuda acestei opoziţii, ideea de a atrage URSS în joc nu e abandonată nici la Paris, nici la Londra. Cele două capitale propun o alianţă Moscovei. În proiectul francez, asistenţa ar fi benefică tuturor celor trei state, atât Uniunii Sovietice cât şi celor două democraţii. Londra se raliază acestei formule, dar Moscova cere ca garanţia să fie extinsă la Ţările Baltice şi Finlanda, care nu doresc acest lucru de teamă să nu irite Germania şi să fie antrenate în conflict. Proiectul tratatului de alianţă se soldează deci cu un eşec.

Negocierile vor fi totuşi reluate la sfârşitul lui mai. Molotov îşi confirmă acordul pentru reluarea discuţiilor, în timp ce britanicii acceptă să extindă garanţiile la Polonia, România, Ţările Baltice şi Finlanda (29 iunie 1939). Se hotărăşte atunci negocierea unei convenţii militare. Experţii militari francezi şi englezi se urnesc greu: convorbirile încep abia în 11 august. De la început, ruşii cer dreptul de a trece prin Polonia, drept pe care colonelul Beck îl-refuză cu încăpăţânare. Sovieticii decid

atunci suspendarea negocierilor (21 august). Ei reiau negocierile, dar cu germanii de această dată.

Tratatul germano-sovietic din 23 august răstoarnă întregul context. Hitler se putea teme de un front franco-anglo-sovietic. Cacealmaua lui pune în dificultate țările occidentale care nu mai au cum să ajute Polonia, devenită dintr-o dată victimă sigură a politicii germane. Tratatul îi dă mână liberă lui Hitler să „reglementeze“ soarta Poloniei. Cancelarul e încredințat de posibilitatea ca occidentalii să mai capituleze o dată. Oricum, nu ezită să-și asume acest risc.

În vreme ce Roosevelt nu reușește să obțină ca Senatul american să modifice legile privitoare la neutralitate care i-ar favoriza pe occidentali, în vreme ce America refuză să se mobilizeze împotriva nazismului, bătrâna Europă – cea care dominase lumea, cea care crease Concertul european – e pe moarte. Germania a dezlănțuit forțe ce vor da naștere unei lumi noi, o lume în care Europa va avea mari dificultăți să-și găsească un loc.

IX
Sfârşitul bătrânei Europe
(1939-1945)

Victoriile germane din Polonia, Norvegia, Danemarca și Franța. – Bătălia Angliei. – Intervenția germană în Balcani. – Afrika Korps. – Invadarea URSS. – Înfrângerea de la Moscova. – Pearl Harbour. – America intră în război. – Bătălia Atlanticului. – Stalingrad. – Războiul Pacificului. – Căderea Italiei. – Debarcarea. – Conferințele aliate. – Problema Poloniei. – Marea alianță și victoria.

Din aproape în aproape, războiul care începe la 1 septembrie 1939 cu invadarea Poloniei va cuprinde întreaga lume. Ostilitățile se vor extinde la toate continentele, cu excepția Americii. Emisfera occidentală, cum spun americanii, a fost singura ocolită de război. Vor avea loc lupte dincolo de Cercul Polar, în Pacific, în Asia orientală, în Japonia, în subcontinentul indian, în Indochina, în Indonezia, în Filipine, în Orientul Apropiat, în URSS, în Africa Neagră, în Africa de Nord. Dar Europa va fi, o dată mai mult, principalul teatru de operațiuni, cu tot ce înseamnă aceasta în materie de distrugeri și pierderi de vieți omeneşti.

Dincolo de responsabilități, care de altminteri nu comportă multe discuții, faptul major care se impune observației este excesul de putere al Germaniei în raport cu partenerii ei europeni. Încă de la începutul secolului, și mai ales în anii care precedă primul conflict mondial, Germania se desprinde de vecinii săi. Marele Război și criza frânează temporar această sporire a puterii. Ea reîncepe cu și mai multă vigoare odată cu instaurarea nazismului. Puterea Germaniei poate fi măsurată prin dificultatea cu care imensa coaliție – coaliție mondială de fapt – i-a venit de hac lui Hitler. Prea puternică pentru Europa,

Germania nu e destul de puternică ca să facă față marilor parteneri extraeuropeni – Statele Unite şi Rusia sovietică. Ea a ajuns la plenitudinea forţelor sale exact atunci când Europa înceta să domine lumea.

Într-o primă fază, războiul a adus o confirmare a preponderenţei germane pregătite de „succesele“ diplomatice ale lui Hitler dintre 1935 şi 1939.

Campania din Polonia a provocat totuşi o mare surpriză. Desigur, exceptându-i pe conducătorii polonezi, înfrângerea Poloniei era previzibilă. Ceea ce a frapat însă a fost rapiditatea, eficacitatea intervenţiei germane. Wehrmacht-ul lansează împotriva armatei poloneze 60 de divizii, din care 10 de blindate şi 1 600 de avioane. În trei zile „coridorul“ este ocupat. În opt zile cea mai mare parte a armatei poloneze este încercuită. După altă săptămână, germanii ajung la Lvov şi Brest-Litovsk. La 27 septembrie, la patru săptămâni de la începutul ofensivei, Varşovia capitulează. Armata Roşie a intervenit începând cu 17 septembrie, dar la acea dată victoria germană era deja fapt împlinit.

Acest succes a fost obţinut împotriva unui adversar curajos, dar a cărui armată n-a fost modernizată. El a fost rodul unei conjugări constante a blindatelor şi aviaţiei. Cartierul General german a impus un ritm extrem de rapid operaţiunilor. Pentru Wehrmacht şi pentru principalii ei conducători, războiul din Polonia a confirmat cele mai optimiste previziuni. Pentru Statul-Major francez, care scontase că războiul va dura până în primăvara anului 1940, succesul reprezintă o dezminţire care nu va deschide însă ochii principalilor responsabili.

Dar pentru Statul-Major german, victoria nu e oare prilejul de a încerca o reinstaurare a păcii? Generalii cei mai lucizi se tem de angrenajul războiului şi prevăd dificultăţi. Dar te poţi opri oare atunci când politica pe care o duci este câştigătoare? Această ultimă tentativă serioasă a germanilor de a scăpa de Hitler eşuează ca toate celelalte.

Armata franceză rămâne cu arma la picior, mestecându-şi neputinţa. Propaganda germană încearcă, în chip abil, să seme-

ne discordia între francezi şi englezi, cu atât mai mult cu cât aceştia din urmă sunt prezenţi în număr mic pe front. Solidaritatea celor două armate e pusă la grea încercare. Moralul armatei franceze şi al poporului francez este scăzut. Amintirea Marelui Război e aproape, iar sacrificiile pe care le-a impus el sunt prezente în toate minţile.

Oricine îşi poate da seama că aceste sacrificii s-au soldat doar cu un nou conflict la mai puţin de o generaţie distanţă. Confruntarea sperie. Francezilor le place să creadă că Germania se va prăbuşi din interior sub efectul blocadei. Statul-Major francez se dovedeşte incapabil să tragă învăţăminte din înfrângerea Poloniei. El se agaţă de baliverne precum distrugerea câmpurilor petrolifere de la Baku. Cealaltă manevră, îndreptată tot către îngenuncherea Germaniei fără luptă, este de „a bloca drumul fierului“ suedez de care industria germană depinde în foarte mare măsură. Pretextul ar putea fi, potrivit francezilor, ajutorarea Finlandei agresată de URSS. Britanicii propun un alt plan cu acelaşi obiectiv: debarcarea la Narvik, pe unde trece minereul de fier suedez, în toiul iernii. Semnarea, la 13 martie 1940, a unui tratat de pace între URSS şi Finlanda îi determină pe occidentali să pună la punct operaţiunea Narvik.

În paralel, şi fără să cunoască planul anglo-francez, Germania optează pentru ocuparea Danemarcei şi Norvegiei. Operaţiunea condusă cu o temeritate extraordinară, se dovedeşte a fi un mare succes. Într-o singură zi, 9 aprilie 1940, Danemarca e ocupată şi principalele porturi norvegiene trec sub control german. La Narvik, germanii întâlnesc o forţă navală britanică impunătoare; englezii încearcă să-i alunge pe germani din Norvegia centrală, dar nu reuşesc. În cele din urmă, lupta se concentrează în jurul portului Narvik, unde superioritatea navală engleză şi calitatea corpului expediţionar anglo-francez vor înfrânge rezistenţa înverşunată a germanilor, siliţi să se replieze la graniţa suedeză. Dar bătălia Franţei, începută la 10 mai, obligă forţele aliate să părăsească Narvik între 4 şi 8 iunie.

Dacă, dată fiind amploarea bătăliei de pe frontul francez, sfârşitul acestui episod trece neobservat, se poate spune că

operaţiunea amfibie germană din 9 iunie a fost un succes. Plecarea corpului expediţionar anglo-francez de la Narvik lasă flotei germane şi submarinelor sale o ieşire la Atlantic şi la Oceanul Îngheţat aşa cum acestea n-au avut niciodată în trecut, oferind totodată aviaţiei germane posibilităţi de intervenţie în Marea Britanie: Trondjheim se află la 50 de mile nautice de Scapa Flow.

Noua campanie a stimulat spiritul întreprinzător al germanilor şi a făcut să scadă şi mai mult moralul armatei franceze. Armata germană intră în acţiune pe frontul francez, dar şi în Belgia şi în Olanda la 10 mai. Pentru un profan, planul de atac pare o reeditare a planului Schlieffen utilizat în 1914. În realitate, planul actual este foarte diferit, şi aceasta din câteva motive. Împotriva opiniei unei părţi a Statului-Major, Hitler şi Manstein sunt încredinţaţi că vor ajunge extrem de rapid (patru-cinci zile, faţă de opt în 1914) la râul Meuse care va fi traversat fără dificultăţi. Apoi coloanele de blindate germane se vor îndrepta rapid spre mare, despărţind grosul trupelor franceze de corpul expediţionar englez, de armata belgiană şi de câteva corpuri ale armatei franceze. Manevra reuşeşte din plin, ba chiar mai bine decât fusese prevăzut. Trecerea peste Meuse, razia temerară către Boulogne, Arras şi Lille reuşesc în egală măsură: la 20 mai, germanii ajung la mare şi la Somme unde au deja capete de pod. Încă din 16 mai, generalul Gamelin recunoaşte înfrângerea Franţei. În ciuda câtorva succese defensive, armata franceză şi corpul expediţionar britanic sunt literalmente zdrobite. Înfrângerea este totală şi ea e agravată de exodul sutelor de mii de refugiaţi. Campania din Franţa reprezintă un dezastru militar la fel de grav ca înfrângerea Prusiei de către Napoleon la Jena, ba poate chiar mai grav.

În Germania însă, succesul va provoca iluzii. Victoria asupra Franţei sporeşte temeritatea conducătorilor germani. Multă vreme socotită o putere militară de prim-plan, adesea prima din Europa, Franţa învinsă provoacă Germaniei o încredere în sine abuzivă. Spre deosebire de generalul de Gaulle, care priveşte dincolo de graniţele Europei şi prevede un conflict mondial ce va atrage forţe din afara bătrânului continent capabile să

înfrângă cel de-al Treilea Reich, Statul-Major german şi Hitler nu văd care ar putea fi adversarul pe care să nu-l poată învinge. Aceasta va fi iluzia nebunească a Germaniei.

În acest moment al istoriei, Hitler pare să fi nutrit speranţa că se poate opri aici. Împotriva părerii conducătorilor săi militari, el impune Franţei condiţii de armistiţiu relativ blânde. Încearcă să stabilească contacte cu Marea Britanie şi pare gata să găsească formule de compromis. Poate că ia deja în calcul o ofensivă către est, ceea ce l-ar putea determina să caute pacea la vest. Oricum ar sta lucrurile, Marea Britanie răspunde negativ.

Din luna martie a anului 1939, englezilor li s-au deschis ochii, iar de la înfrângerea Franţei sunt ferm hotărâţi: luptă şi au un lider care-i va conduce în această luptă. Ei şi-au dat seama brusc că acest om întruchipează calităţile ce-au făcut cândva măreţia ţării lor. Iar el nu va avea alt ţel decât victoria, pentru care e gata să accepte orice sacrificii. Gloria Angliei nu e niciodată mai mare decât în momentele acestea în care e singură împotriva unui adversar mai puternic decât ea. Unitatea şi hotărârea ei se manifestă în clipa în care Franţa trebuie să depună armele. Churchill va fi omul care va încarna voinţa sa de luptă, iar actul care va simboliza cel mai clar această voinţă va fi agresiunea, sângeroasă şi de nejustificat, împotriva flotei franceze de la Mers el Kebir; act salutat cu entuziasm de Camera Comunelor drept cea dintâi victorie a Angliei – dar o victorie împotriva aliatului, nesocotind onoarea militară, o victorie repurtată împotriva unor vapoare dezarmate, ai căror comandanţi juraseră să nu se predea inamicului german, aşa cum se va demonstra în noiembrie 1942.

Singurătatea Marii Britanii în lupta contra dictatorului german care domina deja Europa nu poate fi contestată. Dar Anglia poate conta pe două realităţi cu o pondere mult mai mare decât cele de care se putea agăţa Franţa.

Prima este, fireşte, „British Commonwealth and Empire“, dominioanele cu o capacitate militară redusă, dar care ar putea – şi vor putea – să acorde Angliei un ajutor important, fără

a mai pune la socoteală popoarele, teritoriile, bazele imperiului. Marea Britanie se luptă singură împotriva unei puteri care domină Europa, dar ea însăşi e o putere mondială, nu doar un stat european. Cât priveşte Franţa, „imperiul francez" – rămas intact după înfrângere şi, prin urmare, menit să devină o carte importantă în desfăşurarea ulterioară a evenimentelor – n-a atins masa critică capabilă să facă din metropolă o putere mondială.

A doua realitate a lumii de atunci, susceptibilă să sprijine Anglia în lupta sa, este America. În acest sens, înfrângerea Franţei schimbă datele în optica Washingtonului. Înainte de 10 mai, se putea închipui că va fi un conflict lung ce va lăsa americanilor posibilitatea să opteze, în special în privinţa datei şi a modalităţii de intervenţie. După 24 iunie însă nu mai e cazul să aştepte, iar America nu întârzie să opteze. Mare parte din această hotărâre i se datorează lui Churchill, care la doar câteva zile de la ocuparea postului de prim-ministru a stabilit o relaţie personală cu Roosevelt şi i-a cerut să-i acorde credite în ziua când devizele Angliei se vor fi terminat. Încă din septembrie 1940, Statele Unite acceptă să schimbe 50 de distrugătoare contra unor baze în insula Terra Nova şi în Antile. Ideea de „contract pe bază de împrumut" – adică livrarea pe credit a furniturilor cumpărate din Statele Unite – e lansată de Roosevelt în decembrie (adică după alegerile prezidenţiale) şi devine lege în martie 1941.

Prin urmare, singurătatea Marii Britanii – reală cât priveşte luptele – e totuşi relativă câtă vreme Anglia ştie că este sprijinită de Statele Unite, care acceptă răscumpărarea comenzilor franceze de către britanici. Toate aceste ordine au dus la pornirea maşinii de război americane care va funcţiona din ce în ce mai puternic în anii ce vor urma.

Pentru moment, pericolul imediat pentru Anglia îl reprezintă proiectele lui Hitler. Acesta, surprins pare-se de rapiditatea succesului din Franţa, nu dăduse instrucţiuni Statului-Major să pregătească operaţiunea „Leul de mare", adică invadarea insulelor britanice. Şansa Angliei este aceea de a fi o insulă, chiar dacă una aflată aproape de Continent. Ca şi în cazul lui Napoleon cu 135 de ani în urmă, pentru invadator e important să

dispună de supremaţia navală într-un sector determinat, fie şi pentru o durată limitată. Condiţie greu de îndeplinit având în vedere că Marea Britanie era în 1940, aşa cum era şi în 1805, stăpână asupra mărilor. În ciuda succesului final al germanilor, operaţiunile din Norvegia au arătat că supremaţia aeriană nu e totul. Şi chiar supremaţia aeriană ar fi trebui să fie totală.

Aşadar, Luftwaffe trebuie să obţină în prealabil, într-o lună, supremaţia aeriană. Abia când aceasta va fi obţinută se va putea încerca realizarea operaţiunii amfibie. În această privinţă, germanii păcătuiesc prin aroganţă. Experienţa din războiul împotriva Franţei nu e suficientă ca să le asigure succesul. De fapt, aviaţia britanică dispune de o flotilă modernă de avioane de vânătoare care beneficiază de un sistem de radare dezvoltat.

Bătălia Angliei se dă în văzduh. Ea începe la 13 august şi se încheie la 17 septembrie. Germanii, care au iniţiativa, îşi modifică de două ori tactica până la bombardarea masivă a Londrei, dar eşuează în faţa rezistenţei engleze. Este primul eşec major al Germaniei de la începutul conflictului şi el are drept rezultat abandonarea operaţiunii „Leul de mare“ în care Hitler n-a crezut niciodată şi care, în plus, nici n-a făcut obiectul unui acord între Marele Stat-Major şi marina germană.

Eşecul german în bătălia aeriană nu înseamnă că Luftwafe e scoasă din luptă: ea va fi adesea angajată pe diverse fronturi. Dar şi-a pierdut „aura“ de invincibilitate şi teroare pe care şi-o făurise în timpul campaniei din Franţa. Pe măsura trecerii timpului, capacităţile engleze şi americane le vor depăşi pe cele germane, în ciuda unui remarcabil efort tehnic al nemţilor care va culmina cu inventarea avionului cu reacţie ce-ar fi surclasat aparatele aliate dacă ar fi fost gata de a fi folosit mai devreme.

Cealaltă lecţie este că Germania nu e în măsură să dobândească supremaţia pe mare. Marile unităţi navale germane nu pot naviga fără riscuri în larg. În toamna şi iarna anului 1941, flota germană vânează vapoarele comerciale. În ciuda unui succes iniţial (scufundarea navei „Hood“), nava „Bismarck“, care a reuşit să pătrundă în Atlantic, este scufundată de paza de coastă britanică. De acum înainte, în afara câtorva raiduri, se revine

la situaţia din primăvara anului 1941, la războiul submarin; dar, la început cel puţin, flota germană de submarine este limitată.

Paradoxul acestui conflict ţine de faptul că germanii trebuie să păstreze iniţiativa. De aceea, silit la o relativă inactivitate în războiul cu Marea Britanie, Hitler semnează la 7 septembrie 1940 Pactul Tripartit cu Italia şi Japonia. Solidaritatea cu Japonia are drept scop să ţină în şah Statele Unite. Îndemnând Japonia să acţioneze în Asia de Sud-Est, el scontează pe o deplasare a flotei engleze în această regiune, ceea ce i-ar da mână liberă în Europa. De asemenea, încearcă să-l atragă pe generalul Franco într-o acţiune împotriva Gibraltarului, dar fără succes.

În realitate, iniţiativa italiană împotriva Greciei (28 octombrie 1940) este cea care schimbă datele în Europa de Sud-Est. Eşecul Italiei provoacă o acţiune engleză. Trupe britanice sunt trimise în Creta şi în Peloponez. Tot acum au loc şi înfrângerile Italiei în Libia. Hitler e silit să intervină pentru a-şi salva aliatul: în februarie 1941, Afrika Korps răstoarnă situaţia şi ameninţă Egiptul. Rommel preconizează o acţiune în direcţia Nilului şi a Canalului Suez, dar propunerile sale nu găsesc ecou. Prioritatea revine acum ofensivei împotriva Rusiei. În Balcani, operaţiunea Mariţa, menită să aducă Grecia sub control, devine o operaţiune mai importantă datorită revirimentului Iugoslaviei care este scoasă din luptă în 12 zile (18 aprilie 1941). Simultan se produce şi prăbuşirea Greciei (20 aprilie). Corpul expediţionar britanic reuşeşte totuşi să scape. În mai, în cursul unei campanii în care armata germană îşi confirmă forţa, trupele germane aeropurtate pun stăpânire pe insula Creta ocupată încă de britanici.

Succesele din Balcani demonstrează că Marea Britanie nu are mijloacele de a pune în pericol Wehrmacht-ul pe continentul european. Dar mai demonstrează şi faptul că Hitler nu vrea să acorde prioritate teatrului de operaţii mediteranean, în parte fiindcă Mussolini vrea el să conducă aici operaţiile, în parte fiindcă o atare strategie ar face necesar acordul Franţei ce nu poate fi obţinut decât sacrificând ambiţiile italienilor, în par-

te fiindcă Hitler e încredinţat că va obţine mai mult şi mai uşor orientându-se spre Rusia sovietică.

Paralelismul cu epopeea napoleoniană este izbitor. Ca şi Napoleon, Hitler va căuta în Răsărit cheia conflictului din Apus. Ca şi el, acţionează după ce va fi tentat să încheie o înţelegere cu Rusia. Şi tot ca el, îşi va măcina forţele în stepa rusească, ceea ce-l va duce la pieire. Ca şi el, iarăşi, se străduieşte să dea o lovitură Marii Britanii mergând să lupte împotriva Moscovei şi Leningradului. Numai că, prin acest conflict a cărui iniţiativă îi aparţine lui Hitler şi statului nazist, Germania iese din cadrul european şi intră în cadrul mondial. Hitler vrea să scoată URSS din luptă pentru ca Japonia să poată lovi mai puternic în zona Pacificului. El încearcă deci să construiască o strategie mondială, cam sumară e drept, neînţelegând că statele extraeuropene, Uniunea Sovietică şi Statele Unite, sunt potenţial mult mai puternice decât poate fi şi deveni Germania.

Caracteristic pentru climatul de iluzii care domneşte în Statul-Major şi în cercul apropiaţilor lui Hitler (cu excepţia lui Göring care se teme de războiul pe două fronturi), armata germană care trebuie să învingă în estul Europei nu e mai numeroasă şi nici mai puternică decât cea care a câştigat bătălia Franţei. Numeroase forţe sunt blocate în Norvegia, în Franţa, în Balcani, în Mediterana. Armata Roşie este subestimată, urmare a slabei sale performanţe în luptele împotriva Finlandei din anii 1939-1940. Se consideră că epurările din 1937 i-au dezorganizat înaltul comandament. Statul-Major german e încredinţat că-i ajung trei sau patru luni pentru a scoate URSS din luptă.

Bătălia de la graniţe confirmă acest lucru. În cincisprezece zile armata sovietică e bătută crunt. Ea pierde numeroşi soldaţi căzuţi prizonieri în bătălii de încercuire spectaculoase. Wermacht şi Luftwaffe domină situaţia.

Dificultăţile încep însă chiar din luna iulie. Din cauza distrugerilor masive operate de Armata Roşie în momentul evacuării, apar probleme de transport mai mari decât cele prevăzute de Statul-Major. În ciuda pierderilor imense, armata sovietică îşi revine şi se opune înaintării blindatelor germane. Au loc

contraatacuri. E limpede că numărul diviziilor de blindate rusești a fost subestimat, ca să nu mai vorbim de calitatea lor. În fine, moralul rușilor (și aceasta reprezintă o altă surpriză) e puternic. Războiul e înțeles ca un mare „război patriotic". Soldații ruși se luptă cu înverșunare. Germanii sunt siliți să recunoască faptul că Armata Roșie dispune de un capital uman, moral și logistic mult mai important decât prevăzuseră.

Mersul războiului și derularea luptelor depășește tema studiului de față. E drept că, ordonând să se acorde prioritate campaniei din Ucraina, Hitler permite armatei de blindate a lui Guderian să obțină o victorie fantastică. Campania împotriva Moscovei se izbește mai întâi de elemente ce țin de climă și logistică: din cauza ploilor, drumurile devin impracticabile; mai târziu, un val de frig se abate asupra armatei germane. Rămas la Kremlin, Stalin îi însuflețește pe soldați, în timp ce Jukov trece la contraofensivă și dă peste cap armata germană. Împotriva părerii exprimate de Cartierul General german, Hitler refuză să replieze armata, cu prețul unor suferințe îngrozitoare.

Înfrângerea de la Moscova, explicată și scuzată nu prin ezitările și schimbările bruște ale strategiei germane, ci prin rigorile climei și ale condițiilor geografice, nu s-a încheiat totuși cu un dezastru. Armata germană se agață de fiecare palmă de pământ. Hitler a avut dreptate: nu trebuia sunată retragerea. Această „victorie" defensivă permite Wehrmacht-ului să-și refacă capacitățile pe frontul rusesc. În Mediterana orientală și în Libia, situația este destul de favorabilă Germaniei. Sfârșitul iernii și începutul primăverii sunt dominate de foarte importante știri diplomatice și de știri venite din afara spațiului european.

Invadarea Rusiei a fost salutată în Anglia drept începutul răsturnării situației. În ciuda anticomunismului său visceral, Churchill și-a proclamat imediat solidaritatea totală cu URSS și, împreună cu Statele Unite, s-a străduit să-i acorde sprijin material și militar. În același timp, el încearcă să-l împingă pe Roosevelt pe calea intervenției, politică pe care președintele american o urmează cu pași mici (includerea Islandei și apoi a insulelor Azore în zona de securitate americană, măsuri de

mobilizare, înarmarea navelor comerciale). La 11 august 1941, când bătălia Rusiei era în toi, Churchill şi Roosevelt semnează Carta Atlanticului, angajament al celor doi bărbaţi de stat contra „tiraniei naziste“ şi pentru solidaritatea celor două ţări, unite prin limbă, prin originea comună, prin respectul purtat regulilor de drept şi democraţiei. Declaraţie de principii, Carta Atlanticului simbolizează preluarea rolului Imperiului britanic de către Statele Unite, oricare ar fi fost în decursul timpului divergenţele de analiză şi de atitudini. Solidaritatea fundamentală decisă în mijlocul Atlanticului nu va fi niciodată pusă sub semnul întrebării, şi partea esenţială a moştenirii britanice va trece pe parcursul anilor de la Londra la Washington. Pe termen scurt, Carta Atlanticului a avut şi meritul de a reaminti americanilor prioritatea teatrului de operaţii european în momentul când politica japoneză reţinea mai degrabă atenţia Americii.

În fapt, după un duel diplomatic care nu lăsa nici o îndoială cu privire la opoziţia ireductibilă dintre Japonia şi Statele Unite, situaţia mondială e bulversată la 7 decembrie de atacul prin surprindere al aviaţiei japoneze asupra flotei americane de la Pearl Harbor*. Încredinţat de intenţiile lui Roosevelt de a se angaja într-un război total împotriva Germaniei şi constatând că americanii acţionau deja ca nişte aliaţi ai Marii Britanii, Hitler declară război Statelor Unite la 11 decembrie, sub pretextul Pactului Tripartit care-l leagă de Japonia. Deşi Japonia nu intră în război împotriva URSS, conflictul devine cu adevărat mondial. În această privinţă, sfârşitul anului 1941 şi începutul anului 1942 corespund unei noi etape: etapa prăbuşirii vechii Europe. Hitler a fost principalul artizan al acesteia prin ambiţiile sale nemăsurate pentru poporul german. El a grăbit

---

*A.J.P. Taylor scria: „Pearl Harbor a reprezentat cel mai mare serviciu adus cauzei britanice. Îndoielile preşedintelui Roosevelt şi ale poporului american au fost spulberate: cu sau fără voia lor, erau în război. Războiul privat dintre Marea Britanie şi Germania se încheiase. Începea un veritabil război mondial, iar rezultatul său era evident. În această privinţă, Churchill a făcut singurul comentariu potrivit: «La urma urmei, aşa am câştigat.»“

un proces care începuse deja de la începutul secolului, dar pe care conflictul, devenit mondial, îl va accelera în chip extraordinar.

Anul 1942 se caracterizează printr-o serie de victorii strălucite ale germanilor şi japonezilor, „victorii pierdute" cum le va numi von Manstein, pentru că n-au fost decisive. Aceste victorii amintesc de victoriile lui Napoleon, condamnat şi el să câştige tot mai multe bătălii fiindcă nu putea câştiga o victorie decisivă. Sfârşitul anului 1942 marchează bascularea situaţiei pe Volga, în Egipt, în Africa de Nord, în Marea de Corali. E surprinzător că a fost nevoie de atâtea luni de eforturi susţinute pentru a veni de hac celor două maşini de război, germană şi japoneză. E adevărat că, venită din partea popoarelor ce criticaseră atât de sever Tratatul de la Versailles, catalogat de ele drept „pace cartagineză", adică pace prea dură şi impusă, exigenţa „capitulării fără condiţii" n-a fost poate mijlocul cel mai bun de a grăbi acest deznodământ.

Anul 1942 înseamnă în primul rând bătălia Atlanticului. Germania n-a aşteptat această dată pentru a ataca legăturile maritime care condiţionează efortul de război al Angliei şi chiar viaţa arhipelagului britanic. În 1942, Kriegsmarine întreprinde o ofensivă, bazată în principal pe submarine. Rezultatele sunt spectaculoase: numai în 1942 sunt scufundate nave comerciale însumând şase milioane de tone. Apărarea anglo-americană se întăreşte şi convoaiele sunt mai bine protejate. De partea germană, amiralul Dieter von Roeder pune la punct tehnica de atac submarin în „haită", în care submarinele se năpustesc ca lupii asupra obiectivelor lor. Câteva lungi convoaie cu destinaţia Murmansk, încărcate cu material pentru Armata Roşie, pierd o treime şi uneori mai mult de jumătate din numărul navelor.

Afrika Korps a lui Rommel are în Libia victorii cu atât mai strălucite cu cât sunt obţinute împotriva unei armate britanice mai numeroase. În ciuda caracterului lor aventuros, succesul de la Tobruk, invadarea Egiptului au un impact considerabil asupra opiniei publice. Reluând războiul în mişcare, Rommel re-

uşeşte să creeze un mit ce va avea o deosebită însemnătate în menţinerea moralului trupelor.

Dar în 1942 atenţia este reţinută de frontul rusesc. Statul-Major german alocă 179 de divizii din care 30 provin din ţările europene satelite: Italia, România, Ungaria, Slovacia. Planul de acţiune prevede obţinerea victoriei în Ucraina şi în sudul Rusiei, menţinând poziţiile de la Leningrad – aflat tot sub asediu – şi Moscova. Calitatea blindatelor germane a crescut, dar a crescut şi aceea a blindatelor Armatei Roşii. Aceasta din urmă îşi începe ofensiva în mai. Manevra eşuează şi marea ofensivă de vară a Wehrmacht-ului se desfăşoară spre Stalingrad, Rostov pe Don şi Caucaz. Dar victoriile fulgerătoare de la Sevastopol pe Volga şi mai departe chiar până în Caucaz nu sunt victorii decisive. Armata Roşie nu e zdrobită. Ea se repliază şi continuă să lupte. Dimpotrivă, armata germană se află într-o poziţie aventuroasă şi nu şi-a atins obiectivul major: petrolul din Caucaz. Toamna şi iarna vor fi dezastruoase, cu înfrângerea de la Stalingrad şi părăsirea Caucazului, care de această dată afectează puternic moralul combatanţilor germani. Acelaşi lucru se întâmplă şi în Libia unde Rommel, confruntat acum cu un inamic hotărât să nu cedeze, nu poate relua ofensiva.

În sfârşit, urmare a intrării în război a Americii, o armada aliată debarcă în Africa de Nord franceză la 8 noiembrie 1942, modificând radical contextul strategic din Mediterana orientală. Germanii încep să vorbească despre „fortăreaţa Europa“, ceea ce arată în suficientă măsură cine e asediat şi cine atacă. Asediatul nu va da dovadă de mai multă moderaţie sau mai multă înţelepciune decât avea pe când era asediator. Hitler şi acoliţii săi n-au înţeles că lumea se transformase şi că singurul mod de a asigura preponderenţa germană în Europa ar fi fost moderaţia, după exemplul lui Bismarck. Or, dimpotrivă, Hitler a vrut să domine Europa şi chiar întreaga lume.

De acum înainte însă realităţile se impun: Germania nu poate învinge coaliţia dintre Marea Britanie, Statele Unite şi URSS. Înfrângerea de la Stalingrad a pus capăt speranţei de a distruge Rusia sovietică. Germanii nu mai pot spera decât într-o pace

de compromis. Statele Unite, al căror teritoriu şi a căror populaţie nu pot fi ameninţate de Germania şi de Japonia, se află într-o poziţie extrem de puternică.

În acest an 1942, Japonia a obținut rezultate surprinzătoare. A reuşit să ia prin surprindere bazele americane Guam şi Wake. Instalaţi în Indochina franceză, japonezii ocupă Hong Kong. Singapore şi Malaezia cad la 1 februarie, apoi vine rândul Birmaniei. Filipinele sunt controlate de armata japoneză care se instalează şi în Indonezia. Flota engleză suferă pierderi grele, în timp ce Australia este amenințată de japonezi. Totuşi, bătăliile din Marea de Corali, de la Midway şi Guadalcanal reuşesc să oprească expansiunea japoneză.

Să nu trecem cu vederea impactul acestor victorii, în special asupra asiaticilor. Japonezii nu sunt neapărat primiţi ca eliberatori, dar în orice caz occidentalii nu mai trezesc teama reverențioasă pe care o inspirau. Acest lucru se va vedea mai limpede pe viitor. Înfrângerile suferite de francezi, de olandezi, de englezi sunt tot atâtea semne de slăbiciune ale unei Europe care nu va mai putea să-şi redobândească prestigiul politic. În rest, oprirea expansiunii japoneze este mai cu seamă opera americanilor, şi colateral a australienilor şi neozeelandezilor. Cele două mari dominioane din Pacific conştientizează faptul că securitatea lor depinde de Statele Unite. Pe măsură ce legăturile lor cu Marea Britanie slăbesc, dominioanele se apropie din ce în ce mai mult de Statele Unite care preiau într-un fel ştafeta de la metropolă.

Iarna 1942-1943 este pe drept cuvânt socotită punctul de cotitură al războiului mondial. Victoriile de la Stalingrad şi El Alamein, debarcarea în Africa de Nord, oprirea înaintării japoneze la Guadalcanal au fost simbolurile acestei răsturnări de situaţie. Se cuvine poate să reamintim că la 15 noiembrie 1942 în toată Anglia au bătut clopotele. Aşa cum scrie A.J.P. Taylor, „ele băteau pentru El Alamein, nu pentru debarcarea americană în Africa de Nord. Ele celebrau victoria; dar celebrau totodată şi independența strategică a Marii Britanii“.

Începând din 1943, războiul devine o condamnare anunțată a Germaniei. La Conferința de la Casablanca din ianuarie, Roosevelt și Churchill își anunță hotărârea de a impune Germaniei o capitulare fără condiții – o exigență ce nu va ușura deloc sarcina celor care în interior i se opun Führer-ului și care va avea probabil drept consecință întârzierea încheierii conflictului. Un lucru e sigur: Germania va ieși din război extrem de slăbită. Și același lucru se va întâmpla cu toate țările din Europa continentală care au suportat presiunea germană. La fel se va întâmpla și cu Marea Britanie care reprezintă evident „*junior partner*“ în coaliția antihitleristă.

La începutul anului 1943, Hitler speră să ajungă la o pace de compromis cu URSS în cazul că reușește să reia inițiativa pe frontul rusesc. Are nevoie de această pace fiindcă trebuie să poată rezista în Tunisia pentru a proteja Italia. În sfârșit, pregătirile anglo-americane sunt întârziate de războiul submarin din Atlantic. Anul 1943 va fi anul eșecului acestor trei tentative.

Înfrânt în sudul Tunisiei de forțele anglo-americane, Rommel e silit să se refugieze în regiunea Bizerta și la Tunis. Dar nu poate rezista nici aici. În cele din urmă, corpul expediționar germano-italian e silit să capituleze la 13 mai. Flancul sudic al imperiul hitlerist este amenințat, cu atât mai mult cu cât Malta a rezistat tuturor atacurilor în anii precedenți.

În ciuda unor remarcabile succese ale marinei germane în primele luni, bătălia Atlanticului, adică de fapt războiul submarin, duce la o apărare tot mai eficace a aliaților. În fața numărului mare de submarine pierdute, comandamentul german pune capăt ofensivei în Atlanticul de vest și central.

Pe frontul de est, germanii, care și-au refăcut parțial forțele, lansează o ofensivă menită să încercuiască „ieșindul de la Kursk“. Dar, în ciuda eforturilor lor, ei nu reușesc să spargă frontul rusesc. Această bătălie, calificată drept una dintre „cele mai mărețe bătălii din toate timpurile“, reprezintă un mare succes defensiv pentru ruși. Hitler dă ordinul de oprire a ofensivei la 17 iulie. E adevărat că tot acum anglo-americanii debarcă în Sicilia și amenință Italia. Armata Roșie, care dispune de

impresionante rezerve de oameni, artilerie şi blindate, reia ofensiva. Retragerea germană este relativ ordonată: Ucraina trebuie evacuată, asediul Leningradului este ridicat, Smolenskul recucerit. Anul se încheie cu un răsunător eşec pentru Wehrmacht, silită să renunțe la inițiativă şi să bată în retragere, în ciuda strălucitelor contraofensive. Chiar dacă a suportat şocul, armata germană se află într-o poziţie mult mai slabă decât după iarna 1942.

Odată cu debarcarea în Sicilia, se afirmă superioritatea aeriană a aliaţilor. Forța Americii atârnă din ce în ce mai greu asupra războiului. Atacând Italia, aliaţii şi-au ales foarte bine ţinta. Mussolini este răsturnat şi înlocuit ce generalul Badoglio, ceea ce atrage după sine evacuarea Siciliei. E de notat aici extraordinara reacție germană şi violenta reprimare de către Wehmacht la aflarea ştirii că Italia a ieşit din război şi a încheiat pace separată.

Luptele continuă: Italia este teatrul unui război lung şi dificil, armata germană reuşind, grație reliefului accidentat, să întârzie înaintarea aliaților. Până în iunie 1944 principalul front este tot cel al Armatei Roşii, care are de acum înainte inițiativa şi o va păstra. În iarna 1943-1944, forțele sovietice îşi reiau înaintarea, apropiindu-se de granițele Germaniei şi ale sateliților ei. Sub efectul formidabilelor lovituri ale Armatei Roşii, Wehrmacht-ul nu are altă soluție decât retragerea. Țările satelite nu se gândesc decât cum să iasă din război în cele mai bune condiții cu putință. Lui Hitler, care mai speră încă să poată împiedica o debarcare a aliaților în Franța, pe care o socoteşte drept cea mai serioasă amenințare pentru tabăra sa, îi rămâne posibilitatea de a crea noi arme capabile să răstoarne situația.

Debarcarea din 6 iunie 1944 spulberă însă şi această speranță. În ciuda dificultăţilor sale, operaţiunea este un imens succes. În câteva săptămâni armata germană e silită să se retragă. Armatele aliate realizează o înaintare rapidă, ajungând la granițele Germaniei. Armata Roşie se află la Varşovia. După oprirea înaintării sale în Insulele Solomon, Japonia însăşi e supusă contraofensivei americane. Şi pe acest teatru de operaţii, aliații au luat inițiativa şi n-o vor mai lăsa.

Prinsă în cleşte între frontul de vest, unde superioritatea aeriană dar şi terestră a anglo-americanilor e covârşitoare, şi frontul de est, unde Wehrmacht-ul luptă în continuare să întârzie deznodământul, dar se află pretutindeni în retragere, Germania e zdrobită şi silită să capituleze la 8 mai 1945.

Această trecere în revistă a principalelor campanii ale celui de-al Doilea Război Mondial a avut drept scop să sublinieze lipsa de măsură şi insuficienţa mijloacelor unei ţări europene – Germania – care a crezut că-şi poate impune dominaţia asupra Europei. Trebuia amintit ce formidabilă ameninţare a însemnat această întreprindere pentru continentul european; trebuia amintit faptul că această sfidare n-a putut fi contracarată decât prin coalizarea a două din principalele puteri mondiale (URSS şi Statele Unite), care s-au alăturat Imperiului britanic în lupta sa; că, graţie imperiului său, Marea Britanie era nu doar o putere europeană, ci o putere mondială, aşa cum fusese, singură pe atunci, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Istoria conflictului trebuie completată însă cu.istoria diplomaţiei internaţionale din cursul acestei perioade, istorie caracterizată prin luptă, prin înfrângerea Germaniei, dar şi printr-o slăbire majoră a ţărilor continentului european, inclusiv a Marii Britanii, în ciuda faptului că repurtase o victorie de necontestat după ce jucase, de una singură, un rol decisiv în lupta împotriva lui Hitler.

În momentul prăbuşirii Franţei, continentul european e dominat de Germania. Cu cei 80 de milioane de locuitori ai săi, aceasta cuprinde în interiorul graniţelor cvasitotalitatea germanilor din Europa, ba chiar şi câteva minorităţi. Italia e legată de Berlin prin „Pactul de oţel". Franco a beneficiat de ajutorul germano-italian şi e greu de spus cât de departe va fi dispus să meargă cu ingratitudinea. Polonia a dispărut. Ungaria a beneficiat din plin de noua ordine. România a fost silită să cedeze Ungariei o parte a Transilvaniei şi a pierdut Basarabia în beneficiul URSS. Înfrângerea Iugoslaviei şi Greciei în aprilie

1941 s-a soldat cu crearea unei Croaţii Mari, clientă a Germaniei şi Italiei. Bulgaria a obţinut Macedonia şi accesul la Marea Egee. Slovenia este parţial integrată în Reich. Slovacia este un satelit al Germaniei.

În ce priveşte Marea Britanie, lucrurile sunt clare. Churchill a promis să restabilească în vechile graniţe nu numai Franţa, Belgia şi Olanda, ci şi statele care au fost victime ale nazismului: Polonia, Cehoslovacia, Iugoslavia, Norvegia, Danemarca şi Grecia.

Imediat după invadarea Uniunii Sovietice de către Hitler, Churchill proclamă solidaritatea totală şi fără rezerve a ţării sale cu URSS, punând punct astfel, în favoarea Moscovei, lungii dezbateri, ce data de la începutul secolului, privitoare la necesitatea ca Londra să opteze între Germania şi Rusia. Decizia a fost deci un pas imens în favoarea URSS. Devenea evident că dacă această ţară avea să supravieţuiască agresiunii germane, ea va deveni o putere mondială cu concursul Marii Britanii şi al Statelor Unite.

În august 1941, Churchill se întâlneşte cu Roosevelt în insula Terra Nova, în dorinţa de a-l antrena pe preşedintele american în propriul său mod de a privi problemele lumii. Dar nu obţine decât sfatul de a se retrage din Orientul Apropiat. Carta Atlanticului, semnată cu acest prilej, este doar un simbol, dar un simbol puternic, un simbol al solidarităţii celor două mari democraţii şi al reafirmării valorilor în care cred.

Intrarea în război a Statelor Unite duce la formarea unei coaliţii în care doar trei ţări au un cuvânt de spus. Nici Franţa liberă, nici guvernul polonez în exil nu participă la conducerea războiului şi nici la pregătirea noii ordini. Între cei trei parteneri există o încredere limitată. Stalin informează la 16 decembrie 1941 că la sfârşitul războiului va cere revenirea Basarabiei şi Ţărilor Baltice în componenţa URSS. Totodată, el exclude revenirea Poloniei la frontierele din 1939, propunând linia Curzon drept graniţă între această ţară şi URSS, ceea ce corespunde în mare liniei după care a fost împărţită Polonia între germani şi sovietici în 1939.

Pe plan militar, Stalin cere deschiderea unui al doilea front. Fără a-şi face iluzii privind capacitatea anglo-americanilor de a debarca în Europa, el vrea mai cu seamă să fixeze o obligaţie. Tot ce poate face Occidentul este să-i furnizeze Rusiei armament şi material militar. La începutul anului 1942, experţii englezi şi americani sunt categorici: în ciuda deplasării de unităţi germane staţionate în Belgia şi Franţa, debarcarea este practic imposibilă. În aceste condiţii, neîncrederea e mai mult decât firească, atât de partea anglo-americanilor cât şi de partea sovieticilor: în Occident, tratatul germano-sovietic din 23 august 1939 n-a fost uitat, iar Moscova e încredinţată că americanii şi englezii nu sunt deloc nemulţumiţi să vadă că Rusia sovietică îşi macină forţele în lupta împotriva nazismului.

Stalin cere un nou efort din partea occidentalilor. Fiecare se teme că celălalt va semna o pace de compromis cu naziştii. Invitat la Casablanca în ianuarie 1943, Stalin refuză să se ducă. Pentru a-i calma temerile, Roosevelt şi Churchill cer Germaniei o capitulare fără condiţii, dar nu pot furniza încă nici o dată pentru deschiderea unui al doilea front.

Succesele militare din 1943, care lasă să se întrevadă capitularea Italiei, îi determină pe englezi şi pe americani să pregătească o întâlnire cu sovieticii în vederea definirii ţelurilor războiului. Problema poloneză rămâne în centrul preocupărilor. Dacă englezii sunt destul e favorabili fixării graniţei răsăritene a Poloniei pe linia Curzon, guvernul polonez nu vrea să audă de aşa ceva, nici măcar cu preţul unei compensaţii în vest pe seama Germaniei.

La Teheran (28-29 noiembrie 1943), unde Stalin vine să-i întâlnească pe Roosevelt şi pe Churchill, se ajunge la un acord privitor la „al doilea front". Se convine ca marea debarcare în Franţa să aibă loc în mai 1944. În plus, Stalin obţine ca proiectul debarcării trupelor anglo-americane în Balcani să fie abandonat.

Privitor la statutul postbelic al Europei, occidentalii nu reacţionează la intenţiile sovietice de a ocupa Ţările Baltice. Pentru Polonia, cei trei şefi de stat cad de acord asupra principiului

unei translații spre vest, cu linia Curzon ca graniță răsăriteană, Varșovia urmând să fie despăgubită cu teritorii din Prusia orientală, din Pomerania și din Silezia.

Divergențele între sovietici și occidentali sunt așadar evidente și vor fi mai evidente la Conferința de la Yalta (februarie 1945). La această dată, harta războiului este în favoarea URSS care a ajuns la granița germană din 1939. Printr-o mișcare de învăluire, ea a eliberat România și Bulgaria, antrenând plecarea soldaților germani din Grecia. Budapesta este asediată și în întreaga Ungarie se duc lupte crâncene.

Cu câteva luni înainte de Yalta, Churchill și Stalin deschid subiectul privitor la soarta Balcanilor. Potrivit politicii sale tradiționale, Marea Britanie dorește limitarea influenței rusești în Balcani, și mai precis asupra Strâmtorilor și Mării Egee. Drept preț pentru o influență preponderentă în Grecia, Churchill îi lasă mână liberă lui Stalin în România și în Bulgaria, ba chiar și în Iugoslavia. E adevărat că, încă înainte de Conferința de la Teheran, pretextând că Tito opunea nemților o rezistență mai eficace decât Draža Mihailovici, prea legat de sârbi și prea doritor să mențină pe tron dinastia Karagheorghevici, englezii au optat să-l sprijine pe Tito. Așa că Churchill impune debarcarea lui Mihailovici, al cărui succesor în fruntea cetnicilor e nevoit să încheie un acord cu Tito.

În miezul relației dintre Moscova și anglo-americani stă însă soarta Poloniei. La această dată, polonezii sunt cu atât mai neîncrezători față de URSS cu cât descoperirea gropii comune de la Katyn (conținând resturile a mii de ofițeri polonezi sumar executați de sovietici în aprilie 1943) pare să confirme că sovieticii sunt răspunzători de masacre, în ciuda tăgăduielilor acestora. Stalin se agață de acest pretext pentru a rupe relațiile cu guvernul polonez în exil, a cărui opoziție față de orice modificare a frontierelor e la fel de radicală, ceea ce îi irită și agasează pe britanici și pe americani. Imediat ce Armata Roșie trece Bugul (iulie 1944) și intră în Polonia, Stalin creează la Lublin un „Comitet polonez de eliberare națională“, alcătuit din comuniști polonezi și tovarăși de drum ai acestora, căruia îi în-

credințează administrarea teritoriilor eliberate. Această manevră vizează evident reducerea autorității guvernului din exil. Se înțelege, prin urmare, de ce respectivul guvern dă ordin armatei sale din interior să se răzvrătească (1 august). Vreme de două luni, polonezii țin piept Wehrmacht-ului sub privirea impasibilă a Armatei Roșii, aflată pe malul celălalt al Vistulei. Zdrobirea armatei lui Bor Komorowski face ca polonezii de la Londra să piardă unul din principalele lor atuuri.

De acum înainte, partida se joacă cu doi jucători: pe de o parte, guvernul în exil ale cărui trupe se luptă pe frontul occidental, dar a căror intransigență este excesivă în opinia Londrei și a Washingtonului, și pe de alta, Comitetul de la Lublin, instalat în teritoriul polonez eliberat și puternic susținut de ruși.

Așa cum sublinia Jean Laloy, Conferința de la Yalta n-a urmărit „împărțirea lumii", ci soarta Poloniei. Occidentalii au acceptat, în datele lui esențiale, planul lui Stalin. Acesta are două componente: una prevede translatarea Poloniei spre vest (Pomerania și Silezia) cu pierderea tuturor teritoriilor aflate la est de linia Curzon; componenta politică pune Comitetul de la Lublin în postura de bază a guvernului viitor, adăugându-i câțiva reprezentanți ai exilului. E drept că, în același timp, Stalin a acceptat alegeri „libere".

La această conferință este adoptată o „Declarație generală a țărilor eliberate" care prevede că popoarele acestor țări își vor putea alege libere guvernele, dar semnatarii ei nu s-au lăsat deloc înșelați. Cât privește Germania, se cade de acord asupra delimitării a trei zone de ocupație. Franța nu va putea obține o zonă de ocupație decât în măsura în care aceasta va fi tăiată în interiorul zonelor engleză și americană. Se prevede de asemenea că Germania va putea fi împărțită în mai multe state. Stalin obține principiul unei revizuiri a Statului Strâmtorilor (Convenția de la Montreux). El acceptă ca, imediat după sfârșitul războiului împotriva Germaniei, să participe la conflictul cu Japonia. URSS va redobândi în Extremul Orient pozițiile Rusiei dinainte de 1904: sudul insulei Sahalin, arhipelagul Kurilelor și dreptul de amestec în treburile Coreei.

Ceea ce frapează la acest final de conflict nu este lipsa de unitate a învingătorilor, pe care am putut-o constata şi imediat după armistiţiul din noiembrie 1918, ci rivalitatea lor esenţială. Concepţia despre politică şi societate a aliaţilor occidentali are în centrul său principiul democraţiei. Ei au luptat pentru a învinge nazismul, care este o ameninţare pentru toţi oamenii liberi. Ostilitatea lor faţă de totalitarism este totală: ea priveşte mai întâi naţional-socialismul, dar nu ocoleşte nici totalitarismul comunist. În aceste condiţii, englezii şi americanii văd cu îngrijorare că războiul şi victoria n-au schimbat cu nimic ţelurile lui Stalin şi ale conducătorilor sovietici şi asistă la voinţa Uniunii Sovietice de a-şi impune legea, sistemul şi autoritatea asupra unei părţi a Europei.

De fapt, Europa nu contează deloc. E adevărat că Marea Britanie este unul din cei trei „mari" din coaliţia victorioasă. Churchill nu concepe însă o lume în care Franţa, Italia, Germania să nu joace un rol, pe scurt o lume fără o Europă stăpână pe destinul său regăsit. În consecinţă, va face foarte mult pentru Franţa, desigur din simpatie şi din simţ al datoriei, dar şi fiindcă Franţa e necesară pentru echilibrul internaţional. El este cel care, în 1949, cu prilejul primei reuniuni a Adunării Consultative a Consiliului Europei, va exclama: „Dar unde sunt germanii?" Cu toate acestea, el concepe viitorul ţării sale şi rolul ei în strânsă relaţie cu Statele Unite.

Marea Britanie este singura putere europeană care a avut o dublă vocaţie: aceea de a fi o putere mondială şi în acelaşi timp o putere europeană. În numele acesteia din urmă a intervenit ea, de pildă, în 1878, în Concertul european. Şi tot în numele ei a stabilit cu Franţa o „Antantă cordială" şi a lăsat deoparte contenciosul său cu Rusia pentru a înnoda legăturile Triplei Antante. În acelaşi timp, ea este o putere mondială, ba chiar singura putere europeană, probabil, care este sau a fost şi putere mondială. Imediat după încheierea războiului, Anglia se află lângă cele două autentice puteri mondiale care sunt Statele Unite şi URSS, aceasta din urmă moştenitoare a Rusiei imperiale, dar devenită cu adevărat putere mondială între timp. Din cele

trei, cea mai slabă este Marea Britanie. Şi totuşi, în Europa anului 1945, Anglia este aproape singura ţară care contează în plan economic, industrial, militar şi politic. Războiul i-a stimulat industria şi institutele de cercetare. Industria sa nu are nimic în comun cu maşinăria ruinată şi depăşită a economiei franceze şi nici chiar cu mijloacele de producţie germane ce vor fi jefuite, rechiziţionate şi transferate de învingători. Dar Anglia nu mai e puterea mondială de la începutul secolului XX. Şi dacă aşa stau lucrurile, e din cauză că vechea Europă s-a năruit sub bombele aliaţilor.

Ar fi putut Marea Britanie să vorbească în numele Europei? E zadarnic să ne întrebăm dacă Londra s-ar fi putut aşeza în fruntea rămăşiţelor Europei. În realitate, victoria laburiştilor şi plecarea lui Churchill de la guvernare în toiul Conferinţei de la Potsdam au un sens: Anglia se repliază. Ea trebuie să se ocupe de mutaţiile sociale care au avut loc, de reformarea instituţiilor sale. Trebuie să-şi reorganizeze relaţiile cu Commonwealth-ul, să se retragă din ceea a fost cândva Imperiul ei. Iar pentru a realiza aceste imense obiective, a optat pentru strângerea relaţiilor cu cel mai puternic dintre învingători, America, cu care are legături de sânge şi de limbă.

Dintre cele trei mari puteri învingătoare ale Germaniei şi Japoniei, Marea Britanie nu e doar cea mai slabă, este şi cea care se află în recul. În expansiune se află Statele Unite şi Uniunea Sovietică (aceasta din urmă în ciuda imenselor sale pierderi), ambele victorioase şi totodată ambele purtătoare ale unui proiect şi ale unui mesianism.

Pentru URSS, acest mesianism, trecut în surdină în timpul conflictului (dizolvarea Kominternului, apelul la sentimente patriotice, relaxarea luptei împotriva religiei), este mesianismul marxist-leninist. Doctrina zdruncină multe convingeri şi numeroşi sunt cei ce aleg această cale, în particular în ţările occidentale sau în Lumea a treia. Cu toate acestea, Uniunea Sovietică nu aşteaptă ca puterea să fie câştigată legal, prin sufragiu universal, de către partidele comuniste. Ea îşi impune autoritatea pretutindeni unde e prezentă Armata Roşie. Prin urmare, una

dintre marile puteri mondiale încearcă să domine lumea prin ideologie, ca şi prin forţă.

Statele Unite practică un „imperialism“ diferit, sprijinit şi el pe un amestec de idealism şi pragmatism. Pe baza acestui principiu propun Statele Unite o „Organizaţie a Naţiunilor Unite“, grupând membrii coaliţiei antihitleriste, dintre care cei mai mulţi depind, dintr-un motiv sau altul, de puterea americană. Cât despre pragmatism, el se manifestă ori de câtre ori sunt în joc în chip direct interesele americane. Mesianismul american este un mesianism al democraţiei de tip liberal – caracterizată drept democraţie formală de marxişti.

În dezbaterea celor două mesianisme, s-ar părea că mesianismul sovietic are privilegiul de a fi revoluţionar şi avantajul de a măcina structurile Americii. Urmarea evenimentelor va arăta că evoluţia lumii o va lua pe calea exact opusă şi că libertatea de tip american va coroda complet lumea sovietică.

În momentul încheierii conflictului cu Germania, în primăvara anului 1945, suntem însă departe de concluziile de mai sus. În ambele tabere se manifestă o mare neîncredere. E limpede că, în marea contestare care acum prinde chip, soarta Europei va fi decisivă.

X
De la prăbușire la reîntemeiere
(1945-1956)

Aspirațiile URSS în Europa și în afara Europei. – Concepția americană asupra lumii. – Europa, sărăcită și distrusă. – Noul echilibru de forțe. – URSS își extinde influența în Europa Centrală și de Est. – Blocada Berlinului și eșecul ei. – Pactul Atlantic. – ONU, organizație mondială. – Reconcilierea franco-germană. – Problema apărării „lumii libere“. – Amenințarea sovietică și începutul războiului rece. – Apărarea nu este europeană, ci atlantică. – Cadrul general al construcției europene. – Comunitatea europeană, cale de unificare a Europei. – CECO, CEA și UEO. – Relansarea de la Messina și Tratatul de la Roma.

Joncțiunea de pe Elba din 1945 între armata americană și Armata Roșie simbolizează dispariția acelei Europe puternice și stăpâne asupra lumii ce se edificase între sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului XX. Armata germană era distrusă. Soldații europeni care luptaseră alături de soldații americani și sovietici nu erau decât niște auxiliari ai celor două mari puteri. Europa politică nu mai exista. Tratatul de la Versailles, Acordul de la Locarno dăduseră naștere unei ordini internaționale ce se dovedise o iluzie. Europa dinainte de război, Europa de la începutul secolului – o Europă diversă dar puternică – se estompează în dosul imaginii celor doi soldați: un american și un rus care-și dau mâna în centrul continentului.

Această imagine acoperă o realitate și o iluzie. Realitatea este prezența trupelor rusești și americane pe Elba și absența europenilor. Iluzia, strângerea de mână. Căci între cei doi mari parteneri nu există o unitate de vederi profundă. Această unitate lipsea încă din vremea formării coaliției antihitleriste, când

fiecare își ducea propriul său război. Comun era doar obiectivul distrugerii nazismului. Imediat ce înfrângerea Germaniei a devenit previzibilă, disensiunile au devenit mai numeroase.

Uniunea Sovietică fusese frustrată de pacea de la Versailles. Acum, ea aspira să obțină o revizuire radicală a aranjamentelor teritoriale interbelice. URSS era deci „revizionistă“. În plus, dorea ca țările aflate în apropiere de frontierele ei teritoriale să adopte o politică de clienți și nu de adversari ai săi.

Aceste modificări cerute de URSS nu conveneau aliaților occidentali. Carta Atlanticului, declarațiile americanilor și britanicilor prevedeau că popoarele eliberate își vor putea alege soarta, că statele victime ale nazismului vor redobândi frontierele din 1937. Singurele rectificări ce trebuiau aduse hărții Europei urmau să pedepsească Reich-ul și pe sateliții săi.

Dincolo de aceste două vederi privind Europa eliberată, strângerea de mână de pe Elba masca antinomia profundă a ambițiilor mondiale ale celor două mari puteri.

Potrivit conducătorilor săi, URSS are o vocație mondială. Chiar și numele său, lipsit de orice referință geografică, stă mărturie pentru mesianismul său. Ea întrupează o concepție asupra lumii menită să cuprindă întreaga lume: marxism-leninismul, bazat, chipurile, „pe fundamentul solid al științei“ și a cărui inevitabilă extindere la întreaga lume este afirmată cu seriozitate de teoreticienii săi. Această viziune asupra istoriei și relațiilor internaționale este rău privită de englezi și de americani. Victoria Uniunii Sovietice asupra Germaniei face foarte previzibilă creșterea influenței sale.

Cu alte cuvinte, voința de putere a URSS prezintă un dublu caracter: pe de o parte, Kremlinul reclamă în Europa Centrală și de Est modificări teritoriale și politice în propriul său beneficiu; pe de alta, face tot ce-i stă în putere pentru a-și extinde influența ideologică la întreaga lume, ceea ce atrage după sine consecințe importante în plan politic și economic.

Deși îmbracă forme diferite, ambiția americană nu e câtuși de puțin mai mică. În primă instanță, America se declară împotriva a tot ce ar putea contrazice revenirea la liberalism și

democraţie. Pentru aceasta, statele care au fost victime ale agresiunii naziste trebuie să-şi poată alege liber calea. Forţele politice şi economice produc, în chip natural, un nou raport din care America, evident cel mai puternic dintre state, trage foloase. Ea este ostilă oricărei construcţii, ideologice sau militare, ce s-ar opune cursului evenimentelor aşa cum rezultă acesta din realităţile politice şi economice.

În prelungirea acestor ambiţii, Statele Unite intenţionează desigur să folosească viitoarea organizaţie internaţională ca pe o pârghie cu ajutorul căreia să determine acceptarea regulilor ce i se par fundamentale pentru comunitatea internaţională. De aceea nu mai sunt ostile faţă de o asemenea organizaţie, cum au fost în 1918 faţă de Liga Naţiunilor şi Tratatul de la Versailles. Împrejurările s-au schimbat. Nu Europa domină acum lumea, ci America. Iată de ce Statele Unite au jucat un rol major, la Conferinţa de la Dumbarton Oak, în elaborarea Cartei Naţiunilor Unite, adoptată în septembrie 1945 la San Francisco. Acum este pe cale să se instituie o ordine internaţională a cărei supraveghere va fi încredinţată „Organizaţiei Naţiunilor Unite“ şi braţului său înarmat Consiliul de Securitate, compus din 15 membri, din care cinci permanenţi dispunând de dreptul de veto. Aceste cinci fotolii sunt rezervate celor trei mari învingători în conflictul mondial, la care se adaugă Franţa – pentru trecutul său glorios – şi China lui Cian Kai-şi care este, se poate spune, apropiată de Statele Unite. Evident, americanii contează pe încadrarea URSS în ONU. Făcând socotelile, guvernul american de la acea dată constată că mulţi dintre membrii ONU – europeni, sud-americani – sunt apropiaţi de concepţiile sale politice şi fac parte din clientela lor. Ca un simbol al dominării ONU de către Statele Unite, sediul organizaţiei este instalat la New York, în vreme ce Liga Naţiunilor se afla la Geneva: sceptrul puterii a trecut din mâna europenilor în cea a americanilor. Ponderea Washingtonului în ONU compensează ponderea pe care ideologia marxist-leninistă şi partidele comuniste răspândite în lumea întreagă o dau Uniunii Sovietice.

Rivalitatea dintre cele două mari puteri s-a făcut simțită în timpul războiului în mai multe rânduri. Ea a fost evidentă la Conferința de la Teheran, adică atunci când s-a pus problema măsurilor ce vor trebui luate imediat după victorie.

Se cuvin amintite aici câteva trăsături caracteristice ale Europei pornite pe calea prăbușirii, trăsături mascate de talentul strategic al generalilor Wehrmacht-ului și mai cu seamă de bravura soldaților germani. Germania a înșelat pe toată lumea: armata victorioasă în Franța în mai-iunie 1940 nu dispunea de o superioritate atât de mare pe cât am fi tentați să credem privind la rezultatele obținute. Flota aeriană franceză era la fel de numeroasă ca aceea a Germaniei. Același lucru e valabil și în cazul blindatelor. Desigur, materialul militar al Wehrmachtului era mai performant. Dar în esență, folosirea armelor a fost aceea care a asigurat superioritatea, și mai ales gândirea tactică și strategică.

Același lucru se poate spune despre campania din Rusia din vara anului 1941. Așa cum Guderian, de pildă, nu înceta s-o reamintească, Armata Roșie avea la dispoziție un număr de tancuri mult mai mare decât credea Marele Stat-Major german. În august 1941 – când victoria mai părea la îndemâna germanilor –, generalul Franz Halder, șeful Comandamentului forțelor terestre, nota că evaluase Armata Roșie la 200 de divizii. El recunoștea că această cifră fusese subestimată, că trebuia vorbit de 360 de divizii și că Armata Roșie avea încă la data respectivă mai multe tancuri și mai multe avioane decât Wehrmacht-ul. Dacă trei milioane de ruși fuseseră scoși din luptă, mai rămâneau 4,2 milioane în stare să se opună armatei germane. E cu adevărat surprinzător că, orientată în întregime spre producerea de material de război, capacitatea industrială a URSS a fost tot timpul superioară celei germane, chiar și după numirea în fruntea economiei Reich-ului a lui Albert Speer care a procedat la o formidabilă mobilizare a resurselor și capacităților Germaniei. În ciuda ocupării celor mai importante dintre centrele sale industriale, URSS reușea să producă 4 000 de avioane în plus față de germani, respectiv 15 735. Această su-

perioritate creşte la 15 000 în 1943. Cât priveşte blindatele, ruşii au produs, în 1944, 29 000 de tancuri de foarte bună calitate, faţă de 17 800 produse de Germania.

În momentul când Germania reuşea să strângă 17 divizii de blindate şi 2 700 de tancuri pentru a încerca să cucerească „ieşindul de la Kursk“ (1943), ruşii aliniau 4 000.

Aceste fapte sunt strâns legate de capacitatea de producere a armamentului. Dacă în 1940 Germania este evident prima în această privinţă, în 1941 lucrul nu mai e adevărat, ea fiind devansată de URSS şi Marea Britanie. În 1943, capacitatea aliaţilor este deja de trei ori mai mare decât cea a Germaniei.

De aceste cifre trebuie apropiat şi fantasticul progres al Statelor Unite care, încă din 1943, dezvoltă o forţă de producţie de trei ori mai mare decât a Germaniei şi a ţărilor satelite de pe continentul european. Asta înseamnă că – excluzând Anglia – Europa continentală este total depăşită de cele două mari puteri militare, Statele Unite şi URSS. Europa iese epuizată din război. Industria sa este ruinată, oraşele devastate, producţia agricolă şi cea industrială sunt reduse la mai puţin de jumătate. La toate acestea se adaugă ruşinea pentru crimele comise cu sânge rece şi a căror oroare a însemnat depăşirea unei noi etape în degradarea demnităţii umane, crime ale căror victime au fost comunităţile evreieşti din Europa. Ansamblul acestei catastrofe materiale şi deopotrivă morale, ce culminează cu lagărele de concentrare naziste, pare să marcheze sfârşitul unei lungi evoluţii a Europei, începută cu entuziasm la sfârşitul secolului al XV-lea şi ducând la dominaţia asupra lumii de la sfârşitul celui de-al XIX-lea. Această traiectorie, care n-a fost scutită nici de războaie, nici de masacre, fusese mereu până atunci profitabilă Europei. În 1945 însă, ea se încheia cu o situaţie nouă: Europa occidentală era vlăguită. Ea împinsese până la absurd pofta de putere şi se găsea acum sărăcită şi devastată faţă în faţă cu puternici parteneri externi. Nu numai că îşi pierduse reputaţia şi autoritatea asupra lumii, dar acum nici propriul ei destin nu se mai afla în mâinile ei.

Ordinea europeană impusă de Hitler între 1939 şi 1945 era legată de forţa Wehrmacht-ului. Prăbuşirea armatei germane a atras după sine şi prăbuşirea ordinii naziste. Harta războiului este baza pe care se instaurează un nou echilibru. Armata Roşie se află la Berlin, la Viena, la Budapesta, la Praga, la Bucureşti, la Belgrad, la Sofia, la Varşovia. Armata americană se află la Paris, la Roma, la Haga, la Copenhaga, la Oslo.

Puterea Americii se bazează pe patru elemente fundamentale aproape inexpugnabile: arma atomică, a cărei singură posesoare este şi ale cărei efecte îngrozitoare au obligat Japonia să capituleze; supremaţia navală pe care n-o mai împarte cu nimeni; o armată superputernică, foarte puţin afectată de campaniile de eliberare a Europei occidentale şi din Pacific; o industrie a cărei producţie s-a dublat în cinci ani. La toate acestea trebuie adăugate instituţiile democratice flexibile care s-au adaptat la nevoile conflictului şi care, menţinând intacte libertăţile, au permis oamenilor de valoare să-şi dea întreaga măsură.

Cealaltă putere victorioasă, URSS, se bazează pe forţa armatei sale şi pe victoria în război. Ţara este condusă cu o mână de fier pe calea întăririi potenţialului economic, politic şi militar. Odată cu depăşirea pericolului care-l silise să facă concesii sentimentelor patriotice şi chiar religioase ale ruşilor, Stalin reia mersul înainte „către socialism şi comunism“ din perioada antebelică. Reconstrucţia, industrializarea, colectivizarea agriculturii rămân marile obiective ale planurilor cincinale. Epurările continuă în vederea consolidării puterii partidului.

Între cei doi parteneri-adversari prevalează neîncrederea. Maşinaţiilor lui Stalin şi nerespectării acordurilor stabilite cu ocazia conferinţelor aliate privitoare la Polonia, România sau Bulgaria, le corespund întreruperea bruscă a „contractului pe bază de împrumut“ şi neîncrederea ipocrită a lui Truman.

Soarta ţărilor aflate la vest de URSS şi „eliberate“ de Armata Roşie e pecetluită în esenţă de victoria militară. Numai Finlanda reuşeşte să iasă onorabil din această situaţie. Desigur, ea pierde Karelia şi Petsamo, adică ieşirea la Oceanul Atlantic; de asemenea este silită să cedeze bazele din Golful Finic

care apără Leningradul. Față de ea însă, cele trei țări baltice au revenit pur și simplu în componența URSS, care le anexase în 1940, după semnarea pactului germano-sovietic. Și, ca o încununare, URSS anexează și Prusia orientală, promisă inițial Poloniei, care împreună cu orașul Königsberg, rebotezat Kaliningrad, devine parte a Federației Ruse.

Polonia a fost silită să renunțe la toate teritoriile aflate la est de frontiera stabilită pin pactul germano-sovietic. Drept compensație, ea primește spre administrare, „cu titlu temporar până la semnarea tratatului de pace cu Germania", toate teritoriile aflate la est de Oder și de Neisse, expulzând cu acest prilej opt milioane de germani, într-o operațiune care a reprezentat cea mai fantastică „purificare etnică" din istorie. Guvernul său provizoriu se compune din oameni ai Comitetului de la Lublin, aflați în solda Moscovei, cărora i se adaugă, ca vicepreședinte însărcinat cu agricultura, reprezentantul Poloniei la Londra, Stanislaw Mikolajczyk, care, presat de englezi și americani, intră în aventura cooperării cu comuniștii și a alegerilor sub supravegherea Armatei Roșii.

Cehoslovacia, al cărei guvern în exil a stabilit relații bune cu URSS, revine la granițele dinainte de război, cu excepția Ruteniei pe care o cedează Ucrainei. Ea expulzează pe loc, în 1945, trei milioane de germani din Sudeți, stabiliți în țară de câteva secole. Armata rusă a ajuns până la Viena. Potrivit acordurilor dintre aliați, Austria a fost împărțită în patru zone de ocupație, Viena fiind supusă unei administrații și ocupații cvadripartite. Ungariei, „eliberată" de ruși, ca și României și Bulgariei – toate trei socotite țări satelite ale naziștilor –, li se vor stabili frontierele prin tratatele de pace. Cele trei țări au trebuit să acorde imediat un loc important în guvern reprezentanților partidelor comuniste. În România, după ruperea alianței cu Germania la 23 august 1944, regele Mihai l-a numit în fruntea guvernului pe generalul Sănătescu, apoi pe generalul Rădescu. Șefii partidelor burgheze sunt pe rând înlăturați. După întoarcerea comuniștilor exilați la Moscova, și sub presiunea sovietică, regele e silit să renunțe la primul-ministru numit de

el (februarie 1945) şi să-l accepte pe Petru Groza, politician agrarian strâns legat de comunişti. Chiar înainte de sfârşitul războiului, România mai are un guvern pluralist numai cu numele, în practică însă el este dominat de comunişti. După 8 septembrie 1944, Bulgaria e guvernată de un „Front patriotic" în care partidul comunist este dominant. Soarta Iugoslaviei a fost decisă, după Conferinţa de la Teheran, printr-un acord între guvernul în exil şi Tito, după retragerea lui Mihailovici şi a cetnicilor sârbi la îndemnul occidentalilor. În cursul verii, Armata Roşie a făcut joncţiunea cu partizanii lui Tito. Nefiind un stat inamic, Iugoslavia reintră fireşte în graniţele dinainte de război, sperând să dobândească de la Italia Triest şi Istria.

Procesul de instaurare a regimurilor comuniste are, cu mici variaţii de la o ţară la alta, aceeaşi evoluţie. Mai întâi, contrar dispoziţiilor din declaraţia aliaţilor privitoare la Europa eliberată, alegeri falsificate permit instalarea comuniştilor în posturi-cheie ale puterii, păstrând totuşi un simulacru de reprezentare pentru partidele burgheze. Aşa se petrec lucrurile până la semnarea tratatelor de pace cu Italia, România, Ungaria şi Bulgaria (10 februarie 1947). Apoi, nemaitrebuind să dea nici un fel de satisfacţie occidentalilor, sovieticii şi aliaţii lor interni trec la sovietizarea masivă a celor şase ţări. În Bulgaria, principalul opozant, agrarianul Nikola Petkov e judecat şi spânzurat. În România, regele Mihai e silit să ia calea exilului (3 ianuarie 1948), întreaga putere fiind confiscată de comunişti. În Ungaria, partidul centrist majoritar al „micilor proprietari" suferă epurări succesive ce permit comuniştilor ca, sub acoperirea unui „front" patriotic, să impună la alegeri o listă unică şi să ia întreaga putere (mai 1949). Cehoslovacia a reuşit să păstreze o reprezentare pluralistă, în care totuşi partidul comunist este cel mai dinamic. În Polonia, jocurile sunt făcute de multă vreme. Alegerile din ianuarie 1947 sunt dezastruoase pentru Mikolajczyk care e obligat să părăsească ţara. În Iugoslavia, Mihailovici este împuşcat în martie 1945, puterea revenindu-i de atunci în întregime partidului comunist.

Sovietizarea Europei Centrale şi de Est intră într-o a doua etapă: excluderea aliaţilor partidelor comuniste. Principalele victime vor fi socialiştii. Cel mai grăitor exemplu este Cehoslovacia, unde Beneš şi Mazaryk au fost siliţi să cedeze puterea comuniştilor după ceea ce s-a numit „lovitura de la Praga", când URSS le-a impus cehoslovacilor să refuze ajutorul acordat prin Planul Marshall. În România, în Ungaria, în Polonia, în Bulgaria, socialiştii, rămaşi independenţi, sunt fie lichidaţi, fie absorbiţi în partidele comuniste.

A treia etapă a sovietizării acestor ţări este etapa epurării partidelor comuniste prin excluderea conducătorilor care s-au arătat prea independenţi, prea naţionalişti sau care pur şi simplu au dobândit o putere prea mare. Etapa aceasta a fost la fel de sângeroasă şi a dat loc la procese spectaculoase: procesul Gomulka, procesul Rajk, procesul Clementis, procesul Slansky, procesul Pătrăşcanu, procesul Luca, pentru a nu cita decât câteva.

După această nouă epurare, se consideră că partidele comuniste nu mai ies din cuvântul Kremlinului. În rest, cea de-a treia fază a sovietizării a fost provocată de disidenţa lui Tito, care-şi stăpânea propriul partid în chip absolut. Printre motivele care l-au determinat pe Tito să rupă cu Moscova figurează şi lipsa de entuziasm cu care Stalin a primit tezele iugoslave referitoare la Triest.

În cursul acestor ani în care îşi consolidează stăpânirea asupra Europei Centrale şi de Sud-Est, URSS îşi întăreşte poziţia în nordul Iranului, la frontiera cu Turcia şi în Grecia. În toate cele trei zone însă, reacţia americană a fost fermă. În Grecia, mai ales, a avut loc un conflict violent. America a acceptat provocarea, înlocuindu-i pe britanici, aliaţi tradiţionali ai acestei ţări. Graţie acestei intervenţii, Grecia a scăpat de dominaţia sovietică.

Oprirea extinderii influenţei ruseşti s-a produs cu ocazia blocadei Berlinului (20 iunie 1948-11 mai 1949) care reprezintă adevăratul semnal al începerii războiului rece. Într-adevăr, confruntaţi cu imensele dificultăţi legate de situaţia Germaniei, americanii şi britanicii au hotărât în iunie să unească zonele

lor de ocupaţie într-o singură entitate, ceea ce a avut meritul de a facilita schimburile, de a atenua penuria şi mai ales de a permite o reformă monetară. Adoptarea mărcii germane este prima etapă a relansării economice a Germaniei. Reacţia sovietică a fost imediată. Pe motiv că, nesocotind acordurile cvadripartite, reforma monetară se aplică în sectoarele occidentale ale Berlinului, ruşii decid să blocheze căile de acces terestre (şosele şi căi ferate) dintre Berlin şi zonele occidentale ale Germaniei. Organizând împotriva acestei blocade un „pod aerian", America şi aliaţii săi occidentali reuşesc să salveze Berlinul occidental de la asfixie. Ruşii au încercat să elimine prezenţa occidentală din centrul zonei lor de ocupaţie, dar e limpede că n-au reuşit. După un an, în mai 1949, blocada este ridicată. Berlinul de Vest rămâne ca un spin în dispozitivul sovietic din Europa Centrală şi de Est. Totodată, el a fost utilizat fără încetare de politica sovietică drept un mijloc de presiune asupra Occidentului.

Lansarea vastului program de ajutorare economică şi financiară a Europei, cunoscut drept „Planul Marshall", este interpretată de Uniunea Sovietică drept o manevră îndreptată împotriva sa. Asistenţa propusă de Statele Unite va permite democraţiilor ruinate din Europa occidentală să dispună de credite şi să iasă dintr-o penurie care le frâna redresarea. Pentru acordarea creditelor, Washingtonul nu punea decât o condiţie: aceea ca ţările care acceptau şi primeau creditul să coopereze între ele.

Pentru Moscova, această propunere urmărea pătrunderea influenţei americane, sau măcar occidentale, în ţări în care influenţa URSS trebuia să fie totală. Refuzul său a provocat însă crize în Polonia şi, mai ales, în Cehoslovacia care acceptase oferta americană şi a trebuit să se dezică. Cu acest prilej, sub presiunea Moscovei, au fost înlăturate ultimele elemente burgheze ale guvernului cehoslovac.

Planul Marshall a fost o strălucită reuşită economică. Graţie unor importante injecţii de dolari, deficitul economiilor Europei de Vest în raport cu Statele Unite, caracterizat drept struc-

tural, a fost acoperit. Contravaloarea ajutorului american a fost judicios utilizată pentru dezvoltarea schimburilor între beneficiarii creditelor; o uniune europeană de plăţi a permis economiilor europene să iasă din ghetoul lor monetar, dar nu prin plăţi în dolari, pe care nu-i aveau, ci printr-un sistem de clearing care a stimulat puternic schimburile.

Creditele din cadrul Planului Marshall au avut incontestabil efecte pozitive pentru ţările europene şi chiar pentru coeziunea lor. Demersul se înscrie totuşi într-o logică a opoziţiei Est-Vest. Fără a fi un element al războiului rece, Organizaţia Economică a Comunităţii Europene, însărcinată cu administrarea ajutoarelor în cadrul Planului Marshall, a avut drept rezultat legarea puternică a economiei europene de economia americană. În rest, pentru europeni, America devenea modelul de urmat. Nu asta era însă şi părerea comuniştilor, dar aceştia nu se aflau la putere în Europa occidentală. Nu era nici părerea fracţiunii naţionaliste a opiniei publice europene, care avea însă o audienţă redusă.

Europa occidentală, apărată de comunism, începe şi ea să se organizeze. Anul 1949 nu este doar anul crizei Berlinului, ci şi al marii coaliţii dintre Statele Unite şi statele Europei occidentale, coaliţie ce aminteşte de aceea din războiul împotriva lui Hitler. Europenii au pretenţii. Încă din 1947, francezii, dornici să împiedice reapariţia pericolului german, au obţinut din partea britanicilor, prin Tratatul de la Dunkerque, alianţa ce le lipsise atât de tare în 1914 şi în perioada interbelică. Pericolul german e încă posibil, desigur, dar nu actual. Când Benelux-ul se alătură celor două democraţii occidentale prin Tratatul de la Bruxelles, pretextul îl reprezintă tot pericolul german. Dar ameninţarea sovietică este şi ea resimţită. Pe baza „organizaţiei Tratatului de la Bruxelles“ se înfiinţează un început de structură militară. Mijloacele nu răspund însă nevoilor. Nici o apărare cât de cât serioasă nu este de conceput fără Statele Unite. La apelul europenilor, Senatul american votează rezoluţia Vandenberg care autorizează administraţia să negocieze un tratat de alianţă.

Pe această bază se semnează la 4 aprilie 1949 Tratatul de la Washington care instituie Alianța Nord-atlantică și oferă Europei occidentale o garanție (neautomată) din partea Statelor Unite. Un an mai târziu, alianța este extinsă la Grecia și la Turcia. Din acest moment, între Statele Unite și Europa occidentală se dezvoltă o legătură care va fi o mare reușită. Ea și debutează de altfel printr-un succes: la o lună de la semnarea tratatului, rușii pun capăt blocadei Berlinului, în ciuda faptului că Republica Federală a Germaniei a fost înființată cu doar câteva zile înainte. Uneori, alianța va avea tendința să se prezinte drept o cale spre unitatea Europei, și e sigur că între solidaritatea atlantică și construcția europeană vor exista interacțiuni constante. Apar însă și ambiguități, mai mult sau mai puțin voite. Unele state europene înscriu solidaritatea europeană drept o prioritate de moment. Altele îi acordă mereu primul loc în politica pe care o duc. Este foarte greu să le disociezi, dar e foarte necesar să le deosebești.

Anul 1949 este și anul creării unui stat german în Vest, înzestrat cu o lege fundamentală democratică și inteligent concepută. Reforma monetară, structura democratică, climatul de început al războiului rece au fost ingredientele a ceea ce s-a numit „miracolul german". Beneficiind, ca și alte state din Europa de Vest, de ajutorul american prin Planul Marshall, la mai puțin de cinci ani de la înfrângerea cea mai catastrofală pe care a suferit-o în istoria sa, Republica Federală își începe redresarea.

În vreme ce Estul Europei trece sub control sovietic, Vestul beneficiază de inestimabila protecție americană. Armata anglo-americană a eliberat Franța, Belgia, Olanda, Luxemburgul, Danemarca, Norvegia, Italia. Dar chiar dacă a avut veleități să administreze teritorii eliberate, chiar dacă anumite regimuri din țările eliberate ale Europei de Vest nu-i convin, America a avut înțelepciunea să acorde încredere regimurilor bazate pe libertate. Prezența americană pune Europa occidentală la adăpost de manipulări și lovituri de forță precum cele organizate de URSS în estul Europei.

Franța şi Italia, vlăguite de război, s-au pus rapid în mişcare ca să ridice ruinele, să-şi înnoiască instituțiile, să-şi modernizeze economiile. Această etapă a fost un succes, în ciuda dificultăților considerabile, mai ales în plan politic, dată fiind prezența, atât în Franța cât şi în Italia, a unui puternic partid comunist care urmărea instaurarea unui regim comunist în ambele țări.

Cât priveşte Marea Britanie, ea repurtase împotriva lui Hitler o victorie esențială, victorie scump plătită în sensul cel mai strict al cuvântului. În raport cu Franța, cu Germania sau cu Italia, ea aparține altei categorii, cea a statelor victorioase care conduc treburile internaționale. Paradoxul Marii Britanii a fost că, la alegerile din 1945, a dat prioritate restructurării sistemului său social. În loc să se preocupe de conducerea treburilor Europei, ea s-a aplecat asupra problemelor sale interne, lăsând Statelor Unite grija conducerii treburilor internaționale. Totul s-a petrecut ca şi când, ştiind că sceptrul puterii se află în mâna prietenească a Statelor Unite, şi liniştit aşadar cât priveşte treburile internaționale, Regatul Unit a optat să se ocupe de modernizare şi punerea la punct a unui nou sistem social.

Începând cu marea schimbare simbolizată de întâlnirea armatelor rusă şi americană în inima Europei, lumea a căpătat altă dimensiune. De acum înainte Europa nu mai e centrul continentului european. Acesta nu mai monopolizează viața internațională aşa cum a făcut-o în decursul celor cinci secole trecute. Sediul puterii se află în altă parte. Dezvoltarea societății civile în Asia, în America a dat naştere unui sistem care cuprinde întreaga planetă. Concertării europene, prelungite de Liga Națiunilor, i se substituie un sistem mondial în care țările europene sunt silite să-şi găsească un loc la fel cu alte state din America sau din Asia, în funcție de populația lor, de bogățiile şi de capacitatea lor militară, pe scurt de puterea lor. Acest sistem mondial îşi află expresia în Națiunile Unite. În practică, el se articulează în jurul şi în funcție de interesele celor două

mari state a căror rivalitate a înlocuit repede strângerea de mână istorică de pe Elba.

„Construcția europeană“ reprezintă conștientizarea de către o minoritate influentă de europeni a faptului că țările trebuie să se unească dacă vor să-și regăsească un loc în noul sistem devenit mondial. Ea apare în aceeași perioadă în care apare și solidaritatea atlantică. Europenii se reunesc la Haga sub egida Mișcării europene, care-și are originile în diverse proiecte de dinainte de război. La această reuniune din 1948 participă personalități politice reprezentative pentru Europa de Vest. Manifestarea se desfășoară într-o atmosferă de entuziasm. Ea este tipică pentru epoca în care a avut loc: întreaga Europă este ruinată și slăbită; unirea ar trebui să-i permită să se redreseze și să-și reocupe locul în lume. La propunerea Mișcării europene, la 28 ianuarie 1949, guvernele creează un „Consiliu al Europei“, cu un comitet de miniștri și o Adunare consultativă alcătuită din parlamentari ai țărilor membre. Sediul este fixat la Strasbourg. Germanii intră și ei rapid în acest organism – prim pas timid, dar important, pe calea reconcilierii franco-germane.

Dar Consiliul reprezintă un compromis mediocru între tezele franceze cu tendință „federalistă“ și cele interguvernamentale ale Marii Britanii, nereușind astfel să obțină decât rezultate dezamăgitoare, ceea ce îi îndeamnă pe partizanii unificării să propună noi inițiative. E greu de imaginat climatul de căutări febrile ce domnea în Europa occidentală în acea epocă. Succesul Statelor Unite nu păruse niciodată mai strălucit. Șefii de întreprinderi, responsabilii cu politica economică, ba chiar și oamenii politicii „descopereau“ America. Ideea unei mari piețe, ca și sistemul federal se impuneau în rândul celor mai activi partizani ai unității europene. Acest entuziasm cu care liderii europeni căutau o nouă cale pentru Europa trezea totodată interes și simpatie de partea americanilor. Și în această privință se profila marea ambiguitate care dăinuie și astăzi: construcția europeană este oare doar un mijloc de a întări alianța și,

pornind de aici, lumea occidentală în întregul său? Europenii şi americanii au socotit deci oportun să pornească împreună.

Iniţiativa lui Robert Schuman din 9 mai 1950, care propunea Germaniei o renunţare limitată dar concretă la suveranitate, marchează cu adevărat începutul unui parcurs serios şi chibzuit către „o unire din ce în ce mai strânsă“ a unui număr de ţări din Europa occidentală. Tratatul de la Paris din 1951 a pus bazele Comunităţii Europene a Cărbunelui şi Oţelului (CECO). Meritele acesteia pot fi rezumate astfel: un grup restrâns dar hotărât de state se angajează pe calea unei uniuni cu caracter federal. Două ţări, Franţa şi Germania, cheamă ţările animate de aceleaşi idei să li se alăture. În loc să aleagă vehiculul cel mai lent, aşa cum cerea Carta Consiliului Europei, cele două ţări preconizează să se angajeze ferm fără a mai aştepta ţările mai puţin hotărâte.

Al doilea merit: fiind vorba de o uniune între Franţa şi Germania, ea avea loc pe baza unei reconcilieri între cele două ţări, după atâtea războaie şi atâta ură reciprocă. Această reconciliere a celor doi adversari a fost propusă de Franţa care trecuse prin înfrângere şi ocupaţie, împărtăşind deci cu Germania aceeaşi experienţă istorică. Era singura cale ce nu mai fusese încercată de a stabili o relaţie între Franţa şi Germania, toate celelalte eşuaseră: cea a împărţirii Germaniei, cea a alianţelor de sprijin cu Rusia sau Europa de Est, cea a coaliţiei cu Marea Britanie, în fine cea mai temerară, dar şi mai dezamăgitoare, cea a reconcilierii fără un ţel cu adevărat comun. De data aceasta, Franţa propunea Germaniei marea aventură a depăşirii naţionalismului, într-un moment în care consecinţele acestuia din urmă marcau dureros ambele ţări precum şi clasele lor conducătoare.

A treia noutate a fost modelul instituţional ales: alături de clasicul Consiliu de Miniştri reprezentând statele, este instituită o „Înaltă Autoritate“, care va deveni mai târziu „Comisia Europeană“, alcătuită din personalităţi alese de guverne pentru aptitudinea lor de a hotărî care este interesul european. Acestui organism i se atribuie mijloacele de a analiza situaţia,

monopolul propunerilor supuse statelor membre, dreptul de a gestiona viaţa cotidiană a Comunităţii şi de a negocia cu terţi. Dialogul organizat între această instituţie independentă de statele membre şi Consiliul de Miniştri este adevăratul motor al unificării europene. Sistemul instituţional este completat de o Adunare parlamentară înzestrată cu puţine puteri, dar cu puteri reale, cu atât mai mult cu cât finanţarea ei nu depinde de Statele membre, ci de resursele proprii ale Comunităţii înseşi. În sfârşit, o Curte de Justiţie e însărcinată să arbitreze conflictele dintre Comunitate şi state sau diferiţi deţinători de drepturi.

Tratatul intră în vigoare în 1951. Ceea ce autorii lui, oameni din perioada interbelică, n-au prevăzut este faptul că oţelul şi cărbunele au încetat să mai fie produsele-cheie ale economiei moderne. Conceput pentru a bloca orice reîncepere a cursei înarmărilor şi pentru a interzice deopotrivă Franţei şi Germaniei să aibă o industrie grea şi astfel să fie tentate să-şi declare război, tratatul păcătuieşte prin caracterul său cam desuet. Ceea ce nu e desuet însă este puternica sa încărcătură simbolică.

Ar fi de altfel o mare nedreptate să se ignore rolul absolut esenţial jucat de Italia, Belgia, Olanda sau Luxemburg în această unificare. Veniţi din orizonturi adesea extrem de diferite, oamenii de stat s-au regăsit cu toţii în acest proiect. Ei au avut meritul de a-l duce înainte în primii ani, iar statura lor n-a avut decât de câştigat din această exaltantă aventură.

În vreme ce pasul fundamental către unificare era pe cale să fie făcut, securitatea Europei trece iar pe primul plan. De data aceasta, ameninţarea se situa nu în Europa, aşa cum a fost cazul cu blocada Berlinului, ci în Asia, şi anume sub forma unui conflict deschis izbucnit în urma invadării Coreei de Sud de către armata Coreei de Nord, ţară aflată în orbita Uniunii Sovietice şi a Republicii Populare Chineze. Dacă această acţiune a fost organizată la ordinele lui Stalin sau a fost doar tolerată de el este un fapt secundar. Statele Unite nu intervenişeră atunci când Mao Ze-dong lichidase forţele Go Min-dan-ului şi instalase puterea comunistă la Beijing (1 octombrie 1949). De data

aceasta însă, agresiunea amenința dispozitivul american din Pacific, şi reacția Washingtonului a fost extrem de viguroasă.

Dincolo de desfăşurarea lui concretă, conflictul coreean, încheiat prin revenirea la statu quo, a avut consecințe foarte importante pentru Europa occidentală. Mai întâi, a provocat o creştere foarte mare a prețului materiilor prime, cu multiple şi felurite efecte asupra economiei mondiale. Mai presus de toate însă, războiul din Coreea a reactualizat amenințarea cu o agresiune directă a URSS asupra continentului european, pe care eşecul blocadei Berlinului părea s-o fi redus. În aceste condiții, estimând pe drept cuvânt că soarta Europei occidentale este determinantă pentru echilibrul de forțe, Washingtonul a cerut reînarmarea Germaniei, Churchill făcând apel la înființarea unei „armate europene". Problema reînarmării Germaniei a înveninat relațiile internaționale vreme de patru ani. Ea este tipică pentru ambiguitatea provocată în Europa de problemele „războiului rece", atât în sectorul organizării atlantice cât mai cu seamă în cel al construcției europene.

La început cel puțin, criza declanşată între europeni şi americani, mai ales între Franța şi Statele Unite, de repunerea pe tapet a reînarmării Germaniei a fost percepută de unii dintre europeni, partizani înfocați ai unificării, drept o şansă ce nu trebuia irosită. Aşa cum CECO avea drept rezultat depăşirea intereselor naționale printr-o punere în comun a resurselor, s-a socotit că s-ar putea evita pericolul reconstituirii unei armate germane, înglobând-o într-o armată europeană. Acest raționament, care aduce într-o oarecare măsură cu o „goană înainte" a primit un sprijin entuziast din partea celor mai aprigi susținători ai Europei unite şi mai ales din partea autorităților de la Washington. Cei şase membri ai CECO au convenit să negocieze un tratat vizând crearea unei „Comunități Europene de Apărare", dispunând de o armată europeană cu Stat-Major şi unități integrate, toate înglobate în structurile Pactului atlantic ce fuseseră organizate şi considerabil întărite de Conferința de la Lisabona (februarie 1952).

Negocierea tratatului s-a dovedit a fi foarte dificilă. În cadrul lui, eficacitatea operaţională trebuia conciliată cu imperativul de a nu reconstitui o armată germană. Schematic, se poate spune că americanii insistau ca prioritatea să revină eficacităţii operaţionale, în timp ce oponenţii proiectului, mai ales în Franţa, criticau ceea ce ei prezentau drept o reînarmare camuflată a Germaniei.

Tratatul a fost adoptat în cele din urmă în mai 1952 de cele şase ţări membre ale CECO. El nu reproducea direct structura instituţională a CECO, dar era evident că, semnând tratatul, „cei Şase" făceau încă un pas către crearea unui soi de stat federal. Adunarea parlamentară a acestei noi instituţii care trebuia să devină CECO s-a pus pe treabă cu mai multă grabă decât cu prudenţă în vederea redactării unei „Constituţii" care va fi un copil născut mort.

Într-adevăr, ceea ce păruse a fi o abilă utilizare a unor împrejurări nedorite pentru grăbirea construcţiei europene s-a dovedit un handicap major. Mai întâi, era întreţinută o confuzie potrivit căreia răspunsul dat războiului rece şi urmărirea unităţii europene izvorau din aceeaşi voinţă şi se înscriau în acelaşi destin. Or, proiectul european se înscria – şi se mai înscrie încă – în evoluţia pe termen lung a Europei, aşa cum poate fi ea urmărită începând de la sfârşitul secolului al XV-lea până la mijlocul secolului XX. Unei Europe cuceritoare, dominatoare, sigure pe sine, îi urmează o Europă pacificată, unită capabilă să-şi găsească locul în lume alături de puterile-continent care sunt Statele Unite, URSS şi China. Războiul rece însă este un aspect pe termen scurt al rivalităţii dintre cei mai puternici noi protagonişti ai vieţii internaţionale. Legătura dintre construcţia europeană şi războiul rece prezenta serioase inconveniente.

În Franţa, ostilitatea faţă de acest proiect venea în primul rând din partea partidului comunist, adversar declarat al construcţiei europene; dar argumentele sale erau întărite de caracterul de „război rece" al proiectului. Au fost utilizate toate argumentele împotriva reînarmării Germaniei, susţinute la dreapta de partidul gaullist, opus deopotrivă reînarmării Germaniei

şi dispariţiei armatei franceze. Aceasta din urmă, angajată în conflictul vietnamez, trebuia să păstreze forţe şi structuri în afara Comunităţii Europene de Apărare (CEA) pentru a face faţă obligaţiilor în teritoriile de peste mări. Teama de a asista la o topire a armatei franceze într-un ansamblu european provoca, în largi pături ale opiniei publice, o reacţie de neîncredere faţă de dispariţia unui simbol al independenţei naţionale.

În plus, în mâna unor prim-miniştri francezi slabi, tratatul reprezenta un fel de „as de pică“ de care nimeni nu voia să se atingă din teama de a nu rupe o solidaritate între partide politice diverse. Nu numai că tratatul nu era susţinut de o voinţă fermă, dar el era şi simbolul unei slăbiciuni congenitale, aceea de a fi rodul unui „ucaz“ american. Cu toate acestea, guvernele franceze succesive au socotit că ar fi o tactică bună să smulgă noi concesii de la partenerii de tratat sau de la aliaţii lor anglo-americani, sub forma unor „condiţii prealabile“ menite să faciliteze ratificarea tratatului.

În sfârşit, climatul internaţional a încetat să mai fie propice: Stalin moare la 5 martie 1953; războiul din Goreea se încheie fără învingători adevăraţi; noii lideri de la Kremlin duc o campanie viguroasă împotriva CEA pe motivul reînarmării Germaniei şi totodată sub pretextul că construcţia europeană ar avea drept consecinţă „divizarea continentului“, argument ce va fi reluat împotriva ei până în zilele noastre. Moscova se oferă să discute. Se fixează data convorbirilor. Manevra nu va reuşi, dar va slăbi şi mai mult dosarul partizanilor CEA.

În aceeaşi perioadă (1954), Franţa este prinsă şi în conflictele decolonizării. În Indochina, în ciuda neutralităţii în cele din urmă binevoitoare a Statelor Unite, armata franceză suferă în iunie 1954 cea mai usturătoare înfrângere din partea vietnamezilor generalului Vo Nguyen Giap. La Conferinţa de la Geneva, unde se negociază pacea, se ajunge la o împărţire de-a lungul paralelei de 17°: eşecul francez este total, dar uşurarea adusă de încheierea războiului îi permite lui Mendès-France să reglementeze conflictul iminent cu Tunisia şi să pună capăt CEA. Puţin convins de caracterul întemeiat al tratatului,

Mendès-France îl prezintă Adunării Naționale după ce constată că nu poate fi ameliorat. La 30 august 1954, Parlamentul francez respinge tratatul privitor la CEA, deja ratificat de cinci din cei șase parteneri. Rezultatul reprezintă o înghețare a construcției europene. În schimb, votul Adunării Naționale nu întârzie cu nimic reînarmarea Germaniei și nici nu are un efect liniștitor asupra contextului internațional.

John Foster Dulles amenințase că, în caz de respingere a CEA, va proceda la o „revizuire drastică“ a atitudinii americane față de Europa. N-a fost cazul însă, căci Eden, primul-ministru britanic, a propus o lărgire a vechii structuri a organizației Tratatului de la Bruxelles pentru a servi drept cadru intrării Germaniei în Alianța Nord-atlantică. Protocoalele de la Paris din octombrie 1954, care legau Germania și Italia de cei cinci membri ai Organizației Tratatului de la Bruxelles (din care făcea parte Marea Britanie), hotărăsc pentru Germania interdicții absolute (arme atomice, bacteriologice și chimice) și limitări (mai cu seamă în privința tonajului submarinelor). Ansamblul, la care se adaugă angajamentul britanic de a menține un contingent de 70 000 de militari pe Rin, permite reînarmarea Germaniei și intrarea Republicii Federale în Alianța atlantică. Rezultat imediat: URSS, care e deja legată de țările satelite din Est prin acorduri bilaterale, purcede la înființarea Pactului de la Varșovia, ca răspuns la acordurile de la Paris.

Rezultatul acordurilor de la Paris, prezentate în epocă drept un progres, face să crească și mai mult ambiguitatea relațiilor între Alianța Nord-atlantică și construcția europeană. În fapt, Anglia s-a angajat și devine membră a „Uniunii Europei occidentale“, organizație interguvernamentală, cam goală de conținut de vreme ce nu are alt rost decât acela de sală de așteptare pentru intrarea în Alianța Nord-atlantică – coloană vertebrală a relației americano-europene. Chiar așa dezechilibrată în relația cu o Americă deținătoare a unui arsenal nuclear și a celor mai puternice și mai bine dotate forțe clasice, alianța a devenit în cursul anilor adevăratul forum al activității diplomatice occidentale. Statele-Majore și structurile integrate pre-

văzute la Lisabona funcționează: comandamentele supreme se află în mâna Statelor Unite în sectorul central-european, în cel atlantic și în cel mediteranean unde patrulează Flota a șasea americană.

Eșecul CEA a avut drept consecință încredințarea americanilor că, de acum înainte, glasul lor va fi hotărâtor în materie de securitate. Marele fiasco al expediției de la Suez confirmă această lecție. De acum înainte, de voie de nevoie, progresele Europei occidentale pe calea unității depind de bunăvoința Americii.

De la reînarmarea Germaniei la criza Suezului, lumea s-a schimbat. În iunie 1953, revolta din Berlinul de Est dă naștere unei confruntări între muncitorii est-germani și Armata Roșie. Se înregistrează morți, dar reprimarea dă roade. Cu toate acestea, este primă fisură în edificiul construit de Stalin. În 1955 se reunește la Bandung, în Indonezia, o conferință a țărilor subdezvoltate, așa cum sunt încă numite la această dată. Se află acolo, invitați de Sukarno, liderul indonezian, primul-ministru al Indiei Jawaharlal Nehru și primul-ministru chinez Chu En-lai. La Bandung se adoptă cele cinci principii ce vor sta la baza mișcării de nealiniere. Conferința a fost un eveniment politic, căci a consfințit lărgirea comunității internaționale la întreaga lume și a dat glas refuzului participanților de a se alinia uneia sau alteia din taberele prinse în războiul rece.

Criza Suezului survine exact la timp pentru a confirma că vechea Europă nu mai e stăpâna lumii. Criza a fost provocată de naționalizarea Canalului Suez de către președintele egiptean Gamal Abdel Nasser. În pofida unei reacții incredibil de lente, forțele anglo-franceze, asociate cu armata israeliană, sunt stăpâne pe teren. Înfrângerea englezilor și francezilor nu este militară; ea este impusă de marile puteri din afara Europei. Anglia este părăsită de Commonwealth, de India lui Nehru, dar și de Australia lui Robert Gordon Menzies; Franța și Anglia sunt condamnate de America. De acum înainte Europa nu se va mai aventura singură în nici un conflict. La Suez se confirmă așadar noua configurație a relațiilor internaționale: Concertul

european a fost înlocuit de o înţelegere mondială. Atunci când treburile internaţionale sunt cu adevărat serioase, europenii sunt înlăturaţi de la rezolvarea lor. Tipică în acest sens este complicitatea de fapt dintre America, URSS (în pofida războiului rece) şi India. Sfârşitul sistemului colonial e definitiv: în mai puţin de douăzeci de ani, toate coloniile s-au eliberat. Europa s-a retras în graniţele ei; dar este încă divizată şi nu e stăpână pe destinul ei.

Dovada este adusă chiar în perioada desfăşurării crizei de la Suez de alte două crize care zguduie, în toamna anului 1956, Polonia şi Ungaria. În ambele ţări, cu o puternică identitate culturală, politică şi religioasă, au loc mişcări deopotrivă naţionale, sociale şi economice. În ambele cazuri, ceea ce este pus sub semnul întrebării este dominaţia unui regim comunist totalitar impus de Moscova. În Polonia, unde constrângerile geopolitice sunt mai puternice, se negociază un compromis: URSS acceptă o slăbire a controlului intern pentru a lăsa puţină libertate Bisericii catolice şi ţărănimii, sub conducerea unui lider mai deschis către temele naţionale. În Ungaria, criza degenerează în revoltă populară, zdrobită cu o rară violenţă de Armata Roşie exact în perioada în care francezii şi englezii sunt siliţi să plece steagul la Suez.

Reacţia Alianţei Nord-atlantice la evenimentele din Europa Centrală este exclusiv verbală. Nu se face nimic în vederea deschiderii graniţelor pentru refugiaţi sau pentru a-i ajuta pe insurgenţii de la Budapesta. Ne aflăm în contextul războiului rece sau al duopolului mondial pe care Moscova şi Washington vor încerca de acum înainte să-l organizeze.

Privit retrospectiv, anul 1956 apare astfel ca un an foarte important pentru lichidarea vechii ordini europene şi pentru edificarea unei noi ordini mondiale, precum şi pentru relansarea ideii europene.

Eşecul CEA a fost o lovitură puternică adusă construcţiei europene. Prăbuşirea sa a antrenat întregul proiect al comunităţii politice europene, nutrit o vreme de cei mai entuziaşti dintre „europeni". Votul Adunării Naţionale a Franţei readucea

brutal în amintire forţa vechilor naţionalisme, miopia istorică a multor lideri de opinie, prudenţa corpului social. Rămânea însă în picioare CECO, cu cadrul său instituţional, reuniunea miniştrilor celor Şase şi în cele din urmă semisuccesul Înaltei Autorităţi.

Dar poate că lovitura cea mai dură primită de aventura europeană a fost cea aplicată de Marea Britanie. Într-adevăr, deşi până atunci predicase mereu ţărilor de pe Continent unirea, fără nici o intenţie de a li se alătura, iată că acum făcea pasul mult aşteptat, acceptând să participe la UEO, noua organizaţie interguvernamentală însărcinată să ia locul CEA.

Pentru mulţi europeni, care nu se împăcau cu o nouă Europă din care Anglia ar fi fost absentă, era vorba de o „surpriză divină“. În pofida caracterului lor aproximativ, acordurile de la Paris nu erau oare dovada că Marea Britanie se schimbase şi că noua Europă se putea construi împreună cu ea?

Aceste speranţe – o ştim astăzi – au fost înşelate. La drept vorbind, cei care gândeau o ştiau încă din 1956. UEO nu era un lăstar promiţător al construcţiei europene, nu era decât o cataplasmă menită să trateze boala Alianţei Nord-atlantice. UEO nu era un element al construcţiei europene, era doar un moment al războiului rece.

Pentru a răspunde necesităţii istorice de a regândi noul rol al Europei, conferinţa miniştrilor de Externe ai celor şase ţări membre ale CECO reuniţi la Messina a însărcinat o comisie prezidată de Paul-Henri Spaak să prezinte propuneri. Guvernul britanic, invitat să-şi numească un reprezentant în această comisie, s-a retras rapid din ea printr-un gest considerat acum în Marea Britanie drept o eroare.

PARTEA A TREIA

NOUA ORDINE INTERNAȚIONALĂ

XI
De la războiul rece la destindere
(1949-1963)

Relațiile internaționale devin mondiale. – Organizarea lumii occidentale. – Tratatul de la Roma. – Marea Britanie și Comunitatea europeană. – Europa generalului de Gaulle. – Criza Berlinului, 1958-1961. – Criza cubaneză. – Marea negociere sovieto-americană. – Decolonizarea.

Cei cincizeci de ani care au urmat celui de-al Doilea Război Mondial au confirmat schimbările planetare ce provocaseră conflictul. Societatea internaţională a statelor s-a extins la întregul glob, încetând să mai fie euromorfă. De acum înainte, China, Japonia, Rusia, India, mâine Brazilia sau lumea arabă poate, vor fi actorii acestui concert lărgit al națiunilor dominat astăzi de Statele Unite.

Fireşte, construcţia europeană trebuie apreciată pe acest fundal istoric, în funcţie de această evoluţie pe termen lung. Se impune constatarea că cele două mişcări au fost de semn contrar. Emergenţei noului sistem internaţional i-a corespuns trecerea Europei pe planul doi. Europa se străduieşte destul de stângaci să se asocieze la această lume multipolară, ca să-şi păstreze măcar un loc secund după cel al Statelor Unite.

Istoria celei de-a doua jumătăţi a secolului XX se caracterizează prin apariţia unei lumi cu adevărat multipolare. E vorba de o mişcare de mare amplitudine care se înscrie în durata lungă şi ale cărei consecinţe nu apar cu claritate în ochii contemporanilor. Într-adevăr, ea este ocultată de rivalităţi şi de crize care au punctat întreaga perioadă. Atenţia este acaparată de creşterea înfruntării între Statele Unite şi Uniunea Sovietică, de organizarea relațiilor lor conflictuale bazate mai întâi pe ameninţarea reciprocă, apoi pe negocieri şi pe o cvasicomplicitate.

De la riscul unui conflict deschis s-a trecut la războiul rece, perioadă în cursul căreia cei doi parteneri au încercat să dobândească supremația unul asupra celuilalt, trecând apoi la o practică mai prudentă, mai măsurată, numită destindere, care conţinea în sine însăşi conceptul de duopol. Acumularea reciprocă de armament, propaganda ideologică şi subversiunea politică depun mărturie pentru rivalitatea dintre America și URSS, rivalitate care a mers mână în mână cu urmărirea unor obiective comune precum neproliferarea armelor de distrugere în masă.

Această reţea a relațiilor Est-Vest a dominat lumea între 1945 și 1991, dată la care Uniunea Sovietică a încetat să existe. Deşi atenţia s-a focalizat pe relaţiile Est-Vest, lumea nu s-a limitat totuşi niciodată doar la aceşti doi parteneri. În chip haotic, China își dezvolta puterea și începea să-și definească un rol. Cu prudenţă, Japonia ieşea din izolare. Rivali şi parteneri, India şi Pakistanul încetau să mai fie simple obiecte ale politicii internaţionale. În 1994, Henry Kissinger îşi putea încheia magistrala lucrare dedicată diplomaţiei evocând noua ordine mondială ce ar urma să se stabilească între diverşii parteneri, în rândul cărora era şi Europa.

Astăzi, lumea nu mai poate fi înţeleasă decât dacă istoria relațiilor Est-Vest este constant privită într-un cadru mai vast de evoluție, dezvăluit de crizele mişcării comuniste internaționale, de creșterea și declinul mișcării de nealiniere, de ponderea Chinei. În acelaşi fel, cursul luat de construcţia europeană a fost mereu legat de evoluția raporturilor Est-Vest, fără să se reducă totuşi la ele. Lucrul apare cu claritate astăzi când conflictul sovieto-american – sau ruso-american – a încetat (pentru cât timp însă?) să mai fie axa în jurul căreia pare să se învârtă întreaga istorie a lumii. Cea mai corectă măsură a distanței dintre mişcarea către unitate a Europei şi lupta împotriva comunismului este constatarea că prima a progresat lent în vreme ce a doua și-a atins obiectivul.

O vreme, construcția europeană a fost, într-adevăr, percepută – mai ales dincolo de Atlantic – drept una din principalele componente ale luptei împotriva expansiunii comunismului.

Şi trebuie să recunoaştem că Europa occidentală dezbinată reprezenta, prin chiar slăbiciunile sale, o țintă tentantă pentru expansiunea sovietică. Succesul revirimentului european, strălucitele performanţe economice ale bătrânului continent, redobândirea încrederii în sine au pus capăt acestei nelinişti şi acestei ameninţări. Graţie coeziunii sale, Comunitatea Europeană a încetat treptat să mai fie o pradă posibilă a manevrelor Kremlinului. Este evident deci că cele două mişcări istorice – războiul rece şi construcţia europeană – au interacţionat şi că fiecare a avut beneficii de pe urma acestei interacţiuni. Dar nu e mai puţin evident că încă din perioada războiului rece, şi încă şi mai mult din perioada destinderii, jocul celor două mari puteri ce alcătuiau duopolul a tins mereu să marginalizeze Europa şi să contracareze eforturile sale de a redeveni un actor pe scena internaţională. Unipolaritatea lumii de azi nu o favorizează nici ea mai mult. Criza actuală a construcţiei europene nu ţine numai de proiectul de lărgire, care duce la diluare şi la absența de voință politică, ci şi de o configuraţie internaţională prea recentă pentru ca statele să se fi putut adapta la ea. Afirmarea de sine a europenilor nu este „antiamericană". Alianța dintre Europa şi America împotriva comunismului sovietic, istoria lor comună, adeziunea la acelaşi sistem de valori le întăreşte coeziunea, stimulând totodată dorința de autonomie a europenilor, care n-au vrut să-şi reia soarta în propriile mâini doar pentru a o lăsa în mâinile americanilor. Dar fiind apropiată de Statele Unite, mai apropiată poate decât ar putea deveni vreodată de orice alt partener al noii ordini internaţionale, Europa are cu atât mai multă nevoie de autonomia şi independența sa. Aceasta este contradicția majoră care trebuie depășită.

Războiul rece, destinderea, duopolul sunt etapele de trecere de la vechea ordine la cea nouă. Din motive ce țin de dezvoltarea aplicaţiilor ştiinţifice şi de realităţile demografice, această nouă ordine cuprinde întreaga lume. Pe fundamentul solid al realităţilor actuale apar noi puteri. Povestea acestor transformări se citeşte printre rândurile istoriei războiului rece şi a destinderii. Mersul Europei către unitate participă la aşezarea

noii ordini internaționale şi a relației Est-Vest. Din perspectiva celei dintâi, construcția europeană este o necesitate; cea de-a doua reprezintă un factor de influență. Construcția europeană se dezvoltă însă potrivit logicii sale proprii. Ea evoluează păstrându-şi autonomia, dar în funcție de evenimentele Est-Vest şi de sechelele lor.

Anul 1945 reprezintă data-simbol a duopolului ce nu va întârzia să ia forma rivalității şi a războiului rece.

Anul 1991 reprezintă data sfârşitului duopolului şi a emergenței unei noi ordini internaționale, la care participă Statele Unite, Rusia, China şi poate Japonia.

Având în vedere cele de mai sus, ce dată am putea reține şi scoate în evidență pentru Europa? În 1945 ea ajunsese într-un fel la fundul sacului. De atunci, se zbate să revină pe scena mondială pe care a dominat-o vreme de patru secole. Entuziasmul anilor de după război s-a sfârşit. Conştiința nevoii de unitate rămâne foarte puternică, în orice caz în țările care s-au angajat pe acest drum în 1950. Dar drumul e încă lung.

Începutul războiului rece are loc practic odată cu demararea construcției europene. La început, barajul organizat de americani pentru a contracara expansionismul sovietic a interesat Europa occidentală deoarece ea părea să fie veriga slabă a dispozitivului. Planul Marshall şi OECE, Pactul atlantic au fost tot atâtea căi de a împiedica statele europene din Occident să cadă în sfera de influență sovietică. Rezultatul acestei politici a fost extrem de pozitiv. Zona acoperită de tratat a fost temeinic protejată, în ciuda manevrelor şi amenințărilor sovietice şi în ciuda tuturor crizelor, grave uneori. Construcția europeană a putut începe la adăpostul acestui scut. De altfel, nu încape nici o îndoială că ea a fost stimulată de amenințarea ce plana deasupra Europei: imensa capacitate militară a URSS.

Americanii nu s-au dezinteresat totuşi de Asia. Pentru o clipă au crezut că vor putea susține regimul naționalist al Go Min-dan-ului, dar şi-au dat repede seama că un asemenea obiectiv le depăşea mijloacele, astfel încât, în octombrie 1949, Chi-

na a trecut în lagărul comunist. Apoi, războiul din Coreea (25 iunie 1950) a fost o nouă provocare pentru Statele Unite care au negociat cu Japonia şi au instalat de-a lungul ţărmului occidental al Pacificului o reţea de apărare care s-a achitat din plin de rolul ce i-a fost atribuit. China continentală a fost pierdută, dar Japonia, Coreea de Sud, Taiwanul şi Filipinele au fost păstrate. Protecţia instituită atunci este valabilă şi azi, la fel ca şi Alianţa Nord-atlantică.

Dacă ne plasăm în anii 1950-1955 şi evaluăm situaţia taberei americane şi respectiv a celei sovietice, putem face următoarele constatări.

Pe plan militar, americanii, care dispuneau de la 1 noiembrie 1952 de bomba cu hidrogen, au reuşit să obţină de la aliaţii lor europeni reînarmarea Germaniei occidentale (24 octombrie 1954), care intra în Alianţa Nord-atlantică. Politica de „*containment*“ a avut drept rezultat faptul că URSS n-a mai înaintat în Europa după 1947. Dimpotrivă, Austria a ieşit de sub ocupaţie, independenţa şi neutralitatea ei fiind garantate de Tratatul de stat semnat de ruşi şi de americani în 1955.

În Asia, războiul din Coreea se încheie (27 iulie 1953) printr-o împărţire, în vigoare şi astăzi, care este simbolul echilibrului terorii. În Indochina, Franţa, învinsă de Vietminh, a fost silită să cedeze comuniştilor nordul ţării. China bombardează insulele care protejează Taiwanul.

De partea sovietică, principala noutate este moartea lui Stalin la 5 martie 1953. În iunie 1953, muncitorii din Berlinul de Est se revoltă. Sunt semnalate tensiuni între liderii sovietici. N.S. Hruşciov devine primul secretar al PCUS.

Bilanţul este însă departe de a fi pozitiv pentru occidentali. China şi URSS par strâns unite în această perioadă. Conferinţa de la Bandung demonstrează că ţările scăpate de colonialism, precum India, Pakistanul, Indonezia, nu ezită să se alăture Chinei şi Iugoslaviei. Occidentul pare a fi pe cale să piardă „Sudul“.

Tratatul de la Roma din 25 martie 1957 îşi are locul printre marile date ale istoriei europene şi universale. Semnat după eşecul CEA şi după reînarmarea Germaniei, el a arătat permanenţa

mişcării în favoarea unităţii europene şi a reînnoit entuziasmul trezit de crearea CECO. Negociatorii tratatului EURATOM şi mai ales ai celui privind CEE au acordat prioritate economiei. Privind retrospectiv, se poate aprecia că alegerea a fost judicioasă. Mai întâi, economia europeană abia ieşea din penuria postbelică; apoi, era previzibil că deschiderea pieţelor avea să stimuleze puternic economia, ceea ce s-a şi întâmplat; alegerea căii economice arăta limpede că construcţia europeană nu era legată de apărarea atlantică. Pe de altă parte, era vorba de o iniţiativă care nu putea contraria Statele Unite deoarece viza întărirea coeziunii şi prosperităţii statelor din Europa occidentală, al căror sprijin le era necesar în această perioadă de tensiuni cu URSS.

Ne aflăm deci, în această perioadă, în faţa unei disocieri remarcabile între organizarea Europei occidentale şi cea a apărării atlantice. Poate că lucrurile ar fi arătat altfel dacă ideile prezentate în toamna anului 1958 de către generalul de Gaulle, într-un memorandum adresat americanilor şi britanicilor, ar fi avut mai mult ecou. Propunând un fel de directorat însărcinat să urmărească marile probleme internaţionale, preşedintele Franţei avea drept obiectiv poziţia ţării sale. Era un raţionament pornit însă de la premise lipsite de orice bază în realitatea politică: cele ale lumii de dinainte de al Doilea Război Mondial. Alianţa Nord-atlantică punea la dispoziţia britanicilor, şi mai ales a americanilor, un instrument la care nu se punea nicicum problema să renunţe în favoarea unui directorat care n-ar fi avut drept rezultat decât să provoace ostilitate în rândul celor ce n-ar fi făcut parte din el. Memorandumul n-a avut aşadar nici o urmare.

Din acest moment, calea pentru edificarea CEE era liberă. Trebuie să-i facem însă dreptate generalului de Gaulle care, deşi n-a aprobat proiectul tratatului, a făcut tot ce era necesar pentru aplicarea lui. El privea desigur drept un element pozitiv gruparea pe cale de a se constitui a celor Şase, grupare economică, dar înzestrată şi cu o vocaţie politică, despre care credea pesemne că i-ar putea sluji propriile intenţii.

Cât îi priveşte pe britanici, demararea Comunităţii a trezit nelinişte, resentiment şi invidie. În curând, Londra îşi va manifesta voinţa de a stăvili proiectul şi de a-l goli de substanţă, inventând o formulă juridică: cea a unei largi uniuni vamale cuprinzând toate ţările OECE, legate deja prin Uniunea europeană de plăţi şi prin înţelegerea cu America de Nord. Intenţia partizanilor britanici ai acestei formule era evident torpilarea proiectului european. Zona Europeană a Liberului-Schimb era concepută pentru a dilua proiectul european, care nu se baza doar pe liberalizarea schimburilor în interiorul Comunităţii, ci şi pe un tarif extern unic şi mai ales pe o finalitate politică. În ostilitatea lor faţă de proiectul european, unii nu ezită să propună utilizarea articolului 2 din Tratatul Nord-atlantic care evocă, în termeni foarte vagi, caracterul dezirabil al unei coeziuni a membrilor Alianţei în domeniul economic.

Comunitatea a rezistat însă pentru că cei Şase erau uniţi prin opţiunile lor fundamentale şi pentru că lucrul în comun reuşise să-i apropie. Ea şi-a menţinut coeziunea fiindcă era angajată într-o acţiune cu un calendar precis. Şi, mai important încă, Comunitatea celor Şase era legată de acelaşi proiect european, acela de a pune capăt rivalităţilor de putere dintre statele membre, de a oferi perspectiva unui nou destin comun.

Faţă de hotărârea celor Şase, hotărârea Angliei a fost, dimpotrivă, de a nu adera la aceste obiective, de a nu lua parte la realizarea lor şi a nu o grăbi cu nici un preţ. Demersul britanic a fost deci exact contrariul demersului celor Şase, în toate privinţele. Mai întâi, s-a pus problema de a provoca eşecul proiectului. Apoi, când tratatul a fost semnat, de a i se limita consecinţele prin încercarea de dizolvare a Comunităţii într-o vastă zonă de liber-schimb – argument împrumutat de la regulile ce guvernează economia liberală, dar menit mai cu seamă, se pare, să atragă America de partea sa. Era aproape evident că America nu avea să fie tocmai favorabilă apariţiei unei grupări economice de state care ar putea s-o stingherească. Pragmatici însă, americanii au socotit că ameninţarea nu e iminentă: coeziunea Europei occidentale putea avea drept consecinţă un

impuls dat economiei americane, ceea ce s-a şi întâmplat în chip strălucit.

Nereuşind să impună zona europeană a liberului-schimb, Londra şi-a mobilizat aliaţii pentru constituirea unui grup rival: Asociaţia Europeană a Liberului-Schimb (AELS), zonă de liber-schimb cu rabat: fără perspectivă politică, fără vecinătate geografică, adevărat sindicat de negocieri cu Comunitatea Europeană. AELS grupa ţări care, în grade diferite, n-aveau intenția să se integreze în Comunitate, dar se temeau să rămână în afara mişcării de unificare şi să nu profite de ea. Front al refuzului, AELS era considerat în cel mai rău caz drept un dispozitiv de luptă împotriva Comunităţii, iar în cel mai bun drept anticamera Comunităţii, unde se aştepta ca Marea Britanie să se hotărască şi să accepte condiţiile ce-i vor fi propuse. Apărea astfel evident că Anglia ostilă Comunităţii s-ar putea resemna şi adera la ea. Pentru cei Şase, aventura unificării era exaltantă. Pentru Marea Britanie, perspectiva aderării era sinonimă cu resemnarea: pentru ţara care ştiuse întotdeauna să îndemne la coaliţii în fruntea cărora se aşeza, provocarea era insuportabilă. Cei Şase mergeau înainte, arzând etapele. Succesele lor în domeniul economic erau de-a dreptul insolente. Coeziunea politică făcea din ei o grupare mai impresionantă chiar decât era în realitate. Francezii şi partenerii lor îşi recăpătaseră încrederea în ei înşişi, în timp ce Anglia, neştiind încotro s-o apuce, îşi cheltuia inutil creditul şi-şi pierdea încrederea în sine.

Din 1958 până la 31 iulie 1960, activitatea confuză a guvernului de la Londra dovedea că acum acesta nu mai vorbea decât în numele unei puteri de rangul doi, şi asta într-un moment când generalul de Gaulle, care restabilise autoritatea statului şi încrederea francezilor, ocupa un loc de prim-plan nu numai în Europa, ci şi în lume. Incapabil să distrugă Comunitatea, ba chiar şi să limiteze efectele existenţei sale, guvernul britanic a hotărât să-şi depună candidatura. E îndoielnic că Anglia a cântărit toate consecinţele acestei hotărâri. Fireşte, ea era deplin conştientă de interesele legate de această ho-

tărâre şi de concesiile pe care va fi silită să le facă. Dar era vorba de mai mult decât atât: ea trebuia să ia în considerare finalitatea proclamată de cei Şase. Istoria celor patruzeci de ani trecuţi de la depunerea acestei candidaturi este istoria îndelungatei lupte a Marii Britanii ce urmărea să-şi retragă concesiile la care fusese silită în momentul negocierilor de aderare. Această luptă a fost adesea franco-britanică, de parcă Franţa şi Marea Britanie voiau să reia sau să continue lungul lor conflict pentru supremaţie în Europa. În realitate, aici se confruntă două concepţii despre Europa. Deşi concepţia franceză este exprimată cu fermitate, ea nu înseamnă mai puţin o comunitate în care fiecare stat va renunţa la o parte însemnată a suveranităţii sale. Concepţia engleză este cu totul alta, şi ea duce la o Europă a statelor. Nu e deci un conflict franco-britanic, ci unul între două viziuni asupra viitorului.

Este de înţeles de ce Franţa, prin glasul generalului de Gaulle, a refuzat în ianuarie 1963 intrarea Angliei în Comunitate: intenţia guvernului de la Londra era evident aceea de a pune capăt unui proiect faţă de care era total alergic. Ceea ce de Gaulle îi reproşa Angliei nu era atât refuzul de a se integra într-un ansamblu în care majoritatea ar putea decide împotriva dorinţei sale (cu aceasta nici el nu prea era de acord), cât respingerea perspectivei geopolitice a unei Europe independente de Statele Unite. Or, nu încape nici o îndoială că, în mintea lui de Gaulle, urmărirea unei coeziuni tot mai strânse între cei Şase avea să conducă în chip necesar Comunitatea să adopte atitudini diferite, dacă nu chiar ostile, Americii. Or, asupra acestui punct, în pofida câtorva fricţiuni între cele două mari ţări de limbă engleză, solidaritatea anglo-americană are – şi va avea poate întotdeauna – câştig de cauză în raport cu legăturile dintre Marea Britanie şi ţările de pe Continent, care n-au trăit aceleaşi experienţe şi nu au aceeaşi concepţie despre viitorul patriei lor.

E foarte probabil că numai faptul că poziţia britanică era diametral opusă proiectului comunitar a făcut ca declaraţia generalului de Gaulle, potrivit căreia Anglia nu era pregătită să intre în CEE, să nu arunce în aer Comunitatea celor Şase. În

schimb, poziția franceză a ieşit slăbită din două motive: pe de o parte, ea a dovedit reticențe în a face un nou pas pe calea integrării supranaționale; pe de alta, a manifestat un antiamericanism care a trezit nelinişti.

Strategia Londrei a constat în a se sprijini pe partenerii Franței, subliniind că ideea generalului de Gaulle despre Europa era apropiată de a sa. De ce, atunci, să nu fie primită Marea Britanie în Comunitate? Cealaltă latură a strategiei britanice era ca, odată admisă în sânul CEE, să dărâme partea esențială şi originală a proiectului comunitar: construcția graduală a unui nou centru de putere capabil să reprezinte o contrapondere la Statele Unite sau la Uniunea Sovietică. Această manevră în doi timpi a fost urmărită continuu şi hotărât de Cabinetul de la Londra, indiferent de majoritatea parlamentară, laburistă sau conservatoare. Ea s-a izbit adesea de politica franceză care a păcătuit uneori prin ambiguitate.

Politica franceză față de construcția europeană a fost definită între 1950 şi 1958 de diversele guverne succesive, fie ele de orientare creştin-democrată, socialistă sau de dreapta moderată. Aceşti oameni nu erau mai puțin patrioți decât gaulliştii sau comuniştii ce se opuneau politicii lor; cu toții aveau conştiința responsabilității istorice de a oferi popoarelor Europei o nouă ambiție pe măsura istoriei şi a destinului lor.

Generalul de Gaulle, care le combătuse inițiativa, era însuflețit de o dorință la fel de arzătoare de a reda Franței un loc demn în Europa şi în lume. Şi generalul a găsit în legatul celei de-a Patra Republici un element care i s-a părut a fi embrionul unui „stăvilar al puterii“ (expresia îi aparține şi a fost utilizată de mai multe ori în cursul călătoriei din 1963 în Germania), capabil să se afirme în fața Statelor Unite şi a Uniunii Sovietice. Această construcție trebuia să se bizuie pe înțelegerea franco-germană şi pe gruparea celor Şase. Empirismul şi patriotismul generalului nu aveau nevoie de subtilitățile juridice ale tratatelor şi de metodele comunitare. În fond, de Gaulle voia să ajungă la aceleaşi rezultate ca şi „europenii“, dar fără renunțările la suveranitate. Potrivit lui, nu putea exis-

ta o Europă puternică fără o Franță puternică: cădea în sarcina celorlalți să primească provocarea ce revenea țărilor lor, dacă se dovedeau capabili de așa ceva. Iar el, deși accepta tratatele, ba chiar se străduia să dea un conținut concret unor dispoziții generale (de pildă, în domeniul politicii agricole), nici nu se gândea să meargă mai departe pe calea federalizării.

Aici se află contradicția din gândirea generalului de Gaulle. Singura cale de întărire a Europei era evident aceea de a prelua progresiv o parte a suveranității de la statele componente pentru a o încredința într-o bună zi viitoarei „impunătoare confederații“, cum o numea el însuși. Dar în același timp, i se părea că acest proces conduce inevitabil la distrugerea realităților solide pe care o reprezentau statele, în folosul unei instanțe ce urma să nu aibă pentru multă vreme nici legitimitate istorică, nici legitimitate populară. Instanța aceasta, a cărei apariție o prevedea, urma să nu aibă nici voință, nici forță proprie, sfârșind prin a fi o jucărie în mâinile americanilor.

Dacă acest discurs era primit cu rezervă în Franța de către „europeni“, el era și mai puțin acceptabil pentru partenerii Franței din CEE.

Grăitoare pentru această opoziție a fost discutarea a ceea ce s-a numit Planul Fouchet. Guvernul francez n-avea obiecții față de o integrare a economiilor ba chiar față de un transfer al responsabilităților în domeniul comerțului. Cu totul alta era însă atitudinea sa față de politica externă. Propunerile franceze pentru definirea unei politici treceau printr-o pregătire a deciziilor de către un Secretariat general, aplicarea lor trebuind să revină apoi Consiliului de Miniștri. Prin urmare, Planul Fouchet reprezenta o ruptură în raport cu procedura comunitară. Partea franceză sublinia că, angajând atât de puternic suveranitatea statelor, politica externă nu se putea împăca cu proceduri supraguvernamentale. Partenerii Franței, mai cu seamă statele mici, pledau pentru o abordare comunitară menită să le protejeze. Planul, acceptat într-o primă versiune de cei Șase, a fost în cele din urmă abandonat. Acest eșec arăta că cei Șase nu împărtășeau atitudinea Franței, în special atitudinea față de

Statele Unite. Regăsim aici influența contextului Alianței Nord-atlantice și al războiului rece. Nici un partener european nu-l putea urma pe generalul de Gaulle într-o înfruntare cu Washingtonul: Germania, conștientă de dependența ei și de slăbiciunea legată atât de problema Berlinului cât și de „cealaltă parte a Germaniei"; Italia, strâns legată de America prin legături umane și puțin dispusă să joace rolul de „strălucit secund" al Franței; în sfârșit, Beneluxul, preferând una peste alta hegemonia îndepărtată și binevoitoare a Americii celei apropiate și rigide a vecinului francez.

Criza „scaunului gol" din 1965 a fost poate mai gravă chiar decât eșecul Planului Fouchet. Într-adevăr, opoziția Franței a afectat două elemente ale construcției comunitare. Primul a fost votul majoritar. Potrivit Tratatului de la Roma, procedura menită să se aplice în funcționarea CEE prevedea că propunerile emanate de la Comisie se adoptă cu majoritate calificată. Comisia, în numele interesului general, trebuia să supună un proiect de decizie Consiliului ce reprezenta statele membre. Era o procedură cu un caracter evident supranațional. Refuzând să conceapă că Franța ar putea fi pusă în minoritate și silită să accepte o reglementare căreia nu și-ar da acordul, generalul de Gaulle a dat instrucțiuni reprezentanților săi să nu mai participe la lucrările comunitare.

Celălalt element privea resursele proprii ale Comunității. Sistemul adoptat pentru tariful extern comun și pentru politica agricolă comună prevedea, la import, dreptul de intrare pentru produse agricole. Sumele astfel percepute erau utilizate pentru finanțarea politicii agricole comune: finanțarea investițiilor pentru ameliorarea randamentelor și finanțarea ajutoarelor pentru export. Aceste măsuri au acționat ca un stimulent de care agricultura europeană a beneficiat din plin. Președintele Comisiei, Walter Hallstein, a propus extinderea acestei formule la întregul buget al Comunității, care depindea și mai depinde încă în mare parte de contribuțiile obligatorii ale statelor membre. Strategia Hallstein viza ca, prin votul cu majoritate calificată, să înzestreze Comunitatea cu instrumente care

să permită funcționarea instituțiilor comunitare independent de statele membre.

Aceste două elemente – unul prevăzut de Tratatul de la Roma, celălalt conform spiritului acestui tratat – au fost socotite inacceptabile de către guvernul francez. A rezultat de aici o criză gravă care a paralizat instituțiile. A trebuit să se aștepte anul 1966 pentru a se ajunge la un compromis, așa-numitul compromis de la Luxemburg. Privitor la votul majoritar, statele membre au convenit că un stat va putea să ceară un vot unanim în cazul că ar considera că interesele sale naționale sunt fundamental afectate. Formula, care se mărginea să recunoască explicit ceea ce toată lumea accepta tacit, a salvat onoarea guvernului francez și i-a permis să reocupe locul în instituțiile Comunității. În schimb, autonomia bugetară, pe care de altminteri cei cinci parteneri o admiseseră cu sentimente amestecate, era amânată pentru zile mai bune.

Criza Planului Fouchet și criza „scaunului gol“ erau semnele unei anumite devieri a Comunității. Ajutat de incontestabila sa autoritate internațională, dar nu și de intervențiile sale publice cu tentă uneori antiamericană, generalul de Gaulle își ipotecase creditul în interiorul Comunității. Așa cum se temuse generalul, Comunitatea înceta să mai fie a celor Șase devenind a celor Șapte, cu Marea Britanie ca membru clandestin acționând pentru interesele sale proprii și pentru interesele Statelor Unite. Pentru această alterare stau mărturie mai multe semne. La scurtă vreme după semnarea sa de către Franța și Germania, Tratatului de la Elysée din 1963 i se aducea în Bundestag drept completare un preambul care-l integra într-un cadru atlantic. Mai mulți parteneri ai Franței erau agasați de atitudinea sa și de voința de a-și pune pecetea politicii sale pe funcționarea Comunității. În particular, era cazul olandezilor care nu ezitau să-și facă publică nemulțumirea. Dar și alții gândeau la fel: „De ce, se spunea atunci, să facem Europa așa cum vor englezii, dar fără englezi?“ Cei Șase ar fi acceptat probabil să împingă înainte Comunitatea, ar fi acceptat transferuri de suveranitate care, în cele din urmă, ar fi provocat față de

America, şi chiar față de Anglia, reacții tot atât de „autonome“, de „independente“, de „europene“ ca şi cele preconizate de Franța. „Europenii“ acordau prioritate instituțiilor şi solidarității pe care acestea o antrenau; „gaulliştii“ acordau prioritate opțiunilor politice. Unii socoteau că aceste opțiuni sunt premature. Ceilalți refuzau noi renunțări la suveranitate fără a şti unde duc ele.

Disputa s-a soldat cu un blocaj, nu instituțional ci politic, şi a facilitat o a treia cale: cea a lărgirii. A trebuit aşteptată însă plecarea de la putere a generalului de Gaulle care opusese un al doilea veto candidaturii Marii Britanii la CEE (27 noiembrie 1966), depusă cu şase luni înainte de un guvern laburist.

În 1969, la Haga, cei Şase hotărăsc să pornească înainte şi înscriu în programul lor uniunea monetară, care va avea nevoie de 20 de ani ca să se concretizeze, şi cooperarea politică pentru definirea unei politici externe, care n-a fost încă definită nici după 30 de ani. Deschiderea de noi negocieri de aderare la CEE a fost reluată la Conferința de la Copenhaga, după ce a primit undă verde de la noul guvern conservator condus de Edward Heath. Intrarea Angliei în CEE va avea loc la 1 ianuarie 1973, tratatul fiind semnat în ianuarie 1972.

Evoluția CEE în deceniul scurs între intrarea în vigoare a tratatului şi aderarea Marii Britanii se desfăşoară pe fundalul transformării imperceptibile a războiului rece în destindere şi al legării şi continuării dialogului între marile puteri rivale, Statele Unite şi Uniunea Sovietică.

Dezghețul provocat de raportul secret al lui Hruşciov privitor la crimele lui Stalin (1956) a fost de scurtă durată. Evenimentele din Polonia şi mai ales cele din Ungaria au corectat rapid optimismul născut în urma măsurilor luate în URSS, precum desființarea lagărelor de concentrare şi normalizarea relațiilor între Bonn şi Moscova. În 1958 sovieticii declanşează o nouă criză în jurul problemei Berlinului, amenințând să adopte măsuri unilaterale dacă nu se semnează un acord care să confere fostei capitale a Reich-ului statutul de oraş liber. La drept

vorbind, criza Berlinului din 1958 este nu atât o inițiativă sovietică cât un reflex al îngrijorării. În timp ce Europa de la sfârșitul anilor ’50 se caracteriza prin stabilitatea frontierelor, care nu pot fi trecute fără autorizare expresă, Berlinul făcea excepție de la această regulă: cine locuia în oraș putea trece din Berlinul de Est în cel de Vest. Şi, în realitate, un mare număr de est-germani profită de această posibilitate pentru a trece în Germania federală, via Berlinul de Est: circa trei milioane de est-germani pleacă din RDG, liderii acesteia căutând mijloace de a opri acest exod.

Hruşciov amenință că nu va mai tolera această „tumoare canceroasă“ în inima statului est-german, că va transforma Berlinul de Vest într-un „oraş liber“, fără relații directe cu RFG şi că, în caz de eşec al negocierilor, va transfera statului est-german responsabilitatea legăturilor dintre occidentali şi Berlinul de Vest. Occidentalii refuză să cedeze, în ciuda declarațiilor belicoase ale lui Hruşciov, în ciuda performanțelor rachetelor sovietice, a gafei comise de americani cu avionul U2 doborât deasupra teritoriului sovietic şi a curentului de „*appeasement*“ existent în Marea Britanie şi Statele Unite.

Criza ia o întorsătură extrem de dramatică ce culminează în primul semestru al anului 1961, pe fondul amenințărilor cu conflictul nuclear, într-un moment când multe minți luminate consideră că URSS posedă un avantaj în domeniul armelor şi vectorilor. Poziția sovietică este cu atât mai puternică cu cât opiniei publice din țările democratice îi vine greu să creadă că e nevoie de un război pentru că viza pentru Berlin trebuie cerută est-germanilor, şi nu sovieticilor ca până acum. Oricare ar fi fost rolul generalului de Gaulle sau al premierului britanic Harold Macmillan în această criză, rezolvarea ei, cu fermitate şi prudență, i se datorează în totalitate preşedintelui american John F. Kennedy.

Prin comparație, amenințările lui Hruşciov, violența avertismentelor sale nu fac impresie bună, cu atât mai mult cu cât liderul sovietic nu poate respecta calendarul pe care l-a anunțat: este şi motivul pentru care cuvintele liderului sovietic nu

pot fi luate în serios. Ca o dovadă a relativei slăbiciuni a pactului de la Varşovia, situaţia de criză se destramă, dar se soldează cu hotărârea – abjectă din punct de vedere moral şi dureroasă pentru Occident, dar în cele din urmă acceptabilă – de a construi Zidul Berlinului. Însăşi noţiunea de Zid, prelungire berlineză a Cortinei de Fier, vorbeşte despre o poziţie defensivă. Construcţia Zidului, începută la 13 august 1961, provoacă proteste, dar salvează RDG aflat pe cale de a-şi pierde rostul, confirmând că întreg sistemul sovietic e legat de succesul sau eşecul menţinerii statu quo-ului la Berlin.

Criza nu se încheie însă la 13 august, odată cu construirea Zidului. Sovieticii ameninţă în continuare să transfere est-germanilor drepturile asupra fostei capitale a Reich-ului, ca un mijloc de a face presiuni asupra Germaniei, măr al discordiei în războiul rece, şi să reamintească occidentalilor precaritatea echilibrului pe care se sprijină această ţară.

Este momentul formidabilei partide de poker ce se va juca între America şi URSS pornind de la o iniţiativă extrem de aventuroasă a lui Hruşciov. Într-adevăr, după eşecul tentativei americane de a-l răsturna pe Fidel Castro, Cuba este ameninţată de o nouă agresiune, apărând deopotrivă ca un avanpost al comunismului internaţional. În vara anului 1962, este pus pe picioare un dublu dispozitiv: rachete ruseşti cu rază scurtă de acţiune menite să protejeze marea insulă împotriva unui atac al emigranţilor cubanezi susţinuţi de Washington, dar şi rachete cu încărcătură nucleară capabile să atingă marile centre industriale şi strategice ale Americii de Nord, precum şi Canalul Panama, Mexicul şi alte ţinte importante. Făcând să planeze o ameninţare permanentă asupra Americii, această iniţiativă rapidă a Armatei Roşii trebuia să ofere un atu de prim ordin sovieticilor. Ea era menită, de asemenea, se pare, să testeze capacitatea preşedintelui Kennedy de a face faţă unei crize.

Criza rachetelor din Cuba a început cu adevărat în momentul în care imagini fotografice luate de avioanele de spionaj americane au adus dovada de netăgăduit că URSS instala rachete nucleare cu rază lungă de acţiune. Operaţiunea nu era înche-

iată, ceea ce a lăsat un timp de reacție pentru americani. Între diferitele contraatacuri posibile, Kennedy și echipa sa au ales-o pe cea mai prudentă, blocada maritimă, caracterizată în acest caz drept „carantină“ (22 octombrie 1962). America poseda o evidentă superioritate navală în zonă. După pregătirea operațiunilor în cel mai deplin secret, Kennedy a dezvăluit lumii întregi amenințarea sovietică. Lăsând deschisă posibilitatea unui compromis pentru ca Hrușciov să nu iasă complet șifonat, Kennedy a cerut demontarea instalațiilor din Cuba și retragerea armelor nucleare.

După o săptămână de tensiune, rușii au preferat să cedeze. Se poate spune că în acea zi (28 octombrie 1962) a început sfârșitul războiului rece. Retragerea rachetelor sovietice a arătat două lucruri: mai întâi că, având în vedere disproporția între efectele sigure și avantajele eventuale, armele nucleare nu pot fi un instrument de presiune între marile puteri; în al doilea rând, că bluful sovietic nu mai e luat în serios îndată ce de partea cealaltă se manifestă o voință puternică.

Pe baza acestor două elemente s-a putut lega între cei doi mari rivali un dialog, devenit ulterior o caracteristică a destinderii. Criza rachetelor a dus la conștientizarea pericolului inerent proliferării armelor – pericol ce va reprezenta cel mai puternic îndemn la negociere pentru ambele mari puteri –, dar și a pericolului proliferării armelor în tabăra atlantică.

Experiența crizei cubaneze le-a confirmat americanilor necesitatea ca ei să poată vorbi în numele tuturor aliaților. Trebuia deci ca forțele nucleare franceze și britanice să opereze, în caz de conflict, în strânsă legătură cu cele, infinit mai puternice, ale Statelor Unite; trebuia ca unitatea de comandă militară să fie confirmată atât la nivel operațional cât și la nivel politic. Pe de altă parte, aliații lipsiți de arme nucleare ai Americii voiau să participe și ei la elaborarea deciziilor. În aceste condiții, experții americani, care multiplicau ipotezele, extrapolând în domeniul politic metode luate din teoria jocurilor, au inventat o formulă complicată purtând numele de „forță multilaterală“. Ea prevedea ca, în paralel cu lanțul de comandă a

forțelor nucleare existente, să se creeze o forță nucleară americană, finanțată în parte de europeni, care să le ofere acestora un fel de putere de „co-decizie“ în cadrul comandamentului suprem nord-atlantic. Această aparență înșelătoare trebuia, chipurile, să-i inițieze pe participanții europeni – pe germani în special – în regulile strategiei atomice. Era deci o modalitate de a-i introduce pe germani în clubul țărilor nucleare pe ușa din dos, fără a le lăsa responsabilitatea utilizării acestor arme, lucru pe care sovieticii nu l-ar fi tolerat. În practică, forța multilaterală era mai ales un mijloc de a-i pune la respect pe aliații ispitiți să dea semne de opoziție – cum va fi cazul Franței.

Prost conceput, proiectul forței multilaterale a fost lansat cu prilejul întâlnirii Kennedy-Macmillan de la Nassau, în cursul căreia britanicii, întorcând spatele Europei și optând pentru Alianța Nord-atlantică în dauna alianței europene, au obținut rachete Polaris pentru submarinele forței lor de descurajare. De Gaulle trage concluziile din această atitudine a englezilor și pune capăt negocierilor de aderare a Marii Britanii la CEE (13 ianuarie 1963).

Alianța atlantică, raportul de forțe între aliații fiecărei tabere și între taberele înseși, într-un cuvânt vechea ordine a războiului rece, sunt afectate de mari tulburări. Odată cu reducerea pericolului, diferiții actori, care au trăit senzația de a fi trecut pe lângă catastrofă, înțeleg nu numai să se ferească de ea, ci și să se slujească de experiența trăită pentru a întări disciplina, cel puțin în propria tabără. Întreagă această evoluție este marcată de superioritatea americană, eclipsată de succesul Sputnikului și de teama consecutivă acestui succes că ar putea apărea un dezechilibru în materie de rachete purtătoare. Dezechilibru real, poate, în favoarea URSS la sfârșitul anilor ’50, dar care se inversase total după criza cubaneză, dând occidentalilor conștiința superiorității lor – o conștiință înșelătoare de vreme ce sovieticii își vor recupera întârzierea la sfârșitul anilor ’70.

Axa principală a politicii internaționale va deveni, pentru aproape un sfert de secol, dialogul sovieto-american privind armele nucleare. În 1963 se semnează Tratatul de limitare a

testelor nucleare, primă etapă a unei serii de acorduri, al căror fundament este conştiinţa acută a responsabilităţii celor două mari puteri în domeniul armelor atomice. Această responsabilitate împărtăşită explică de ce, în pofida gravităţii lor, crizele periferice nu vor reuşi să modifice echilibrul fundamental.

După Tratatul de la Moscova privind interzicerea exploziilor nucleare în atmosferă şi instalarea unei linii automate pentru prevenirea accidentelor, după tratatul privind producerea uraniului militar, marele proiect comun al celor două mari puteri nucleare este Tratatul de neproliferare a armelor nucleare semnat la 1 iulie 1968.

Acest tratat se bazează pe o idee simplă*. Pentru a evita ca un stat sau o grupare politică să poată exercita un şantaj sau săvârşi o agresiune nucleară contra unui stat membru al comunităţii internaţionale, se impune semnarea de către toate statele a unui angajament solemn cum că nu vor încerca să dobândească asemenea arme. Cele cinci ţări care deţin deja arme nucleare – Statele Unite, URSS, Marea Britanie, Franţa şi China – vor păstra arsenalul pe care-l au, dar trebuie să se angajeze că nu vor acorda asistenţă unor terţe state în vederea dobândirii de arme nucleare. Dispozitivul e completat de controlul exercitat de Agenţia Naţiunilor Unite pentru Energie Atomică. Tratatul, al cărui caracter abuziv nu scapă nimănui, este oferit spre semnare la Washington, Moscova şi Londra. Nici Franţa, nici China nu acceptă să-l semneze. Moscova şi Washingtonul fac presiuni asupra aliaţilor sau clienţilor lor să semneze tratatul, cu relativ succes în cazul ţărilor total incapabile să producă sau să posede aceste arme, dar cu slabe rezultate în cazul celor capabile să le procure sau care puteau fi tentate să le posede.

Această înţelegere între ruşi şi americani va continua şi se va dezvolta în pofida crizelor. Şi unii, şi ceilalţi au interes să

*Încă de la sfârşitul războiului, Statele Unite încercaseră să determine adoptarea de către ONU a „planului Baruch“ care urmărea să concentreze atât utilizarea militară cât şi pe cea paşnică a energiei nucleare în mâna americanilor. Evident, URSS s-a opus acestui demers cam simplist.

limiteze numărul armelor pe care le dețin și, fără a neglija modernizarea lor, să vegheze ca circumstanţele relației bilaterale să rămână neschimbate. În acest spirit, negocierile privind limitarea sistemelor defensive anti-rachetă se soldează cu un acord care se situează în miezul problematicii destinderii şi duopolului. Acceptând să nu posede decât un număr limitat de sisteme anti-rachetă, cei doi parteneri acceptă să-şi lase teritoriul descoperit. În anii următori ei vor negocia reducerea numărului de arme nucleare strategice, iar această negociere, începută în 1970, este ea însăşi semnul că e pe cale să ia naştere un duopol.

Contextul acestei perioade de destindere este departe de a fi liniştit. În noiembrie 1963, preşedintele Kennedy este asasinat. De la asasinarea lui Cezar, este poate cel mai răsunător asasinat săvârşit împotriva liderului primei puteri mondiale aflate în plin avânt. Evenimentul nu se soldează însă nici cu un război civil și nici măcar cu o criză internă. Statele Unite își continuă ascensiunea. Dezechilibrul între americani și europeni în cadrul Alianței Nord-atlantice rămâne la fel de mare, în ciuda unui discurs care flutură în fața europenilor un parteneriat cu Statele Unite.

Din Franța se face auzită o contestare zgomotoasă a ordinii pe care încearcă s-o instaureze americanii. Conștient că destinderea îi oferă spațiu de manevră, de Gaulle intenționează să profite de el înainte ca dialogul ruso-american să se transforme în duopol. Deşi a fost printre cei mai fermi susținători ai Statelor Unite în criza cubaneză, el refuză să semneze tratatul privind interzicerea testelor nucleare. Refuză în egală măsură forța multilaterală și nu-și ascunde nemulțumirile în privința constrângerilor decurgând din organizarea integrată a Alianței Nord-atlantice. Cu ocazia vizitei la Phnom-Penh, îi invită pe americani să se retragă din Vietnam. Recunoaşte China comunistă şi își proclamă voința de a stabili relaţii diplomatice cu ea, spre marea furie a americanilor. Se pronunță pentru revenirea la etalonul-aur şi porneşte lupta împotriva supremației dolarului. În 1966, hotărăşte să retragă Franța din structurile

integrate ale NATO şi cere retragerea forţelor aliate staţionate pe pământul Franţei. Face o vizită liderilor sovietici, neascunzându-şi intenţia de a aşeza Franţa într-o poziţie intermediară între Est şi Vest; refuză să participe la negocierea Tratatului de neproliferare.

Deşi iritantă, politica gaullistă nu are un impact real asupra mersului evenimentelor. Contestarea politicii americane de către de Gaulle nu găseşte adepţi. Spaţiul de „manevră" al Franţei se datorează exclusiv destinderii. Majoritatea europenilor nu văd aici avantaje şi nici nu încarcă să scape de tutela, la drept vorbind uşoară, ce le este impusă de ansamblul organizaţiilor ce asigură preponderenţa Washingtonului. Soarta ţărilor satelite Moscovei ar descuraja rapid, la nevoie, veleităţile de schimbare a alianţelor. De altminteri, nici Franţa generalului de Gaulle nu vrea acest lucru, ea nu aspiră decât la o mai mare libertate de mişcare, care, dincolo de reacţii superficiale, nu are o importanţă reală. Chiar în cazul Tratatului de neproliferare, în care un refuz ar fi mai grav, Franţa arată că, deşi nu-l va semna, îi va aplica regulile.

Pentru sovietici, conjunctura e şi mai puţin strălucită. Ruptura ideologică între Moscova şi Beijing e consumată. Relaţiile între cele două mari centre comuniste s-au agravat fără încetare, ajungând în 1969 la înfruntarea armată. Pentru moment însă, conflictul atinge mişcarea comunistă internaţională: în numeroase ţări ale Lumii a treia, două partide comuniste, unul prosovietic, celălalt pro-chinez, se luptă pe viaţă şi pe moarte.

Dacă URSS nu trece prin drame comparabile cu asasinarea lui Kennedy, principalul său lider N.S. Hruşciov este destituit la 15 octombrie 1964, lăsând locul unor lideri conservatori lipsiţi de personalitate şi de idei originale, care vor gestiona un declin mascat de progresul complexului militro-industrial. Leonid Brejnev şi acoliţii săi nu abandonează viziunea mesianică a comunismului, dar sunt incapabili să dobândească o influenţă cât de cât semnificativă în ţările Lumii a treia. Principalul lor efort va consta în a determina Occidentul să recunoască deplina stăpânire a Uniunii Sovietice asupra Europei Centrale şi de

Est, moștenire a lui Stalin. În fața „frondei“ României, ei adoptă o atitudine similară cu cea a Statelor Unite față de Franța. De o cu totul altă importanță este însă criza cehoslovacă, apărută ca urmare a destinderii. Conștient de necesitatea unei modernizări, Brejnev l-a destituit pe conservatorul Antonín Novotný, lăsându-i mână liberă în fruntea partidului comunist cehoslovac lui Alexander Dubček (1968). Acesta din urmă înțelege repede cât de importantă este evoluția societății cehoslovace și a partidului comunist. Din concesie în concesie, Dubcek ajunge să piardă controlul partidului, iar Moscova, trăgând concluziile ce se impuneau, intervine în forță (și cu eficacitate), în timp ce occidentalii rămân neputincioși, acceptând destul de repede riposta URSS. Reprimarea „Primăverii de la Praga“ va fi, în cele din urmă, ultima operațiune reușită a comuniștilor moscoviți și a conducerii lor prudente și lipsite de imaginație.

Astfel, în timp ce construcția europeană înaintează în conformitate cu angajamentele din tratate, competiția Est-Vest atârnă greu asupra evoluției sale. Dacă mișcarea europeană s-ar fi dezvoltat într-un climat propice, ea ar fi putut ajunge la o solidaritate mai puternică, mai extinsă. Poate că înghețul războiului rece i-ar fi oferit condiții mai favorabile. Destinderea de după criza cubaneză a rachetelor a modificat radical această stare de lucruri. Ambele supraputeri se străduiesc să-și țină sub control propriii aliați și propria tabără, încurajând totodată pe cât posibil disidențele în tabăra adversă. Perioada este favorabilă forțelor centripete, dat fiind că puterile nucleare au conștientizat responsabilitățile ce le revin. În lipsa acestor forțe centripete, s-ar fi putut concepe o Europă mai unită dar mai independentă de Statele Unite, fără ca prin aceasta să fie afectat echilibrul Est-Vest, așa cum existase un echilibru în timpul războiului rece.

Or, ceea ce s-a petrecut a fost exact opusul. Pentru liderii europeni, Alianța Nord-atlantică are prioritate asupra construcției europene. Statele Unite au făcut de altfel tot ce au putut pentru ca lucrurile să stea așa. În schimb, europenii care ar fi putut lua inițiativa să relanseze Europa unită nu s-au pus de

acord. Dovadă: preambulul tratatului franco-german votat de Bundestag, care face textul acceptabil pentru Alianță; ca și lipsa de imaginație a francezilor în elaborarea Planului Fouchet, a cărui formulare interguvernamentală a speriat micile state participante care se temeau mai mult de dominația apropiată unui vecin european decât de cea, îndepărtată, a Statelor Unite.

Din eșecul acestor tentative, generalul de Gaulle a tras învățătura că Franța trebuie să acționeze singură, pentru că în pofida strălucitei sale diplomații, el n-a reușit să-i regrupeze pe europeni în jurul ideilor sale.

La rândul său, relația Est-Vest nu mai e singura relație existentă în lume, chiar dacă a rămas centrală în această perioadă, dominând viața internațională, și chiar dacă s-a orientat tot mai mult de la destindere spre duopol. Numărul de state membre ONU s-a triplat din 1945 până în 1969. Evoluția aceasta s-a făcut în primul rând în detrimentul Europei, silită să acorde independență coloniilor și protectoratelor sale. Ba chiar mai mult: apar acum și alte centre de putere. Din 1949, China este unificată de o putere comunistă autoritară. Ea nu este o mare putere, dar are posibilitatea să devină. India își întărește și ea poziția, dezvoltând un program nuclear. Japonia surprinde întreaga lume prin forța economiei sale.

Lumea care prinde contur în deceniul al șaptelea nu se mai limitează la războiul rece. O dovadă în acest sens este și Biserica catolică – rămasă, în pofida extinderii sale planetare, puternic centrată pe Europa – care începe în 1962 un conciliu marcat de aducerea la zi a dogmelor, de deschiderea spre celelalte confesiuni creștine și chiar față de celelalte religii, ca și de apăsarea unei lumi ieșite din colonialism și de declinul Europei.

Fenomenul colonial a urmat progresul expansiunii Europei în lume; decolonizarea a urmat un curs paralel cu declinul Europei. Primele atacuri împotriva sistemului colonial au fost date de puterile extraeuropene: războiul hispano-american din 1898 și războiul ruso-japonez din 1904-1905, dar decolonizarea se

precipită abia după sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial. Statele Unite duc, ca şi Uniunea Sovietică, o campanie împotriva imperiilor coloniale europene, în numele unor principii diferite, dar aflate în strânsă legătură. Prin intermediul Consiliului de Tutelă, ONU acţionează pentru emanciparea coloniilor al căror mandat a fost încredinţat unor state europene, solicitând un raport privind evoluţia ţărilor „neautonome". Astfel, organizaţia deţine un mijloc de presiune asupra puterilor coloniale. În consecinţă, în 1945, contextul general încetează să mai fie favorabil existenţei coloniilor, respingând chiar şi statu quo-ul.

Cu toate acestea, în centrul mişcării de decolonizare – realizată în linii mari în 15 ani, între 1947 (independenţa Indiei) şi 1962 (independenţa Algeriei), şi încheiată în 1975 – se află declinul Europei aşa cum rezultă el din conflictul mondial.

Puterile coloniale (Marea Britanie, Franţa, Belgia, Olanda, Portugalia, Spania) se aflau la sfârşitul conflictului mondial într-o stare de spirit favorabilă întoarcerii la un statu quo ante. Despre acest lucru depune mărturie efortul la care s-au arătat dispuse Olanda, pentru a redobândi Indonezia, sau Franţa, pentru a păstra Indochina. Înfrângerea Japoniei părea să justifice această atitudine: conflictele izbucnesc rapid în cele două ţări asiatice. Cât despre Marea Britanie, ea fusese silită să acorde largi concesii Indiei. Aceasta din urmă şi-a dovedit hotărârea prin nesupunere civică, făcând imposibilă continuarea dominaţiei coloniale britanice. În 1947, ea îşi dobândeşte independenţa. Deşi puţini europeni şi-au dat seama de asta, sistemul colonial suferă aici lovitura cea mai gravă. Începând de acum, Indochina devine teatrul unui război ce va dura opt ani şi se va solda cu plecarea armatei franceze. Criza atinge Madagascarul în 1947. Olandezii sunt siliţi să părăsească Indonezia. Iau naştere mişcări de „eliberare": revolta Mau-Mau din Kenya, războiul din Malaezia, din Birmania, independenţa Coastei de Aur. În 1954, revolta Algeriei care se încheie, după opt ani de lupte, cu independenţa, obţinută anterior de Tunisia şi Maroc. În 1960, după o foarte scurtă perioadă de pregătire, majorita-

tea coloniilor europene din Africa îşi câştigă independenţa, în situaţii adesea confuze şi uneori chiar violente, ca în Congo belgian. Retragerea Europei imperiale e aproape totală. Va trebui aşteptat însă anul 1975 pentru ca şi coloniile portugheze să-şi câştige independenţa, şi încă cincisprezece ani până la lichidarea apartheid-ului şi emanciparea populaţiilor de culoare din Africa australă.

Circa patru miliarde de oameni reprezintă populaţia acestui Sud subdezvoltat şi proaspăt ieşit de sub dominaţia colonială. Ca să poată exista, ca să forţeze statele bogate şi dezvoltate să ţină seama de existenţa lor, statele nou apărute au ales două căi. Prima, cea a nealinierii, îşi are originea în Conferinţa de la Bandung la care a fost prezentă China (1955). Ţările nealiniate nu vor să fie supuse nici dominaţiei URSS, nici celei a Alianţei Nord-atlantice. În acelaşi timp însă, sunt sensibile la discursurile despre emancipare. Multe dintre ele consideră că Statele Unite sunt prea apropiate de vest-europeni, foştii lor stăpâni. În 1956, la Brioni, Tito, Nehru şi Nasser, trei lideri carismatici care au luptat împotriva Occidentului european, lansează „mişcarea de nealiniere" care se reuneşte în 1961 la Belgrad. Conferinţa are loc la foarte scurt timp după marele val de decolonizare din Africa şi în timp ce războiul rece ameninţă să se transforme în conflict deschis la Berlin. Apoi, mişcarea de nealiniere se structurează şi se întăreşte (Conferinţa de la Cairo din 1964). Ea este totuşi sfâşiată de grave disensiuni interne. O parte însemnată a ţărilor nealiniate este violent ostilă Uniunii Sovietice, în timp ce alta rămâne în orbita mişcării comuniste.

Mai multe ţări din Sud acordă prioritate dezvoltării. Această cale e trasată de către un grup de state care cer convocarea unei conferinţe asupra comerţului şi dezvoltării. Sub egida ONU, conferinţa este deschisă tuturor ţărilor membre şi are drept obiectiv modificarea, în beneficiul ţărilor în curs de dezvoltare, a unui sistem ce funcţionează mai degrabă în beneficiul ţărilor industrializate. Prima întâlnire are loc la Geneva, din martie până în iunie 1964, şi cu ocazia ei se constituie „grupul ţărilor

în curs de dezvoltare“, zis „grupul celor 77“ potrivit numărului lor. În 1967, țările în curs de dezvoltare adoptă Carta de la Alger care definește noi reguli pentru comerțul internațional. Grupul celor 77 se prezintă drept partener obligatoriu al țărilor industrializate. Conferința Națiunilor Unite pentru Comerț și Dezvoltare tinde să modifice echilibrul mondial, prea dependent de relația Est-Vest.

Eforturile acestor două mișcări, cea de nealiniere și cea a țărilor în curs de dezvoltare, nu schimbă totuși fundamental echilibrul mondial. Relația Est-Vest e mult mai semnificativă decât relația Nord-Sud. În rest, rivalitatea Est-Vest găsește în Sudul subdezvoltat numeroase teatre de înfruntare. Rușii și americanii se ciocnesc căutând să acapareze țări clientelare, ale căror calități sunt adesea modeste, dar care profită de pe urma capacității de a provoca tulburări.

Conflictul cel mai grav este cel din Vietnam, în care America s-a lăsat antrenată la sfârșitul anului 1963 pentru a contracara o posibilă amenințare la adresa țărilor din sud-estul asiatic. În cinci ani (1963-1968), America se afundă în conflictul cu o țară comunistă susținută de Moscova și Beijing, fără ca acest conflict să pună în pericol destinderea. În realitate, conflictul vietnamez a provocat diverse reacții, dintre care unele au împins destinderea pe calea ce ducea la duopol, iar altele au dus la progresul multipolarității.

După rezoluția zisă a Golfului Tonkin adoptată de Congresul american, Statele Unite lansează atacuri aeriene asupra Vietnamului de Nord, încercând totodată să deschidă un dialog cu sovieticii pentru a-i opri pe vietnamezi. Analiza americană potrivit căreia bombardamentele nu împiedică dialogul cu Moscova se dovedește exactă. Totodată, americanii constată că acțiunea lor militară nu duce la apropierea dintre Beijing și Moscova. Ba chiar dimpotrivă.

Anii 1965-1970 sunt ani de maximă tensiune între Moscova și Beijing. După o scurtă ameliorare datorată căderii lui Hrușciov, care coincide de altminteri cu prima explozie a unei bombe atomice chinezești, relațiile se înveninează tot mai mult.

Mişcarea comunistă internaţională e divizată, iar cei doi mari protagonişti îşi lansează unul altuia anatema. Chinezii sprijină fără ruşine partide antisovietice de extrema stângă. Reuniunile Internaţionalei comuniste reflectă această stare de lucruri care duce chiar la incidente de frontieră (pe fluviul Amur în vara anului 1969) şi la tot soiul de manifestări ostile ajutorării Vietnamului.

Ceea ce trebuie reţinut din aceste evenimente este că lumea devine din ce în ce mai mult o lume multipolară. Evident, divizarea lumii comuniste are drept rezultat faptul că marele stat asiatic devine unul din actorii scenei mondiale. Iar de aici decurge şi intrarea în scenă a Japoniei, care rămăsese cuminte în orbita americană, dar care acum trebuie să-şi adapteze politica la noile realităţi.

Trecerea de la războiul rece la destindere s-a făcut în mod confuz. Criza cehoslovacă din primăvara şi din vara anului 1968 a readus în aer câteva accente ale războiului rece, ca şi războiul din Vietnam de altfel. Puterea constrângătoare a „echilibrului terorii" îi silea însă pe ruşi şi pe americani să rămână în contact şi să-şi adâncească dialogul. În pofida unor perioade de revenire a climatului de război rece, procesul de destindere n-a încetat. Duopolul n-a fost întotdeauna rezultatul destinderii, care reducea autoritatea pe care fiecare din cei doi principali parteneri o putea exercita asupra statelor aflate în orbita sa.

Destinderea a permis mai puţin disoluţia celor două blocuri politico-militare, cât a favorizat apariţia duopolului. Iar această evoluţie s-a produs în momentul în care Europa comunitară, redobândindu-şi prosperitatea economică, întărindu-şi legăturile de solidaritate instituţională şi politică, părea doritoare să capete spaţiu de manevră în raport cu partenerul său american.

XII
De la destindere la duopol
(1963-1980)

Destinderea urmează războiului rece. – Criza cehoslovacă: „incident de parcurs“? – Ostpolitik. – Noul statut al Germaniei. – CSCE. – Tensiunile din lagărul comunist. – Tratatul de neproliferare. – Negocierile SALT. – Problemele Sudului. – Lărgirea CEE.

Din a doua jumătate a anilor ’60 până în 1980, condițiile generale ale evoluţiei construcţiei europene continuă să fie dominate de relaţiile Est-Vest, mai puţin constrângătoare totuși decât în cele două decenii precedente, ale războiului rece. Începând cu criza cubaneză a rachetelor, cu Zidul Berlinului și mai ales cu acordul americano-sovietic privind organizarea unui dialog permanent asupra armelor nucleare, asupra neproliferării și neamplasării lor, războiul rece lasă loc din ce în ce mai mult „destinderii“.

Logica tensiunii generată de războiul rece a avut două consecințe care au atârnat greu asupra procesului construcției europene. Cea dintâi l-a favorizat, pentru că a stimulat încercarea de a da o cât mai mare coeziune statelor Europei occidentale între ele, precum și fiecăruia dintre ele cu Statele Unite. Acestea din urmă, învestite cu misiunea de a limita expansionismul sovietic, au aplaudat intențiile „europenilor“. A doua consecință a fost mai puţin favorabilă deoarece a întreținut ambiguitatea între două momente istorice: cel al organizării apărării atlantice, necesară ca urmare a războiului rece, și cel al urmăririi unei unităţi a Europei în vederea redobândirii mijloacelor care să-i asigure independenţa.

În momentul când destinderea se substituie războiului rece, contextul devine mai puţin favorabil unificării Europei. Nici

americanii, nici europenii nu se mai tem cu adevărat că Uniunea Sovietică ar putea modifica în favoarea sa, prin violență, statu quo-ul geopolitic instaurat de cele două alianțe. Destinderea îndepărtează amenințarea, dar blochează perspectivele de schimbare a ordinii existente, care devin din ce în ce mai reduse. În cel mai bun caz, cele două alianțe pot încerca să facă presiuni asupra uneia sau alteia dintre țări pentru a stânjeni funcționarea blocului opus sau a încuraja atitudinea contestatară a câte unui membru al alianței adverse. Deși rivalitatea dintre URSS și Statele Unite rămâne reală, ea se manifestă mai ales în afara Europei. Competiția între cele două mari puteri continuă și uneori se amplifică acum în zonele gri ale țărilor aflate în criză sau ale celor nealiniate. URSS și Statele Unite au învățat lecția anilor '60, potrivit căreia nu trebuie să meargă prea departe în competiția pentru ocuparea primului loc pe plan mondial. Ele au optat pentru metoda dialogului privind armele nucleare, instaurând astfel, în practică, un duopol care intră în funcțiune ori de câte ori o criză ieșită de sub control amenință să degenereze într-un conflict.

Destinderea are drept principal obiectiv obținerea unui echilibru stabil Est-Vest și evitarea conflictelor. Duopolul nu se limitează însă la această atitudine conservatoare, ci conduce la o împărțire a lumii și la un control mondial al inițiativelor manifestate de terțe țări.

Era lesne de prevăzut că, dacă războiul rece nu se va solda cu un conflict armat, el va duce la destindere, care, la rândul ei, avea să se transforme în duopol dacă avea să supraviețuiască unor crize precum cea din Cehoslovacia.

Nici perioada destinderii, nici cea a duopolului n-au fost favorabile unificării Europei. Aceasta nu mai beneficiază acum de tensiunile ce însoțeau războiul rece, suferind de controlul exercitat de Statele Unite asupra Alianței Nord-atlantice și, pe un plan mai general, asupra încercărilor timide ale Europei de a-și exprima independența politică. Pentru americani, asemenea încercări nu pot decât să complice, ba chiar să încurce mesajul adresat sovieticilor. Obiectivul pe care și-l pot fixa statele

europene se limitează la îndeplinirea programului prevăzut de Tratatul de la Roma, eventual la aprofundarea lui.

Destinderea este o perioadă de relativă stagnare a procesului european. Se vor înregistra progrese, dar ele sunt departe de a fi spectaculoase, inovatoare. Chiar şi aprofundarea programului prevăzut de Tratatul de la Roma se va realiza cu dificultate, adesea în condiţii de mediocritate. Iar acest climat se va deteriora şi mai tare ca urmare a procesului de lărgire, rod, la rândul lui, al unei reale ambiguităţi privitoare la obiectivele unificării europene.

Procesul destinderii se înscrie într-un context marcat de mari evenimente, în Europa, ca şi în afara ei. Pe vechiul continent, calea către Conferinţa pentru Securitate şi Cooperare (CSCE) e deschisă de Ostpolitik. În afara lui, mai multe evenimente reamintesc că lumea e departe de fi pacificată: succesiunea lui Mao, conflictul sovieto-chinez din sânul mişcării comuniste internaţionale, dar şi conflictul armat de pe fluviul Ussuri, apropierea americano-chineză, conflictul din Vietnam, conflictul arabo-israelian, nenumăratele crize din Africa şi America Latină. Cu toate acestea, riscul unui conflict mondial, al unui conflict nuclear este îndepărtat, fiindcă sovieticii şi americanii îşi continuă dialogul aflat în centrul relaţiei lor ca un adevărat motor al destinderii. Dacă privim acum către Comunitatea Europeană, vom constata că rolul ei în gravele crize ce se produc mai pretutindeni este foarte modest. Faptul cel mai semnificativ este intrarea Marii Britanii în Comunitate, intrare negociată după două eşecuri răsunătoare şi care schimbă spiritul (chiar dacă nu şi litera) Tratatului de la Roma.

Paradoxal, reprimarea brutală a „Primăverii de la Praga“ de către URSS şi aliaţii săi din Pactul de la Varşovia a consolidat destinderea mai degrabă decât s-o clatine. Pe de o parte, occidentalii au fost siliţi să accepte că Moscova e liberă să acţioneze cum crede de cuviinţă în zona sa de influenţă, şi că deci trebuie să renunţe la condamnarea acestui „incident de parcurs“,

cum l-a numit Michel Debré. Pe de altă parte, liderii sovietici nutresc speranța să obțină de la occidentali recunoașterea faptului că Europa de Est se află în mâna lor, în schimbul renunțării lor, în practică, la ideea de a răsturna ordinea mondială. Pe aceste baze, consecință directă a reprimării și „normalizării" impuse Pragăi, putea demara o negociere asupra statu-quo-ului în Europa, negociere a cărei primă fază avea să fie Ostpolitik.

Faptul că nu se încheiase pace cu Germania, precum și faptul că aceasta, urmare a stigmatelor de război, era divizată au permis sovieticilor să aibă o influență puternică asupra politicii germane. Dar blocada Berlinului sau Zidul Berlinului n-au împiedicat integrarea Republicii Federale în Comunitatea Europeană și nici intrarea ei în Alianța Nord-atlantică. Prețul plătit a fost „diminutio capitis"* a RFG, socotită drept un stat care nu dispune de o suveranitate totală. Deși URSS stabilise în 1957 relații diplomatice cu Bonn-ul, în cadrul unui acord bilateral, aliații săi din Pactul de la Varșovia nu recunosc statul vest-german, care, la rândul lui, alături de statele Alianței Nord-atlantice, nu recunoaște RDG.

Pentru a obține o suveranitate completă, RFG trebuia deci să-și normalizeze relațiile cu aliații Uniunii Sovietice din Pactul de la Varșovia. Acesta a fost proiectul lansat de cancelarul Willy Brandt în octombrie 1969, sub nume de Ostpolitik. Principalul obstacol în calea proiectului ținea de faptul că RFG, stat democratic, considera că ea era singura în drept să reprezinte întreaga Germanie. Din această pricină, ea era ținută departe de marea mișcare de destindere care anima relațiile dintre Estul și Vestul Europei.

După o timidă deschidere în 1966, a fost nevoie de victoria lui Willy Brandt în alegerile din septembrie 1969 pentru ca RFG să lanseze o vastă ofensivă diplomatică în direcția Estului (discursul din 28 octombrie în fața Bundestag-ului). În cadrul acestei ofensive, se deschid negocieri între RFG și principalii săi parteneri din Europa răsăriteană: URSS, Polonia,

---

*Pierderea drepturilor (cetățenești) (lat.). (*N.t.*)

Cehoslovacia și RDG, fără a uita aici Berlinul care a făcut obiectul unor negocieri cvadripartite (între URSS, Statele Unite, Franța și Marea Britanie). Ansamblul acestor negocieri au alcătuit un păienjeniș de texte ce aveau să se articuleze unul cu altul, încheierea unora depinzând de progresele înregistrate în cazul altora, în timp ce ratificarea lor constituia într-un fel un „pachet" legat de ceea ce s-a numit „*junktimes*" (grup de decizii legate în timp unele de altele).

Negocierea cu URSS era determinantă. Eșuând în încercarea de a izola RDG, Republica Federală trebuia să se înțeleagă cu Uniunea Sovietică. După mai multe luni de negocieri, la 12 august 1970 s-a semnat un tratat germano-sovietic. În esență, RFG renunța la pretențiile sale de a reprezenta singură poporul german, recunoscând totodată frontierele existente în Europa.

Declarația lui Brandt a fost lovitura care a zguduit întreg sistemul moștenit din perioada războiului rece. Câteva luni după semnarea tratatului sovieto-german, Brandt îl întâlnea pe Willy Stoph, omologul său est-german, la Erfurt. A urmat o lungă serie de negocieri. Poloniei, Brandt îi garanta că nu-i va repune în discuție frontierele occidentale. Cehoslovaciei, îi confirma că Acordurile de la München erau nule și neavenite, *ab initio*, și nu puteau antrena nici un fel de consecințe juridice. Republica Democrată Germană era recunoscută, iar aliații Bonn-ului puteau stabili de acum înainte relații cu statul est-german fără constrângeri; în schimb, relațiile dintre cele două state germane căpătau caracterul original de relații „intergermane". Statutul Berlinului de Vest era negociat cu aliații din timpul războiului.

În ciuda dificultăților tehnice și a amânărilor inevitabile, negocierea a fost purtată rapid de niște parteneri dornici să le încheie cu succes. RFG a renunțat la drepturi pe care practic le pierduse de multă vreme. Astfel, a renunțat la revendicarea, moștenită din perioada războiului rece, de a nu accepta recunoașterea frontierelor existente decât după semnarea unui tratat de pace prevăzând unificarea Germaniei după alegeri libere;

a renunţat la ficţiunea frontierelor din 1937; a renunţat să se opună existenţei unui al doilea stat german, ambele state fiind de altfel primite simultan în ONU la 18 septembrie 1973.

În ceea ce-i priveşte pe sovietici, aceştia făceau o concesie importantă privind Berlinul de Vest: RFG urma să reprezinte legal de acum înainte Berlinul de Vest în exterior. Legăturile aeriene şi terestre ale fostei capitale cu Vestul erau garantate. Principalul subiect asupra căruia Moscova cerea satisfacţie era recunoaşterea statu quo-ului în centrul Europei, obiectiv urmărit cu tenacitate vreme de cincisprezece ani prin nenumărate formule ce combinau adesea limitarea armelor desfăşurate în acest sector cu integritatea frontierelor.

Ostpolitik a reprezentat un eveniment important care a accelerat destinderea. Ea a avut darul să-i îngrijoreze pe occidentali – mai ales pe americani şi pe francezi – care se temeau de schimbarea alianţelor. Această ameninţare plutea deasupra Europei occidentale, dacă se admite că Moscova, şi numai ea, putea oferi Germaniei reunificarea, eventual şi revizuirea frontierelor, cu preţul trecerii sale în tabăra sovietică. Cu prilejul vizitelor lui Egon Bahr, confident al lui Brandt, la Moscova, peste cancelariile occidentale a suflat un puternic curent de îngrijorare. Dar, în cele din urmă, Ostpolitik a fost încheiată cu succes, fără să pună în pericol solidaritatea occidentală.

Dacă lucrurile s-au petrecut astfel, meritul revine faptului că Germania optase pentru construcţia europeană, devenind membru al Comunităţii Europene. Dar, aşa cum precauţiile şi interdicţiile au fost date deoparte fără nici o problemă de Ostpolitik, la fel ar fi fost măturate şi tratatele europene dacă Germania ar fi vrut să schimbe tabăra. Dar ea n-a vrut acest lucru. Ea n-a ales calea schimbării alianţelor, aşa cum făcuse în 23 august 1939 semnând Pactul germano-sovietic. A ales calea europeană, fiindcă numai aceasta răspundea intereselor pe termen lung ale poporului german. Ostpolitik a consacrat opţiunea Germaniei pentru reconcilierea franco-germană şi pentru angajamentul său european. Această apartenenţă la Europa, această alegere a Europei, a jucat un rol capital, depăşind cu

mult legătura atlantică, în pofida importanței relațiilor germano-americane. Germania n-avea nici un viitor într-o lume dominată de Moscova, viitorul ei nu putea consta decât în continuarea construcției europene. Oamenii politici germani, fie ei de dreapta sau de stânga, au înțeles bine acest lucru.

În ceea ce privește Uniunea Sovietică, aceasta a renunțat să „deturneze" Germania pentru a continua dialogul cu America. Ambiția liderilor sovietici era de a obține recunoașterea situației din centrul Europei și, pe termen mai lung, de a dizolva Alianța Nord-atlantică într-un sistem de securitate paneuropean. Cei cinci ani scurși între lansarea direcției Ostpolitik și semnarea la Helsinki a Actului final al Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa (31 iulie 1975) sunt grăitori pentru atitudinea în fond defensivă a Moscovei. Nu numai că Moscova urmărește acum recunoașterea statu quo-ului, dar se și bate pentru a așeza relațiile intraeuropene pe principiul inviolabilității frontierelor, al neamestecului în treburile interne a altor țări. Deși cu prilejul crizei cehoslovace URSS arătase câte parale dădea pe aceste principii, acum ea le acorda prioritate printre obiectivele politice ale Conferinței. Ba chiar era silită să constate atitudinea de frondă a României fără a o putea reduce la tăcere. Pe scurt, deși pleacă de la ideea că grupul țărilor comuniste ar rezista mai bine la presiunea centrifugă a destinderii decât Alianța Nord-atlantică, Moscova se află aproape mereu în poziție defensivă în fața occidentalilor, care acționează dispersat dar foarte eficient.

Dificultatea majoră e provocată de ceea ce s-a numit „al treilea coș", cel cuprinzând problemele drepturilor omului, ale liberei circulații a oamenilor și ideilor. Perioada este foarte propice manifestărilor în favoarea libertății intelectuale. În URSS și în țările Pactului de la Varșovia se ridică voci care, pe baza argumentelor ținând de libertatea de expresie, se manifestă cât mai zgomotos cu putință. Acum este expulzat din URSS scriitorul Aleksandr Soljenițîn. Atât la Moscova cât și în Occident, lumea e conștientă că CSCE reprezintă un compromis ce nu satisface pe nimeni, un compromis prin care Moscova va acorda

drepturi politice, va obţine recunoaşterea statu quo-ului şi va îndepărta ameninţarea unui conflict, corespunzător cererii comuniştilor. În schimb, Vestul speră să obţină o pârghie cu ajutorul căreia să provoace schimbarea societăţii sovietice. Occidentul va ieşi învingător din această încercare de forţă, dar în 1975 încă nu se ştia acest lucru.

Marele motor al destinderii care va fi CSCE nu ia naştere într-o lume senină, dimpotrivă. Războiul din Vietnam este la fel de sângeros. El se va încheia prin înfrângerea lipsită de glorie a Americii (30 aprilie 1975), silită mai întâi să aducă trupe la Saigon şi Phnom-Penh şi să-şi lase apoi aliaţii pradă unui masacru înfiorător. Această înfrângere nu este totuşi o victorie a URSS, şi nici măcar a Chinei, ci o victorie vietnameză. Este un semn că lumea pe cale de se naşte e mai complexă decât lumea destinderii pe care ruşii şi americanii încearcă s-o instaureze în Europa.

Tensiunile lumii comuniste rămân vii, chiar dacă mai puţin violente ca odinioară. Nu se mai dau lupte pe Ussuri, s-a renunţat în schimb la unitatea mişcării comuniste internaţionale. În rest, partidele comuniste din Europa occidentală – cel italian în special, dar şi altele – se orientează către reformism. Dogmele cele mai sacre sunt puse sub semnul întrebării, sau pur şi simplu abandonate. Între ele, internaţionalismul proletar şi centralismul democratic. E ca şi cum aceste partide ar pune la îndoială învăţătura lui Lenin. Criza, alimentată de eşecurile evidente ale societăţilor comuniste ce contrazic previziunile „ştiinţifice“ ale marxism-leninismului, se soldează cu Conferinţa partidelor europene de la Berlin (1976) la care se înregistrează importante reculuri ideologice.

Ca un semn al acestei desprinderi de ideologie, mesianismul comunist îşi pierde capacitatea de seducţie. Ţările cu regim comunist rămân comuniste, celelalte însă nu adoptă acest regim. În ciuda unei puternice ofensive a comuniştilor ortodocşi, apăraţi de influenţele nocive ale libertăţii de chiar clandestinitatea în care au acţionat, „Revoluţia garoafelor“ din Portugalia nu reuşeşte să instaleze un regim procomunist – „Primăvara

de la Praga“ a lăsat urme. Ungaria se îndreaptă spre o economie din ce în ce mai puțin socializată. Chiar și în URSS, unde industria extractivă și complexul militaro-industrial par să funcționeze bine, lucrurile stau cu totul altfel în privința bunurilor de consum. Economia sovietică nu poate ține pasul cu cea a Statelor Unite. Ba dimpotrivă, distanța dintre ele crește. Iar destinderea nu va face decât să accentueze această disparitate din cauza dispariției efectului mobilizator al tensiunilor din perioada războiului rece. În aceste circumstanțe are loc publicarea pamfletului lui Andrei Amalrik (1970) care se întreba dacă URSS va supraviețui anului 1984: intuiție remarcabilă, legată de cartea nu mai puțin profetică a lui George Orwell. Glasul lui Soljenițîn este la fel de puternic, dar acum contestarea imediată vine chiar din interiorul partidului.

Liderii URSS și ai PCUS sunt ocupați cu menținerea statu quo-ului în Europa. Ei acordă o importanță egală dialogului privind problema înarmării. Este marea perioadă a negocierilor privitoare la armele strategice și a celor privitoare la neproliferare inițiate în 1963, dar care și-au căpătat adevărata amploare după aceea.

Schematic, se poate spune că aceste negocieri răspund la două preocupări. Prima ține de pericolele răspândirii armelor nucleare. Uraniul este un minereu care se află din belșug în natură. Producerea energiei nucleare este o necesitate pentru țările slab înzestrate cu resurse energetice fosile. Subprodusele centralelor nucleare sunt însă bogate în plutoniu care poate fi folosit în scopuri militare. În aceste condiții, cum poate fi împiedicată proliferarea? Tratatul de neproliferare este semnat de peste o sută de state care n-au nici o intenție să se înzestreze cu asemenea arme sau nu au mijloacele de a o face. Rămân însă zece-douăzeci de state care au mijloacele și ambiția de a-și procura arma atomică și care nu vor să audă de tratat. Ele reprezintă o grea amenințare la pacea lumii și, în orice caz, o transgresare gravă a regulilor nescrise ale destinderii și a noii ordini internaționale.

A doua preocupare e legată de contextul războiului rece şi al destinderii. Cum pot fi justificate acumularea de gigantice arsenale şi modernizarea armamentului, dacă urmează să aibă loc o destindere şi prin urmare o scădere a riscului de conflicte? Este oare fatală cursa înarmărilor? Dacă ne limităm numai la aspectele conflictului Est-Vest, se constată că sovieticii şi americanii s-au înfruntat într-o concurenţă fantastică. Costurile operaţiunii au condus la concluzia că, odată echilibrul atins, multiplicarea mijloacelor de exterminare a partenerului devenea inutilă. De aici a rezultat o mare negociere vizând controlul numărului de arme şi al modernizării lor, ceea ce urma să implice renunţarea la încercarea de a dobândi o protecţie totală împotriva armelor adversarului. Astfel, se instaurează treptat un climat de încredere între cei doi mari parteneri ai destinderii. Dar asta implica totodată ca aliaţii unuia şi ai celuilalt să accepte să intre în jocul celor două mari puteri militare, ceea ce n-a fost cazul. Şi dacă atitudinea de frondă a Franţei a complicat sarcina americanilor, calea independentă aleasă de China a dat naştere unei îngrijorări mult mai mari.

Ceea ce se poate spune este că marile negocieri SALT I şi SALT II au fost opera ruşilor şi americanilor. Ambele au contribuit enorm la trecerea de la războiul rece la destindere. Riscurile asociate cu armele nucleare sunt atât de mari încât au avut drept rezultat o perioadă lipsită de război general. Dezvoltarea conflictelor regionale este o altă consecinţă ce decurge de aici. Marii actori ai vieţii internaţionale veghează însă ca nici un conflict să nu poată degenera în conflict nuclear, adică în război mondial. În aceste condiţii, e limpede că destinderea reclamă un dialog constant între cei doi principali adversari-parteneri, ceea ce reprezintă propriu-zis anticamera duopolului.

Acest dialog privilegiat al celor doi mari a provocat fireşte reacţii în cadrul fiecărei alianţe: atitudinea de frondă a Franţei şi României este un exemplu grăitor în acest sens. Aceeaşi a fost şi reacţia ţărilor în curs de dezvoltare, atât ale ţărilor din grupul celor 77 cât şi ale ţărilor nealiniate, care se simţeau cam lăsate de izbelişte în contextul noii ordini internaţionale.

Şi tocmai pentru a linişti aceste frustrări, şi într-o oarecare măsură pentru a încerca să limiteze puterea celor doi mari rivali, a fost lansată ideea organizării unui dialog Nord-Sud, dialog devenit o temă la modă în această epocă (1975-1976). Dar dialogul Nord-Sud n-a reuşit să se impună în faţa dialogului Est-Vest care răspundea unor realităţi politice fundamentale. Cel dintâi, în schimb, a scos la iveală o mare diversitate a punctelor de vedere. Or, în lipsa unui liant capabil să adune laolaltă diferitele fragmente ale „Sudului“ (nouă denumire a realităţii subdezvoltării), acesta s-a aflat într-o poziţie slabă în raport cu Nordul industrializat. În condiţiile acestei diversităţi şi disparităţi, a fost cu neputinţă să se articuleze o politică comună a Sudului.

Perioada de destindere, în special în deceniul 1969-1980, a fost punctată de crize şi conflicte grave. Europa n-a fost nici ea scutită de ele: lovitura de stat a coloneilor în Grecia (aprilie 1967), provocată sau justificată de criza din Cipru; „Primăvara de la Praga“ şi represiunea care i-a urmat; „Revoluţia garoafelor“ din 24 aprilie 1974 din Portugalia.

În ciuda progreselor înregistrate de destinderea dintre cele două supraputeri, Europa a cunoscut şi ea crize. Dar europenii nu vor avea nici o clipă senzaţia că pacea mondială a fost ameninţată de crizele controlate de diplomaţia celor doi parteneri. În schimb, Lumea a treia apare extrem de agitată. Vreme de zece ani, între 1965 şi 1976, China este pradă unor tensiuni extraordinare. Primii ani ai deceniului sunt anii Revoluţiei culturale care afectează profund statul şi poporul chinez. Dar China nu renunţă la acţiunile ei pe plan extern. Este momentul marilor tensiuni în relaţia cu URSS, dar şi cu Statele Unite. Angajamentul Chinei de partea Vietnamului este ambiguu. Vietnamul este conştient de acest fapt şi se străduieşte să-i reconcilieze pe cei doi puternici aliaţi ai săi care nu ezită să meargă până la conflict deschis. Intervenţia americană devine tot mai dură, şi Statele Unite încearcă să-i determine pe sovietici să-i aducă pe vietnamezi la masa tratativelor. Între 1968 şi 1973,

între cele două părţi au loc convorbiri, fără ca europenii să-şi aducă o contribuţie cât de cât notabilă.

Fără a fi total absentă, Europa nu joacă un rol mult mai important nici în celălalt mare conflict înregistrat în perioada de destindere, cel din Orientul Apropiat. Aici, pacea este pusă în pericol în două reprize: mai întâi, în timpul războiului de Şase Zile, soldat cu victoria totală a Israelului, susţinut de Statele Unite fără ca URSS să poată interveni în vreun fel. Pe moment se constată o apropiere între ţările arabe şi Uniunea Sovietică, dar dezamăgirea nu se lasă aşteptată, în pofida livrărilor de arme ruseşti şi a sprijinului diplomatic acordat de Moscova. Măsura impactului acestei apropieri e dată de încurajarea arabilor de a relua războiul. Şi de această dată, în ciuda unor succese iniţiale, statele arabe implicate în operaţiunile militare sunt repede învinse. Când URSS ameninţă să intervină, Statele Unite declară stare de alertă nucleară, fapt ce nu s-a produs niciodată în conflictul din Vietnam. Orientul Apropiat este o zonă nevralgică, şi o criză în această zonă este potenţial periculoasă. Lucru adevărat mai cu seamă pentru Europa, care are interese mari în regiune, aşa cum apare cu claritate atunci când Organizaţia Ţărilor Exportatoare de Petrol va dubla preţul barilului. Acţiunea a avut drept rezultat aşa-numitul „şoc petrolier". Europa, a cărei economie aflată în creştere a beneficiat de energia ieftină, resimte din plin aces şoc şi se arată interesată să se implice în găsirea unei soluţii negociate a conflictului. Nici Uniunea Sovietică, nici Statele Unite nu doresc însă acest lucru, iar dacă arabii aşteaptă o atitudine mai echilibrată din partea Europei, ei ştiu foarte bine că numai America e capabilă să impună Israelului să facă concesii.

Africa nu e nici ea la adăpost de conflicte. Sovieticii şi americanii se străduiesc să ocupe poziţii şi pe continentul african. Congo şi Nigeria trec prin crize sângeroase punctate de adevărate războaie civile. Dar nici sovieticii, nici americanii nu au iluzii privind beneficiile pe care le-ar putea obţine de aici. Dar, la fel ca în vremea războiului rece, nici unul dintre ei nu e în stare să-şi închipuie că ar putea lăsa avantaje adversarului,

şi de aici sacrificii financiare, livrări de arme şi sprijin acordat unor lideri compromişi sau nesiguri.

Anii de destindere nu par foarte favorabili pentru Occident: aşa cum Maghrebul şi regiunea Golfului Persic îşi manifestă preferinţa pentru URSS, Africa de Nord şi mai ales Africa Neagră nu resping numai influenţa Europei occidentale, ci şi pe aceea a Statelor Unite. Acest lucru se întâmplă în special în Cornul Africii (Etiopia, Somalia), ca şi în fostele colonii portugheze. În ambele cazuri, sunt prezente contingente est-germane sau cubaneze.

Aşa se face că bilanţul destinderii în afara Europei apare într-adevăr „global pozitiv“ pentru URSS. Suntem încă în epoca romantismului revoluţionar, a utopiei cuprinse în formula „totul e posibil“, care a ridicat şi tineretul studenţesc din universităţile americane, dornic să scape de ameninţarea mobilizării şi trimiterii pe frontul vietnamez. Utopie mai raţională, de asemenea, şi în rândul unei părţi a tineretului francez din mai 1968. Este epoca Revoluţiei culturale chineze, abuziv socotită şi celebrată drept un pas înainte al omenirii. Este epoca instalării la putere a unor regimuri comuniste sălbatice în Vietnam şi Cambodgia, ambele interpretate de intelectualitatea occidentală debusolată drept victorii ale democraţiei asupra imperialismului. Este epoca mişcărilor sângeroase din America Latină, sau a dictaturilor nu mai puţin sângeroase şi abuzive din Africa. Multă lume credea atunci că „imperialismul“ va fi nimicit de forţele care se revendicau din marxism.

În Europa de Est şi în Uniunea Sovietică, populaţia cunoştea din proprie experienţă rezultatele leninismului. Regimurile comuniste din această parte a lumii au fost bântuite, în perioada respectivă, de spectrul libertăţii, guvernele pierzându-şi mesianismul şi recurgând la represiune. Se fac auzite tot mai multe glasuri care condamnă totalitarismul sovietic. E izbitoare, în această perioadă de sfârşit a destinderii, timiditatea conducătorilor sovietici. Echipa de la Kremlin, care nu s-a schimbat deloc în cincisprezece ani, a marcat metodic succes după succes: în Lumea a Treia, în Europa prin CSCE, în cursa înarmărilor

cu Statele Unite, reuşind să refacă handicapul privind numărul ogivelor nucleare şi dotându-se cu o puternică marină militară. Dar aceste succese nu reuşesc să-i ascundă slăbiciunile. Nivelul de trai al populaţiei este scăzut. În Europa, contestarea regimului reîncepe în Polonia, mai aprigă ca niciodată. În mişcarea comunistă internaţională, autoritatea Uniunii Sovietice este serios pusă sub semnul întrebării. Impresia este că URSS se menţine doar prin forţa armatei sale şi prin sectorul său militaro-industrial, ambele hipertrofiate.

Occidentul, în schimb, în pofida numeroaselor zguduiri, între care şocul petrolier şi criza dolarului nu sunt cele mai puţin importante, se acomodează cu destinderea al cărei motor a fost negocierea sovieto-americană privind armele nucleare. Reglementarea problemei germane (Ostpolitik) a reprezentat condiţia politică a acestei acomodări, iar CSCE rezultatul ei.

În această partidă, Statele Unite au jucat rolul cel mai important. Puterea lor economică şi militară, mult superioară celei a Europei, le-a permis să facă faţă Uniunii Sovietice în Europa, ca şi în restul lumii. Şi aceasta în pofida marilor dificultăţi întâmpinate, mai ales în Vietnam, dar şi în câteva regiuni din Africa – ca în Angola, de pildă, unde intervenţia armatei cubaneze a reprezentat o preocupare, sau în Etiopia cu „tehnicienii“ ei veniţi din Germania. În ciuda acestor handicapuri deci, America reuşeşte să răstoarne situaţia, stabileşte relaţii cu Beijingul fără să-şi compromită alianţa cu Japonia, fără să abandoneze Taiwanul şi Coreea de Sud şi fără să neglijeze Indonezia şi Thailanda.

În această lume a destinderii, Europa nu ocupă deci decât un loc secundar. Ea a profitat de destindere pentru a-şi consolida prosperitatea economică. Dar nu şi-a regăsit rolul. Franţa lui de Gaulle şi Georges Pompidou reuşeşte să „ridice un pic capul“. Vizita unui lider român la Paris în 1964 deschide o serie de contacte care vor avea influenţă şi vor deveni monedă curentă. De Gaulle vizitează Moscova şi Polonia. Tot el contestă supremaţia americană, normalizându-şi relaţiile cu Beijingul şi invitând Washingtonul să părăsească Vietnamul. În ceea ce-l priveşte, el retrage armata franceză din comandamentele

integrate ala Alianței Nord-atlantice și cere plecarea trupelor americane staționate în Franța. Cu ocazia războiului de Șase Zile dintre Israel și țările arabe, rupe cu ortodoxia atlantică. De Gaulle a pus o pecete de „antiamericanism“ pe întreaga politică franceză. El a redat totodată Franței un rang și un prestigiu pe care nu le mai avusese de la începutul anilor ’20, făcând uitate astfel eșecurile decolonizării. Și totuși, nu Franța este răspunzătoare de destindere. În cele din urmă, ea nu joacă în acest scenariu decât un rol minor. Germania are, în schimb, unul din rolurile principale ca partener al Americii, cu atât mai mult cu cât la participarea sa esențială în procesul de destindere se adaugă ponderea economiei sale și a schimburilor cu URSS și aliații săi. Alte țări, precum Italia, profită de destindere. Dar Comunitatea Europeană pierde ocazia de a face un pas înainte pe calea unei integrări mai strânse.

Născută într-o perioadă agitată, plină de amenințări și tensiuni, Comunitatea Europeană a beneficiat prea puțin de pe urma destinderii. Pentru numeroși comentatori ai epocii, destinderea a fost mai degrabă nefastă pentru ideea europeană. S-ar putea însă ca aici motivele să fie diferite, iar cauza relativei stagnări să rezide în lipsa de voință politică.

Forța Tratatului de la Roma a stat în enunțarea unui obiectiv general – „unirea tot mai strânsă a popoarelor europene“ – înscris în preambulul tratatului, un calendar al eliminării barierelor vamale și al creării pieței unice. Calendarul a funcționat ca un pinten ce a forțat instituțiile comunitare să ia măsurile necesare pentru aplicarea tratatului. Înainte de termenul scadent, Comunitatea a accelerat desființarea drepturilor de vamă internă. În timp ce CECO și EURATOM se dovedeau a fi eșecuri, CEE se dovedea tot mai mult a fi un succes. Cele trei probleme, așa cum au fost definite la începutul perioadei de destindere, erau rezumate într-un triptic: realizare, adâncire, lărgire. Construcția europeană a fost violent zguduită de crizele legate de aceste trei teme: criza din jurul proiectului de uniune politică (Planul Fouchet); criza „scaunului gol“ privind votul

cu majoritate calificată şi resursele proprii; criza candidaturii Angliei.

Principalul obstacol în calea unor noi progrese ale unificării europene a fost legat de lărgire. În 1967, pentru a doua oară generalul de Gaulle s-a opus candidaturii Marii Britanii, depusă acum de un guvern laburist. Ponderea Londrei era atât de însemnată încât, opunându-se vetoului lui de Gaulle, partenerii Franței – mai ales țările Benelux-ului – s-au opus oricărei alte înaintări pe calea unificării.

De atunci, problema lărgirii a fost mereu prezentă pe agenda construcției europene. Succesul Comunității se datora conjuncției dintre un trecut uşor mitic – Imperiul carolingian – şi un prezent entuziasmant: reconcilierea franco-germană, reconstrucția unui ansamblu solid bazat pe contiguitatea geografică, apariția unei piețe ce atingea masa critică în jurul polului industrial major al Rinului. Dincolo de toate acestea, o mare ambiție, un obiectiv dificil de atins dar pasionant, un entuziasm real. Țărilor care trecuseră prin invazie, înfrângere şi mizerie, Comunitatea le oferea pacea, înnoirea şi luarea în stăpânire a propriului destin. Fireşte, fiecare popor reacționa în funcție de interesele sale şi destinul său. Cu toate acestea, s-a stabilit un consens în jurul metodei: metoda comunitară ce permitea depăşirea regulii unanimității şi a cooperării strict interguvernamentale.

Acest ansamblu echilibrat va fi bulversat de procesul de lărgire. Era imposibil să se trântească uşa în nas Angliei dacă aceasta accepta condițiile ce i se impuneau.

Negocierea a durat optsprezece luni şi s-a încheiat prin semnarea Tratatului de aderare la 22 ianuarie 1972, aderarea devenind efectivă pentru Marea Britanie, Irlanda, Danemarca şi Norvegia la 1 ianuarie 1973. Cea din urmă însă, după un referendum clar ostil aderării, n-a ratificat tratatul. Comunitatea se afla deci lărgită de la şase la nouă membri, primă lărgire care a fost continuată apoi. Negocierea şi instituirea unei noi Comunități s-au făcut pe baza unui acord anglo-francez semnat de primul-ministru Edward Heath – cu siguranță cel mai „european"

dintre oamenii de stat britanici, cel mai apropiat în orice caz de proiectul iniţiat de Robert Schuman şi Jean Monnet – şi preşedintele Georges Pompidou.

Realizarea Pieţei comune s-a tradus prin adoptarea regulamentului financiar definitiv al politicii agricole comune ce prevedea resurse proprii pentru Comunitate, după un „maraton“ ministerial, în decembrie 1969. Politica agricolă comună a fost un obiectiv major al Franţei şi a dat viaţă solidarităţii în spiritul declaraţiei Schuman din 9 mai 1950. Importanţa mijloacelor financiare ale Comunităţii implica un control bugetar, ceea ce lăsa să se întrevadă perspectiva unui parlament ales prin sufragiu universal.

Realizarea cadrului instituţional s-a făcut sub preşedinţia lui Valéry Giscard d'Estaing odată cu crearea „Consiliului European“ (consacrând o practică de cinci ani), care îi reunea de trei ori pe an pe şefii de stat şi de guvern ai ţărilor membre, şi cu alegerea unui Parlament prin sufragiu universal.

Lărgirea a fost discutată la reuniunea la vârf de la Haga (decembrie 1969) care a dat undă verde lărgirii şi a fixat obiective pentru anul 1980. Printre acestea, o uniune economică şi financiară, devenită necesară în urma crizei sistemului monetar internaţional de după tensiunile ce-au afectat dolarul în primăvara anului 1968. La cererea celor şase şefi de stat şi de guvern, primul-ministru luxemburghez Pierre Werner a elaborat un plan prevăzând unificarea progresivă a politicilor economice ale statelor membre şi crearea unei instituţii monetare care se va solda, la 9 februarie 1972, cu un acord între cei Şase privitor la dispoziţiile Planului Werner.

Din pricina conjuncturii internaţionale, cooperarea în domeniul monetar devenea mai urgentă şi totodată mai dificilă. Era într-adevăr momentul crizei dolarului care l-a obligat pe preşedintele Nixon să suspende convertibilitatea monedei americane (15 august 1971). În decembrie 1971, la Smithsonian Institute din Washington, se semnează acordul care stabilea noi raporturi între principalele monede.

Pentru a permite funcționarea Comunității Europene și pentru a face posibilă politica agricolă comună, era necesar ca paritatea între monedele europene să fie respectată, sau cel puțin menținută în limite stricte. Acestui obiectiv i-a răspuns „șarpele monetar“ care fixa limita de fluctuație între două monede europene la 2,25%, limită ce avea să fie supravegheată de băncile centrale. În ansamblul său, șarpele monetar varia în raport cu dolarul. Noua și ingenioasa instituție a avut o istorie agitată. Marea Britanie a părăsit-o încă din iunie 1972. În ianuarie 1973, Italia e nevoită să instituie o dublă piață de schimb. Franța părăsește sistemul în ianuarie 1973, revine în iulie 1975 și renunță iar în martie 1976. Șarpele monetar nu mai era în acel moment decât un fel de zonă a mărcii germane.

În pofida acestor dificultăți, cei Șase, apoi cei Nouă, convin, la Paris în decembrie 1972, la Copenhaga în decembrie 1973 și din nou în 1974, să transforme „ansamblul relațiilor dintre statele membre într-o Uniune Europeană“. Este oare această transformare compatibilă cu renegocierea Tratatului de aderare a Marii Britanii (1974) cerută de Harold.Wilson? De fapt, Londra continuă să lupte împotriva politicii agricole comune, pe care o socotește prea oneroasă. Dar nu numai Anglia are un comportament ostil spiritului comunitar. Regula „fiecare pentru sine“ revine în prim-plan. De aceea, anul 1973, care trebuia să fie „anul Europei“ în cursul căruia relațiile euro-americane urmau să se precizeze și să se echilibreze, n-a avut mai multe efecte decât parteneriatul inventat cu zece ani în urmă de John F. Kennedy. Dovadă este și schema imaginată de Henry Kissinger care prevedea o repartiție a rolurilor: europenii cu responsabilitățile regionale, iar americanii cu competențele mondiale. Europenii n-au fost mulțumiți cu această repartiție, iar rezultatul, minor, s-a limitat la declarația de la Ottawa a Consiliului atlantic (iunie 1974), care recunoștea utilitatea forțelor nucleare franceze și britanice pentru ansamblul Alianței.

Dacă obiectivul reechilibrării dintre Statele Unite și Comunitatea Europeană în sânul Alianței rămânea nerezolvat, Comunitatea făcea progrese și începea să se afirme pe scena

internațională. Așa s-a întâmplat de pildă în sectorul negocierilor comerciale internaționale, domeniu în care competența Comunității era înscrisă în tratat. Drept urmare, Comisia europeană a jucat uneori un rol determinant la GATT (rundele Kennedy și Tokio). Și tot Comisia a negociat acorduri comerciale cu țările din Est.

Mai originală s-a devedit a fi participarea CEE – prin intermediul președinției rotative a Consiliului de Miniștri, asistată de Comisia Europeană – la Conferința pentru Securitate și Cooperare în Europa, care a provocat proteste ale țărilor pactului de la Varșovia. CEE îi este recunoscut un loc important și în dialogul Nord-Sud: Conferința pentru Cooperare Economică Internațională și Conferința Națiunilor Unite pentru Comerț și Dezvoltare. Este adevărat că, devenită primul partener comercial al lumii și, prin urmare, plătitor de contribuții însemnate la mecanismele de ajutorare a țărilor în curs de dezvoltare, CEE nu primea altceva decât locul pe care-l merita.

CEE își căuta așadar calea, cea a politicii internaționale și a problemelor de apărare fiindu-i închise. Pașii mici, modești, în direcția cooperării politice nu vor fi totuși inutili și vor duce chiar, la Veneția (13 iunie 1980), la o declarație importantă privind autodeterminarea poporului palestinian. În chestiunea esențială însă, cea a autonomiei politicii europene, suntem siliți să constatăm că progresele au fost neglijabile.

Calea instituțională n-a permis decât progrese limitate. Crearea „Consiliului European“ a avut meritul de a-l asocia pe președintele Comisiei la lucrările CSCE și de a da instituțiilor europene un lustru suplimentar – e adevărat însă că șefii de guvern sunt atât de des în conferințe că ecoul provocat de întâlnirile lor se reduce constant. În schimb, Consiliul European întărește caracterul interguvernamental al CEE. Alegerea Parlamentului European prin sufragiu universal (1979) se înscrie, evident, într-o direcție opusă. Numai că puterile limitate ale Parlamentului fac din el o adunare de personalități mai puțin marcante decât parlamentele naționale. Adunarea europeană n-a reușit să mobilizeze opinia publică europeană.

Cea de-a treia cale – continuarea integrării – s-a dovedit cea mai fecundă. Al zecelea Consiliu european din aprilie 1978 de la Copenhaga a hotărât să facă din CEE o „zonă de stabilitate monetară în Europa“. Aşa cum se ştia din 1970, funcţionarea uniunii vamale şi a politicii agrare comune erau imposibile în dezordinea monetară din acea vreme. În decembrie 1978, Consiliul European a aprobat un proiect franco-german care prevedea crearea Sistemului Monetar European (SME) bazat pe o nouă unitate monetară ECU (European Currency Unit), a cărei valoare era fixată pe baza unui coş de nouă monede europene. Parităţile, modificabile de comun acord, nu trebuiau să aibă disparităţi punctuale mai mari de 2,25%. În plus, se prevedea un mecanism de intervenţie, dotat cu 10 miliarde de ECU, care au devenit apoi 25 de miliarde. Un fond european de cooperare monetară (FECOM) era însărcinat cu aporturile financiare pe termen scurt. SME a debutat în şase (fără Anglia, Irlanda şi Italia) şi s-a lărgit apoi la ultimele două, Regatul Unit neparticipând nici până astăzi. Sistemul a reprezentat un succes, chiar dacă a apărut drept un palid substitut al unei adevărate uniuni economice şi monetare. Pe baza acestei formule se va lansa mai târziu proiectul monedei unice.

Bilanţul perioadei de destindere internaţională nu este deci negativ pentru unitatea Europei, dar aceasta nu reuşeşte totuşi să joace un rol decisiv în viaţa internaţională. Progresele sale sunt rodul unor acţiuni întreprinse înainte. Europa a devenit bogată, dar nu şi puternică. Este privită cu invidie, dar rămâne incapabilă să influenţeze evoluţia lumii şi marile orientări fixate de americani şi de ruşi.

Impresia este că, în această perioadă de destindere, Europa e mai nehotărâtă ca niciodată, că-i lipseşte viziunea prospectivă în jurul căreia să se coaguleze energiile popoarelor sale. Se va mulţumi ea oare să rămână unul din elementele puterii americane? Într-o primă fază, ea a reuşit performanţa de a-şi găsi un loc, de a-şi reface capacitatea industrială, de a oferi o speranţă. Dar după atingerea acestui stadiu, Europa pare să se

mulţumească cu ceea ce este şi ceea ce are. Istoria se face fără ea. Decepţia este cu atât mai mare cu cât succesul Pieţei comune, reuşita grupării geopolitice a celor Şase trezeau un mare interes. Statele participante par să se mulţumească cu rolul de figuranţi. Ambiţia lor pare să se limiteze la aranjamente ce ţin mai mult de tehnică decât de politică. Febra primilor ani este înlocuită de o gestiune cuminte şi prudentă a beneficiilor deja dobândite şi de urmările automate ale acestor beneficii.

În acest timp, Statele Unite şi Rusia sovietică ocupă în continuare primul loc în lumea destinderii şi nu au nici o intenţie de a împărţi acest loc cu Europa. Liderii europeni se mulţumesc cu consideraţia acordată statelor lor respective, ceea ce le permite să ignore evoluţia pe termen lung. Ei constată că realitatea Uniunii economice şi monetare începe să se facă simţită şi deplâng lipsa unei politici europene mai active. Metoda concertării nu e suficient de viguroasă pentru a produce efecte.[*]

XIII
De la duopol la hegemonia americană
(1980-1991)

Instituirea duopolului și a tratatului SALT II. – Criza „euro-rachetelor". – Războiul din Afganistan. – Criza poloneză: Solidarnosc. – Moartea gerontocraților sovietici. – Inițiativa de apărare strategică a președintelui Reagan. – Gorbaciov la putere la Moscova. – „Actul Unic" al CEE. – Perestroika și glasnost. – Crizele din Europa de Est. – Căderea Zidului Berlinului și a regimurilor comuniste din Europa răsăriteană. – Alianța Nord-atlantică câștigă disputa cu CEE pentru definirea noii ordini europene. – Eșecul Confederației lui F. Mitterrand. – Succesul reunificării germane.

De la blocada Berlinului din 1949 şi până la începutul destinderii, către 1963-1965, războiul rece a fost în definitiv o perioadă în cursul căreia Statele Unite au dispus mereu de o superioritate militară asupra adversarilor lor sovietici. Faptul că Occidentul a trăit în această perioadă cu convingerea că lucrurile stau exact pe dos, faptul că, în aceşti ani, s-a crezut ameninţat şi într-o poziție de inferioritate nu schimbă cu nimic lucrurile. URSS beneficia de o imagine de cuceritor, legată de mesianismul său şi de febra celor care-i împărtășeau crezul ideologic. Dar dincolo de acesta, trebuie recunoscut că puterea militară se afla în mâinile americanilor, în pofida Sputnikului şi a succeselor ruseşti în domeniul rachetelor balistice şi al armelor nucleare.

S-ar putea spune chiar invers, că destinderea s-a soldat cu o reechilibrare. URSS a susţinut ritmul de acumulare a armelor şi a depăşit, desigur, Statele Unite. Acest nou echilibru nu avea de altfel sens decât în perspectiva unei distrugeri reciproce. Competiţia dintre cele două mari puteri n-a împiedicat

căutarea avantajelor de către una sau cealaltă dintre ele, mai ales în afara Europei. Bazată pe negocierea privind limitarea armelor nucleare, destinderea a avut drept rezultat politic normalizarea problemei germane, găsindu-şi expresia juridică în actul final al CSCE. Destinderea n-a însemnat deloc sfârşitul competiției dintre Washington și Moscova. Dar de acum înainte URSS nu mai pare să amenințe pacea lumii.

Duopolul a înlocuit destinderea, dar deosebirea dintre ele este foarte mică. Destinderea limita consecințele confruntării, în vreme ce duopolul avea ambiția să organizeze această confruntare, şi anume impunând o anumită disciplină în fiecare tabără şi marginalizând influențele terțelor țări.

Motorul duopolului continuă să fie dialogul privitor la armele de distrugere în masă. Acest dialog se va dovedi dificil și capabil să provoace crize: astfel, disputa în jurul euro-rachetelor a fost o adevărată încercare a nervilor pentru occidentali. Duopolul reprezintă însă şi o marginalizare a Chinei, care-şi începea acum avântul economic, dar era rămasă în urmă din punct de vedere politic. De asemenea, cei doi mari parteneri nu lasă criza poloneză să le afecteze relațiile bilaterale. Mai gravă este problema Afganistanului, dar nici ea n-a riscat să blocheze procesul relațiilor sovieto-americane.

Duopolul este şi o iluzie într-o oarecare măsură. Moscova e mulțumită pentru că Rusia se află pe picior de egalitate cu America şi pentru că, ori de câte ori e necesar, liderii celor două țări se întâlnesc în condiții paritare. Numai că, după ani de îndoieli şi de slăbiciune economică, Statele Unite cunosc o perioadă de încredere în sine şi de afirmare a propriei puteri. La început, mai mult în plan psihologic decât în plan concret, şi legat de apropierea sfârşitului perioadei de dominație a gerontocrației sovietice și de manifestare a limitelor dirijismului economic. Duopolul nu este deci decât o scurtă perioadă în cadrul căreia America îşi recapătă încrederea în sine, în timp ce Uniunea Sovietică începe să acuze slăbiciunea determinată de efectele epuizării umane, ideologice şi economice. Prevăzută de

unii, preponderenţa americană se afirmă tot mai mult pe zi ce trece. Duopolul face loc hegemoniei americane.

În lumea aceasta, aflată în rapidă evoluţie, Europa joacă un rol neînsemnat. Ea nu are nici mijloacele, nici curajul să se impună. Numai Germania ştie să profite, pentru sine, de noile împrejurări. În lipsa unei structuri instituţionale puternice, Europa se exprimă la întâmplare, în funcţie de dispoziţia statelor care o compun. Cei care ar trebui s-o împingă înainte se refugiază într-un imobilism temător, cu privirea întoarsă nostalgic către perioada revolută a destinderii.

Deceniul 1970-1980, deceniul destinderii, se încheie pentru Statele Unite, ca şi pentru URSS, într-un climat nefast. După cinismul realist al preşedintelui Richard Nixon, preşedinţia lui Jimmy Carter lasă în urmă amintirea unor încercări virtuoase dar dezamăgitoare de a face să domnească marile principii, drepturile omului, dialogul cu ţările defavorizate. Ea este asociată totodată cu amintirea crizei iraniene: diplomaţii americani luaţi ostateci la Teheran, eşecul tentativei de a-i elibera, umilirea Americii.

În ceea ce priveşte Moscova, surpriza o reprezintă intervenţia militară în Afganistan. Conducerea colectivă, a cărei vârstă medie ridicată reprezenta prin ea însăşi un punct slab, părea să dorească mai cu seamă o evitare a crizelor şi se mărginea la încurajări limitate adresate mişcărilor de „eliberare“ din Lumea a Treia. Fără a fi lăsat nici o clipă să i se înţeleagă intenţiile, Uniunea Sovietică hotărăşte să purceadă la o intervenţie militară de anvergură al cărei sens nu apare cu claritate. Şi dintr-o dată se pomeneşte cu o criză chiar în Europa, în blocul format de democraţiile populare: din nou Polonia este cea care îşi manifestă nerăbdarea.

Perioada duopolului începe cu adevărat odată cu semnarea, la 18 iunie 1979, a Tratatului SALT II. Într-adevăr, până în acest moment, de 15 ani – adică de la semnarea, la Moscova, a Tratatului privind testele nucleare în atmosferă (5 august 1963), trecând prin Tratatul de neproliferare, cel privitor la rachetele

anti-balistice şi Tratatul SALT I – problema principală fusese limitarea producției de armament sau controlul răspândirii armelor. De data aceasta însă, cele două mari puteri cad de acord să-şi reducă numărul de rachete strategice staţionate la sol sau pe submarine.

Noul tratat, despre care se prevedea deja că va fi urmat de altele, se înscrie în linia duopolului, fiindcă e însoţit de un angajament tacit de a-i ține în frâu pe toți cei care-ar dori să încurce dialogul. Demonstrația – şi ilustrarea perfectă a funcționării duopolului – va fi adusă de ceea ce s-a numit „criza euro-rachetelor“, SALT II neprevăzând nici limitarea, nici reducerea rachetelor tactice, cu rază medie de acțiune.

Dezvoltarea şi amplasarea de arme nucleare se desfăşoară potrivit unei logici interne caracteristice fiecărei tabere, bazându-se pe străpungeri tehnologice şi pe finanțarea de programe care nu dau roade decât după un număr de ani. Echilibrul existent în linii mari între URSS şi Statele Unite a fost întotdeauna doar provizoriu. Schematizând, se poate spune că, în cursul acestei perioade, URSS a avut o superioritate în domeniul marilor rachete purtătoare, în timp ce avantajul Americii consta în sofisticarea şi precizia vectorilor. Între 1970 şi 1980, echilibrul între cele două arsenale s-a restabilit în beneficiul URSS. Aşa cum o dovedesc negocierile SALT, nici unul dintre cei doi parteneri nu ţinea să acumuleze mai multe dispozitive. Totuşi, aflând că arsenalul de arme tactice sovietice se modernizase, vest-europenii au conchis că Europa era vulnerabilă în fața acestor arme, mai ales că Alianța Nord-atlantică nu deţinea echivalentul lor. Exista deci un risc de „decuplare“, Europa occidentală aflându-se sub amenințarea rachetelor SS20 a căror rază de acțiune nu permitea atingerea Americii. Ce s-ar fi întâmplat dacă sovieticii încercau să profite de acest avantaj local în Europa de Vest?

La cererea europenilor, americanii au definit, împreună cu aliații lor, o dublă cale: pe de o parte, deschiderea de negocieri pentru retragerea armelor cu rază medie de acțiune şi, pe de alta,

desfăşurarea concomitentă a ceea ce s-a numit „euro-rachete" – rachete Pershing foarte rapide dar cu rază de acţiune limitată şi rachete de croazieră lente dar greu de detectat şi de oprit.

Faţă de „dubla decizie" a NATO, URSS şi aliaţii săi au organizat o campanie vehementă, făcând apel la reflexele pacifiste ale celor care se obişnuiseră cu destinderea şi la neliniştea celor ce trăiau în apropierea locurilor unde urmau să fie amplasate euro-rachetele (europene doar ca urmare a amplasării lor pe teritoriul Europei). În realitate, nici manevra sovietică, nici contra-manevra iniţiată de NATO nu modificau fundamental condiţiile generale ale echilibrului strategic. Ele au fost doar o testare a hotărârii europenilor. Punctul cel mai nevralgic al campaniei de influenţare a opiniei publice a fost Germania, unde trebuiau amplasate rachetele Pershing. Dacă NATO n-ar fi reuşit să-şi instaleze euro-rachetele, credibilitatea sa ar fi fost serios afectată. Nu s-a întâmplat aşa, dar a trebuit aşteptată luna noiembrie a anului 1983 pentru ca Bundestag-ul să voteze în favoarea amplasării euro-rachetelor pe teritoriul RFG.

Disputa privind euro-rachetele nu i-a împiedicat totuşi pe ruşi şi pe americani să discute despre continuarea negocierilor privind armele nucleare. După semnarea Tratatului SALT II la Viena, era prevăzută o a treia rundă de negocieri, cunoscută sub numele de START, care privea reducerea, masivă de această dată, a numărului rachetelor şi ogivelor nucleare fără a se limita la armele intercontinentale. Deceniul opt a fost deci marea perioadă a negocierilor privind armele de distrugere în masă. Deşi aliaţii europeni ai NATO au fost ţinuţi la curent cu aceste lungi şi complexe negocieri, rolul jucat de ei a fost neglijabil. Importanţa dezbaterii a ţinut de felul în care s-a reuşit păstrarea coeziunii alianţei, mai ales cea între Germania şi Statele Unite, căci lucrurile erau mai simple în privinţa Angliei şi Italiei – Germania, Anglia şi Italia fiind cele trei ţări în care urmau să fie amplasate euro-rachete. În tot timpul acestei perioade, europenii au jucat rolul corului din tragedia greacă.

Menţinut în funcţiune de negocierile privind euro-rachetele, duopolul n-a fost alterat în chip fundamental de cea de-a

doua criză a perioadei: conflictul afgan, provocat de eşecul unei treceri lente şi prudente la comunism sub conducerea unor lideri simpatizanţi ai Kremlinului.

Fără a coborî în timp la perioada în care Afganistanul a fost un măr al discordiei între Imperiul britanic şi cel țarist, trebuie reamintit că această țară, aflată la limita dintre Pakistan şi Asia Centrală sovietică, căzuse de mai mulţi ani sub influenţa comunismului – mijloc ca oricare altul de a obţine asistenţă tehnică şi financiară. După asasinarea preşedintelui Mohammad Daoud, care cocheta cu URSS dar încerca să-şi păstreze independenţa, puterea a trecut în mâinile liderilor comunişti afgani, formaţi în general la Moscova. Confruntaţi cu sarcinile ce le stăteau în faţă, afganii s-au întors spre Kremlin pentru a primi arme şi consilieri militari. Muhamed Taraki, noul lider afgan, a fost şi el rapid eliminat de un alt comunist, căruia puțin îi păsa de învăţătura „ştiinţifică“ a lui Lenin. La capătul unor intrigi greu de descâlcit, Hafizullah Amin s-a instalat în fruntea statului afgan, fiind şi el un lider comunist care nu ezita să folosească metodele cele mai tradiţionale pentru a-şi consolida regimul. Preşedintele Amin este recunoscut de Moscova, ceea ce nu împiedică guvernul de la Kremlin să pregătească debarcarea lui şi să-l instaleze la Kabul pe Babrak Karmal. Înşelaţi de faptul că diverşii protagonişti ai dramei afgane erau creaţi în laboratoarele sale, prost informaţi cu privire la ostilitatea cvasigenerală a poporului afgan, liderii de la Kremlin, în special Brejnev, şi-au asumat responsabilitatea unei intervenţii militare menite să-l răzbune pe Taraki, să-l pedepsească pe Amin şi să-l instaleze pe Karmal ca om deplin devotat. Pregătită cu grijă, în cea mai mare taină, intervenţia militară a fost un succes, de foarte scurtă durată însă.

Armata sovietică – la început 30-40 000 de oameni, ajunşi apoi 150 000 – va încerca să consolideze o putere contestată de şefi de trib de un liberalism îndoielnic, dar care puteau conta pe o populaţie obişnuită cu lupta de gherilă, însufleţită de un islamism militant care, în Iranul vecin, repurta succes după succes.

Conflictul afgan nu este însă un măr al discordiei între Moscova şi Washington. Ajutorul acordat rebelilor de Pakistan şi de Statele Unite n-a depăşit limitele pe care Uniunea sovietică era dispusă să le accepte. Condamnată de ONU şi de lumea musulmană, intervenţia sovietică are consecinţe catastrofale pentru URSS, iar urmările sale se vor vedea mai ales pe plan intern.

Europa se asociază condamnării aproape unanime a Uniunii Sovietice. Afganistanul preocupă lumea occidentală care, pe drept cuvânt, nu prea ştie cum să judece situaţia din Iran, conflictul iraniano-irakian, asistenţa masivă pe care Arabia Saudită o acordă rebeliunii afgane. Un lucru e sigur: Uniunea Sovietică, aflată în relaţii dificile cu mai multe ţări din Lumea a treia – Angola, Etiopia, Sudan, Egipt –, pare să fie acum în plin recul.

Eşecurile Uniunii Sovietice în Polonia sunt la fel de grave ca şi cele suferite în Afganistan. Din 1956, puterea comunistă e zguduită ciclic de crize grave care ţin de incapacitatea sa de a dobândi legitimitate. Uzura rapidă a liderilor partidului comunist polonez e agravată de două fenomene esenţiale: destinderea – mai ales concesiile făcute de RFG în privinţa frontierelor – privează partidul comunist polonez de argumentul pericolului german cu care ar putea reduce la tăcere revendicările populare. Naţionalismul polonez, dacă există, nu se poate manifesta decât în detrimentul URSS. Al doilea element este alegerea la Vatican, în octombrie 1978, a unui papă polonez care nu pregetă să adopte o atitudine angajată şi care joacă în toată această perioadă un rol esenţial în susţinerea aspiraţiilor poporului polonez.

Dar ceea ce frapează la noua criză poloneză este amploarea: provocată, ca şi până acum, de o mişcare contestatară a muncitorilor, ea se extinde foarte rapid. Puterea îşi dă seama mai mult ca niciodată că pierde autoritatea. Încă din luna august 1980, conflictul de la şantierele navale din Gdansk capătă o importanţă politică majoră. Puterea se vede silită să accepte concesii despre care nimeni nu ştie până unde pot merge. Intelectualii se alătură muncitorilor şi, în faţa sporirii incertitudinilor,

URSS dă semne de nerăbdare; primul secretar al partidului din ultimii zece ani, Edward Gierek, este schimbat cu un om al aparatului de partid, Stanislaw Kania, complet depășit de evenimente. În vreme ce la Moscova neliniștea crește, în Polonia se dezvoltă fenomenul „sindicatelor libere“ (ilegale în regimurile comuniste), îndeosebi Solidarnosc care în octombrie 1980 are deja patru milioane de membri ce-și manifestă astfel opoziția față de regimul comunist.

1980 va fi deci anul înființării sindicatelor libere și al începutului alianței dintre intelectuali, muncitori și Biserică. În 1981, noul prim-secretar al partidului, Stanislaw Kania, încearcă să pună capăt dezagregării sistemului printr-un acord cu Lech Walesa, a cărui popularitate în fruntea sindicatului Solidarnosc este enormă. Woiciech Jaruzelski, noul șef al guvernului, și Stanislaw Kania se întâlnesc cu liderii sovietici care fac presiuni asupra lor să pună capăt contestației. Dar Brejnev nu vrea să intervină. Alternând amenințările cu promisiunile, Kremlinul obține în cele din urmă trecerea puterii în mâna armatei care decretează legea marțială în țară și-i arestează pe principalii lideri ai sindicatului Solidarnosc (decembrie 1981).

Eveniment de primă importanță, legea marțială nu aduce totuși nici o rezolvare. După câteva luni, presiunea militară se relaxează, și opoziția începe iar să se manifeste, în timp ce papa, prin „pelerinajele“ sale, aduce un sprijin prețios mișcării contestatare care va sfârși prin a ieși învingătoare (iunie 1983).

Mișcările revendicative din Polonia vor da lovitura de grație Uniunii Sovietice și duopolului. Ele se desfășoară în climatul marcat de revenirea Statelor Unite pe scena internațională, odată cu alegerea lui Ronald Reagan, și cu dispariția conducerii colective sovietice.

Lui Jimmy Carter – sacerdot al onestității intelectuale și al respectării drepturilor omului, cam șifonat, e drept, după dezamăgitorul sfârșit de mandat – îi urmează la Casa Albă un bărbat vârstnic, încredințat de dreptul întemeiat al Statelor Unite și de misiunea lor. Într-o perioadă când Statele Unite se zbat într-o atmosferă de criză economică și morală, Reagan reafir-

mă cu putere și fără false probleme de conștiință dogmele libertății care au dat măreție țării sale. Rezultatul acestei acțiuni este imediat. Deși e luat puțin peste picior pentru slabul interes pe care-l acordă detaliilor și pentru lipsa de intelectualism, fapt este că Ronald Reagan vorbește și știe să vorbească limba Americii câștigătoare. Sunt conștienți de asta chiar și cei mai sofisticați parteneri ai Washingtonului.

La Moscova, septuagenarii care conduc URSS n-au trecut la întinerirea aparatului. De aceea, la moartea lui Brejnev (10 noiembrie 1982), ei sunt cam descumpăniți. Din 1965, Brejnev se instalase solid la putere. El a fost artizanul „normalizării" din Cehoslovacia, realizată fără compromiterea destinderii. El a obținut ca RFG să recunoască realitățile geopolitice postbelice. El a dus la bun sfârșit Conferința pentru Securitate și Cooperare în Europa care, în lipsa unui tratat de pace, părea să fi consolidat ordinea existentă pe continent. El a restabilit echilibrul de forțe între cele două mari alianțe. Lui îi cereau părerea liderii occidentali.

Acest om, lipsit de carismă și de originalitate, a început să fie criticat și în URSS pentru intervenția în Afganistan, care era departe de a avea sprijin unanim printre membrii Biroului Politic al PCUS. Dispariția lui marchează sfârșitul unei epoci. Dar succesele Uniunii Sovietice din deceniul precedent nu împiedică țara să devină neguvernabilă. Or, dacă este ca URSS să mai fie o mare putere, conducerea sa trebuie să se afle în mâini puternice și să știe încotro se îndreaptă.

URSS va trăi câțiva ani din elanul acumulat anterior și din reputația pe care și-a construit-o. Pentru Washington ea reprezintă încă partenerul de neocolit al duopolului. Dar în zece ani întreg creditul său se va fi irosit. Iar la sfârșitul acestei perioadei, îi va rămâne atât de puțin, încât unii îi vor putea exagera chiar decăderea.

La moartea lui Brejnev însă, suntem încă departe de asemenea exagerări. E de admirat – într-un sistem care nu prevede nimic relativ la succesiunea puterii și în care de fiecare dată puterea se obține printr-o luptă complicată – rapiditatea cu care,

la sfârșitul anului 1982, e desemnat succesorul lui Brejnev. Acesta va fi Iuri Andropov, despre care se știu puține lucruri, și mai ales faptul că, în echipa precedentă, a fost șeful KGB. În pofida trecutului său din timpul revoluției ungare din noiembrie 1956, Andropov e socotit un om inteligent și maleabil. Orbirea clasei politice occidentale din acea epocă e stupefiantă, sau cel puțin asta lasă să se vadă reacția ei. Occidentalii, în frunte cu americanii, au nevoie de un partener sovietic cu care să continue duopolul. În Polonia nu poate fi vorba de normalizare. Conflictul din Afganistan continuă. Disputa în jurul euro-rachetelor e în toi.

În realitate, Uniunea Sovietică era atinsă de două maladii grave din care n-avea să-și mai revină. Prima este pierderea credinței în propria misiune. Cândva ea întrupase o mare speranță: avea un mesaj de transmis întregii lumi. De aici marea tensiune în care trăise înainte de război, în timpul a ceea ce fusese prezentat drept edificarea socialismului, apoi în timpul războiului împotriva nazismului și chiar după război când instalase regimuri comuniste în Europa de Est și în aproape întreaga lume. Această tensiune stimulase energiile. Apoi rolul de stimulent l-a luat rivalitatea Est-Vest, care a făcut ca ideologia să treacă pe planul doi. Destinderea și duopolul au făcut ca doctrina să devină un simplu accesoriu. Începând din 1975, criza ideologiei e totală. Doctrina marxist-leninistă și-a pierdut aproape întreaga autoritate. URSS a devenit o putere ca oricare alta, o putere a cărei singură ambiție este să se afirme ca partener al Americii.

A doua maladie este rigiditatea sistemului moștenită de la ideologia marxist-leninistă. Din momentul în care credința în instaurarea unei lumi mai echitabile n-a mai reprezentat un imbold, deficiențele sistemului economiei de comandă s-au dovedit mult mai mari decât cele ale liberalismului. Pentru a ține pasul în competiția cu America, cercetarea sovietică ar fi avut nevoie de un climat de libertate intelectuală care ar fi pus cu siguranță sub semnul întrebării ansamblul structurii politico-economice a țării. Reformatorii, ca și patrioții, erau conștienți

că numai o deschidere către lume putea permite înnoirea societății care, la rândul ei, avea să facă cu putință progresul științific și economic.

America trecuse printr-o perioadă de îndoieli în timpul președinției lui Jimmy Carter. Ea fusese batjocorită de ayatolahi, părea să-și fi pierdut autoritatea morală, iar economia sa trecea printr-o criză. Dar își revenea și, sub președinția lui Ronald Reagan, își relua locul în lume, ferm hotărâtă să câștige în competiția cu URSS pe care Reagan o caracteriza drept „Imperiu al răului".

Menținând presiunea în dosarul euro-rachetelor, a căror amplasare este acceptată de Germania, continuând dialogul cu rușii privitor la reducerea armelor nucleare, Reagan lansează în martie 1983 provocarea „războiului stelelor", Inițiativa de Apărare Strategică (IAS), care vizează nici mai mult nici mai puțin decât să creeze un sistem de arme antirachetă, un fel de „scut" antiatomic menit să determine caducitatea arsenalului Uniunii Sovietice și al altor puteri nucleare. Acest proiect extrem de ambițios, socotit nerealist în numeroase cercuri occidentale, a provocat o puternică undă de șoc asupra URSS, amenințată să piardă esența puterii sale în cadrul duopolului. Trebuia oare URSS să calce pe urmele Americii? Ar fi fost o provocare tehnică și financiară la care țara nu era capabilă să răspundă. Și chiar dacă ar fi fost, tot n-ar fi reușit să împiedice pierderea avantajului pe care Moscova și-l creăse cu mari cheltuieli pentru arsenalul său de rachete și pentru flota sa navală, devenită a doua din lume.

Din motive asemănătoare, Franța era fundamental ostilă IAS, a cărei eficacitate o socotea mai mult decât problematică. Într-adevăr, Franța risca să piardă în cele din urmă atuul pe care îl dădea politicii sale deținerea unui arsenal nuclear, redus la zero în raport cu Statele Unite, și mâine poate și în raport cu Uniunea Sovietică. În orice caz, atât pentru Paris cât și pentru Moscova, cursa înarmărilor risca să fie relansată. America reluase inițiativa.

Astfel, în 1983, duopolul mai era încă în funcțiune, dar termenii echilibrului se schimbaseră. America luase inițiativa în problema IAS, ca și în cea a euro-rachetelor. URSS se afla într-o poziție defensivă pe toate fronturile: pe frontul ideologic ca și pe cel economic, pe frontul afgan ca și pe cel polonez.

În Polonia, decretarea legii marțiale a avut drept efect blocarea unei evoluții care ar fi făcut ca marele sindicat Solidarnosc să devină un adevărat partid politic. Pentru Jaruzelski, legea marțială era și calea de a evita o intervenție străină. Se poate spune că operațiunea a fost destul de bine primită, fiindcă țara era sătulă de greve și de scăderea economică. Dar de aici până la „normalizare“ e o mare distanță. Puterea se simte destul de stăpână pe situație pentru a relaxa rigorile militare în decembrie 1982, adică la un an de la lovitura de forță. Ea acceptă vizita papei din 1983 și întâlnirea dintre Ioan Paul al II-lea și Lech Walesa. Dar tensiunea n-a scăzut câtuși de puțin. Dimpotrivă, ea a culminat cu asasinarea în octombrie 1984 a părintelui Popieluszko de către zbirii poliției politice.

În domeniul economic, guvernul polonez nu reușește să restabilească situația. Datoria externă crește, fără o ameliorare semnificativă nici în planul consumului, nici în cel al problemelor structurale. În definitiv, legea marțială și guvernul militar au pus capăt anarhiei și au evitat o intervenție străină, dar n-au restabilit pactul social. Va trebui așteptată venirea la putere a lui Mihail Gorbaciov la Moscova pentru ca situația să se amelioreze într-adevăr în Polonia.

După câteva succese inițiale, ofensiva sovietică din Afganistan a eșuat. La moartea lui Brejnev, Iuri Andropov încearcă să reducă implicarea țării sale în conflict și încearcă să găsească un compromis cu comandantul Massoud Ahmed Shah care luptă împotriva guvernului procomunist al lui Babrak Karmal.

În consecință, anul 1983, „anul Andropov“, rămâne în istorie drept anul succesului occidental în chestiunea euro-rachetelor, al blocajului din Polonia și al împotmolirii în Afganistan. Inițiativa de Apărare Strategică a președintelui Reagan pune Kremlinul în încurcătură. Pentru Washington, bilanțul este de-

parte de a fi deplin satisfăcător: în America Centrală apar mișcări ostile Statelor Unite, dar intervenția militară din Grenada are totuși ceva derizoriu.

Moartea lui Andropov este un eveniment important. Înlocuirea lui cu Konstantin Cernenko dovedește grava criză prin care trece conducerea URSS. Aproape imediat, întreaga lume își dă seama că șederea lui Cernenko la Kremlin va fi de scurtă durată. Nu numai că are o sănătate precară, dar este un aparatcik care n-a luat parte niciodată la rezolvarea marilor probleme mondiale. E pur și simplu distribuit într-un rol prea important pentru anvergura lui. Emanație a clanului conservator, el nu va reuși niciodată să se impună. Anul 1984 este pentru URSS un an de stagnare. În chip evident, Cernenko prezintă și semnează texte redactate de conservatorii de la Kremlin, între care un loc de frunte îl ocupă Andrei Gromîko. Această orientare are drept efect de a lăsa mână liber militarilor care încearcă o mare ofensivă în Afganistan. În ciuda câtorva succese, Armata Roșie nu reușește să îngenuncheze o gherilă din ce în ce mai înarmată și subvenționată de Pakistan și de Arabia Saudită, cu consimțământul binevoitor al Washingtonului. Cernenko le propune americanilor să deschidă negocieri privind demilitarizarea spațiului, menite să contracareze IAS. Americanii acceptă propunerea, și vicepreședintele Geroge Bush convine cu Gromîko, în ianuarie 1985, să angajeze convorbiri bilaterale privitoare atât la armele strategice, la cele așa-numite „cu rază medie de acțiune“, de tipul euro-rachetelor, cât și la armele destinate a fi instalate în spațiu. Acest nou acord, care se va solda cu reluarea convorbirilor de la Geneva în martie, este o nouă manifestare a duopolului, a cărui existență Moscova dorește din ce în ce mai mult s-o prelungească.

La 10 martie 1985, Konstantin Cernenko, palid succesor al lui Lenin, Stalin și Hrușciov, moare, înlocuitorul lui fiind desemnat în aceeași zi în persoana lui Mihail S. Gorbaciov, aflat în plină ascensiune în Biroul Politic și socotit deja drept numărul doi al regimului. Unui bătrân pe jumătate paralizat îi urmează un

bărbat în puterea vârstei, deplin sănătos, un om deschis, sigur pe el. El se impune aproape imediat în fața comunității internaționale, apărând ca un șalanger al lui Ronald Reagan proaspăt reales în Statele Unite cu o majoritate excepţională.

Cu toate acestea, în câțiva ani creditul lui Gorbaciov se va prăbuși. Noul secretar general va încerca să reformeze Uniunea Sovietică. În această încercare el își va atrage sprijinul unei părți a opiniei publice din URSS și din țările satelite. Câştigă o popularitate enormă în rândul partenerilor-adversarilor săi, respectiv în lumea occidentală. Reuşeşte să îndepărteze clanul conservator aflat la putere la Kremlin încă de la căderea lui Hruşciov. Acțiunile lui Gorbaciov, atât în interior cât și în exterior, sunt mai radicale decât ale lui Hruşciov. El declanşează o evoluție ce nu se va mai opri decât odată cu destrămarea Uniunii Sovietice, pe care noul secretar general nu voia decât s-o reformeze pentru a o face mai solidă și mai durabilă. Sunt puține în istorie exemplele de personalități care să se fi bucurat de un asemenea succes în rândul inamicilor și să fi reprezentat un asemenea dezastru pentru propria tabără.

La originea şi poate în centrul acestui paradox se află faptul că Uniunea Sovietică era încă, în 1985, produsul politicii şi viziunii lui Lenin şi Stalin. Desigur, în plan moral, intelectual și filozofic, URSS nu se eliberase de moştenirea Rusiei. Desigur, ea mai avea încă reflexele de mare putere corespunzătoare realităţilor geopolitice. Dar URSS nu era o țară ca oricare alta: ea era clădită în jurul unei ideologii care stătea la temelia structurilor şi a puterii sale. Era guvernată potrivit unei logici proprii. Această originalitate era desigur exagerată de ideologii şi lăudătorii săi, dar ea exista. Iar partidul, adevăratul sediu al puterii, era ilustrarea vie a acestui fapt, în opoziție cu suprastructurile statale lipsite de realitate concretă. Dreptul sovietic, legat de doctrina marxist-leninistă, nu avea acelaşi înțeles ca în alte țări. Reformarea unui atare complex era fără îndoială o sarcină imposibilă. Poate că ar fi fost preferabil ca o asemenea misiune să cadă în sarcina unei personalități mai puțin carismatice decât Gorbaciov. Luciditatea şi inteligența reformatorului au

fost poate prea puternice pentru un corp politic slăbit. Remediul a fost poate mai rău decât boala.

În cursul celor şase ani care au trecut de la preluarea puterii de către Gorbaciov până la destrămarea Uniunii Sovietice, duopolul instaurat la începutul anilor 1980 va continua mai întâi, în conformitate cu intenţiile liderului de la Kremlin de a regândi politica externă a ţării sale în funcţie de interesele sale. Într-o a doua fază, cursul evenimentelor devine prea impetuos pentru ca Gorbaciov să mai poată păstra controlul asupra lor. El încearcă atunci să utilizeze creditul de care dispune în Occident pentru a evita o catastrofă.

La început, noul secretar general trebuie să-şi impună autoritatea la Kremlin, în chiar sânul partidului. Iar aici nu are mâinile libere, în ciuda imensului prestigiu de care se bucură ca urmare a răsturnării vechilor structuri şi a deschiderii de noi perspective valabile atât în ochii celor responsabili cu economia cât şi în ochii simplilor cetăţeni. Lozincile sale, „perestroika“ şi „glasnost“, sunt interpretate în mod diferit. Şi, deşi a abordat imediat reînnoirea în profunzime a structurilor partidului, el a avut de înfruntat rezistenţa aparatului care nu dorea reforme.

Aceste dificultăţi interne nu-l împiedică pe Gorbaciov să-şi pună pecetea pe politica externă a URSS, care va fi politica duopolului. El se afişează şi se afirmă ca un partener solid, rezonabil şi credibil în domeniul negocierilor privind armele nucleare. La câteva zile de la preluarea puterii, el propune Statelor Unite îngheţarea armamentelor strategice şi a euro-rachetelor din ambele tabere. Câteva luni mai târziu, ordonă un moratoriu unilateral asupra tuturor testelor nucleare până în decembrie 1985 (până atunci URSS nu acceptase decât oprirea experienţelor în atmosferă). Un an mai târziu (în septembrie 1986), acceptă principiul verificării la faţa locului a măsurilor de limitare a armamentelor, principiu refuzat de Moscova până atunci.

Aceste măsuri vorbesc despre o politică ce nu se va dezminţi, dar ele coexistă cu altele care aduc aminte de înfruntarea americano-sovietică. URSS nu-şi abandonează partenerii

din America Centrală sau din Africa, nu ezită să ia măsuri de forță. Așadar, la Geneva, Ronald Reagan întâlnește un Gorbaciov înconjurat de o aură fără precedent pentru un lider sovietic. Dialogul începe cu o serie de propuneri de limitare sau de restrângere a armamentelor, unele dintre aceste propuneri rămânând simple declarații de intenții.

În mare, e vorba pentru ambele părți de atingerea unor mari obiective. Pentru Washington și pentru Occident, e necesară găsirea unui echilibru al forțelor staționate în Europa care să facă imposibilă o lovitură de forță asupra Europei occidentale. Pentru Moscova, esențial este să-l determine pe Reagan să abandoneze proiectul scutului atomic (IAS). Ambele părți se îndreaptă, potrivit unui calendar dificil, către concilierea celor două obiective. Negociatorii lucrează pentru reducerea numărului rachetelor cu rază medie de acțiune instalate în Europa, extinzându-și mandatul pentru a aborda reducerea și echilibrul în domeniul armelor tactice nucleare, ca și în domeniul forțelor convenționale.

Negocierile privind armele strategice și euro-rachetele se orientează spre abandonarea de către Statele Unite a IAS. Principalele etape sunt întâlnirile Reagan-Gorbaciov de la Geneva (19 noiembrie 1985), apoi de la Reykjavik (1 octombrie 1986) și Washington (10 decembrie 1987). Firește, de fiecare dată, rezultatele negocierilor trebuiesc ratificate. În câteva împrejurări, negocierile vor valora mai mult prin direcțiile adoptate și prin dialogul pe care-l instaurează decât prin rezultate. Constituirea arsenalelor nucleare răspunde unor considerente de logică internă legate de cercetare, de dezvoltare și de producerea armelor în cursul unui interval mare de timp. Pașii făcuți de Gorbaciov n-au fost răsplătiți prin abandonarea IAS, dar amenințarea cu „războiul stelelor" a încetat să mai figureze în prim-planul preocupărilor.

Duopolul a avut efecte și în alte domenii. Gorbaciov a acționat rapid. Cu ocazia Congresului PCUS din februarie 1986, el a lăsat să se înțeleagă că URSS n-are nici un interes să rămână în Afganistan. Într-adevăr, Armata Roșie era ținută în șah

aici de gherilele sprijinite de majoritatea populației afgane și susținute de Pakistan, care le furnizează arme și provizii luptătorilor, inclusiv renumitele „stingers“, arme antiaeriene care făceau ravagii în flota de elicoptere de asalt sovietice. Vor mai trebui să treacă însă doi ani până ce Gorbaciov va anunța retragerea Armatei Roșii.

Dar schimbarea cea mai importantă abia urmează. Ceea ce fascinează opinia publică avizată este transformarea URSS sub impactul reformelor. Căci climatul s-a schimbat și el. Limbii de lemn, care fusese senzația perioadei precedente, îi urmează un nou limbaj. Gorbaciov nu ezită să combată imobilismul și „stagnarea“ ce caracterizaseră perioada anterioară. În același timp, el îndrăznește să aducă un omagiu lui Stalin pentru meritele sale din timpul conflictului mondial. Gorbaciov trebuie să-și consolideze puterea în fruntea partidului, și o face cu mare bucurie. Îi îndepărtează din grupul de la putere pe V.V. Grișin, fost secretar de partid la Moscova, apoi pe Grigori Romanov, secretar de partid al orașului Leningrad. Îl folosește pe Egor Ligaciov, pentru ca apoi să-l îndepărteze din funcții. Înnoiește profund componența Comitetului Central. În momentul congresului, face în așa fel încât jumătate dintre delegați să fie oameni noi. Pe scurt, preluarea puterii de către Gorbaciov este un succes. În scurt timp reușește să dea de înțeles că nu mai există tabuuri. Andrei Saharov părăsește domiciliul obligatoriu la care-l condamnase regimul anterior. Intelectualii regăsesc libertatea de exprimare. Scena politicii interne rusești se schimbă, mai ales la Moscova. Dar în cele din urmă, rezultatele sunt modeste pentru cetățeanul de rând, invitat să aibă încredere și să spere. Gorbaciov, admirat fără rezerve în Europa occidentală și în Statele Unite, nu beneficiază de o reputație asemănătoare la el acasă. El a dat un impuls societății sovietice, dar acest impuls n-a fost urmat de efecte în sectoarele-cheie. Firește, unii profită de situație pentru a acapara posturi: va fi cazul lui Boris Elțîn care devine secretar de partid al regiunii Moscova. Reformele nu ating însă bazele sistemului sovietic. La activul lui Gorbaciov se află măsurile luate pentru asigurarea

legalității deciziilor guvernamentale, respectarea drepturilor omului, asanarea vieții politice, lupta împotriva corupției.

În plus, în aprilie 1986, Rusia trece prin cumplita catastrofă de la Cernobîl, caz în care nici noua conducere politică a URSS, nici Gorbaciov n-au făcut figură prea onorabilă: încetineală în reacție, ezitări, întârzierea cu care s-a făcut evaluarea accidentului și s-au luat măsuri de limitare a consecințelor. Cazul nu-i va aduce chiar prejudicii noului secretar general, dar nici nu va veni în sprijinul lui.

Începând din 1988, evenimentele se vor accelera. Încă de pe acum, unii lideri ai „partidelor frățești" din Europa de Est sunt „îngrijorați" de evoluția situației de la Moscova. Câțiva au înțeles imediat că reformele vor avea un efect de antrenare ce nu va putea fi stopat. Este cazul Ungariei, unde un lider ca Imre Pozsgay crede că poate reconcilia societatea civilă cu doctrina. Imre Kadar, care deschisese calea reformelor economice, este îndepărtat și înlocuit cu Karoly Grosz, decis să meargă către pluralism politic. Înlocuirea lui Kadar este una dintre primele schimbări produse în Europa de Est ca urmare a evenimentelor petrecute la Moscova după preluarea puterii de către Gorbaciov. Dar lecția Moscovei este greu acceptată de celelalte țări. Partidul comunist bulgar, fără îndoială cel mai supus, inventează un nou cuvânt ca să exprime sensul cuvântului „perestroika". Celelalte partide oscilează între teamă și speranță: speranța de a putea să facă politica pe care o doresc; teama de a nu ști unde se oprește evoluția. Și mai ales teama de a fi lăsate singure, fără sprijinul, nelipsit până atunci, al Armatei Roșii.

Gustav Husak, omul „normalizării" din Cehoslovacia, este cea de-a doua victimă a perestroikăi. El este înlocuit de Milos Jakes, un om mai tânăr, cu o imagine mai bună, dar care se crede că va duce aceeași politică. În această conjunctură dificilă, Jakes continuă să-i reprime pe intelectuali, mai ales pe cei din mișcarea Carta 77. Vaclav Havel este din nou condamnat și întemnițat pentru nouă luni. Prietenii săi își pun speranțele în Gorbaciov.

În România, Nicolae Ceauşescu, descumpănit de iniţiativele Moscovei, încearcă să-şi consolideze puterea accelerând politica de „sistematizare" care consta în distrugerea echilibrului sociocultural existent şi înlocuirea lui cu o utopie ce tindea să unifice modul de viaţă urban cu cel rural. În acelaşi timp, el se angajează tot mai adânc în represiune şi închide graniţele. Opoziţia sa faţă de perestroika e activă: împreună cu RDG şi cu Cehoslovacia, încearcă să alcătuiască un fel de „front al refuzului" ostil demersurilor lui Gorbaciov.

Marea mişcare ce va duce la dezintegrarea sistemului sovietic din Europa a venit însă din Polonia. În ciuda unei reprimări viguroase, premierul Jaruzelski n-a reuşit să „normalizeze" ţara. Chiar dacă puterea şi-a recăpătat încrederea în sine încă din decembrie 1982 şi a slăbit presiunea legii marţiale, renunţând la ea în 1986, este evident că n-a reuşit să-i reducă la tăcere pe contestatari. Sindicatul Solidarnosc şi-a continuat activitatea în clandestinitate. Walesa şi-a păstrat intact prestigiul. Situaţia economică este dezastruoasă. Datoria externă a crescut. Dominaţia partidului comunist este cu atât mai contestată cu cât situaţia de la Moscova evoluează rapid.

Salutând reformele din URSS, Jaruzelski a socotit fără îndoială că ele vor permite găsirea unei căi de mijloc între ambiţiile sindicatului Solidarnosc şi menţinerea sistemului socialist în Polonia. În realitate, mişcarea iniţiată în URSS a destabilizat profund regimul militarilor. În octombrie 1988, socotind că a reuşit să reorganizeze în mod real sindicatele oficiale, puterea comunistă îi permite lui Lech Walesa să participe la o emisiune televizată împreună cu liderii sindicatelor autorizate. Ea se aşteaptă ca emisiunea să pună capăt „mitului Walesa". Efectul este însă exact opus: cu prilejul emisiunii, Walesa îşi face reintrarea triumfală pe scena poloneză. El se impune ca interlocutor al guvernului pentru ieşirea din impas. Se convoacă o masă rotundă sub preşedinţia ministrului de Interne pentru a se semna un acord privitor la alegerile legislative. Sindicatul Solidarnosc s-a simţit destul de puternic pentru a accepta propunerile abuzive ale guvernului: alegerile vor fi libere, dar

două treimi din locuri vor reveni, în orice situație, partidului comunist și aliaților săi. Alegerile reprezintă un succes masiv pentru Solidarnosc și pentru opoziție. Tentativele de a forma un guvern alcătuit din oamenii sindicatului Solidarnosc și din cei ai partidului comunist sunt respinse de Walesa. În cele din urmă, Jaruzelski e silit să-l numească prim-ministru pe Tadeusz Mazowiecki, consilier al lui Walesa (1 septembrie 1989).

Germania de Est suferă din plin contaminarea exemplului polonez. Încă din primăvara anului 1989, în ciuda represaliilor poliției politice, populația est-germană, conștientă că Armata Roșie nu va interveni, începe să se manifeste activ. Pe de o parte, se organizează mari adunări – îndeosebi la Leipzig – în care se cere acordarea acelorași drepturi pe care URSS le acordă cetățenilor săi. Pe de altă parte, tot mai mulți cetățeni est-germani pornesc cu mașinile, prin Cehoslovacia, în Ungaria și trec granița ungaro-austriacă pentru a se refugia în Republica Federală. Mișcarea capătă o asemenea amploare încât regimul lui Erich Honecker ajunge să fie total desconsiderat. În ciuda sprijinului cehoslovac, autoritățile est-germane nu reușesc să oprească hemoragia. De altminteri, Ungaria este complice la aceste plecări.

În trei luni, regimurile comuniste din Europa Centrală și de Est se prăbușesc ca niște piese de domino. Honecker reușește să-i adune la Berlin pe toți liderii din Pactul de la Varșovia, la 7 octombrie 1989, pentru aniversarea a patruzeci de ani de la crearea RDG. Va fi cântecul său de lebădă. Condamnat de Gorbaciov, el îi va ceda locul lui Egon Krenz la 18 octombrie. La 9 noiembrie Zidul Berlinului este dărâmat, ceea ce înseamnă că URSS nu va face nimic pentru a-și menține pozițiile în ceea ce s-a numit „zona“ sa de influență. Referendumul privitor la alegerea președintelui Republicii Ungare este câștigat de opoziție, iar tranziția se face fără spasme. În Cehoslovacia, Jakes, care l-a înlocuit pe Husak, e socotit prea conservator și partidul îl preferă pe Urbanek. Oricum, evenimentele sunt acum controlate de oamenii ieșiți în stradă: agitații studențești în 17 no-

iembrie, grevă generală în 27 noiembrie. La 29 noiembrie, sub presiunea unei manifestații enorme în Piața Venceslas, Vaclav Havel devine președintele republicii.

În Bulgaria, după o călătorie la Moscova, Todor Jivkov crede că va reuși să se mențină încă o dată la putere în ciuda schimbărilor de la Kremlin pe care n-a știut să le prevadă. Dar rușii își iau mâna de pe el și, printr-o lovitură de palat în Biroul Politic, Jivkov este îndepărtat de la putere și înlocuit cu Petăr Mladenov, veșnicul său ministru de Externe (10 noiembrie 1989).

Cel mai dur lider din Europa de Est, Ceaușescu, este răsturnat la 21-22 decembrie de o revoltă populară cu atât mai aprinsă cu cât regimul a rămas autoritar, iar evoluția „democrațiilor populare“ nu-i dădea nici o șansă de supraviețuire dictatorului comunist.

Acest extraordinar moment istoric n-ar fi putut avea loc dacă Moscova s-ar fi opus și dacă nu l-ar fi stimulat chiar adoptând în URSS reforme socotite imposibile înainte de 1985. În miezul acestei tornade ce s-a abătut asupra Europei Centrale și de Est se află dărâmarea Zidului Berlinului într-o atmosferă de mare entuziasm – semn, dacă mai era nevoie, al voinței URSS de a înceta represiunea. Iar represiunea a apărut drept imposibilă în ochii lui Gorbaciov fiindcă în mod esențial el era convins că URSS nu se mai putea menține decât dacă se modernizează. Represiunea n-ar mai fi fost posibilă decât prin întoarcerea la politica din perioada Brejnev. Ea a fost într-adevăr pusă în practică în acel an, dar la Beijing. Gorbaciov a socotit că nu poate liberaliza economia fără a liberaliza politica. Pe de altă parte, pentru a-și păstra poziția în fruntea URSS, el avea nevoie de continuarea dialogului cu Occidentul, lucru realizat cu prilejul întâlnirii din Malta cu George Bush (2 decembrie 1989).

În marea tornadă care doboară regimurile comuniste din Europa Centrală și de Est, Comunitatea Europeană joacă doar un rol pasiv, doar rolul de exemplu. Elitele din țările europene aflate în orbita Uniunii Sovietice, fie ele elite ale partidelor comuniste formate la Moscova sau elite clandestine contestatare,

erau fascinate de America şi de Alianța Nord-atlantică. Față de Europa se arătau mai sceptice, închipuindu-şi că prosperitatea şi securitatea țărilor comunitare se datora Americii. De asemenea, ele nu credeau că între Franța şi Germania avusese loc o adevărată reconciliere. Cu toate acestea, chiar fără să aibă o idee clară despre finalitatea şi funcționarea Comunității, aceste elite ale țărilor răsăritene doreau să stabilească relații strânse cu Bruxelles. Aici se aflau, potrivit lor, cele mai importante surse de finanțare a economiilor lor, în afara FMI şi a Băncii Mondiale. Pentru Europa occidentală, cealaltă jumătate a Europei reprezenta o piață şi o zonă ce trebuia modernizată, dacă n-ar fi decât pentru a controla fluxul migrator.

Comunitatea Europeană a reflectat o clipă asupra dezvoltării pe care trebuia s-o dea relațiilor cu Europa Centrală şi de Est, dar în limita unei evoluții gradate. Perspectivele unei cereri de aderare din partea uneia sau alteia din aceste țări păreau îndepărtate. În schimb, o evoluție precum cea pe care părea s-o propună perestroika era socotită plauzibilă şi de dorit. În aceste condiții, instituțiile comunitare puneau pe picioare structuri capabile să distribuie ajutoare şi să evalueze impactul acestora, aşa cum se proceda cu țările asociate din Africa şi Caraibe.

Şocul a fost neaşteptat: CEE nu era pregătită să-i facă față pentru că dispunea de o slabă coeziune şi de un proiect nu foarte clar. Or, tocmai în aceşti ani, reforma CEE bătea pasul pe loc. În februarie 1984, preşedintele Mitterrand constata că Europa semăna cu un „şantier abandonat". Şantierul a fost redeschis în 1985 şi a dus la semnarea Actului Unic care, în parte, a fost o cosmetizare a tratatelor de la Paris şi Roma aflate la baza CECO, CEE şi EURATOM; s-a creat astfel un ansamblu coerent care întărea şi clarifica rolul Comisiei Europene şi al Parlamentului European, lărgind câmpul de acțiune al Comunității către probleme sociale şi monetare, ca şi în direcția creării unui „spațiu" european.

Toate aceste măsuri au fost luate la inițiativa preşedintelui Comisiei, Jacques Delors, a cărui acțiune a fost deosebit de eficace în trei mari direcții: funcționarea instituțiilor şi rolul Co-

misiei în luarea deciziilor; adoptarea cartei sociale europene şi a anexelor sale privind libera circulaţie în spaţiul european; funcţionarea sistemului monetar european şi pregătirea unei decizii privind crearea monedei unice.

Celălalt aspect al Actului Unic a fost consacrat „cooperării în domeniul politicii externe“, şi s-a limitat la acest aspect. Deşi obiectivul declarat a fost acela de a „formula şi aplica în comun o politică externă europeană“, Actul Unic nu trece dincolo de generalizarea consultărilor. Tot ce aduce el nou este „instituţionalizarea“ acestor consultări, care rămân totuşi neputincioase în caz de incapacitate de a defini o atitudine comună. Cel mult se convine că statele membre trebuie să se abţină, „în măsura posibilului“, de a se opune formării unui consens; cu alte cuvinte, unii se pot abţine şi pot să nu sprijine o propunere de acţiune în domeniul politicii externe. Se pare că atât se putea obţine în privinţa metodelor de cooperare în domeniul relaţiilor externe.

Evident, CEE n-a avut de făcut faţă singură evoluţiei dramatice din ţările Pactului de la Varşovia: pentru Alianţa Nord-atlantică noua situaţie a avut consecinţe geostrategice şi geopolitice evidente. Pe de altă parte, cum duopolul funcţiona încă, problema aceasta a fost inevitabil înscrisă pe ordinea de zi a dialogului sovieto-american. Astfel, în ultimul trimestru al anului 1989, s-a conturat o competiţie între Alianţa Nord-atlantică şi Comunitatea Europeană, conştiente ambele de însemnătatea evenimentelor ce se petreceau în Est şi preocupate de rolul ce avea să le revină. Faptul cel mai derutant în această competiţie este acela că, în mare măsură, statele concurente sunt membre în ambele organizaţii. În consecinţă, opţiunea lor pare legată de concepţia privind rolul lor în Europa şi rolul pe care l-ar putea pretinde o Europă unificată. În această privinţă, trebuie să constatăm şi să subliniem că soarta Europei Centrale şi de Est n-a lăsat indiferentă opinia publică occidentală, care a reacţionat extrem de prompt şi pozitiv la evenimente spectaculoase cum au fost căderea Zidului Berlinului, revenirea lui Vaclav Havel sau revoluţia din România. Conducătorii Europei

de Vest au înțeles deci că țările lor și CEE așteptau ca ei să facă ceva pentru țările est-europene.

În schimb, avantajul Alianței Nord-atlantice ținea de faptul că Statele Unite fac parte din ea. Washingtonul a fost luat pe nepregătite, la fel ca țările din Europa de Vest. Dar aflându-se în fruntea Occidentului din 1945, SUA au reacționat mai repede și mai bine. America a luat evenimentele drept ceea ce erau: o victorie pentru Vest, fără să-și pună prea multe întrebări cu privire la consecințele pe termen lung. Pe termen scurt, victoria însemna că centrul Europei înceta să mai fie o zonă periculoasă, că Armata Roșie urma să se retragă în granițele URSS. Occidentalii obțineau subit, fără nici un conflict, ceea ce ceruseră dintotdeauna. Statele Unite au manevrat astfel încât retragerea sovietică să fie definitivă, fără ca Uniunii Sovietice să-i fie acordată vreo garanție imediată în acest sens. Pentru aceasta, America și Uniunea Europeană au manifestat reținere, limitându-se să declanșeze desființarea Pactului de la Varșovia, fără a încerca să obțină beneficii imediate de pe urma acestei desființări.

Există totuși o excepție: reunificarea Germaniei. Încă de la căderea Zidului Berlinului (9 noiembrie 1989), era clar că Germania se va reunifica. Înțelepciunea manifestată la Bonn, în rândul aliaților, în guvernul est-german, în rândul poporului german de o parte și de alta a frontierei intergermane a permis evitarea unui derapaj și realizarea rapidă a reunificării Germaniei.

Pentru un observator al situației europene în perioada 1949-1989, ceea ce s-a petrecut depășește orice închipuire. Așa cum au arătat gravele crize din 1949, 1960, 1983, întreg sistemul european al războiului rece, al destinderii și al duopolului se baza pe prezența Armatei Roșii la Berlin. Tabăra sovietică din Europa se putea prăbuși numai dacă Armata Roșie era silită să părăsească Berlinul. Lucru evident dacă se ia în calcul faptul că ansamblul construcției politico-militare a URSS în Europa se sprijinea pe cele 20 de divizii rusești staționate în Germania de Est și în Berlinul de Est. Ipoteza retragerii forțelor rusești părea însă de negândit. Iată de ce François Mitte-

rand (şi ca el şi alţi lideri europeni) nu putea crede că Gorbaciov avea să abandoneze, fără luptă şi fără o lovitură de stat militară, moştenirea lui Stalin în Europa, pe care succesorii săi s-au străduit atât s-o păstreze.

Criza din Europa de Est a avut loc, poate, într-un moment în care, pe frontul intern, Gorbaciov era silit să asculte de reformişti. Poate că această criză a fost prea profundă şi n-a permis puterii centrale sovietice să treacă la represalii, aşa cum făcuse în august 1968 în Cehoslovacia. Fapt este că abandonarea Berlinului de către URSS rămâne inexplicabilă, cel puţin în felul în care a fost făcută.

Şi aici înţelepciunea occidentalilor a fost mare: motivul profund al acestei înţelepciuni ar putea fi teama trezită de marele eveniment care se profila: reunificarea Germaniei (teamă evidentă la F. Mitterrand şi la Margaret Thatcher). În vreme însă ce occidentalii călcau ca pe ouă, cancelarul Helmut Kohl, cu sânge rece, cu energie şi curaj, a condus în chip strălucit procesul reunificării, acordând sovieticilor tot ceea ce aceştia puteau cere, fără a pierde timpul. Victorie pentru Germania, desigur, pentru poporul german, dar şi pentru Europa şi pentru Occident în general, căci analiza care arăta că fără reunificare nu poate exista pace în Europa nu-şi pierduse deloc valabilitatea.

Această formidabilă lovitură de teatru n-a fost evident cu putinţă decât prin bunăvoinţa lui Gorbaciov. S-ar părea că, din punctul său de vedere, era mai important să aibă mâinile libere în Europa decât să menţină trupele ruseşti în zona de ocupaţie, căci aceasta îi permitea să reînceapă o politică activă după defensiva temătoare din timpul lui Brejnev. Aşadar, succes pentru Germania, pentru Alianţa Nord-atlantică, pentru ideea europeană. Dar reunificarea germană era, într-un sens, mai uşoară decât reunificarea Europei, căci în al doilea caz nu existau structuri de sprijin pentru popoarele Europei Centrale şi de Est, în timp ce bogata RFG a putut să-şi asume costurile şi responsabilităţile reunificării.

De acum înainte începe o competiţie între Statele Unite (şi Alianţa Nord-atlantică) pe de o parte, şi Comunitatea Europeană

pe de altă parte, pentru a câştiga bunăvoința țărilor din Europa de Est şi mai ales pentru a lua conducerea mişcării. În această întrecere, Americanii şi forurile atlantice au un atu decisiv, în timp ce CEE nu poate oferi decât o soluţie pe termen lung.

Atuul americanilor este protecţia faţă de o eventuală întoarcere a ruşilor, sovietici sau nu. După divina surpriză a căderii comunismului în Europa de Est, America – şi numai ea, cu arsenalele sale – putea acorda garanţii acestor ţări sărăcite care manifestau o mare neîncredere faţă de Moscova. Iată de ce, acţionând rapid, ba chiar menţinând dialogul cu URSS, America a propus Europei de Est crearea Consiliului Consultativ al Atlanticului de Nord (COCONA), care sub pretextul cooperării organiza un nou echilibru de forțe în Europa, extinzând garanţiile americane la toate statele europene şi promiţând totodată Uniunii Sovietice că această sporire a forțelor militare nu va fi îndreptată împotriva sa.

Victoria Statelor Unite în Europa de Est a fost completă. Întrecută rapid de America şi de Alianţa Nord-atlantică, Comunitatea Europeană a părut abulică. O tentativă de a lua iniţiativa în problemele europene a fost totuşi făcută – proiectul „Confederaţiei Europene" lansat de preşedintele Mitterrand. Caracterul pozitiv al acestui proiect ţinea de faptul că prin el Comunitatea Europeană oferea Europei de Est pe cale de a se elibera cadrul imediat al unei alianțe politice cu întreaga Europă de Vest. Garanţiei acordate de America, F. Mitterrand îi adăuga o garanție europeană, atât de europeană încât în concepţia preşedintelui francez confederaţia, deschisă sovieticilor, arăta clar că intenţiile CEE erau curate şi că nu era vorba de a exclude Rusia, sau, mai rău, de a uni Europa împotriva ei. Nici nu mai era nevoie de America aici: reunificându-se, Europa devenea un partener al celorlalte mari puteri.

Unic proiect susceptibil de a rivaliza cu cel american, „Confederaţia" a fost un eşec, nu numai fiindcă partenerii Franţei n-au vrut să audă de el, ci şi, mai ales, fiindcă statele din Europa de Est l-au respins. Pentru partenerii occidentali, iniţiativa franceză avea dezavantajul de a veni după propunerea ameri-

cană pe care majoritatea o aprobase deja. Mai presus de toate, în domeniul securităţii şi al apărării, europenii, cu privirea aţintită asupra dezechilibrului de forţe din interiorul Alianţei, care constituie argumentul forte al „atlantiştilor", nu voiau să acţioneze fără americani. Or, nu era greu de înţeles că oferta franceză avea o puternică tentă de anti-americanism.

Cu toate acestea, opoziţia cea mai radicală a venit din partea est-europenilor înşişi, şi mai ales a lui Vaclav Havel care fusese totuşi, împreună cu F. Mitterrand, principalul artizan al formulei Confederaţiei. Opoziţia sa se explică prin faptul că propunerea franceză făcea loc URSS şi încerca dimpotrivă să îndepărteze Statele Unite. Între garanţia militară a Statelor Unite, înscrisă în filigran în propunerea NATO, şi Confederaţie, organism politic lipsit de garanţia armelor nucleare, est-europenii n-au ezitat s-o aleagă pe prima.

În competiţia dintre Comunitatea europeană şi Alianţa Nord-atlantică pentru reconfigurarea spaţiului european, victoria a revenit Alianţei. La drept vorbind, era a doua sa victorie, prima fiind cea a menţinerii existenţei sale. În timp ce pactul de la Varşovia s-a dizolvat, NATO – simbol, e drept, al victoriei în războiul rece – s-a menţinut. Imediat s-au auzit voci care vorbeau despre eventuala sa lărgire. Prelungind existenţa Alianţei, americanii – care joacă în cadrul ei, în chip natural, rolul cel mai important, ca unii ce controlează toate mijloacele – şi-au dat seama că această organizaţie le sporeşte puterea şi le dă mijloace politice şi juridice absolut excepţionale (aşa cum va şi arăta viitorul). Pentru ţările din Europa Centrală şi de Est, menţinerea Alianţei era o garanţie de securitate, şi viitorul a arătat şi în acest caz ataşamentul lor la această organizaţie.

Frustrarea vest-europenilor provine din această incapacitate a Comunităţii Europene de a influenţa istoria Estului Europei. Ca şi în momentul crizei de la Suez, marile puteri europene – Franţa, Germania, Marea Britanie, Italia – n-au avut decât o influenţă marginală asupra cursului evenimentelor. Oricât de important ar fi Actul Unic sau realizarea pieţei interne comune, ele nu se pot compara cu prăbuşirea blocului ţărilor satelite ale

URSS. Europa nu s-a pregătit pentru aceste evenimente surprinzătoare dar nu imprevizibile. O dată mai mult, la fel ca în 1947-1948 când sub presiunea Moscovei s-au instaurat regimurile comuniste, la fel ca în 1956 când a avut loc revoluția maghiară, ca în august 1968 când a avut loc criza cehoslovacă, sau ca în decembrie 1981 când s-a decretat legea marțială în Polonia, Europa n-a putut face nimic. Sau mai degrabă n-a putut face decât atât cât i-au permis Statele Unite în cadrul Alianței Nord-atlantice.

Până în momentul scrierii acestor rânduri această enormă frustrare n-a dus la o trezire. Dimpotrivă, CEE n-a găsit altă rezolvare a neputinței sale decât aceea de a face un pas care s-o confirme și mai mult: anunțându-și intenția de a-și deschide larg porțile țărilor candidate, ceea ce înseamnă că Europa renunță practic la posibilitatea de a duce o politică independentă. Iar pentru ca frustrarea să devină umilință, va trebui doar ca Statele Unite să ia poziție cu privire la aderările la Comunitatea Europeană, cu privire la ritmul și ordinea lor.

Invitată să-și deschidă porțile țărilor din Europa Centrală și de Est, Comunitatea a început într-adevăr destul de rapid negocierile. Acest aspect al noilor relații va interveni în rolul jucat de Comunitate în momentul crizelor din Balcani. Oricât ar fi fost de umilitoare aceste dezvoltări, ele nu sunt decât prelungirea marii decepții suferite de Europa occidentală ca urmare a incapacității sale de a influența viitorul continentului și reconfigurarea spațiului european.

Atitudinile adoptate de Franța, de Marea Britanie și respectiv de Germania au fost diferite, deși toate trei au reflectat regretul de a nu participa în mai mare măsură la evenimentele din 1989.

Pentru Germania, căderea Zidului și cea a regimurilor comuniste au reprezentat accidente pozitive. Cancelarul Kohl, care a fost prost primit la Berlin imediat după căderea Zidului, a reușit unificarea în pofida criticilor ce i-au fost adresate de a fi favorizat Estul Germaniei când s-a pronunțat pentru schimbul paritar între marca est-germană și cea vest-germană. Așa

cum o vor arăta însă evenimentele viitoare, costul reunificării avea să fie mult mai mare decât fusese prevăzut, dar esențialul era atunci deja realizat.

Reconfigurarea Europei oferea Germaniei șanse istorice. În Comunitatea Europeană a celor Șase, și chiar a celor Cincisprezece, Germania ocupa o poziție excentrică. Ea a solicitat de aceea o reechilibrare mai întâi spre Austria, apoi spre Baltica. Căderea Zidului i-a oferit o perspectivă geopolitică mai satisfăcătoare, fiindcă acum Comunitatea urma să se extindă spre Est. Germania vedea aici două avantaje. Mai întâi acela de a stabili cu Polonia relații cordiale bazate pe recunoașterea statutului teritorial postbelic și pe o adevărată reconciliere. În al doilea rând, Germania nu putea fi decât întărită în sânul Comunității de aderarea țărilor din Est vecine cu ea, unde industria și comerțul german ocupă primul loc.

Pentru Marea Britanie, extinderea către est e departe de a fi binevenită. Reticențele primului-ministru Margaret Thatcher față de această evoluție au fost deosebit de puternice. Regatul Unit nu s-a simțit niciodată în largul său în această parte a lumii. Spre deosebire de Germania, Anglia nu-și întărește poziția odată cu aderarea Poloniei sau a Republicii Cehe. Singurul avantaj pentru ea este reducerea perspectivelor federale ale proiectului european odată cu sporirea numărului de membri ai Comunității. Într-o situație ce reproduce mai degrabă un model interguvernamental decât unul „comunitar“, Anglia se bucură că nu mai trebuie să aleagă între europenizarea politicii sale și preocuparea de a rămâne cât mai aproape posibil de Statele Unite.

Franța a fost marea perdantă. Mai înainte pledase pentru o reechilibrare a Comunității în Sud. Ea a fost susținătoarea primirii Greciei și, după ceva mai multe ezitări, a Spaniei și Portugaliei. Fiindcă, spre deosebire de Anglia, a dus multă vreme o politică activă în Europa de Est, ea dorea nu doar o reechilibrare în Est, ci și o deschidere. Polonia, Cehoslovacia, România, Iugoslavia au avut relații strânse cu Franța în secolele al XIX-lea

şi al XX-lea. Aceste ţări îi datorează enorm. Nu se punea aşadar în nici un caz problema să fie date deoparte. Dar în joc părea să fie chiar destinul Comunităţii. Efectele perverse au apărut în ochii liderilor francezi cu o claritate absolută, ceea ce a dus la propunerea Confederației şi la declarațiile lui François Mitterrand care amâna aderările cu 20-30 de ani. Țările est-europene n-au prea apreciat ceea ce li s-a părut a fi un joc dublu: entuziasm de faţadă, respingere de fond. În plus, ţările cele mai legate de Franţa au fost şi cele care s-au lovit de cele mai mari dificultăţi la ieşirea din comunism (Iugoslavia, România).

Fiecare din cei trei parteneri ai Europei occidentale – Franţa, Germania, Marea Britanie – a beneficiat deci mai mult sau mai puţin de pe urma sfârşitului comunismului în Europa de Est. Toate au fost însă în egală măsură frustrate, fiindcă n-au fost actorii acestei răsturnări. Statele est-europene datorează Moscovei eliberarea de comunism şi de tutela Armatei Roşii. Aşa cum datorează Statelor Unite protecţia care le-a consolidat situația. Europa, ca atare, n-a ştiut şi n-a putut să adopte iniţiativele ce se impuneau. Ea n-a făcut decât să urmeze America. Acum, ea se pregăteşte să facă gesturile dorite de America, ceea ce nu-i va întări poziția în lume.

Când victoria Statelor Unite asupra Uniunii Sovietice a devenit totală, duopolul a încetat să funcţioneze. El a fost util în momentul reunificării germane. După aceea însă, dezechilibrul a devenit prea mare. Şi el a crescut şi mai mult odată cu sfârşitul URSS. Duopolul a cedat deci locul hegemoniei americane.

XIV
O lume unipolară
(1991-2004)

Sfârșitul URSS. – Dezmembrarea sa. – Conflictul Gorbaciov-Elțîn. – Criza Rusiei. – Conflictele din Iugoslavia: frustrările europenilor. – Războiul din Golf. – Cele două surse ale diplomației americane. – Alianța Nord-atlantică – instrument al diplomației americane. – Lumea și Europa după criza irakiană.

Căderea Zidului Berlinului la 9 noiembrie 1989 a însemnat un cutremur pentru întreaga zonă de influență instaurată de Stalin în Europa, de la Marea Baltică până la Marea Neagră și la Marea Adriatică. Cele 20 de divizii rusești staționate în RDG au fost retrase în URSS. A trecut vremea în care Gorbaciov îi spunea lui François Mitterrand că, în ziua în care va aduce vorba despre retragerea forțelor sale de la Berlin, va fi înlocuit peste noapte de un mareşal al Armatei Roşii. Spre surprinderea lumii întregi, singurul contencios sovieto-germano-american a fost cel privitor la compensațiile financiare reclamate pentru plecarea soldaţilor ruşi din fosta RDG.

Niciodată, poate, o situaţie atât de explozivă n-a avut un deznodământ atât de paşnic, atât de liniștit ca retragerea armatelor ruseşti din centrul Europei, cu armele lor atomice, cu echipamentele şi instalațiile lor. Acest eveniment extraordinar a fost cu putinţă numai datorită duopolului, adică datorită complicităţii între liderii celor două mari puteri şi datorită dialogului existent între ei. Americanii aveau nevoie de Gorbaciov, se înţelege aşadar că au făcut tot ce le-a stat în putinţă pentru a-i uşura sarcina. În ceea ce-l priveşte, Gorbaciov avea şi el nevoie de americani pentru a se menţine la putere şi pentru a-şi consolida autoritatea asupra URSS.

Sfârşitul dominației sovietice asupra jumătății răsăritene a Europei n-a reprezentat decât preludiul unui alt eveniment mult mai important: prăbuşirea Uniunii Sovietice. Aceasta, creată îndată după revoluția bolşevică din 7 noiembrie 1917, reunea între granițele sale ansamblul teritoriilor acumulate de țarii ruşi începând din secolul al XVII-lea. URSS era un imperiu multirasial, multinațional, compus din cincisprezece republici care cuprindeau fiecare republici federative şi regiuni autonome. În pofida caracterului său oficial foarte descentralizat, Uniunea Sovietică era în realitate extrem de unitară, ținută cu mână de fier de către partidul comunist, veritabil ciment ideologic şi politic al țării, precum şi de către Comitetul de Stat al Securității Interne (KGB) şi Armata Roşie.

În 1985, când se lansează perestroika, coeziunea Uniunii Sovietice nu e pusă sub semnul întrebării. Partidul, cu cei 20 de milioane de membri ai săi, impune întregii uniuni rețeaua structurilor sale aflate sub autoritatea Comitetului Central, acesta din urmă ținut în mână de Biroul Politic şi de Secretariatul partidului condus de Secretarul General, Mihail S. Gorbaciov. Acesta a abandonat încă din 1985, fără să o spună, „doctrina Brejnev“, adică dreptul de a interveni în afacerile interne ale unei țări membre a lagărului socialist în numele „internaționalismului proletar“. Doctrina, pusă în practică la Praga în 1968, a fost batjocorită şi condamnată în Occident. Ea era fără îndoială un semn de slăbiciune, deoarece contrazicea caracterul mesianic al marxism-leninismului. Era însă logică în perioada defensivă prin care trecea URSS.

Gorbaciov încercase să le propună vest-europenilor un substitut al vechii ordini: edificarea a ceea ce numea „casa comună europeană“ care trebuia să înlocuiască organizațiile deja existente sau aflate în stadiu de proiect în Vest ca şi în Est, situându-se deasupra lor. Ideea părea o prelungire a CSCE instituită prin acordul de la Helsinki din 1975.

În afara acestei propuneri, trebuie recunoscut că Gorbaciov s-a aflat în recul pe toată linia. Chiar înainte de căderea Zidului Berlinului, armata sovietică este retrasă din Afganistan; fo-

carul revoluţionar din Nicaragua este abandonat; relaţiile cu Cuba se deteriorează. În schimb, Gorbaciov îl va vizita pe papă, va decide importante măsuri unilaterale de dezarmare nucleară care deschid calea acordului de la Washington de la 1 iunie 1990 cu George Bush (pas important, urmat de un nou progres în acelaşi domeniu la 31 iulie 1991 la Moscova). Acestea sunt cu adevărat ultimele manifestări ale duopolului: Gorbaciov face încă impresie şi se impune în lumea relaţiilor internaţionale. Practic însă este un partener care şi-a pierdut creditul şi nu va trece mult până ce va fi îndepărtat de la rezolvarea marilor dosare.

Prăbuşirea Uniunii Sovietice a fost provocată de încercarea brutală de a face reforme, începută fără un obiectiv foarte clar de Gorbaciov, care de altfel nici n-a reuşit s-o stăpânească. În faţa partidului comunist sprijinit ferm pe doctrina sa, devenit conservator de câţiva ani buni, un reformator ca Gorbaciov trebuia să înceapă prin a zdrobi centrele de rezistenţă potenţială din partid, armată şi KGB, instituţii pe care se rezema întregul edificiu. Se ştie de altminteri că momentul cel mai dificil în viaţa unui stat este acela în care începe reformele.

Suntem siliţi să constatăm că Uniunea Sovietică s-a descompus deopotrivă pe plan intern şi pe plan extern. Lupta pentru putere s-a desfăşurat între un grup conservator, păzitor al doctrinei, şi un „partid al transformării" care preconiza o ruptură radicală cu trecutul, instituirea unui sistem cu adevărat democratic şi trecerea la economia de piaţă. Aceste reforme au fost propuse şi parţial realizate mai mult ca o schiţă, ca şi cum „mâna invizibilă" atât de dragă economiei clasice engleze ar fi putut de una singură să reinstaureze ordinea. De aici a rezultat în chip aproape automat o scădere masivă a producţiei şi a schimburilor, o depreciere a monedei, o penurie generală, în timp ce unii – prin mijloace ce aminteau de practicile mafiote – acumulau averi scandaloase.

Democratizarea anunţată n-a făcut decât să încurajeze popoarele Uniunii Sovietice să folosească prilejul pentru a se lepăda de dictatura partidului comunist care, încă de pe vremea

lui Stalin, se sprijinise pe dominaţia ruşilor în cadrul URSS. Aceştia din urmă nu sunt doar poporul cel mai numeros, alcătuind cea mai mare parte a celor cincisprezece republici, ci şi, mai ales, elementul federator al întregului imperiu. Procesul de descompunere a Uniunii Sovietice începe în două regiuni în care dominaţia comunistă, şi mai înainte ţaristă, a fost mereu pusă sub semnul întrebării. Cea dintâi este regiunea Caucazului unde Rusia s-a impus cu dificultate în secolul al XIX-lea. Încă din 1988, conflictele dintre armeni şi azeri, între georgieni şi minorităţile republicii fragilizează întreaga zonă. La Baku şi la Erevan se organizează uriaşe demonstraţii de protest. Între Armenia şi Azerbaidjan izbucnesc lupte violente în jurul regiunii Nagorno Karabah, populată majoritar de armeni. Situaţia nu e mai uşoară nici în Georgia, atacată de propriile minorităţi musulmane, folosite cândva de puterea sovietică împotriva majorității creştine a republicii.

Celălalt focar de contestare a autorității centrale se situează în Țările Baltice, aruncate de Istorie între lumea germanică (Liga hanseatică şi Cavalerii teutoni) şi cea slavă. După o perioadă de stăpânire rusească de două secole, Țările Baltice și-au dobândit independenţa după Primul Război Mondial. Odată cu acordurile Ribbentrop-Molotov, ele trec din nou sub dominaţie rusească şi vor rămâne aşa şi în 1945, după trei ani de ocupaţie germană. În perioada sovietică, Țările Baltice au fost nevoite să primească un mare număr de emigranţi ruşi şi ucraineni, ceea ce a modificat echilibrul etnic intern. Dată fiind evoluția Poloniei după 1989, cele trei țări și-au cerut autonomia și în curând independența. Într-adevăr, e mai presus de orice îndoială că cele trei ţări au un trecut şi o cultură fundamental diferite şi uneori chiar opuse Rusiei. De aici o îndelungată luptă pentru independență a popoarelor baltice (și în primul rând a lituanienilor), luptă în care logica şi consecvența se află de partea lor, în timp ce improvizația și contradicțiile sunt de partea ruşilor. În ciuda unei reprimări ce culminează în ianuarie 1991 la Vilnius, cele trei republici îşi dobândesc independenţa.

În vreme ce reformele bat pasul pe loc, iar cele adoptate au efecte devastatoare asupra Uniunii Sovietice, în vreme ce URSS se dezagregă, la Moscova se dezlănţuie lupta pentru putere. Ea îi opune pe Gorbaciov şi pe Boris Elţîn care câştigase cândva cu brio funcţia de secretar de partid al regiunii Moscova la cererea aceluiaşi Gorbaciov.

În înfruntarea cu Elţîn, Gorbaciov poate conta pe imensul prestigiu internaţional dobândit din 1985, care a făcut din el răsfăţatul Occidentului. Poate conta de asemenea pe partid, care l-a ales la Congresul al XXVII-lea al PCUS din februarie 1986 şi l-a reales la Congresul al XXVIII-lea din iulie 1990, de data aceasta într-un climat extrem de degradat. El l-a înlăturat pe Egor Ligaciov, socotit o clipă drept un posibil rival sprijinit de nomenclatură. În septembrie 1988 el accede la funcţia de preşedinte al Uniunii Sovietice, post onorific cândva, dar care acum trebuie obţinut prin sufragiu universal, ceea ce-i conferă legitimitate şi autoritate. Fireşte, Gorbaciov rămâne Secretar General al PCUS, iar în Sovietul Suprem, aflat acum în sesiune cvasipermanentă, îşi află o tribună pe măsură. Marele său talent politic îi permite să conducă dezbaterile, în ciuda multitudinii de partide şi a lipsei lor de simţ de răspundere.

În opoziţie cu el, Boris Elţîn, vechi aparatcik ca şi el, demagog ca şi el, dar ştiind să-şi aleagă mai bine colaboratorii şi ceva mai perspicace decât el, dând în plus dovadă de un curaj de netăgăduit şi de o inteligenţă foarte vie. Elţîn nu are reputaţia lui Gorbaciov. Îi place să bea şi e mai puţin stăpân pe el. Retrogradat din postul său de la Moscova (la sfârşitul anului 1987), după doi ani în care a avut tot timpul să-şi facă o clientelă politică, el se foloseşte de prilejul reformelor care încearcă să determine alegerea noilor preşedinţi ai republicilor prin sufragiu universal direct şi îşi depune candidatura la preşedinţia Rusiei. Candidatură care se dovedeşte un succes, de vreme ce câştigă peste jumătate din voturi (57%). În lupta împotriva lui Gorbaciov, el dispune acum de importantul atu de a fi ales al poporului, ceea ce adversarul său nu e încă.

Din acest moment, strategia lui Elțîn constă în a se impune ca președinte al Rusiei. El nu se opune, ba chiar dimpotrivă, naționalismului celorlalte republici, în vreme ce Gorbaciov e silit să se agațe de resturile URSS. Deși a dat semnalul unei mișcări a cărei logică este demolarea vechiului cadru al Uniunii Sovietice, Secretarul General se vede nevoit să combată separatismul republicilor.

Ultima perioadă de existență a Uniunii Sovietice este cea a înfruntării dintre cei doi oameni politici, pe fondul unui apel la naționalism: naționalism sovietic pentru Gorbaciov, adică menținerea puterii centrale pe ansamblul teritoriului URSS, chiar dacă în cadrul unei noi constituții; naționalism al republicilor, îndemnate să-și reclame independența în perspectiva mai mult sau mai puțin vagă a unei apropieri reciproce dacă interesele comune o vor cere.

Naționalismul rusesc înseamnă de la bun început că Republica Rusă, de departe cea mai bogată, va înceta să suporte cheltuielile pentru alte republici „asistate". URSS trece atunci (1990-1991) printr-o perioadă în care tensiunile centrifuge se înmulțesc. După republicile transcaucaziene și baltice, e rândul republicilor din Asia Centrală. Gorbaciov pune capăt încercării de independență a Republicii Moldova (decembrie 1990), dar nu poate împiedica alte republici să-și proclame voința de a deveni stăpâne pe propriile resurse naturale. Pentru a evita dezmembrarea ce pare iminentă, Gorbaciov invită republicile să organizeze referendumuri privind menținerea uniunii, referendumuri la care nu participă nici republicile baltice, nici Moldova, nici republicile transcaucaziene. Totuși rezultatul e pozitiv, cu două treimi din voturile exprimate favorabile menținerii – dar e un rezultat fără viitor.

Rivalitatea dintre cei doi oameni politici nu-i împiedică să fie complici în acțiunea de lichidare a moștenirii URSS din vremea lui Stalin și Brejnev. Misiunea de a provoca spasmul care va pune capăt Uniunii Sovietice le-a revenit însă tocmai partizanilor acestui URSS. În timp ce nouă republici încearcă din greu să reînnoade firele unui pact federal, Gorbaciov lucrează

la redactarea unui nou program al partidului pentru viitorul congres. Sunt ştiri care provoacă amărăciune în rândul conservatorilor. Nici măcar în ochii lor stagnarea din perioada Brejnev nu reprezenta o soluţie, dar prăbuşirea, sub Gorbaciov, li se pare o catastrofă. Ca s-o oprească, aşadar, un grup de conservatori din partid profită de plecarea lui Gorbaciov în concediu în Crimeea pentru a organiza o lovitură de stat, prost pregătită, prost plănuită, încredinţată unor oameni mediocri, lipsiţi de personalitate şi lipsiţi de un lider (19 august 1991). Se pare chiar că conjuraţii au sperat să-l atragă de partea lor pe Secretarul General, ba i-au trimis chiar o delegaţie care n-a reuşit să-l convingă.

În realitate, eşuarea puciului i se datorează lui Elţîn care li se opune conjuraţilor într-un mod dramatic, suit pe un tanc. El este deci omul cel mai hotărât, iar hotărârea lui se impune. Ghennadi Ianaev şi ceilalţi conjuraţi, între care şeful KGB şi ofiţeri superiori, încep să dea semne de slăbiciune, sunt mai ales incapabili să acţioneze. În 48 de ore conjuraţia eşuează, Elţîn reuşind să determine arestarea principalilor lideri ai juntei. Gorbaciov se întoarce din Crimeea sigur că revine la putere. Nici vorbă însă de aşa ceva. Timp de alte câteva luni, Gorbaciov va mai impresiona lumea occidentală: va fi partenerul lui George Bush în acţiunea de reducere drastică a numărului de ogive nucleare în cele două tabere; va deschide la Moscova conferinţa la vârf a CSCE; va vizita Spania şi Franţa. Dar puterea nu se mai află în mâinile sale. Structura Uniunii Sovietice se destramă pe zi ce trece. Ucraina şi Bielorusia nu mai vor să audă de „Centru". În jurul Rusiei se pune pe picioare Comunitatea Statelor Independente, formulă vagă şi goală de conţinut care marchează sfârşitul dezmembrării URSS şi începutul unor noi relaţii între republicile sovietice.

Sfârşitul URSS s-a produs la doi ani de la căderea lui Ceauşescu, unul dintre ultimii lideri comunişti din Europa de Est. Este o perioadă extrem de scurtă. Schimbarea de regim s-a făcut cu un minimum de victime. Ea pune capăt duopolului a cărei ultimă manifestare este acordul americano-sovietic privitor la reducerea ogivelor nucleare (iulie 1991). Statele Unite sunt

preocupate de trecerea armelor atomice în proprietatea statelor succesoare ale URSS, în special Kazahstanul, dar şi Ucraina şi Bielorusia.

Fascinate de preşedintele Gorbaciov, Statele Unite l-au sprijinit pe acesta din punct de vedere financiar, cum a făcut-o şi Europa. Dar impactul politic al sprijinului acordat asupra acestui proces a fost foarte redus. În momentul puciului din august 1991, a fost evident că preşedintele Mitterrand, poate pentru că dorea succesul conjuraţilor, n-a avut cine ştie ce obiecţii la adresa lor. Chestiunea a rămas deci pur sovietică.

În ce o priveşte, Europa n-a avut nici o influenţă asupra cursului evenimentelor. Principala consecinţă asupra relaţiilor internaţionale a fost încetarea duopolului şi începutul hegemoniei americane.

Istoria universală nu se opreşte în ziua de Crăciun 1991, odată cu dispariţia URSS. Triumful democraţiei în varianta sa occidentală n-a adus nici pacea, nici respectarea dreptului la care sperau unii. Nedreptatea este tot atât de intolerabilă: cei puternici au în continuare dreptate în faţa celor slabi; pe scurt, lumea nu s-a schimbat cu adevărat: unele iluzii s-au spulberat, dar sunt înlocuite cu altele, primite, ca şi cele dinaintea lor cândva, cu entuziasm.

În ceea ce priveşte Europa şi principalele puteri ale Europei occidentale, raporturile de forţe cu principalii poli ai politicii internaţionale nu s-au ameliorat. Şi lucrurile stau aşa fiindcă Europa n-a reuşit să-şi joace cartea în marea răsturnare care a cuprins continentul în ansamblul său. Am văzut că marea ocazie reprezentată de căderea Zidului Berlinului n-a provocat iniţiativa ce-ar fi repoziţionat Europa în rândul actorilor importanţi ai politicii internaţionale. Ea s-a mărginit să urmărească evenimentele şi să-şi declare sentimentele, fără să treacă la fapte. Faptele au fost apanajul Statelor Unite care i-au luat pe europeni pe nepregătite şi le-au impus viziunea lor asupra lumii. Cu prilejul prăbuşirii Uniunii Sovietice, rolul Europei a fost şi mai neînsemnat: nu s-a născut nici o idee privind un parte-

neriat cu Rusia. Adevăratul partener vor fi Statele Unite, nu Europa.

Istoria deceniului dintre căderea lui Gorbaciov și zilele noastre arată cât de puțin a făcut Europa pentru a reocupa în Concertul internațional locul la care îi dădeau dreptul bogăția, puterea și cunoștințele sale. Perioada este jalonată de decepții și nu este lipsită de probleme: criza succesiunii regimurilor comuniste din Balcani și din Caucaz; crizele din Orientul Apropiat; noua configurație a lumii asiatice, ca să nu le amintim decât pe cele mai importante. Față de toate acestea, timiditatea și teama Europei, și mai cu seamă a celor trei parteneri: Franța, Germania, Anglia, sare în ochi. Să fie oare un semn de îmbătrânire a acestor societăți? Să fie o imitare lașă a Statelor Unite? Într-un moment în care Rusia începe să-și fixeze o nouă misiune, în care China își consolidează pozițiile, Europa se mai caută încă.

De la prăbușirea URSS, cele mai grave crize europene au fost cele care au afectat Iugoslavia unde, în pofida veleităților de a interveni, Uniunea Europeană n-a reușit să se mobilizeze în chip eficient.

Se știa că Iugoslavia, așa cum o organizase Tito, nu va fi viabilă în lipsa unui regim de mână forte. Se mai știa că frontierele interne ale republicii federative nu coincideau nici cu cele moștenite din trecutul istoric, nici cu cele etnice. Se știa că echilibrul națiunilor ce alcătuiau statul iugoslav nu corespundea realităților umane ale țării. Drama iugoslavă a fost o lungă succesiune de conflicte a căror listă nu e sigur că s-a încheiat. Paradoxal în această chestiune este că toată lumea a privit cu conștiința împăcată spre Iugoslavia câtă vreme ea a stat sub autoritatea lui Tito. Mulți europeni admirau pe atunci originalitatea politicii sale de nealiniere, de „autogestiune“ în domeniul economic, unitatea țării dincolo de diversitatea sa. Or, toate problemele erau de pe atunci prezente, și numai ignoranța poate explica mirarea provocată de conflictele ce au durat zece ani.

Istoria Iugoslaviei în această perioadă aduce aminte de marea mișcare a naționalismelor care a provocat prăbușirea URSS:

naționalismul sârb, naționalismul croat, naționalismul albanez, toate însoțite de o foarte puternică încărcătură emotivă, istorică, religioasă sau culturală, și uneori și de considerente economice și financiare. Mai interveneau și ambițiile personale ale unor lideri carismatici și naționaliști care voiau, fiecare, să fie conducători în propriile republici: Slobodan Miloșevici în Serbia, Franjo Tudjman în Croația, Alia Izetbegovici în Bosnia, Kiro Gligorov în Macedonia. La acestea se adăugau disputele ireductibile și violența. Ceea ce trebuie reținut însă este neputința Europei, antrenată în reacții sentimentale și cu atât mai frustrată cu cât intervenția ei nu făcea decât să sporească radicalismul protagoniștilor. Schematic, se poate spune că, intonând același imn al drepturilor omului și al apărării păcii, țările europene aveau fiecare scopuri diferite. Pe de o parte, Germania, Austria și Italia priveau cu ochi buni dizolvarea federației iugoslave, creată în 1918 împotriva lor pentru a limita ambițiile italiene în Marea Adriatică și a pune o stavilă expansiunii germane în Europa Centrală. Aceste țări erau favorabile dezmembrării Iugoslaviei. Pe de altă parte, Franța și Regatul Unit susțineau menținerea federației și doreau să creeze ansambluri multinaționale și multiconfesionale funcționale.

Compromisul, care nu mulțumea pe nimeni, între aceste două tendințe – una aliniată Croației și Sloveniei, cealaltă Serbiei –, a dus la formula Bosniei care trebuia să rămână multinațională și să trăiască cu aceleași contradicții ca și cele ale fostei Iugoslavii. Acestea din urmă însă au fost atât de mari încât o încercare a vest-europenilor de a ajunge la un acord pe baza negocierilor interguvernamentale n-a putut conduce decât la tratarea efectelor și nu a cauzelor. Dar nici în acest cadru, reprezentat de forțele menite să-i separe pe combatanți, Europa n-a reușit în misiunea pe care și-a propus-o. A fost necesară intervenția Statelor Unite care au pus în joc mijloace militare atât de mari și au manifestat o asemenea hotărâre încât beligeranții au fost siliți să accepte condițiile americane.

Eșecul european în Iugoslavia – în Slovenia, în Croația și mai ales în Bosnia – a provocat în opinia publică europeană un

sentiment de frustrare considerabil. Într-adevăr, pe cât de nesăbuită ar fi părut înfruntarea Uniunii Sovietice în culmea puterii sale de către europeni, dată fiind disproporția raportului de forțe, pe atât acest conflict limitat, care opunea parteneri cu un comportament ce contravenea tuturor interdicțiilor contemporane, părea să fie la îndemâna europenilor și în conformitate cu datoria lor morală. Or, Europa – respectiv grupul țărilor angajate în procesul unificării europene – nu s-a dovedit capabilă de acțiune nici pe plan moral, nici pe plan militar și nici pe plan politic. Tot ce a reușit să facă a fost să joace un strălucit rol secundar și să completeze forțele militare americane. Această frustrare a fost mult mai mare decât cea provocată de incapacitatea de intervenție în cazul căderii Zidului Berlinului.

Criza din Kosovo n-a făcut decât să agraveze deziluzia Europei. Intervenția militară – nu o interpunere mai mult sau mai puțin eficace ca în Croația sau în Bosnia, ci o intervenție punitivă – a fost realizată în totalitate de americani, cu mijloace eficiente, firește, care au făcut ca prestigiul europenilor să iasă și mai șifonat. Faptul însuși că a trebuit cerut ajutorul american pentru această expediție menită să-l forțeze pe Miloșevici să pună capăt acțiunii sale represive din Kosovo este grăitor pentru slăbiciunile Uniunii Europene (ca și ale Rusiei).

În schimb, Statele Unite au avut satisfacția să constate că Alianța Nord-atlantică „întărită" putea reprezenta pentru ei un cadru juridic și moral ce le permitea să acționeze fără riscul unui veto în Consiliul de Securitate al ONU, cum se putea întâmpla și cum s-a și întâmplat în cazul conflictului din Kosovo. Europa s-a dovedit incapabilă să joace un rol într-o regiune din imediata ei apropiere, împotriva unui adversar slab condamnat de întreaga comunitate internațională – și asta nu fără, ci cu acordul puterii hegemonice. Spre deosebire de ea, Statele Unite se afirmă drept unic pol al vieții internaționale. Acesta este rezultatul crizelor iugoslave. Uniunea Europeană iese din aceste tragedii mai slabă decât înainte, mai desconsiderată în termeni reali, în ciuda bogăției sale și a unui discurs care, din păcate, se dovedește tot mai mult a fi foarte departe de realitate. Ea

și-a dat pe față abulia, incapacitatea de a-și asuma responsabilități, precum și docilitatea față de Statele Unite. Lucru adevărat, în pofida diferențelor de nuanță, atât pentru Franța cât și pentru Germania sau Marea Britanie.

Crizele din Caucaz n-au provocat în Europa occidentală o emoție comparabilă cu cea provocată de crizele din Balcani. E adevărat că republicile caucaziene erau sovietice cu mult înainte de Primul Război Mondial. Ficțiunea potrivit căreia ele erau state independente era și mai departe de realitate decât în cazul „democrațiilor populare“ din Europa comunizate începând cu 1945. Destinul lor – spre deosebire de al statelor baltice, de pildă – părea să fie înscris în cel al CSI sau al structurii politice ce avea să succeadă URSS. Lucru adevărat chiar și pentru Cecenia, în favoarea căreia opinia publică vest-europeană s-a ambalat și nu foarte: reacția Occidentului s-a limitat la exercitarea unei presiuni mult mai mici decât în cazul Iugoslaviei. Faptul poate fi explicat prin trei motive: primul este depărtarea geografică și dificultatea de a stabili o comunicare; al doilea ține de faptul că Rusia, chiar foarte slăbită, continuă să fie o putere de prim rang înzestrată cu arsenale nucleare enorme – e mai ușor să-l bombardezi pe Miloșevici decât pe Elțîn sau pe Putin; în sfârșit, americanii nu țin neapărat la prezența europenilor în această regiune și n-au nevoie de ei acolo. Existența unor imense rezerve de gaz natural și de petrol în Turkmenistan și Kazahstan se află în atenția strategilor americani și a marilor societăți petroliere americane. În jurul Mării Caspice, în Azerbaidjan, în Cecenia și în Asia Centrală se joacă o formidabilă partidă, ai cărei actori principali sunt americanii și rușii, cu caucazienii sau asiaticii pe post de figuranți.

Și în conflictul irakiano-kuweitian europenii au fost invitați să joace rolul de forțe de completare pe lângă cele americane. Criza este bine cunoscută. După un lung război între Iran și Irak, dezastruos pentru ambele părți, Irakul s-a lansat într-o operațiune militară împotriva Kuweitului. Nu e locul să ne între-

băm aici dacă dosarul irakian nu e cumva mai puţin încărcat decât s-a pretins, nici de a desluşi care a fost meritul Irakului în războiul cu Iranul. Ocupând Kuweitul la 2 august 1990, Irakul a fost condamnat de comunitatea internaţională, şi nici unul dintre membri permanenţi ai Consiliului de Securitatea nu s-a folosit de dreptul de veto pentru a se opune rezoluţiilor ONU: embargo, sancţiuni economice, retragere necondiţionată a armatei irakiene, utilizarea tuturor mijloacelor pentru a-l determina pe Saddam Hussein să renunţe la ocuparea Kuweitului. La expirarea ultimatumului, fixată în funcţie de pregătirile militare, forţa îndreptată împotriva Irakului a intervenit. Operaţiunea a fost înainte de toate un război american care a pus în joc forţe enorme reunite într-o coaliţie aproape mondială. Uniunea Sovietică a lui Gorbaciov, care mai exista la acea dată, este oficial într-un acord deplin cu Statele Unite, deşi nu participă la operaţiunile militare. Marea Britanie şi Franţa trimit la faţa locului unităţi importante, şi la fel fac mai multe ţări arabe: Arabia Saudită, Egiptul, Siria. Armata americană suportă greul campaniei, cu un corp expediţionar de 500 000 de oameni (faţă de 35 000 de britanici şi 15 000 de francezi), 1 300 de avioane şi fantastice mijloace materiale.

E limpede că în acest conflict europenii au cântat după partitura impusă de americani. Dacă Marea Britanie s-a ilustrat prin colaborarea strânsă cu americanii, nu acelaşi lucru se poate spune despre Franţa care a încercat să joace rolul unui intermediar onest înainte de începutul ofensivei împotriva Irakului. Umilinţa îndurată de europeni e mare, căci nici Franţa, nici Marea Britanie, în ciuda participării lor la conflict, nu sunt invitate la semnarea acordului de pace. Le va reprezenta la Conferinţa de la Madrid din 30 octombrie 1991 numai preşedintele în exerciţiu al Consiliului de Miniştri al Comunităţii Europene. Reuniunea este, în principiu, co-prezidată de Statele Unite şi Uniunea Sovietică, dar aceasta îşi va înceta existenţa două luni mai târziu.

Războiul din Golf, care se încheie în momentul dispariţiei URSS şi al destrămării duopolului, reprezintă simbolul unei

lumi unipolare în care Europa nu-şi găseşte locul pe care populaţia şi forţa ei economică ar trebui să i-l garanteze.

Conflictul israelo-arab este un alt simbol al neputinței Europei. După câteva tentative, precum declaraţia de la Veneţia privind dreptul poporului palestinian la un stat propriu, europenii sunt siliți să se resemneze și să constate că n-au drept la cuvânt într-una dintre cele mai grave probleme ale lumii contemporane, ale cărei consecințe riscă să afecteze chiar continentul lor.

Criza cea mai gravă care afectează relațiile euro-americane la începutul secolului XXI este, fără nici o îndoială, cea provocată de intervenția americană în Irak (martie 2003). Ea a debutat printr-o acțiune comună a europenilor și americanilor, soldată cu o rezoluție adoptată în unanimitate de Consiliul de Securitate, care le punea în vedere irakienilor să permită liberul acces al inspectorilor ONU în locurile de producere și de stocare a armelor de distrugere în masă, precum și să distrugă aceste arme.

Folosind drept pretext amânările şi reaua-voinţă a irakienilor, guvernul american sporeşte tensiunea ameninţând cu intervenţia militară. Franţa şi Germania s-au opus acestei acţiuni unilaterale şi au formulat exigenţa ca nici o acţiune armată să nu aibă loc fără votarea unei noi rezoluţii care să constate reaua-credinţă a Irakului şi existenţa armelor de distrugere în masă. Regatul Unit a socotit și el preferabil recursul la rezoluția ONU, fără să facă însă o condiție din această opţiune.

Guvernul american, se ştie, a trecut peste obiecţiile franco-germane, aprobate de mai mulţi membri ai Uniunii Europene şi de Rusia, în timp ce Marea Britanie, dimpotrivă, s-a alăturat pozițiilor americane. Consiliul de Securitate, sesizat cu un proiect de rezoluţie pentru autorizarea intervenţiei, l-a respins. Washingtonul a trecut totuşi la ofensivă şi a ocupat Irakul.

Această acțiune, pe care nu e necesar s-o detaliem aici, a provocat o undă de şoc care a zguduit sistemul de securitate colectivă al ONU, a slăbit Alianţa Nord-atlantică şi a divizat Europa.

Într-adevăr, America nu s-a limitat să ignore recomandările comunităţii internaţionale aşa cum rezultă ele din Carta Naţiunilor Unite, ci a mers mai departe, luând decizii care contrazic în totalitate spiritul şi litera Cartei ONU.

Alianţa Nord-atlantică, mobilizată în acest scop de Washington, s-a divizat. Cât despre Europa, ea a fost zguduită de disputa dintre cei care au aprobat iniţiativa americană şi cei care i-au fost ostili. Celor dintâi, în frunte cu Marea Britanie, li s-au alăturat aproape toate statele candidate la Uniunea europeană (Polonia, Cehia, Ungaria, România etc.), ca şi statele membre care acordă prioritate relaţiei lor cu Statele Unite (îndeosebi Spania şi Italia).

Criza s-a derulat pe fundalul ameninţării teroriste, care rămâne extrem de gravă. Efectul atentatelor din 11 septembrie 2001 de la World Trade Center din New York a fost că America a devenit conştientă de vulnerabilitatea ei şi a purces la organizarea relaţiilor internaţionale în acord cu un cod de comportare a cărui respectare numai ea o poate impune. Gestionarea crizei irakiene trebuia să permită demonstrarea acestui fapt şi totodată să constituie un pas pe calea structurării lumii occidentale al cărei lider America vrea să fie.

Diplomaţia americană are două surse principale de inspiraţie. Una este „wilsonismul“, după numele preşedintelui care şi-a pus pecetea pe acordurile de pace semnate în 1918. Ea se sprijină pe valorile Statelor Unite: drepturile omului, democraţia, dreptul popoarelor la autodeterminare. Un corolar al „wilsonismului“ este acela că justifică intervenţii pentru combaterea mizeriei, subdezvoltării şi dictaturilor.

Cealaltă sursă, mai tradiţională, este „realpolitik“, numită de Henry Kissinger „raţiune de stat“. Ea determină Statele Unite să acţioneze în întreaga lume în funcţie de interesele lor, ceea ce America a făcut dintotdeauna.

Graniţa între cele două surse e destul de dificil de trasat. Cel mai adesea intervenţiile americane sunt justificate în numele principiilor de drept. Ceea ce nu împiedică guvernul american

să acţioneze uneori cu un cinism desăvârşit. Aşa s-a întâmplat în Vietnam şi Cambodgia, unde războiul a fost purtat în numele unor principii, deşi în realitate raţiunile au fost geopolitice.

Amestecul acestor două surse de inspiraţie, pe care Henry Kissinger îl pune pe drept cuvânt în valoare, conferă demersului diplomatic american acel caracter ambiguu care îi este propriu – excepţie face aici perioada preşedinţiei lui Richard Nixon. E adevărat că Statele Unite nu sunt singurul stat care vrea să demonstreze că politica sa ţine seama de principiile morale la care subscrie. În numele altor principii, şi Uniunea Sovietică îşi justifica imperialismul. Alte state au procedat şi procedează la fel.

Istoria ultimilor cincizeci de ani reaminteşte că Statele Unite au luat, cu nenumărate prilejuri, decizii care au fost în favoarea europenilor. Aşa s-a întâmplat cu Planul Marshall, cu Alianţa Nord-atlantică şi, pe un plan mai general, cu politica de „*containment*" a comunismului. Chiar dacă a fost concepută şi aplicată la Washington, această linie de conduită n-a împiedicat consultările cu europenii. Ea fost urmată cu fermitate dar şi cu moderaţie. Chiar şi politica lui John Foster Dulles, caracterizată drept „*brinkmanship*", adică o politică dusă pe marginea prăpastiei, a fost întotdeauna preocupată să evite un conflict mondial sinucigaş.

Deşi e greu de desluşit, în fiecare caz în parte, componenta idealistă şi cea realistă care au motivat diplomaţia americană, trebuie reamintit că, imediat după război, America a fost singura ţară care poseda arma atomică. Or, ea a acţionat cu o mare moderaţie, ceea ce alte state, desigur, n-ar fi făcut. Nu e mai puţin adevărat că America, ţară ce respectă democraţia, a modificat cu de la sine putere atitudini ce păreau criticabile privite din afară şi care au fost chiar condamnate în interior. Forţa Americii nu e doar militară sau economică, ci şi morală.

Ceea ce nu înseamnă, aşa cum a arătat-o criza irakiană, că Statele Unite ar fi gata să se supună unor îndemnuri ale comunităţii internaţionale potrivnice intereselor lor. Stă mărturie aici atitudinea faţă de Naţiunile Unite. Organizaţia s-a schimbat mult

din 1945. Americanii se aşteptau să obţină un acord fundamental în privinţa Cartei, care să permită prevenirea conflictelor sau cel puţin să prevadă măsuri de restabilire a păcii. Or, s-a văzut că lărgirea ONU n-a fost în beneficiul Washingtonului. Americanii au fost din ce în ce mai mult zugrăviţi ca nişte ipocriţi care-şi ascund ambiţiile în dosul frumoaselor principii. Opoziţia manifestată adesea faţă de proiectele americane, în particular la ONU, a determinat administraţia americană să găsească un alt vector cu pondere asupra politicii internaţionale. ONU nu mai este instrumentul prioritar al politicii americane. În aceste condiţii, politicienii americani par să dorească să privilegieze Alianța Nord-atlantică. Evident, America se simte mai în largul său cu aliaţii ei, cu atât mai mult cu cât unii dintre aceştia sunt cunoscuţi ca fiindu-i „clienţi“. Misiunea Alianţei s-a schimbat: acum ea este invitată să intervină alături de America, sau mai degrabă sub comanda ei, în treburile lumii, fie pentru a controla o criză, fie pentru a se opune altor actori ai vieţii internaţionale. După prăbuşirea Uniunii Sovietice, NATO şi-a pierdut vocaţia de „apărătoare a lumii libere“. Ea este mai degrabă instrumentul democraţiilor occidentale de menţinere a păcii şi de gestionare a crizelor.

Se adaugă la aceasta şi un alt considerent: ca să rămână prima putere mondială, America trebuie să acţioneze în aşa fel încât să nu dea loc la contestări ale superiorităţii sale. Prin urmare, Alianța Nord-atlantică este un mijloc eficace de a închide calea veleităţilor europene de independenţă care s-ar putea solda în cele din urmă cu schimbarea jocului internaţional într-unul mai complex, în care Europa occidentală ar fi un membru activ al comunităţii internaţionale. Trecutul acestei cooperări atlantice, împărtăşirea aceloraşi valori democratice, originea creştină comună sunt atuuri de care America nu ezită să se folosească în sprijinul unei politici în care factorii de putere sunt amestecaţi cu cei ce ţin de idealul democratic.

Tocmai în acestă perspectivă reprezintă proiectul european o problemă pentru Statele Unite. Este oare rezonabilă ideea că ţări având o grandioasă istorie şi o lungă tradiţie de independenţă

în materie de relații internaționale s-ar putea mulțumi cu rolul de secund și de client al Americii? Conflictul din Kosovo a prilejuit câteva reflecții în acest sens. Războiul dus de americani a provocat numeroase rezerve. Francezii n-au avut de fapt nici un cuvânt de spus. Drept răspuns la această revendicare, americanii au repus pe tapet ideea de parteneriat (propusă deja de J.F. Kennedy în 1963 și de Richard Nixon în 1973) vizând să stabilească un anumit echilibru între cele două maluri ale Atlanticului. Acest parteneriat se limitează până în prezent la repartizarea sarcinilor de apărare (presupusă a fi comună, dar există oare o amenințare care să merite acest nume?), adică la a-i determina pe europeni să plătească o parte din bugetul global de apărare, corespunzătoare produsului lor intern brut. Parteneriatul este prezentat drept un mijloc oferit Europei de Vest de a-și exprima punctele de vedere și de a obține ca acestea să fie luate în seamă.

Filozofia ce se degajă din instituirea geopoliticii americane se opune emergenței unei entități politice europene care ar putea să devină treptat unul din elementele Concertului mondial pe cale de a se organiza.

Interesul manifest al Statelor Unite este de a consolida o lume unipolară, adică o lume în care ele vor continua să aibă o superioritate confortabilă în raport cu statele-continent și cu statele-civilizații care încep să ridice capul și să confere alte trăsături noii societăți internaționale și noului „Concert“ al marilor puteri. La ora actuală, Rusia este singurul stat-continent a cărui forță militară rivalizează parțial, în ciuda slăbirii sale, cu cea a Statelor Unite. Între cei doi foști parteneri-adversari din vremea destinderii și duopolului se cască totuși o prăpastie: în timp ce Rusia își începe reconstrucția, America își sporește avansul.

China nu este decât un șalanger virtual, ea nu e încă o putere mondială, dar are vocația de a deveni, nu numai datorită progreselor spectaculoase ale economiei sale, ci și în virtutea numeroasei sale populații, a întinderii sale teritoriale și a ori-

ginalităţii civilizaţiei sale. Chiar dacă în viitorul apropiat ea este chemată să joace un rol mai important, chiar dacă se va dovedi un partener dificil, ea nu va putea reprezenta o adevărată ameninţare pentru hegemonia americană.

India şi Japonia îşi vor avea locul într-o nouă societate internaţională, nici una, nici cealaltă însă nu pun serios în pericol hegemonia americană. Brazilia, ale cărei progrese sunt rapide, nu este nici ea în postura de a nelinişti America. Poate însă lumea musulmană să devină pricina acestei nelinişti? Cu toate că şocul întâlnirii dintre Islam şi lumea occidentală se resimte pretutindeni unde cele două civilizaţii se află în contact (arhipelagurile din sud-estul Asiei, Golful Persic, Orientul Apropiat, Maghreb), dezechilibrul de putere este şi mai evident decât pentru celelalte state-continent. În rest, lumea musulmană e departe de a fi un monolit, fiind, dimpotrivă, sfâşiată de rivalităţi religioase şi de putere.

Prin urmare, hegemonia unipolară a Americii nu pare ameninţată pe termen scurt. Pe termen mediu, singura coaliţie susceptibilă s-o pună în pericol ar putea fi cea dintre Uniunea Europeană – sau măcar nucleul său dur organizat în jurul Franţei şi Germaniei – şi Rusia. Europa are desigur interesul să slăbească chingile în care o ţine supraputerea americană. Nu e însă deloc sigur că ar fi spre avantajul ei să-şi lege soarta de cea a Rusiei. În cuplul Uniunea Europeană-Rusia, cea din urmă riscă să aibă o pondere mai mare decât grupul european, care-şi va consolida voinţa şi destinul doar în decursul timpului. E îndoielnic aşadar că între Rusia şi Uniunea Europeană se va instaura o alianţă strategică menită să pună capăt hegemoniei americane. Uniunea Europeană are fără îndoială nevoie de Rusia pentru a reduce supraputerea americană. Ea poate profita de ea pentru a-şi spori libertatea de a-şi hotărî singură destinul, dar nu are nimic bun de aşteptat de la o slăbire durabilă a Americii, care ar pune-o într-o poziţie dificilă faţă de statele-continent a căror dezvoltare prefigurează noua ordine internaţională.

Menținerea Alianței Nord-atlantice sub forma sa înnoită se află în centrul preocupărilor politicii externe americane şi va rămâne atâta vreme cât Europa nu va şti să ofere o concepţie clară şi completă a propriului său destin şi nu se va dota cu mijloacele ce-i vor permite să ducă o politică externă cu adevărat comună.

America de azi înţelege să se slujească de Alianţă pentru a evita situaţia ca Europa, acţionând de una singură, să poată modifica echilibrul mondial adoptând o linie echidistantă între Washington şi Moscova. Prima provocare la care are de răspuns politica americană la acest început de secol este aceea de a integra Europa unită, şi în particular Germania reunificată, în tabăra occidentală, adică în Alianţa Nord-atlantică. Cea de-a doua este de a organiza Alianța în chip de partener al Rusiei. Or, dacă Europa este suficient de unită pentru a integra puterea germană, atunci e posibil să adopte o politică de securitate distinctă de cea a Statelor Unite.

Faţă de această conjunctură, americanii – Henry Kissinger în primul rând – arată că orice încercare de a clădi instituții europene întemeiate pe opoziţia faţă de Statele Unite ar condamna deopotrivă procesul unificării europene și coeziunea Alianței Nord-atlantice.

Pusă în aceşti termeni, dilema este privită diferit de Marea Britanie, Franța şi Germania.

Marea Britanie acordă o prioritate clară legăturii transatlantice. Opțiunea ei datează din iunie 1940 şi este de neînvins. Întreaga istorie a ultimilor cincizeci de ani o dovedeşte. Nici un indiciu nu arată că s-a produs o evoluție a Cabinetului de la Londra asupra acestui subiect. Marea Britanie nu e singura ţară care urmează constant Statele Unite în privința priorităţii acordate Alianţei Nord-atlantice înnoite, dar este adepta cea mai fidelă a acestui punct de vedere.

În ceea ce o priveşte, de cincizeci de ani Franța şi-a pus întreaga anvergură a rolului ei istoric în slujba procesului european. Pentru ea, prioritatea trebuie acordată autonomiei politice a Europei, iar această opţiune se face evident în detrimentul

Alianţei. Franţa a adoptat poziţia cea mai radical opusă Statelor Unite, şi pare să-şi menţină această poziţie. Problema este însă de a şti dacă insistenţa franceză nu riscă să ducă la eşecul procesului european şi să compromită supravieţuirea Alianţei.

Din raţiuni geopolitice evidente, poziţia germană oscilează între teza franceză şi reflexul britanic. Criza din Irak a arătat că Germania se poate opune unei somaţii americane contrare interesului sau valorilor sale.

XV
Destinul şi ambiţia Europei

Insularitatea engleză. – Unitatea arhipelagului. – Suprematia navală. – America preia ştafeta. – Dubla vocaţie continentală şi colonială a Franţei. – Voinţa de independenţă. – Proiectul european. – Incertitudinea germană. – Germania fericită. – Lipsa de măsură. – O Europă independentă, stăpână pe destinul ei. – Locul Europei într-o lume finită.

Istoria Europei n-a fost scrisă numai de cele patru mari puteri ale Europei occidentale care au încercat să-şi impună preponderenţa sau hegemonia pe continent. Alte popoare, alte state şi-au adus şi ele o contribuţie importantă la edificiul comun. Europa nu ar fi ceea ce este, cursul său istoric ar fi fost altul dacă Veneţia, Portugalia, Provinciile Unite, ca să ne limităm doar la aceste exemple, nu şi-ar fi jucat rolul lor în istoria continentului.

Dincolo de aceste rezerve însă, ambiţia şi rivalităţile celor patru state au atârnat greu în istoria Europei. În cursul celor patru secole scurse între 1492 şi 1950, Europa a cunoscut perioada spaniolă, perioada franceză, perioada engleză, perioada germană. Astăzi, când continentul aspiră la un viitor care să nu fie nici american, nici rusesc, ci pur şi simplu european, caracteristicile principale ale trecutului statelor europene contribuie la lămurirea ambiţiilor noii Europe.

Destinul Angliei

Este oare insularitatea trăsătura fundamentală care explică istoria Marii Britanii? În Franţa, de la Michelet şi André Siegfried, răspunsul a fost categoric: totul, sau aproape totul, s-ar

explica prin acest fenomen geografic şi strategic. „Anglia este o insulă şi de aici porneşte totul“, s-a spus: obiceiurile locuitorilor săi, religia, politica externă, instituţiile sale. Între marile date ale istoriei sale, culminant este anul 1066, anul cuceririi sale de către William Cuceritorul, ultima invazie reuşită a Insulei cântate în chip incomparabil de Shakespeare: „this blessed plot“ (binecuvântatul petic de pământ).

În fapt, multe lucruri se coroborează întru acreditarea acestei explicaţii. Când este oare Anglia mai frumoasă, mai mândră de ea însăşi, mai fericită decât atunci când est singură, în singularitatea pe care şi-o revendică, în „splendida sa izolare“?

În faţa unor redutabili adversari: Filip al II-lea şi invincibila Armada, Amiralul Ruyter şi marinarii olandezi, Ludovic al XIV-lea, Napoleon, Wilhelm al II-lea şi Hitler, englezii şi-au trăit „their finest hours“ (clipele supreme). Churchill şi Elisabeta I, Cromwell şi William Pitt simbolizează o istorie a cărei trăsătură marcantă este tocmai refuzul oricărei dominaţii străine.

Cu toate acestea, pe lângă tendinţa insularităţii, care se impune, apare încă una, mai veche sau paralelă, cea a ambiţiilor continentale care-i străbate istoria din secolul al XI-lea până în secolul al XVI-lea. În timpul acestei lungi perioade de maturizare a istoriei sale, vreme de aproape cinici secole, Anglia nutreşte ambiţii teritoriale pe Continent. Mai multe dinastii se consacră realizării acestor ambiţii. Cu unul sau două prilejuri, istoria e cât pe ce să basculeze. Va sucomba oare dinastia capeţiană din Franţa în faţa regilor normanzi, a prinţilor de Anjou care cârmuiesc la Londra? Va câştiga Anglia Războiul de 100 de Ani? Istoria aceasta, cântată aidoma istoriei Imperiului Roman de către Shakespeare şi poeţii elisabetani, pătrunde în conştiinţa englezilor care vor trage învăţăminte în vremea dinastiei Tudorilor şi Stuarţilor. Marea epopee a încetat să mai aibă urmări practice, dar rămâne fundamentul şi justificarea atitudinii insulare.

Dincolo de insularitate şi de amintirile neplăcute ale intervenţiei pe Continent, reflexele politice ale cetăţeanului britanic se bazează pe alţi doi parametri care continuă să joace un

rol esențial: primul e legat de unitatea arhipelagului; cel de-al doilea ține de imperiul colonial și de supremația navală.

Unitatea arhipelagului n-a fost un dat permanent al istoriei. Marea insulă irlandeză a cunoscut un destin diferit și n-a încetat să pună probleme națiunii engleze. În ciuda contiguității geografice cu Anglia, Scoția, și într-o măsură mai mică Țara Galilor, au totuși puternice trăsături distinctive. Iar Scoția, despărțită virtual de Anglia prin geografia ei, a fost diferită de ea din motive istorice.

E adevărat că Anglia n-a fost niciodată atât de puternică și de mare ca atunci când a domnit în chip absolut asupra restului arhipelagului, adică de la începutul secolului al XVIII-lea până la începutul secolului XX. Dar este totodată de la sine înțeles că unitatea arhipelagului, care nu se sprijină nici pe geografie, nici pe limbă, nici pe religie, a fost impusă de națiunea engleză dominantă. Stă mărturie aici istoria, atât cea tragică a Irlandei, de-a lungul secolelor și până în zilele noastre, cât și cea a Scoției, de la mișcarea iacobită până la „autonomizarea" din 1999, trecând prin Union Act din 1707. Unitatea arhipelagului acționează deci ca un revelator al capacității unificatoare și al puterii Angliei.

Dimensiunea imperială nu e mai puțin determinantă. Desigur, mândrul imperiu din vremea jubileului reginei Victoria, sau a Imperiului Indiei, a încetat să mai existe. Dar măreția lui se mai face încă simțită, chiar și astăzi, în conștiința britanicilor. La Londra, știrile despre Zimbabwe, Sri Lanka, India, sau Pakistan au un cu totul alt relief decât la Paris sau la Berlin. Fără îndoială, acest fapt se datorează în mare parte prezenței pe pământul britanic a numeroase comunități provenite din subcontinentul indian, din Antile sau din Africa. Dar mai mult decât Franța, mai mult decât Germania, mai mult chiar decât Spania, Anglia a fost marcată de pecetea Imperiului. De altfel, prin stilul său, prin arhitectura sa, Londra este o capitală imperială.

Britanicii știu foarte bine că în zilele noastre vremea imperiilor a apus, că India este independentă, ca și coloniile, că

într-o bună zi ar putea chiar să apuce pe căi contrare intereselor Marii Britanii, fără ca aceasta să poată face ceva. Relaţiile Angliei cu fostul Imperiu nu s-au banalizat încă, dar procesul este în curs.

Cu totul alta este relaţia cu ţările Commonwealth-ului „alb“: Canada, Australia, Noua Zeelandă. Şi tot alta este relaţia cu fosta colonie care a devenit republica Statelor Unite ale Americii.

La izbucnirea marii conflagraţii provocate de Hitler, după câteva ezitări, dominioanele „albe“ s-au aliniat toate la poziţia Marii Britanii. Al Doilea Război Mondial, mai mult decât Primul, a imprimat această solidaritate politică şi militară, forjând totodată noi relaţii strânse de apropiere cu Statele Unite. Primii paşi concreţi pe această cale au fost făcuţi încă din iunie 1940: livrarea de arme americane şi cesiunea a cincizeci de distrugătoare, acordul de împrumut pe credit din decembrie 1940, Carta Atlanticului din august 1941. Aceasta din urmă – formulare a principiilor comune ale popoarelor englez şi american – a reprezentat o mărturie a profundei unităţi de principii, voinţă şi destin a celor două ţări.

Totul s-a petrecut ca şi cum, în 1941, Anglia îşi transmitea misiunea imperială unei Americi redevenite, după şocul crizei economice din 1929, sigură de ea însăşi, de puterea sa, de destinul său. Iar predarea ştafetei de la puterea aflată în declin a Regatului Unit către puterea aflată în creştere a Statelor Unite a fost însoţită de o preluare generală a poziţiilor deţinute de britanici în lume de către America.

Deşi n-a fost explicită, această preluare s-a făcut fără şocuri. Bazele navale engleze din întreaga lume au fost încredinţate americanilor. Mai mult, rămânând în continuare sentimental ataşat Regatului Unit, Commonwealth-ul „alb“ a devenit, în ultimii cincizeci de ani, una dintre cele mai sigure pârghii ale politicii americane. Fără nici un efort aparent, America îşi strecoară mâna în mănuşa lepădată de Anglia care a pierdut supremaţia navală. Fără prea multe comentarii, Commonwealth-ul „alb“ a devenit unul dintre stâlpii puterii americane. Ce s-a întâmplat însă cu Regatul Unit?

Aceste elemente atât de diferite relativizează importanța factorului geografic și a insularității. Anglia a trecut prin experiența negativă a intervenției pe Continent. Ea n-a încercat să-și impună supremația, și mai puțin hegemonia. S-a limitat să-i împiedice pe alții s-o facă. Ea a fost o putere imperială, cu o flotă care a dominat oceanele lumii. Și și-a consolidat autoritatea asupra arhipelagului britanic.

De atunci, Londra a pierdut supremația navală și a renunțat la imperiul colonial. Regatul a încetat să mai fie Unit. Irlanda a obținut Home Rule în 1922. Ea n-a urmat Anglia în război. S-a retras din Commonwealth. Deși rămâne legată de fostul suzeran prin tot soiul de legături umane și economice, este totalmente independentă azi. Soarta Ulsterului nu e încă reglementată, dar e limpede că timpul nu lucrează în favoarea unioniștilor și a conservatorilor. Logica și ponderea politică a republicii par să arate că Irlanda se îndreaptă spre unitate, ceea ce nu reprezintă deloc o apropiere de Anglia. Scoția a trecut deja de etapa dobândirii autonomiei. Poate că e un prim pas către independență, chiar dacă relațiile dintre Scoția și Anglia nu au caracterul dramatic pe care-l au în cazul Irlandei.

Evoluția către Europa a întărit deja tendințele centrifuge. Nici Irlanda, nici Soția nu au nevoie de Anglia pentru a-și face un loc în Uniunea Europeană. În Scoția se vorbește chiar fără înconjur despre trecerea peste eșalonul reprezentat de Regatul Unit; și, deși nu s-a ajuns încă până acolo, tendința este amorsată și nu întâlnește forțe centripete care să i se opună. Centralizarea care se poate observa în Anglia nu afectează deloc această mișcare de emancipare. Spre deosebire de Marea Britanie, Franța nu e amenințată de o revendicare de autonomie comparabilă cu cea din Scoția care dispune de un teritoriu propriu, de importante resurse naturale, de un parlament și de tradiție statală. Se înțelege deci că unii englezi sunt îngrijorați de riscurile ca „Europa“ să dezmembreze Regatul Unit.

În ciuda câtorva momente furtunoase, asocierea dintre Anglia și Statele Unite reprezintă protecția Marii Britanii. Așa a fost în timpul războiului și așa a rămas și după încheierea lui,

în ciuda unor conflicte cum ar fi cel legat de conflictul de la Suez. Preluarea de către Statele Unite a rolului imperial al Marii Britanii a fost un atu fundamental pentru ambele ţări. America este astăzi, de facto, succesoarea Mari Britanii, în particular a rolului său imperial de putere navală, ca şi a celui jucat în lumea anglofonă. Ea are nevoie de Marea Britanie. Lumea „anglo-saxonă“ nu are semnificaţie deplină, nu-şi dezvoltă întreaga putere decât prin participarea Americii. Aceasta din urmă nu poate renunţa să facă parte din ea, afară doar dacă nu vrea să-şi renege întreaga istorie.

Destinul Franţei

Destinul Franţei a fost rodul unei voinţe. Geografia îi oferă deopotrivă atuuri şi tentaţii. Franţa a devenit însă ceea ce este în urma unei opţiuni politice.

Franţa de azi nu există decât ca urmare a lungului şi perseverentului efort al unei familii princiare din Île de France de a aduna în jurul coroanei sale teritorii ce n-aveau nici o vocaţie evidentă de a-i aparţine. Obiectivul era desigur acela de a ajunge la frontierele Galiei de dinainte de stăpânirea romană, mit care ascundea indisciplina, vrajba şi anarhia care domneau în rândul galilor. Dinastia capeţiană s-a străduit cu răbdare să clădească un ansamblu solid, ale cărui părţi să nu fie atrase mai degrabă de o putere exterioară decât de puterea regală. Statul comun a precedat limba comună, aceasta din urmă neavând neapărat prioritate în edificarea ansamblului teritorial, de vreme ce importante regiuni francofone au rămas în afara regatului. Demersul monarhiei franceze a fost dominat de empirism.

Alături de perseverenţă şi empirism, o altă trăsătură caracteristică a politicii capeţiene a fost independenţa. Regele era, potrivit legiştilor, „suveran în regatul său“, adică nu accepta nici o suzeranitate externă pentru nici o parte a regatului. În acest sens era monarhia „absolută“, întrucât refuza să dea seamă atât în exterior cât şi în interior.

Prin urmare, granițele au simbolizat limitele statului francez. Opera capeţienilor a fost continuată de revoluționari şi îndeosebi de iacobini care au introdus în funcţionarea statului principii de uniformizare şi de unificare ale căror premise apăruseră în opera realizată de monarhie, dar a căror țintă era desigur străină prin dogmatism filozofiei empirice a monarhiei.

Începând din secolul al XVI-lea, Franța oscilează între vocaţia sa continentală şi vocaţia sa maritimă. Nu poate întoarce spatele continentului, nu se poate dezinteresa, nici măcar pentru scurte perioade, de treburile Europei, căci e prea implicată în existenţa ei. Teritoriul său e prea vulnerabil şi prea expus influenţelor ce vin din afară. Închiderea în sine, „reculegerea" e pur şi simplu imposibilă. La fel de greu îi este Franței să nu formuleze o opțiune atunci când Europa e sfâşiată de un conflict între doi sau mai mulți adversari. I s-a întâmplat să se angajeze cu întârziere, dar atunci a făcut-o doar pentru a interveni mai eficient. Treburile continentale fac deci parte integrantă din destinul său.

Vocaţia maritimă şi colonială nu este numai rezultatul ieşirilor sale la mare – cu câteva din cele mai propice locuri de port din lume. Ea a fost legată de participarea sa la rivalitatea pentru primul loc în Europa, resort fundamental al istoriei europene, începând de la sfârşitul secolului al XV-lea până la mijlocul celui de-al XX-lea, şi al expansiunii sale în lume. Expedițiile maritime şi coloniale ale lui Francisc I, Richelieu, Ludovic al XIV-lea, Ludovic al XV-lea şi Ludovic al XVI-lea, cucerirea Algeriei, expedițiile lui Ludovic-Filip şi ale lui Napoleon al III-lea, imperiul colonial al celei de-a Treia Republici răspund unei provocări lansate Franței de rivalii săi: Spania și apoi Marea Britanie. Răspunsul la această provocare înseamnă participarea Franței la aventura colonială: e rangul său european în joc, ca și locul său în rândul marilor puteri. În competiția care începe și care decurge din lupta pentru supremație în Europa, capacitatea de a dobândi un imperiu colonial este unul dintre elementele care atestă reușita.

Vocaţia maritimă a fost deci rodul acestei competiţii. În mai multe rânduri, Franţa a contestat supremaţia navală a principalilor săi adversari. Dar n-a reuşit niciodată s-o dobândească pentru sine, pentru că a fost mereu constrânsă să acorde prioritate echilibrului de forţe pe continent. Începând din 1803 şi mai ales după bătălia de la Trafalgar, a fost silită să renunţe la a mai contesta supremaţia navală a Angliei.

Vocaţia colonială a Franţei s-a dezvoltat în decursul secolelor într-un context precar. Soarta coloniilor a depins de relaţiile sale cu puterile maritime. În această privinţă, experienţa războaielor din vremea Revoluţiei şi a Imperiului este foarte edificatoare. În vreme ce în timpul domniei lui Ludovic al XVI-lea flota franceză şi-a putut duce la bun sfârşit misiunile, îndeosebi în Oceanul Indian, şi a putut contribui la succesul Războiului de Independenţă american, înfrângerile suferite în perioada următoare au avut consecinţe dezastruoase pentru poziţiile ocupate de Franţa în Egipt, în Oceanul Indian, în Senegal, în Antile şi în America de Nord. Aceasta explică de altfel limitarea ambiţiilor coloniale franceze la cadrul recunoscut de Regatul Unit din 1815. Dovada au adus-o incidentul de la Fachoda şi acordul din 8 aprilie 1904 prin care s-a constituit Antanta cordială.

Supremaţia navală n-a fost niciodată priroritatea conducătorilor francezi – sau poate doar în vremea domniei lui Ludovic al XVI-lea (care în clipa morţii întreba ce se mai aude cu La Pérouse). Prima lor preocupare a fost întotdeauna continentul. După 1815 însă, nici una dintre aceste ambiţii nu mai pare posibil de realizat. Supremaţia navală trece definitiv în mâinile britanicilor. Franţa abandonează lupta pentru primul loc în Europa, mai întâi deoarece o coaliţie (Sfânta Alianţă) o impune, apoi pentru că, învinsă de Prusia în 1870, Franţa şi-a redus ambiţiile şi nu mai urmăreşte decât un loc de prim-plan, nu primul însă.

Franţa a înţeles de timpuriu că Europa, a cărei conducere încercase atâta timp s-o preia, se schimbase. Intervenţia masivă a armatei americane pe frontul francez în 1917 şi, poate mai mult, rolul jucat de Statele Unite în elaborarea acordurilor de

pace din 1919 au deschis ochii celor mai lucizi. De acum înainte soarta Europei nu se mai află doar în mâna europenilor. Asupra destinului Europei apasă şi alte puteri: America, Rusia sovietică.

Această conştientizare a fost mai precoce în Franța decât în alte țări, pentru că ambiția de a se menține pe primul loc a fost aici mai repede abandonată. Aşa cum presimțiseră Napoleon şi Tocqueville, mulți conducători francezi au înțeles încă de la sfârşitul războiului că soarta lumii avea să se afle de aici înainte în mâna popoarelor extraeuropene. Europa n-avea să mai fie condusă de un stat aflat în alcătuirea ei, ci va trebui să se adapteze la o lume globală unde va figura, ca un partener printre alții, alături de Statele Unite, Rusia, China şi Japonia.

Astfel, voinţa de independenţă explică faptul că Franţa s-a preocupat să-şi reia soarta în propriile mâini, nu însă încercând să recâştige primul loc în Europa, ci transferându-şi ambiția de independență asupra construcției unei Europe unite. Între cele două războaie, această încercare era şovăielnică, într-un cuvânt: prematură. Atunci şi Germania vorbea despre Europa şi independența europeană, dar cuvintele aveau pentru ea alt sens: ele erau un avatar al voinţei sale de a domina. Franța, mai ales după înfrângerea din 1940, a înțeles că numai o Europă unită i-ar permite să nu fie un satelit al Statelor Unite sau al URSS.

Empirismul capețian şi continuitatea proiectului, care au reprezentat şansa Franței, au inspirat politica europeană a Franței începând din 1950. Se mai manifestă desigur, ici şi colo, atitudini dogmatice privind cea mai potrivită metodă de a construi Europa. Unii refuză mecanismele comunitare, alții vor să înlăture abordarea interguvernamentală. Această dispută teoretică nu este totuşi punctul esențial. Determinante sunt voința politică şi capacitatea de decizie.

În ce măsură poate răspunde proiectul european ambițiilor națiunii franceze? El trebuie mai întâi să ducă la o poziție de putere. Lumea actuală, care este o lume finită, nu mai seamănă cu Concertul european aşa cum se prezenta acesta la Congresul

de la Viena. Se poate ghici încă de pe acum că marile ansambluri, cum sunt China, India şi Rusia, vor juca un rol alături de rolul deţinut de America. În gândirea liderilor francezi, Europa ar fi chemată deci să acţioneze în sensul diversificării raporturilor internaţionale şi al emancipării în raport cu „hiperputerea“ Statelor Unite.

În lumea schiţată de Samuel Huntington, Europa, aşa cum o concep mai mult sau mai puţin confuz francezii, ar reprezenta deopotrivă o protecţie a identităţii lor şi o pârghie de redobândire a independenţei.

Destinul Germaniei

Poporul german se află în inima Europei, unde ocupă un teritoriu lipsit de frontiere evidente. De altfel, existenţa poporului german a precedat existenţa statului german, el însuşi apărut după apariţia limbii, artei şi culturii germane. Nimic nu-i este deci garantat Germaniei, în afara acestei libertăţi de alegere datorate poziţiei sale geografice: ea poate fi una din puterile occidentale ale Europei, şi va şi fi în secolele al XIX-lea şi al XX-lea contestându-le Franţei şi Angliei supremaţia europeană; dar poate opta să se orienteze şi spre est, împingând popoarele slave şi ocupând vastele spaţii deţinute de polonezi, ucraineni şi ruşi.

Dar fiindcă nici o opţiune nu se impune cu necesitate, Germania a fost timp de mai multe secole mai degrabă obiectul politicii internaţionale decât subiectul ei. Condusă de principi înzestraţi cu o putere mijlocie, dar buni administratori, populaţia germană a excelat în artele păcii. Micile comunităţi au adăpostit excelenţi meseriaşi şi artişti de talent. Formă desăvârşită a unei creştinătăţi medievale care a îmbogăţit Europa, această Germanie nu s-a angajat pe calea structurării unei puteri de stat centralizate. Reforma n-a pus capăt acestei stări de lucruri. Pacea de la Augsburg a consfinţit neputinţa politică a Germaniei, dar a contribuit la prosperitatea ei.

Dimpotrivă, atunci când s-a vrut o „națiune“, un „stat-națiune“ precum Franța și Anglia, Germania și-a ales un destin nenorocit. De altminteri, acest destin provine dintr-o nenorocire: înfrângerea ei de către armatele napoleoniene. Secolul al XIX-lea a reprezentat pentru ea o lungă incubație a virusului naționalist care a sfârșit prin a triumfa asupra deprinderilor democratice locale. Reich-ul lui Bismarck a fost conceput de întemeietorul său drept un stat moderat. Dar destinul l-a condus la nemăsură: mai întâi aceea a Reich-ului lui Wilhelm al II-lea, apoi prăbușirea în abisul nazist a Republicii de la Weimar.

Destinul Germaniei depinde în egală măsură de pecetea pusă de prezența romanică, a cărei răspândire este destul de apropiată de cea a tradiției catolice și a barocului, în opoziție cu goticul protestant. Totuși, nu această fractură este cea mai importantă. Ea intră, desigur, în matricea „Germaniei fericite“, în timp ce Prusia a simbolizat Germania „nefericită“. Căci există într-adevăr o Germanie fericită: cea a înfloririi virtuților domestice și a particularului, cea a artelor și literaturii, cea a gândirii libere, a libertăților individuale, a cercetării fecunde, a micilor orașe, a puterilor limitate în spațiu. Germania a devenit nefericită și a adus nefericire Europei atunci când a copiat modelul statului-națiune. Ea a dominat Europa prin masa ei. A impus, prin însăși prezența ei, pacea armată, apoi războiul și în cele din urmă nazismul. A fost prea mare, prea puternică pentru o Europă ce nu putea funcționa decât pe baza unui echilibru între statele componente. Ea a dobândit putere și și-a ales calea de dezvoltare în momentul în care dominația asupra Europei începea să fie contestată, în afara Europei, de noi centre de putere: Japonia, Statele Unite, Rusia. Nu-i de mirare deci că a fost silită să facă un efort imens pentru a se afirma și a aduce Europa sub ascultarea ei. Și nu-i de mirare că a găsit în calea ei puteri extraeuropene care au împins-o în războiul mondial.

În ambele războaie mondiale, Germania a dat dovadă de energie, de curaj, de simț strategic. Cu toate acestea, de fiecare dată, rezultatul a fost înfrângerea ei.

În Primul Război Mondial, Germania a beneficiat de creşterea rapidă a economiei sale care-i dădea un avans considerabil asupra adversarelor ei: Franţa, Rusia, dar şi Anglia care-şi începuse declinul relativ. Prin utilizarea liniilor interioare de comunicaţie, prin economisirea forţelor, printr-o doctrină militară inteligentă, realistă şi care a menajat forţele umane, Germania a fost – chiar şi în 1918 – la un pas de victorie. Ea a eşuat în cele din urmă tocmai pentru că forţa ei provoca teamă şi chema la alcătuirea unei vaste coaliţii care, pentru prima oară în istoria Europei, a trecut de graniţele ei.

Germania din 1914 era prea puternică pentru Europa.

Situaţia a fost mult mai rea în 1939-1945. Germania a întors de această dată spatele măsurii. Ca şi în cazul Franţei sub Napoleon, s-a îmbătat de succesele iniţiale. Ea nu s-a mulţumit cu primul loc în Europa, a vrut o Europă germană. Iar din această perspectivă a devenit o ameninţare nu numai pentru toate statele europene, ci şi pentru lumea întreagă. Oricât de strălucită i-ar fi fost armata, oricât de inventivi i-ar fi fost savanţii, Germania nu putea învinge o coaliţie care cuprindea majoritatea ţărilor lumii.

Germania lipsei de măsură nu putea sfârşi decât înfrântă.

Destinul Germaniei este şi alegerea între Est şi Vest. De Vest o leagă comunitatea de interese şi încercarea de a ocupa primul loc într-o lume cu reguli precise. Alegând Vestul, Germania rămâne în cadrul Concertului european. Ea optează totodată pentru o anumită formă de civilizaţie. Întorcându-se spre Est, ea privilegiază aventura, vastele întinderi de pământ. Casta iuncherilor, pe care se sprijinea Reich-ul lui Bismarck şi care-i furniza noii puteri administratori competenţi şi generali de talent, era foarte legată de alianţa cu Rusia. Această alianţă îi deschidea perspectiva unei redistribuiri a cărţilor la care Germania, intrată târziu în lupta pentru supremaţie în Europa, se credea îndreptăţită.

Din 1945, datele fundamentale s-au schimbat. Germania rămâne, desigur, cea mai mare putere europeană, dar nu se poate compara cu Statele Unite şi cu Rusia. Europa însăşi nu mai

are ponderea ce făcea din ea stăpâna lumii. Supremația ei navală e de domeniul trecutului. În plus, ea nu mai are acum nici avansul pe care-l avea în domeniul cercetării științifice.

Îi rămâne deschisă Germaniei calea care îmbină bazele Germaniei fericite – cultul particularului, libertățile locale, spiritul de cercetare – cu ambiția de a participa împreună cu partenerii săi europeni la marea competiție dintre Europa și polurile planetare de putere reprezentate de Statele Unite, Rusia, China și Japonia.

Destinul Europei

Europa în care trăim și-a început aventura mondială în 1492. Ea a dominat lumea, i-a fasonat istoria. A unificat-o sub autoritatea ei și sub influența ei. La începutul secolului XX, această Europă a început să intre în declin, adesea pe un fond de melancolie.

Începând din 1950, o altă Europă este pe cale să apară. Care vor fi trăsăturile ei? Marcată de războiul mondial, ea a întors spatele Europei naționalităților care n-a făcut decât să-i sporească disputele interne. Acum încearcă să se unifice, ceea ce ar pune-o la adăpost de războaie intestine suicidare și i-ar permite să-și regăsească un loc și un rol în lume.

Ceea ce s-a numit, după 1950, „construcția europeană“ este un proiect politic care n-a fost niciodată explicat în chip precis. Într-adevăr, francezii, germanii, spaniolii nu sunt pregătiți să renunțe la apartenența lor națională și este cu neputință de știut când anume vor fi pregătiți. La urma urmei, la două secole de la dispariția provinciilor din Vechiul Regim, respectivele structuri istorice rămân încă vii în mințile cetățenilor. Prin urmare, nu e vorba de a suprima eșalonul național, ci de a adăuga un alt nivel de putere. Dimensiunea europeană are meritul de a reconcilia marile state-națiuni care au fost protagonistele istoriei continentului. Reconcilierea era însă deja un obiectiv, și el poate fi considerat atins. Dar unificare, la ce bun?

Charles de Gaulle a definit cel mai bine proiectul ce trebuie realizat: el a folosit, pentru a-l caracteriza, termenul de „stăvilar al puterii“, pentru că istoria umanităţii va rămâne alcătuită de rivalităţile dintre oameni. Nu va exista un „sfârşit al Istoriei“, iar democraţia, ca şi libertatea vor fi întotdeauna obiective ce se vor îndepărta mereu pe măsură ce ne apropiem de ele. Astfel, secolul XX trebuia să fie democratic – n-a fost decât tiranic. Actuala victorie a drepturilor omului e parţială, nesigură, poate chiar fragilă. Raporturile bazate pe forţă continuă să fie dominante.

Europa întrevăzută de „părinţii fondatori“ nu era, desigur, un „superstat“ dominator, aventurier şi militarist, ci trebuia să fie în măsură să exprime şi să afirme o voinţă într-o lume croită la o altă scară, în care partenerii care se înfruntă sau se vor înfrunta pe scena internaţională au o populaţie de mai multe sute de milioane de locuitori.

Europa Unită – cea a lui Robert Schuman, Konrad Adenauer şi Alcide de Gasperi – a avut deci ca prim obiectiv pecetluirea reconcilierii franco-germane, apoi atingerea „masei critice“ care să-i permită să existe în orice context.

Se pot oare face previziuni mai departe? Puţin probabil, căci ar însemna să acceptăm că Istoria e predeterminată şi ar putea avea un sfârşit. Viitorul rămâne şi va rămâne incert, periculos, contradictoriu. În aceste condiţii, ambiţia Europei Unite nu poate fi decât aceea de a defini o voinţă şi de a acţiona în conformitate cu ea. E imposibil de spus care va fi obiectivul acestei voinţe, ce trebuie să fie comună pentru a deveni, poate, într-o bună zi, unică. Iar pentru aceasta, aşa cum o arată experienţa istorică a statului-naţiune, trebuie ca Europa aflată pe calea unificării să-şi asigure mijloacele de a se proteja înspre exterior şi, concomitent, ca mijloacele să slujească în egală măsură la întărirea acestei voinţe şi la iniţierea unor acţiuni în conformitate cu ea.

Aceasta este problema care se ridică în faţa Uniunii Europene în prezentul stadiu al evoluţiei sale: să înceapă cu mijloacele comune (instituţii, buget, armată) sau cu voinţa comună.

Iată dilema pe care trebuie s-o rezolve Europa la fiecare pas al evoluţiei sale.

În rândul celor care se interesează de construcţia europeană şi se arată favorabili acestei idei se pot defini, schematic, două mari şcoli de gândire: pe de o parte, o şcoală pe care am putea-o caracteriza drept „gaullistă“, care consideră prioritar acordul asupra vocaţiei Europei; şi o a doua şcoală, cea a lui Robert Schuman, care consideră că o atare voinţă va fi trecătoare dacă nu se va sprijini pe instituţii constrângătoare.

Cu alte cuvinte, e oare preferabil să se aştepte obţinerea unui acord care să dea naştere Europei Unite, sau trebuie ca statele participante să fie legate în aşa fel încât voinţa comună să decurgă în chip natural din capacitatea de a acţiona? Experienţa ultimilor treizeci de ani confirmă că nu s-a reuşit obţinerea nici unui acord asupra unui obiectiv politic fără sprijinul instituţiilor. Fără instituţii constrângătoare, politica Europei, adică felul în care acţionează diplomaţia şi forţa ei militară, seamănă în chip straniu cu alianţele secolelor precedente, care se făceau şi se desfăceau în funcţie de interesele fiecărui participant. Ceea ce rămâne solid în construcţia europeană sunt tratatele ce stipulează crearea instituţiilor comunitare care, la rândul lor, au iniţiat politici comune: politica agricolă, politica regională etc.

În ciuda marelui pas înainte reprezentat de introducerea monedei unice, Europa nu are încă o existenţă politică proprie care s-o facă să devină partenerul Rusiei, al Statelor Unite sau al Chinei. Şi asta fiindcă problema relaţiilor dintre Europa şi Statele Unite s-a pus prematur, într-un moment în care Europa nu putea face altceva decât să acorde prioritate absolută Alianţei Nord-atlantice.

Din cauza războiului rece şi a ameninţării pe care URSS o reprezenta pentru Europa occidentală, protecţia americană era o necesitate. Organizarea solidarităţii atlantice a luat-o înaintea mişcării europene. Ambiguitatea atitudinii europene s-a făcut simţită în momentul înfiinţării Comunităţii Europene de Apărare. Aceasta fusese concepută de unii cu scopul de a da

Europei o realitate militară, de alții însă drept o simplă întărire a Alianței Nord-atlantice ce trebuia să lase americanilor responsabilitatea păcii sau războiului.

Între cele două căi, cea a Europei Unite și cea a Alianței Nord-atlantice, opțiunea era neîndoielnică. Fiindcă unei soluții virtuale – lenta punere la punct a unor instituţii şi mijloace ce aveau să dea Europei capacitatea de a duce o politică comună – îi era evident preferabilă realitatea solidă și imediată a Alianței Nord-atlantice. În fața tancurilor, rachetelor și amenințării sovietice, Alianța era singurul răspuns pertinent pentru europeni.

Numai că atât Alianța cât și amenințarea sovietică se înscriau în problemele pe termen mediu. Amenințarea URSS a încetat. Ea a durat 40 de ani: de la blocada Berlinului din 1949 la căderea Zidului Berlinului din 1989. În schimb, construcția Europei ca unul dintre marii parteneri ai posibilului Concert mondial al puterilor este un proces pe termen lung. În rest, Europa nu are și nici nu va avea drept unică vocație aceea de a urma mereu Statele Unite, de pildă în lupta contra terorismului sau contra cutărui sau cutărui stat „cu apucături golănești". Ea va trebui să-și definească politica în funcție de propriile sale interese. Și nu se poate exclude ipoteza ca aceste interese să fie într-o bună zi diferite sau chiar opuse celor ale Statelor Unite.

Suntem deci în situația de a ne apleca asupra mecanismelor ce-i vor permite Europei să-și definească ambițiile politice și să urmărească realizarea lor.

Comunitatea europeană rezultată din Tratatul de la Roma se baza pe compromisul dintre o structură federală și o grupare de tip interguvernamental. Această formulă nu era totuşi statică, iar dinamismul său provenea din intenţia afirmată sus şi tare de a ajunge la o „uniune tot mai strânsă". Aceasta din urmă se înrudeşte evident cu federalismul. Numai presiunea în favoarea acestei formule permite progresul. Rezultatul a fost pozitiv în domeniul economic și monetar. Rămâne să fie extins la domeniul politic și militar.

Calea este însă barată de două formidabile obstacole. Primul e legat de „mijloace“, adică de instituțiile europene și de capacitatea lor de a mobiliza resurse financiare, militare și umane. Ori de câte ori statele europene încearcă să pună în comun o parte a capacităților lor militare, de la Washington se face auzită o chemare la ordine – preluată imediat de sediul NATO de la Bruxelles. Exemplul din urmă al forței de intervenție rapidă este o ilustrare a acestui fapt. Pentru a depăși acest obstacol ar trebui definită o autentică „voință“ comună europeană, care să nu excludă înfruntarea cu Statele Unite. La ora actuală, această perspectivă este de-a dreptul himerică.

Celălalt mare obstacol este lărgirea. Din conjuncția speranțelor fiecăruia din cele șase state s-a născut o Europă voluntaristă. Obiectivul lor evident a fost acela de a deschide calea unei mari aventuri care să redea popoarelor din Europa occidentală libertatea de a-și hotărî singure destinul – acelor popoare care l-au pierdut și se simțeau frustrate în acea perioadă de așteptare. Printre popoarele care au aderat mai târziu la proiectul originar, unele împărtășesc această ambiție. Altele se tem de consecințe. Lărgirea s-a făcut de fiecare dată în urma unor negocieri bazate formal pe un text static și nu pe baza unui proiect evolutiv. În realitate, textul fondator al Tratatului de la Roma era lipsit de claritate în privința obiectivului federal al Comunității.

Noile lărgiri, cerute zgomotos de Statele Unite și Marea Britanie, vor avea drept consecință logică și inevitabilă absența unei voințe comune, și deci îndreptarea proiectului european pe un alt făgaș.

Vest-europenii cedează încă o dată sub presiunea propriului lor trecut: rămân atașați statului-națiune pe care au știut să-l construiască cu succes. Ei nu pot depăși acest reflex decât studiind Istoria care le amintește că statul-națiune a naufragiat în războaie și naționalism și că, prin urmare, trebuie găsit ceva nou.

Popoarelor din Europa occidentală li se deschide o perspectivă care se va defini – mai devreme sau mai târziu – printr-o distanțare de partenerii atlantici, între care și Statele Unite –

distanţare punctată de crize ca şi în cazul altor ansambluri de putere.

Popoarele din Europa occidentală îmbarcate în proiectul european vor trebui să definească etapele destinului lor federal şi graniţele comunităţii lor. Aceste limite nu au nimic de-a face cu geografia: nu vor face parte din această comunitate nici Rusia, nici Turcia şi poate nici Marea Britanie şi acele state apropiate de ea cărora le repugnă să facă pasul către o federaţie.

Anticiparea de faţă nu se bazează pe sentimente, ea ţine seama de istorie. Ea nu reprezintă dorinţele autorului ci presimţirile sale. Autorul nu poate totuşi exclude eşecul acestei voinţe europene, deşi face parte dintre aceia ce s-ar simţi frustraţi de pierderea acestei mari speranţe.

ANEXE

ANEXA I

Echilibru european – Concert european

Noţiunea de echilibru european este relativ recentă. Ea a apărut atunci când statele moderne au înlocuit societatea medievală dominată de un vast şi complex sistem de relaţii între vasali şi suzerani, sistem legat de dubla putere a Papalităţii şi Imperiului.

Această stare de lucruri a apărut progresiv în secolele al XIV-lea şi al XV-lea şi a dus la apariţia unei societăţi europene compuse din state de mărimi şi puteri inegale, care-şi păzeau cu străşnicie independenţa, cum o arată cu claritate adagiul francez: „Regele e suveran în regatul său“. Statele din epoca modernă nu recunosc nici o suzeranitate faţă de Împărat, conductorul Sfântului Imperiu Roman de Naţiune Germană. Şi chiar în interiorul acestui imperiu, are loc o evoluţie în favoarea independenţei principilor.

În lipsa unor relaţii ierarhice, noţiunea de echilibru tinde să se impună ca regulă de funcţionare a societăţii internaţionale. Nici un stat nu tolerează ca alte state să-i impună punctele de vedere. Iar dacă unul dintre state încearcă acest lucru, partenerii săi se coalizează pentru a se opune pretenţiilor sale.

Echilibrul european poate fi modificat în beneficiul unui stat ale cărui bogăţii, a cărui demografie sau ambiţie se dezvoltă mai rapid decât ale vecinilor. Se pot prezenta atunci două situaţii. Statul a cărui putere sporeşte îşi poate limita ambiţiile la dobândirea supremaţiei în Europa. Acesta a fost cazul Franţei în timpul primei părţi a domniei lui Ludovic al XIV-lea. În această fază, statul care pune sub semnul întrebării ordinea stabilită poate spera să găsească aliaţi, interesaţi şi ei de un nou raport de forţe care să-i avantajeze.

Cealaltă formulă reprezintă voința de hegemonie a unui stat asupra Europei, și așa s-a întâmplat în timpul lui Filip al II-lea, Ludovic al XIV-lea în ultima parte a domniei, Napoleon, Wilhelm al II-lea și Hitler. În acest caz, unui asemenea stat i se opune o coaliție care grupează majoritatea țărilor Europei.

În secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, echilibrul european nu se baza însă numai pe relații de putere. El se stabilea între state legate între ele printr-un ansamblu comun de raporturi proprii regimurilor monarhice. Puterea monarhică răspundea unor reguli de transmitere dinastică ce-i confereau „legitimitate". Statele monarhice nu se prea sinchiseau nici de atitudinile ideologice, nici de presiunea opiniei publice. În plus, legăturile dinastice uneau familiile domnitoare între ele. Reținerea era deci obligatorie dacă se dorea păstrarea „liniștii în Europa".

Acest ansamblu de reguli nescrise a fost dat peste cap de ideile Revoluției franceze și de naționalismele pe care acestea le-au favorizat în întreaga Europă. Imediat după războaiele din timpul Revoluției și Imperiului, echilibrul european a fost cu atât mai invocat cu cât era mai fragil.

Noțiunea de „Concert european" este strâns legată de noțiunea de echilibru european. Concertul european a fost definit drept „un mijloc de a reglementa conflictele prin autoritatea consensuală a marilor puteri" (formula îi aparține lui Roy Jenkins și apare în cartea sa *Gladstone*). Concertul european se organizează în vederea menținerii sau restabilirii echilibrului european – acesta din urmă definit ca o situație în care un stat nu-și poate impune supremația, și mai puțin încă hegemonia, asupra ansamblului Europei. Concertul european determină echilibrul european. Numai câteva mari puteri hotărăsc care sunt punctele de ruptură și ce acțiuni trebuie întreprinse pentru a restabili o situație de echilibru.

Încă de la Tratatele din Westfalia, garantarea ordinii europene a determinat statele să-și asume misiunea de a menține un echilibru în Europa. În speță, era vorba de a prezerva „libertățile

germanice“, adică de a limita puterea împăratului asupra principatelor catolice şi protestante care coexistau în Sfântul Imperiu.

Sistemul instituit de Tratatele din Westfalia a durat aproape un secol şi jumătate. În acest cadru general s-au impus ajustări care au ţinut seama de realităţile politice şi economice. Ieşirile la Atlantic şi la Marea Nordului au detronat ieşirile la Mediterana şi Marea Baltică. Ponderea Spaniei s-a redus, în vreme ce ponderea Franţei şi a Angliei a sporit. Noi state au început să participe la jocul diplomatic european: Prusia, Rusia. În secolul al XVIII-lea, totul s-a petrecut ca şi cum ţările europene ar fi fost preocupate de păstrarea unei anumite ordini internaţionale. Iată de ce războaiele nu urmăreau distrugerea unui stat, ci ajustarea raportului de forţe respectiv. În această epocă, echilibrul european a funcţionat deoarece luptele între diverşi parteneri aveau drept scop dobândirea primul loc pe continent, nu hegemonia asupra lui.

Cu prilejul războaielor din perioada Revoluţiei şi Imperiului – sub influenţa unor principii morale şi a unor judecăţi de valoare în relaţiile internaţionale, bazate până atunci prioritar pe raporturi de forţe – regulile s-au schimbat. Justificând încercarea de a dobândi hegemonia pe continent, războaiele de „eliberare a popoarelor“ au pus în pericol sistemul european. Şi tocmai pentru restabilirea acestuia s-a născut Concertul european cu ocazia Congresului de la Viena din 1815. Principalii aliaţi ai coaliţiei anti-napoleoniene au căzut de acord pentru a ţine Franţa în frâu şi a preveni orice nouă tentativă hegemonică din partea ei, ca şi din partea oricărui alt stat. Obiectivul lor a fost acela de a organiza viaţa internaţională în jurul celor cinci puteri de forţă comparabilă, lăsând în grija acestora să ia măsuri de restabilire a păcii în caz de criză. În această perspectivă, aliaţii au socotit că Franţa trebuia să participe la acest „Concert“ şi din acest motiv, pentru a nu-i provoca dorinţa de revanşă, i-au acordat o pace destul de generoasă.

Prin reuniuni periodice, Concertul european s-a străduit să țină cumpăna între marii protagoniști – echilibru în Germania, menținerea pozițiilor Austriei în Italia. La îndemnul lui Metternich, Concertul european a consolidat ordinea impusă de tratatele din 1815. Iată de ce a fost acuzat de conservatorism.

Răsturnat de Revoluțiile de la 1848, Concertul european a supraviețuit totuși crizelor provocate de acestea. Succesul lui cel mai mare a fost la Congresul de la Berlin care a privat Rusia, suspectată de tendințe hegemonice, de rodul victoriilor sale asupra turcilor din 1877-1878, a abolit Tratatul de la San Stefano și a convenit regulile ce urmau să fie respectate în lunga perioadă de decadență a Imperiului Otoman.

Concertul european și echilibrul european au fost victime ale marilor bătălii din timpul războiului din 1914-1918. Învingătorii din 1918 n-au încercat să restabilească un „Concert european" fiindcă în opinia lor tocmai eșecul acestuia provocase războiul, ci au încercat să organizeze relațiile internaționale potrivit unor principii etnice. Germania, acuzată de a fi încercat să obțină prin război hegemonia în Europa, trebuia pedepsită.

Războiul a avut un caracter mondial. Intervenția armatei americane a fost, dacă nu decisivă, în orice caz extrem de importantă. Or, filozofia politică a Statelor Unite a întors dintotdeauna spatele filozofiei echilibrului european, și cu atât mai mult celei a Concertului european.

Ponderea Statelor Unite în redactarea și aplicarea Tratatului de la Versailles a fost hotărâtoare. Vechile reguli nescrise ale echilibrului european au fost înlocuite cu „principii", și în primul rând cu principiul „dreptului popoarelor la autodeterminare". Pe de altă parte, Pactul Ligii Națiunilor a prevăzut un număr de mecanisme privind prevenirea conflictelor, definiția agresorului, instituirea unor mijloace de a asigura respectarea dreptului.

Din cauza neratificării Tratatului de la Versailles de către Washington, retragerea Statele Unite din Liga Națiunilor a modificat funcționarea previzibilă a regulilor internaționale. În plus,

Uniunea Sovietică s-a închis în granițele sale, iar europenii n-au privit cu ochi răi excluderea ei din viața internațională. În practică, principalele puteri europene au crezut că pot reconstitui un fel de Concert european menit să determine respectarea hotărârilor Tratatului de la Versailles fără să țină seama de modificările survenite în lume. În 1934, proiectul avortat al Pactului cvadripartit a arătat cât de rezistente sunt ideile secolului al XIX-lea. Cu toate acestea, la München, Concertul european s-a manifestat încă o dată pentru reglementarea crizei cehoslovace – fără ca cehii să aibă vreun cuvânt de spus –, dar nu pentru restabilirea echilibrului european, ci dimpotrivă, pentru a deschide calea hegemoniei germane în Europa.

ANEXA II
Voința de putere a statelor

Orice stat aspiră la putere. Istoria este povestea încercărilor făcute de diverse popoare de a dobândi o putere superioară puterii vecinilor lor. Când un stat încetează să mai lupte pentru a-și spori puterea, legăturile sociale care-i țin laolaltă pe cetățeni se destramă sau se distrug, dacă nu cumva tocmai degenerarea acestor legături explică de ce un stat nu-și mai urmărește ambițiile. Declinul unei societăți, și slăbirea legăturilor sociale ce decurge din el, reprezintă preludiul și cauza scăderii puterii sale.

Legăturile sociale se tensionează, se întăresc nu pentru ele însele, ci în funcție de o operă ce trebuie împlinită sau de o ambiție ce trebuie satisfăcută. O societate care nu mai are nici o ambiție de putere – oricare ar fi, de altfel, misiunea ce-i este atribuită – se destramă. Legăturile sociale nu se pot menține decât prin aspirația către putere.

Puterea nu se dobândește însă în chip gratuit. Ea dă naștere întotdeauna unei forme de violență. Aceasta, la rândul ei, depinde de încărcătura emotivă și afectivă a legăturilor sociale care, pentru a elibera puterea, trebuie să facă apel la forme de constrângere. Această constrângere care apasă asupra cetățenilor nu pare nedreaptă decât dacă legăturile sociale slăbesc. Dimpotrivă, atunci când se întăresc, când răspund unei mari ambiții și unei dorințe de putere, arbitrariul căruia îi dau naștere nu apare nici nedrept, nici impus și nici măcar violent. Statul își adună laolaltă cetățenii prin entuziasm. Ambiția sa capătă culori nobile.

Apetitul de putere nu îmbracă numai aspecte pozitive. Astfel, nu e deloc sigur că ansamblul societății împărtășește ambiția pe care și-a propus-o statul. Prin afilierea lor profesională,

religioasă, filozofică, unii se pot opune liniei care întrunește aprobarea majorității. Dar nici aceștia nu se pot izola de mișcarea ce a luat naștere. Se constată frecvent că există o relație strânsă între puterea unui stat și înflorirea artei și a literaturii sale, fie că acest lucru ne bucură, fie că ne întristează.

Raportul între societate și putere se poate surprinde cel mai bine prin studierea primelor etape ale sporirii puterii unui stat. Ceea ce contează e mai puțin aspectul măsurabil al puterii cât forța curentului care-l poartă. Această fază ascendentă răstoarnă vechile structuri, le pune în evidență aerul prăfuit și permite reușita unor proiecte care ar fi condamnate la eșec dacă s-ar respecta în continuare doar logica și experiența.

A căuta puterea reprezintă o acțiune cu un apăsat caracter ofensiv. Ea se face în detrimentul altui stat sau al altei grupări politice. Istoria Europei ilustrează din plin acest fenomen. Pe de o parte, în ciuda războaielor intestine și a rivalităților aproape nestinse, Europa în întregul său a fost antrenată vreme de patru secole de o voință generală de putere care s-a exercitat în dauna marilor imperii extraeuropene sau a altor focare de civilizație. Pe de altă parte, chiar în interiorul Europei, mai multe state au încercat în aceeași perioadă, rând pe rând, să dobândească supremația, ba chiar hegemonia. Spania, Franța, Anglia, Germania au fost însuflețite fiecare pe rând, vreme de un secol sau două, de ambiția conducătorilor lor de a-și impune legea în fața rivalilor europeni și chiar în fața întregului continent. Nu e vorba însă de un fenomen specific Europei. El afectează și Statele Unite, Japonia sau Rusia care au cunoscut sau cunosc apetitul de putere în momentul în care Europa își pune întrebări privitoare la misiunea sa și la mijloacele de a-și face simțită prezența în lume.

Pe ce se sprijină puterea statelor? Din ce se naște o mare ambiție?

Gândul se îndreaptă imediat către două criterii mai evidente: societatea aptă să le domine pe celelalte este aceea care are o populație mai numeroasă și al cărei teritoriu este mai bogat.

Şi totuşi, nu există lege istorică mai contestată: imensa armată persană din vremea războaielor medice a fost neputincioasă împotriva grecilor; Frederic al II-lea a obţinut victorii împotriva unui adversar mult mai numeros; bătălia Angliei din vara anului 1940 ilustrează, printre multe altele, acelaşi lucru. Rămâne totuşi adevărat că bogăţia în oameni şi teritorii reprezintă un atu considerabil când e pus în slujba unei mari ambiţii. Şi mai mult contează însă capacitatea de a afecta o parte a acestor bogăţii pentru înzestrarea militară şi pentru formarea unei armate.

Istoria expansiunii europene arată că sporirea bogăţiei a permis concomitent creşterea nivelului de trai şi dezvoltarea unor capacităţi militare ofensive. Societăţile democratice au ştiut să le împace pe amândouă. Uneori, sub imperiul necesităţii, ele s-au descurcat la fel de bine sau chiar mai bine decât dictaturile. La urma urmelor, bogăţia globală contează mai puţin. Ceea ce contează cu adevărat este capacitatea unui stat de a-i face pe cetăţenii săi să accepte un efort ce-i va permite să se impună, eventual cu forţa armelor. În legătură cu aceasta, trebuie notat totuşi că un popor bogat nu e mai bine situat decât altul. Totul depinde de coeziunea sa şi de aptitudinea de a conduce a liderilor săi. În definitiv, diferenţa este dată de voinţă, fie ea a unui popor, a unui lider sau a unei societăţi. Dacă această voinţă există, se găsesc şi mijloacele.

De la începutul expansiunii sale până în 1945, Europa şi-a păstrat un avans confortabil asupra adversarilor săi, fie în materie de armament, fie în materie de strategie. Aşa s-au petrecut lucrurile în relaţia dintre Europa şi China: deşi aceasta din urmă a avut prioritate în domeniul armelor de foc, Europa nu s-a limitat să copieze armamentul chinez, ci la modernizat, l-a ameliorat, i-a multiplicat puterea. Pretutindeni unde a intrat în contact cu state organizate de pe alte continente, superioritatea militară a Europei a fost zdrobitoare. Aşa s-au petrecut lucrurile în America andină sau în Mexic. Aşa s-a întâmplat în India şi în China. Singurul partener capabil să rivalizeze cu Europa a fost Imperiul Otoman, integrat şi el de fapt, după cum se ştie,

în sistemul european. De notat că turcii au cumpărat arme din Europa sau le-au fabricat după model european.

Această superioritate s-a afirmat mereu în secolele al XVIII-lea și mai ales al XIX-lea. Introducerea masivă a artileriei în războaiele napoleoniene și apoi în urma războiului din 1870-1871 a însemnat o cotitură în arta războiului de care au profitat statele europene, în dauna partenerilor lor și mai ales în dauna popoarelor neeuropene.

Capacitatea novatoare a Europei în materie de armament a rămas extrem de mare până la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial. Europa este aceea care, în acest conflict, a înnoit strategia războiului de tancuri concentrându-le în mari unități de forțe mecanizate, strategia războiului submarin prin folosirea „haitelor" de submarine, strategia războiului aerian prin folosirea avioanelor de asalt și a bombardamentelor care au semănat teroare. Aceste inovații în folosirea armelor cunoscute nu pot să eclipseze progresele tehnice: radarul, dispozitivul de evacuare a gazelor de pe submarine, avionul cu reacție, rachetele teleghidate și rachetele balistice.

De atunci încoace, progresele au venit mai ales dinspre țările neeuropene: armele nucleare, cucerirea spațiului. Pe scurt, arsenalul războiului modern a suferit din plin influența inovațiilor europene, dar a trecut acum în alte mâini.

Puterea Europei s-a manifestat și în plan economic, pe soclul solid al străpungerilor realizate în domeniul științelor și al aplicațiilor lor tehnice. Nicăieri în lume n-a fost spiritul științific mai riguros ca în Europa. Majoritatea marilor invenții din ultimele patru secole au fost opera europenilor. E imposibil de separat știința de spiritul care a contribuit la puterea Europei. Aceste patru secole sunt în așa măsură secole ale puterii europene încât au pus în umbră civilizații din afara spațiului european care au fost învinse de europeni și care au supraviețuit numai fiindcă au împrumutat masiv de la învingătorii lor. Lumea s-a „europenizat" – destul de superficial, e drept. E un fenomen

care se înţelege mai bine pe măsură ce civilizaţia şi modul de viaţă american devin dominante, inclusiv în Europa.

Puterea îşi află dimensiunea globală şi în aspectul cultural şi lingvistic. Puterea Europei a constat în respingerea pe scară largă a culturilor popoarelor supuse în beneficul propriei culturi. În ciuda faptului că sunt diferite şi rivale, culturile franceză, engleză, spaniolă, germană erau toate percepute drept „europene" în afara Europei.

INDICE

Cuprins

PARTEA A TREIA
NOUA ORDINE INTERNAȚIONALĂ

ANEXE

Experiența diplomatică a lui Jean-Marie Le Breton, fost ambasador al Franței în România și în alte câteva țări europene și autor a două cărți despre țara noastră, este pe deplin fructificată în acest „eseu istoric“, cum îl numește el însuși. Cartea se oprește asupra momentelor cardinale ale istoriei Europei, începând din zorii epocii moderne și mergând până în zilele noastre, și așază fiecare moment sub semnul dominației câte unuia dintre marile state care alcătuiesc harta continentului: Spania, Franța, Anglia, Germania. În desfășurarea rivalităților și a luptelor pentru supremație mondială, Le Breton descifrează însă nu doar regulile „baletului“ diplomatic, ci, în egală măsură, marile tendințe ale politicii mondiale din fiecare epocă și înlănțuirea acestora până la momentul actual al ireversibilei globalizări a politicii. Uniunea Europeană îi apare astfel autorului ca un corolar al eforturilor seculare ale continentului de a-și stabili și consolida un rol de prim-plan pe scena internațională.

ISBN (10) 973-50-1407-6
ISBN (13) 978-973-50-1407-0

5 948353 010749